Cezar Petrescu

Plecat fără adresă

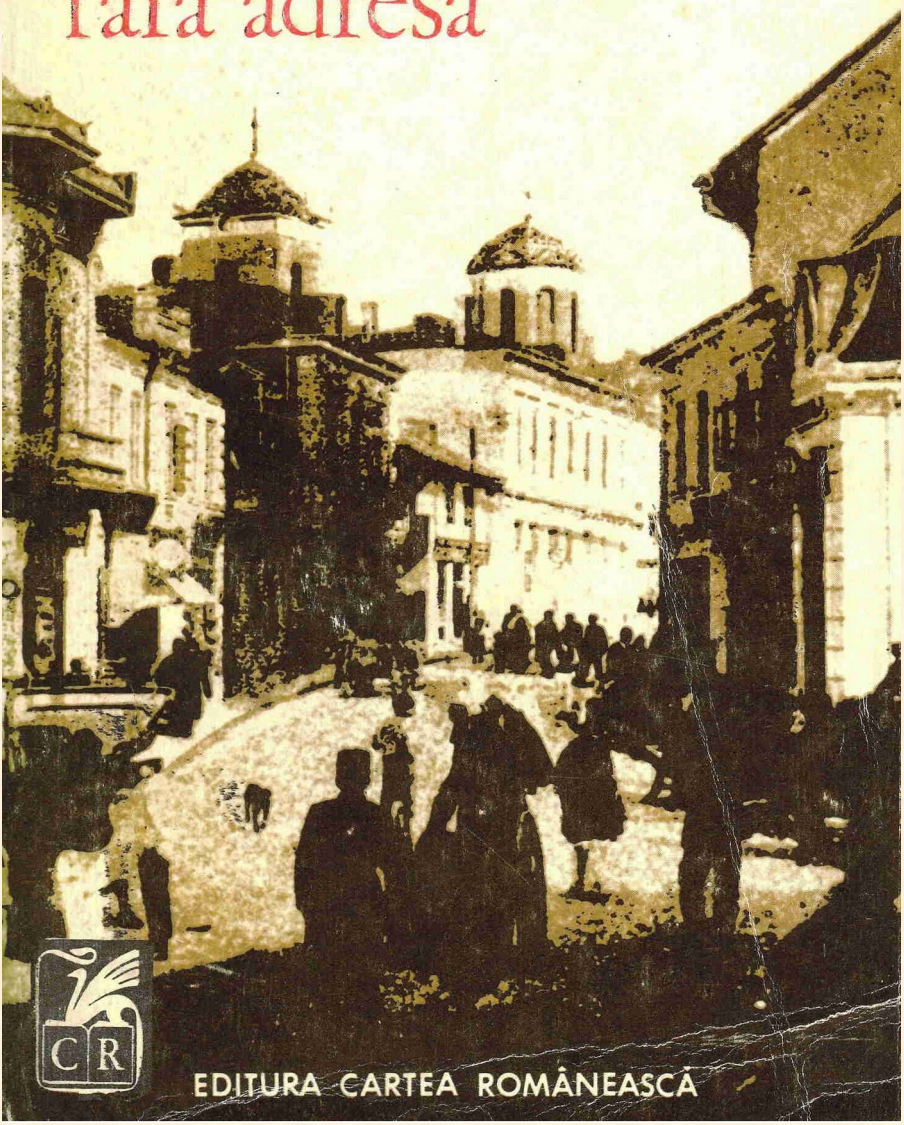

EDITURA CARTEA ROMÂNEASCĂ

Cezar Petrescu

Plecat

fără adresă

Cezar Petrescu

Plecat
fără adresă

roman, ediţia a doua refăcută,
cu un ***Cuvînt înainte*** (în două versiuni) al autorului
şi o ***Prefaţă*** de Mihai Gafiţa

EDITURA CARTEA ROMÂNEASCA

Coperta de ***Theodor Şalar***

PREFAŢĂ

Soarta acestui roman al lui Cezar Petrescu este în multe privinţe deosebită de a celorlalte pe care ni le-a lăsat, scrise şi publicate în perioada interbelică. Mai întîi, este singurul rămas neterminat, şi anume neterminat în latura fundamentală, în chiar substanţa lui. Avem, în Plecat fără adresă, ***începutul unui destin uman, care promitea să fie de un patetic tragism; descumpănirea, dezechilibrul, falimentul moral la care ajunge un om, păstrîndu-şi integrale însă luciditatea, capacitatea de observaţie, inteligenţa, spiritul critic, dar plonjînd într-o disperare, care-l determină să-şi ia viaţa.*** Un mal de siècle ***din epoca de vîrf a capitalismului, ucigîndu-şi personajele cele mai reprezentative, purtătoarele emblemelor supreme ale speţei.***

În al doilea rînd, nu ni se păstrează nimic concludent asupra continuării propriu zise a romanului, asupra epicii lui, deşi avem, programatic, titlul: Sosit fără adresă; ***în schimb, prefaţa lui, cuprinzînd schema***

ideatică a ce trebuia să fie subiectul, o avem în trei variante mereu mai amplificate, totalizînd cu mult mai multe pagini decît va fi trebuit să aibă romanul însuşi.

Că şi alte romane ale lui Cezar Petrescu au avut o soartă asemănătoare, aceasta e adevărat. Taina a şasea, Cadavrul, Pămîntul, mare cotidian independent, Madala, ***ciclul de şapte cărţi ale frescei*** Neamul Vardarilor, ***apoi*** Junimea, Căpitanul Hartular, ***şi altele n-au trecut, în general, de proiect, nici chiar acelea declarate de scriitor a fi fost gata scrise, cum e cazul şi cu urmarea romanului de faţă,*** Sosit fără adresă.

E cu putinţă ca, pentru unele, materia epică să fi fost convertită, filtrată în alt chip decît cel propus iniţial şi care impusese titlul; e cu putinţă deci, ca unele, cel puţin, dintre lucrările în cauză sa se fi scris, totuşi. De exemplu, începutul romanului Tapirul***, cu un telefon sunînd obsesiv în camera unui om aflat la graniţa între somn şi trezie, pare să indice că acesta e cel anunţat sub titlul*** Căpitanul Hartular***, căci între manuscrisele lui Cezar Petrescu există mai multe începuturi cu un telefon terorizînd somnul unui personaj, şi pe toate e scris drept titlu:*** Căpitanul Hartular***.***

O astfel de mărturie nu lipseşte nici în cazul continuării romanului Plecat fără adresă ***— a noului roman,*** Sosit fără adresă; ***manuscrisele scriitorului ne oferă trei pagini cu o indicaţie de titlu înrudindu-le pe acestea cu romanul apărut. Ciudăţenia nu stă însă aici, întrucît, s-a văzut, mai sînt***

cărţi anunţate de Cezar Petrescu şi rămase pentru totdeauna pierdute; ea stă în faptul că Plecat fără adresă ***e declarat de scriitor drept axul operei sale de romancier, „pe acest roman se centrează aproape toate cărţile tipărite pînă acum, cele cîte stau în sertar începute şi aşteptîndu-şi rîndul, cele cîte vor veni.” Iar acest „ax” a rămas frînt la jumătate.***

Explicaţia, indispensabilă, privitoare la sensul acestui ax central, prin raport cu opera sa, ne-o dă autorul în chiar prefaţa — sau prefeţele — romanului de faţă: cartea e un ax, în înţelesul de legătură interioară — motiv literar am zice noi, „cheie” spune Cezar Petrescu, însă „cheia” unei legături „mult mai fragilă şi ascunsă primei priviri” decît simpla traducţie a identificărilor care se pot face între personajele şi intîmplările literaturii şi modelele lor reale, din viaţă.

Plecat fără adresă ***e cartea care „centrează” o întreagă operă, însă e o carte întreruptă, rămasă fără urmare, deşi desnodămîntul personajului principal ne e cunoscut, căci cu sinuciderea lui începe romanul.***

De fapt, acuma, cînd ştim desăvîrşit că nu vom avea niciodată continuarea intitulată Sosit fără adresă, ***putem formula totuşi cîteva propoziţii lămuritoare pentru cititor, cu prilejul primei reeditări a acestui roman, în a cărui prefaţă scriitorul şi-a expus, contrar practicilor sale de pînă atunci, o adevărată teorie asupra epocii, a societăţii, a psihologiei veacului, definind în acest chip coordonatele ideologice ale***

operei sale, una din cele mai vaste din proza noastră. Mai mult chiar, geneza şi procesul lui de elaborare sînt cu deosebire concludente pentru toată opera scriitorului, şi chiar această incertitudine, suspensia desfăşurării epice a romanului, în latura esenţială, sînt simbolic paralele cu ale întregului şantier literar declanşat de scriitor, tot mai larg, tot mai cuprinzător şi rămas apoi secţionat brusc într-un moment crucial. Un adevărat roman-portret al lui Cezar Petrescu este Plecat fără adresă, ***nu prin asemănări între autor şi personajul central, ci prin paralelisme cu biografia cărţii, în felul cum s-a scris şi s-a articulat în configuraţia ansamblului unei întinse opere. Tocmai de aceea devin folositoare şi interesante cîteva date de istorie literară privind romanul*** Plecat fără adresă.

A fost scris în iarna 1931—32, mai întîi romanul şi apoi, în primăvară, prefaţa, aşa cum se poate vedea şi din numerotaţia celor două manuscrise, dar şi dintr-un corp epistolar, scris chiar în acest moment, şi avînd certe conexiuni şi proiecţii în evoluţia subiectului.

Venit după Întunecare, Calea Victoriei, Comoara regelui Dromichet, Aurul negru, Baletul mecanic ***şi*** Oraş patriarhal, ***după*** La Paradis general ***şi cinci volume de nuvele,*** Plecat fără adresă ***plasa în centrul acţiunii cărţii un personaj care circulase şi pînă atunci în proza lui Cezar Petrescu, dar numai în roluri de al doilea şi al treilea rang. Un anumit cinism caracterizează acest personaj, o judecată rece,***

neînduplecată şi de o ciudată precizie, o inteligenţă rea, dominatoare, o vocaţie a cuceririi locurilor prime în societate, la care nu aspiră totuşi, pe care le ocupă fără să-l fi atras şi le părăseşte fără nici un regret, ba chiar cu voluptate, un dar divinatoriu ce echivalează cu puterea absolută de a citi exact în semnele vieţii sociale, de a revela psihologii şi destine după simpla privire a fizionomiilor.

Astfel de personaje sînt admirate fără a putea fi iubite, însă declanşează drame de iubire; individualiste la extrem, personalitare fără ca individualismul lor să fie egoism, dimensiunea lor este totuşi mereu socială, capacitatea lor de afirmare este exclusivă în sfera vieţii celorlalţi oameni; par mai puternici decît toţi şi în ei se adună mai dureros nefericirea celorlalţi, numai ei îi măsoară toată dezastruoasa ei intensitate; biografia lor, deşi ei trăiesc în văzul şi mijlocul mulţimilor, atrăgînd atenţia tuturor, e mai ignorată decît a celui mai obscur necunoscut; sînt în conflict cu familia, dacă o au, în virtutea aceleiaşi atracţii către un individualism extrem, care e de fapt expresia personalităţii şi, prin extensie, sau prin restricţie, a geniului. Oricum, ei sînt excepţii, dar întrunind în ei cu maximă pregnanţă nu doar categoria lor socială, ci sublimînd epoca şi umanitatea.

Aceste personaje sînt, în adevăr, factorul comun cel mai expresiv al operei lui Cezar Petrescu, obsesia ei, „cheia" ei. Ele reprezintă, judecînd din unghiul gîndirii scriitorului, pe omul veacului, acela care

pleacă la drum „odată cu veacul” atunci cînd demarează acesta, şi care soseşte odată cu el la o tragică scadenţă, „fără adresă, în neant” — întocmai cum, de fapt, pornise: tot fără adresă, către neant!

Toate calificările din paragrafele de mai sus îl parafrazează sau îl interpretează pe scriitor, fie după texte ale prefeţelor la romanul Plecat fără adresă, ***fie după interviuri, articole sau formulări din alte romane şi nuvele. Ele definesc însă portretul acestor personaje ciudate, întruchipînd „omul” generic — abstract — al secolului XX, cel a cărui biografie Cezar Petrescu a întreprins-o în opera lui, intitulată*** Cronica românească a veacului XX. ***De fapt, e mai puţin personaj şi mai mult un caracter, în termenii lui Teophrast sau ai lui La Bruyère; o fiziologie, în termenii clasicismului nostru. Toate romanele şi nuvelele lui Cezar Petrescu, care-l conţin, îi dau conturul, profilul, fără ca el să devină om viu, ca alţi protagonişti ai celorlalte subiecte.*** Plecat fără adresă ***trebuia să-l facă şi pe acesta un erou veritabil de roman, dar se opreşte, abia la primul lui stadiu, la promisiunea de personaj. În fond, prima variantă a romanului, cea din 1932, ni-l arăta pe Sântion, — atunci Adrian, acum Enric — în cîteva episoade ale copilăriei şi adolescenţei, abia pregătitoare ale unei evoluţii: contactul cu un profesor inteligent; apoi tripla confruntare: cu o amantă a tatălui său, cu copilul acesteia şi cu propria mamă; apoi cu o fată pe care o iubeşte, dar de care se rupe; apoi cu patru***

colegi de generaţie. Intervin pe parcurs un lung dialog despre o crimă „gratuită” şi multe consideraţii despre omul „slab” şi omul „tare”.

Varianta nouă a romanului adaugă prea puţine componente epice noi, deşi sporită cu pagini numeroase. Esenţiale sînt o incursiune teoretică a personajului, cu subiect de filozofia istoriei, — comunicîndu-l însă pe Cezar Petrescu însuşi din Cuvîntul înainte, ***în continuarea dizertaţiilor ţinute de congenerii lui Sântion despre civilizaţie, tehnică, maşinism etc. Se poate spune, fără a greşi, că avem în*** Cuvîntul înainte ***al romanului un eseu succint despre toate temele enunţate, eseu dezvoltat şi amănunţit în textura epică a romanului, constituit şi el numai în chip de cadru epic, de pretext, de liant pentru a conecta între ele cele cîteva excursuri eseistice de filozofia istoriei, civilizaţiei, societăţii, maşinismului, culturii, dragostei, personalităţii etc. Componente ale lor sînt semănate peste tot în proza şi publicistica lui Cezar Petrescu; aici, în*** Cuvîntul înainte ***şi în roman, se află închegate într-un sistem de gîndire. Încă un motiv pentru care această carte este axul unei opere, „cheia” acesteia.***

Care sînt personajele în speţă, acelea sintetizate, sublimate în personajul Enric Sântion?

Cel mai vechi poartă numele Ion, într-o schiţă din ciclul Scrisorile unui răzeş, ***publicată în*** Hiena, ***însă nereprodusă în volumul din 1922. Paralelismul dintre***

schiţă şi romanul Plecat fără adresă ***este evident: acest Ion e şi el prăbuşit dintr-o culme a evoluţiei în scara socială, nu însă punîndu-şi capăt vieţii, ci ajungînd în balamuc; tot ca şi în*** Plecat fără adresă, ***un prieten măsoară tragica ruină în care a plonjat personajul, nu compătimindu-l, ci mai curînd condamnîndu-l. Schema e, cum se vede, aceeaşi; identică e şi lipsa oricărei sugestii asupra cauzelor care au dus la prăbuşirea celor doi eroi — din schiţă şi din roman — în afara acelei determinări fatale, ca o pedeapsă zeiască, pe care o notează scriitorul în*** Cuvîntul înainte: ***„Niciodată omul n-a fost mai nefericit decît astăzi (autorul se referă la momentul 1930, n.n.), fiindcă niciodată nu s-a găsit atît de înalt suspendat în vid, fiindcă niciodată nu s-a aflat ca astăzi, fără reazem interior, într-o societate în lichidare, care se autodevoră”; „...Înverşunat să pună stăpînire pe planetă, să-şi creieze o fericire planetară, de animal planetar, omul a pierdut sensul cosmic al vieţii”.***

Lipsa reazemului interior, pierderea sensului cosmic al vieţii, ca şi „plecarea” sau „sosirea” fără adresă, în neant, eşecul sau revanşa maşinismului, falimentul progresului, — astfel de formule sau idei nu spun de fapt nimic concret, dar creiază atmosferă în sensul cuvintelor fatidice de pe zidul ospăţului biblic: Mane, Tekel, Fares — măsurat, cîntărit, împărţit; o atmosferă în care totul apare guvernat de un implacabil destin, pe care Cezar Petrescu nu întîrzie să-l accepte, dar dîndu-

i dimensiuni şi determinări sociale. Totuşi, întreaga terminologie pluteşte nu în istorie sau sociologie, ci în metaforă; ambiţia scriitorului, de a radiografia un moment al evoluţiei societaţii izbuteşte să realizeze numai o viziune literară, chiar cînd componentele epicii sint reduse la scheme. Participant, în adevăr, la agonia unei anumite lumi, la apusul societăţii instituite de ea, la ruina unei mentalităţi specifice, scriitorul intonează un prohod întregii umanităţi civilizate, omiţînd faptul că toate orînduirile (societăţile) au avut perioade de înflorire şi apoi de reflux — ceea ce Gianbatista Vico numise „corsi e ricorsi", creştere şi descreştere; Montesquieu vorbise despre „grandeur et décadence"; Cantemir analizase istoria „incrementorum atque decrementorum" (ale împărăţiei turceşti); Grigore Ureche, mai înainte, comparase mersul istoriei cu „şuvoiul" unei ape, care mai întîi „se adaugă" şi apoi „scade şi îndărăptează". Toţi analizaseră ştiinţific fenomenul şi nu ajunseseră la ideea despre crepusculul omenirii întregi, ci doar al unor formaţii social-economice sau puteri politice.

Analiza socială a lui Cezar Petrescu generalizează, după „legea artei", observaţiile unui gazetar atent şi — în limitele gazetăriei — ale unui sociolog-literat; romancierul îl surclasează deci pe ziarist şi, ceea ce e firesc în activitatea de gazetă: reluarea obsesivă a unei probleme, a unei discuţii, a unei polemici, — trece şi în practicile romancierului. Este elocvent

că scriitorul, care se referă îmbelşugat la mari vizionari străini, în susţinerea tezelor sale, recurge aproape exclusiv la literaţi: Paul Valery, Joseph de Maistre, Paul Morand, Katherine Mansfield, Alexis Carrel, Georges Claude, Eugène Dabit, Charles Péguy — nu la politicieni, economişti sau sociologi. Singura excepţie este Nikolai Berdiaev, la care, de asemenea, elogiul absolut al „actului creator" atribuie difuz sens existenţei omului nu prin observaţie şi cunoaştere, ci prin revelaţie, experienţă interioară, ceea ce rătăceşte gîndirea acestui filozof mai curînd în perimetrul artei decît al filozofiei propriu zise, bunăoară ca la Blaga.

Este legitim să insistăm întrucîtva, în acest punct al discuţiei, asupra foarte strînsei corelări pe care şi-o declara Cezar Petrescu, în acest Cuvînt înainte, ***cu Nikolai Berdiaev — dar numai aici, numai reluîndu-i tezele, în timp ce toate ideile despre cronica veacului, despre fantasticul interior, despre „societatea în lichidare care se autodevoră" şi altele, vor reapare mereu ulterior.***

Cuvîntul înainte publicat în 1932* are autonomia lui, prezenţa lui distinctă în opera scriitorului, de aceea, alături de roman, trece de asemenea prin modificări şi revizuiri nu o dată contradictorii, paralele cu ale romanului, în 1941, 1944 şi 1947. După 15 ani, fascinat încă de propria construcţie ideologică în care-şi încadra literatura — sau pe care şi-o extrăgea din literatura proprie — scriitorul nu ţine seamă de o serie întreagă de fapte, se abstrage masiv din istoria concretă şi declară a rămîne ancorat la vechile sale teze, pretinzînd că istoria l-a confirmat, cînd ea îl dezminţea activ. De unde şi nevoia supraargumentării vechilor afirmaţii, cu exemple noi. Cu acest prilej, iese mai limpede în lumină nu darul profetic al prozatorului în materie de evoluţia istoriei, ci „predilecţia" sa pentru o anumita categorie (sau pentru cîteva) ale vieţii sociale, generalizate pe planul continental, exact categoriile pe care însuşi le defineşte în Cuvîntul înainte: ***„dezarmaţii vieţii,...***

* Îl dăm în întregime, exact, în forma iniţială, iar apoi în cea ultimă, din 1947, cînd a fost sporit cu o seamă de adaosuri, şi mai ales cu o amplă parte a doua, dezvoltînd şi amplificînd datele din prima, anterioară cu 15 ani. Scris în primă formă în perioada cea mai fertilă a creaţiei lui Cezar Petrescu — momentul 1928—1934, cînd apar romanele sale de cea mai mare pregnanţă, osatura „Cronicii româneşti a veacului XX" — ***Cuvîntul înainte*** este manifestul său scriitoricesc, dar o explozie izolată în latura de filozofie a istoriei.

Forma din 1941 nu o mai dăm, fiind intermediară între cea din 1932 şi cea definitivă, din 1947. Practic, tot ce figurează în textul din 1941, există în cel din 1947, care însă e mult mai dezvoltat şi cu mai multe exemplificări.

obsedaţi, cei osîndiţi capitulărilor”, învinşii, cei aparent „predestinaţi unei monotone scufundări”.

Reducţia umanităţii la această categorie (sau cate-

gorii) era seducătoare pentru scriitor, căci ea susţinea mai bine filozofia trebuitoare unui tragism indispensabil construcţiilor realiste şi mai ales unei anumite linearităţi şi, cum spune scriitorul, chiar monotonii în construcţia personajelor. Argumentarea e ulterioară în mare măsură operei esenţiale, e mai mult o concluzie teoretică obţinută prin însumare, decît expresia unei filozofii proprii a istoriei — însă, nu mai puţin, chiar în prima dintre „scrisorile unui răzeş", din 1920, se enunţa programul acestora, care seamănă, în linii mari, cu tonalitatea Cuvîntului înainte ***al romanului*** Plecat fără adresă. ***Iar acest program era — cum s-a văzut şi în schiţa*** Ion ***şi în aproape toate care i-au urmat — copleşit de tragism, de conştiinţa că nu va putea comunica în scrisul său decît intîmplări triste, cu oameni înfrînţi şi descurajaţi în lupta cu viaţa, sau direct suprimaţi.***

Exista aşadar la Cezar Petrescu un teren favorabil finalurilor decepţionate, cînd s-a ivit în sfera cunoaşterilor lui, lucrarea lui Nikolai Berdiaev, fost un timp, la începutul secolului, chiar discipol al revoluţionarilor marxişti ruşi, îndepărtat însă mereu mai mult spre ortodoxie, spre o filozofie pe care o va contesta în formele ei administrative, sinodale, acceptînd-o definitiv în baza ei mistică.

El va fi, în toiul primului război mondial, autorul unui eseu despre actul creaţiei şi justificarea existenţei omului, conchizînd în sfera direct creştină, despre acţiunile

umane fundamentale („actele creatoare”) ca prelungiri sau expresii ale actului primordial al creaţiunii lumii, mereu reluat în substanţa şi sensul său. A relua actul creaţiunii, a-l repeta şi continua, spunea Berdiaev, înseamnă întoarcerea către el, aşadar omenirea este într-o neîntreruptă întoarcere spre esenţa divină, pe măsură ce se depărtează tot mai mult de ea, în timp şi în esenţa manifestărilor sale determinate (de progres, civilizaţie, cultură etc.).

Că lumea nu s-a ivit „desăvîrşită” (din mîinile divinităţii), ci că ea „se creează” mereu — deci se desăvîrşeşte — dar că omul are mereu tentaţia regresiunii inverse (către matricea divină primordială), aşadar tentaţia primitivităţii, această teză conţine o contradicţie fundamentală, deloc singura în sistemele de explicaţii ale sensului lumii pornind de la sursele biblice şi de la divinitate. Însă ideea „întoarcerii” (spre ipostaza genezei biblice) e localizată într-o nouă lucrare a sa, cea de mai largă circulaţie în occidentul interbelic, Un nou ev mediu ***(1924), cea cu care Cezar Petrescu se obstinează să caute explicaţii şi ilustrări ale propriilor teze de sociologie contemporană.***

Pentru Berdiaev din această lucrare, omul e definitiv condamnat, pentru că a ajuns să se autodivinizeze, datorită încrederii absolute în propria creaţie, devenită obiect la dispoziţia şi în slujba maselor. Este, în fond, alarma religiei în faţa ştiinţei, cînd aceasta devine bun tot mai larg şi revoluţionează viaţa omului şi a

societăţii. Imensa cunoaştere a omului şi a naturii îl îndepărtează pe om de divinitate dar şi de sine însuşi, spune Berdiaev. Ideea — metaforă şi nu teză filozofică — poate fi captivantă nu prin adevărul ei, ci prin textul, formula ei, astfel că Cezar Petrescu, iubitor de antiteze gigantice şi cu aer de tragism universal, o exprimă într-o simetrie identică: „Înverşunat să pună stapînire pe planetă, să-şi creeze o fericire planetară, de animal planetar, omul a pierdut sensul cosmic al vieţii". Sursa nenorocirilor — a crizei spirituale, spune scriitorul — e maşina. Citarea amplă a lui Paul Valéry şi invocarea lui Berdiaev alături, cad pe o realitate exprimată simbolic de Cezar Petrescu însuşi, în romanul anterior cu puţin, Baletul mecanic, ***unde un grup de păpuşi create şi dirijate de un iscusit inginer, scapă o clipă de sub controlul său şi se între-nimicesc, distrugîndu-l şi pe el. E viziunea tragică a criticii maşinismului, pe care, de exemplu Karel Čapek o dezvoltase în termeni asemănători în romanele fantastice*** Krakatit ***(1921) sau*** R.U.R. ***(1926). Mitul acesta, derivat oarecum din acela al genezei, e vechi, de la greci, şi Galateea lui Pygmalion e o maşină sui-generis, concretizînd aspiraţia către o creaţie care să echivaleze cu cea atribuită divinităţii. Timpii moderni o realizaseră miraculos, fără să poată crea permanent, în paralel, echivalentul în ordinea socială, o societate la fel de perfecţionată, dimpotrivă, făcînd şi mai vizibile contrastele de tot felul. Insatisfacţiile de ordin social (politic,***

economic), transferate în planul spiritului, descopereau drept factor sau origine a inegalităţii şi contradicţiilor sociale — maşina; aceasta fiind pentru om ceea ce, în termeni biblici, e omul pentru Dumnezeu — aşadar, creaţie supremă — devenea cauza a toate, imensa insatisfacţie în domeniul social concretizîndu-se în adversitatea faţă de maşină. Chiar Cezar Petrescu, în Cuvîntul înainte, ***ajunge la maşină şi la ideea pierderii sensului planetar al existenţei omului, întrebîndu-se cu privire la cauza eşecului social pe care-l constată, de altfel foarte exact pentru orînduirea în care trăia el şi, după ţara sa, tot restul occidentului european. „Realitatea, spune el, rămîne neclătinată: niciodată omul n-a fost mai nefericit decît astăzi, fiindcă niciodată nu s-a găsit atît de înalt suspendat în vid, fiindcă niciodată nu s-a aflat ca astăzi, fără reazăm interior, într-o societate în lichidare care se autodevoră". Simptomele crizei erau exact constatate de scriitor — el formula acestea în plină criză economică generală a sistemului capitalist; diagnosticarea cauzelor, descoperirea surselor acestor simptome într-o criză tot generală a spiritului uman nu mai sînt la fel de exacte, dar metafora în care se comunica totul era atracţioasa. Şi astfel, scriitorul nostru prelua ideea „noului ev mediu" a lui Ber- diaev, spaţiu istoric incert, numit de Cezar Petrescu „era nocturnă", aparentă omului ca o necesitate din nevoia reculegerii, a regăsirii de sine întru spirit, dacă s-a pierdut pe sine în latura existenţei materiale. În ultimă***

instanţă, e o chemare la meditaţie, exprimată însă în termenii tragediei. „Eră nocturnă” — care vine spre noi, sau noi mergem spre ea — înseamnă, la o primă lectură, o sugestie de apocalips, profetizarea întoarcerii la caverne. Însă scriitorul nu preconizează decît solitudinea, numai terminologia e catastrofică, nu şi substanţa frazei sale, care constă indirect într-un îndemn: de vreme ce, din cauza pierderii sensului cosmic — sau numai planetar — al existenţei, omul a ajuns să se autodevore (sa se întredevore) în societatea care se distruge pe ea însăşi, e necesar ca omul să caute (în meditaţie solitară nocturnă), soluţia regăsirii, recîştigării acestui sens cosmic (sau numai planetar), — ceea ce, tradus atent, în expresii curente, nu poate însemna decît afirmarea necesităţii de a se descoperi (sau redescoperi) solidaritatea între oameni, coordonatele convieţuirii între indivizi sau grupări de indivizi. Substratul tonic al formulărilor pesimiste ale scriitorului poate fi descoperit, oricît de adînc şi de pierdut printre simboluri de tot felul şi formule sonore; adversitatea faţă de o societate falimentară („în lichidare, care se autodevoră”), este reacţia unei conştiinţe lucide, chiar cînd protestul sau condamnarea sînt tragice. Criticismul social al operei lui Cezar Petrescu aparţine acestei atitudini de spiritualitate ultragiată într-un sistem social neacceptat, faţă de care e inaderentă fără soluţie, iluzionată

sau obstinată în a găsi cel puţin o explicaţie.

De aceea, toată ampla expoziţie de falimente ale societăţilor — în forma din 1947 a Cuvîntului înainte ***— nu întăreşte argumentarea soluţiei (necesitatea reculegerii nocturne), nici a explicaţiei cauzalităţii (pierderea sensului cosmic, a sensului planetar), însă e o interesantă exemplificare a simptomelor concrete ale falimentului social la care ajunsese sistemul economic, cu societăţile (ţările) intrate în conflict. Din punctul de vedere al conceptului omului abstract, biblic sau creştin, sau biologic pur („animal planetar") înfruntarea putea părea auto-devorare a umanităţii; însă erau contradicţii sociale antagonice, care-şi căutau rezolvarea pe cale politică.***

Astfel de consideraţii se pot face în continuare, permiţînd concluzia că observatorul social-politic atent, care era Cezar Petrescu, mergea în marginea ştiinţei cu teoria sa, despărţindu-se de ea atunci cînd definea cauzalităţile, pierzîndu-se aici într-un nebulos fatalism al istoriei, într-o mistică a ei — şi aici apar viziunile împrumutate simbolurilor lui Berdiaev — dar întreţăind cert cursul principal al ştiinţei, atunci cînd înregistra faptele istoriei — şi aici este indiscutabila parte valoroasă a literaturii, a gîndirii sale, realismul lor.

Revenind la tipologia esenţială a lui Cezar Petrescu, la acel Ion, magma primă a lui Enric Sântion, vom observa că el reapare palid în romanul Întunecare, ***în***

comportarea finală a eroului principal, Radu Comşa, în insurgentul Vasile Mogrea, înfrîntul fără a fi fost vreodată şi un triumfător, aşa cum fusese Ion şi cum va fi Sânţion. Mai expresiv avem tipul în La Paradis general, ***în cinicul şi tiranicul Maximilian Ştaic; îl avem în Grigore Panţâru, pomenit şi în*** Plecat fără adresă, ***după ce apăruse anterior în*** Oraş patriarhal ***şi*** Greta Garbo, ***iar ulterior în ciclul*** 1907; ***în Ioachim Grult din*** Duminica orbului; ***în Spartacus din*** Calea Victoriei; ***în ciudatul „critic vienez" din*** Romanul lui Eminescu; ***în Paul I. Năgară din*** Cheia visurilor; ***şi, la sfîrşit, în Vladim din romanul care se intitulează cu numele personajului.***

Ca o curiozitate, merită semnalat faptul că opera lui Cezar Petrescu numără şi o carte nediscutată de nimeni, căci nu are nici un fel de legătură cu opera scriitorului: o prezentare a traiectoriei lui Alexandru Macedon, nu roman sau nuvelă, ci un fel de eseu istoric. Celebrul cuceritor al antichităţii prefigura, în felul său, destinul viitorului om al secolului XX, care se prăbuşeşte în plină glorie. Apariţia acestei ciudate cărţi în peisajul operei lui Cezar Petrescu e anterioară Întunecării, ***dar ulterioară tuturor*** Scrisorilor unui răzeş, ***între care deci şi istoriei lui Ion. Radiografiindu-şi singur opera din unghiul tipologiei căreia îi aparţine Sânţion — apropiere trebuie făcută chiar şi între nume: Ion şi Sânţion — scriitorul alătură categoriei şi alte personaje: pe doctorul Nicolae Bantaş şi pe profesorul Honoriu***

Farunga din Ochii strigoiului, ***pe Dinu Grinţescu din*** Aurul negru, ***pe Dimitrie Petreanu din*** 1907, ***pe Ion Burdea-Niculeşti din*** Omul care şi-a găsit umbra, ***pe meşterul Coppelius din*** Baletul mecanic, ***ba chiar şi pe un anonim comentator din*** Carlton ***— nu şi pe Alexandru!***

Cu toate că înrudiri există, între eroii numiţi de scriitor, toţi fiind „oameni ai secolului XX", care răzbesc odată cu veacul, se luptă cu el etc., totuşi, familia strictă a lui Sânţion, aşadar cea care e triumfătoare şi apoi se frînge inexplicabil, sau renunţă inexplicabil la putere, avere, dragoste, activitate, este cea reprezentată de Ion, Enric Sânţion, Ioachim Grult şi Vladim. Alţii, ca Nicolae Bantaş (Ochii strigoiului) ***sau Ion Lenş*** (Adăpostul Sobolia), ***Grigore Panţâru*** (Oraş patriarhal, 1907), ***Maximilian Ştaic*** (La Paradis general), ***Dimitrie Petreanu*** (1907), ***criticul vienez*** (Romanul lui Eminescu) ***chiar Eleazar şi Coppelius*** (Baletul mecanic) ***sînt nişte boemi de o inteligenţă sceptică, nu lipsită de cinism, şi de aici mizantropia aparentă sau reală, dar şi efuziunile de umanitarism ale unora. Aceştia din a doua categorie, cărora le putem spori mult numărul (Zaharia Duhu din*** Aurul negru, ***Radu Comşa din*** Întunecare, ***povestitorul din*** Scrisorile unui răzeş, ***prietenul Jan din nuvela*** Prietenul meu Jan, ***Hrisanta Murgu din*** Ochii strigoiului, ***Alexandru Stoican din*** Vladim ***etc.) au o inteligenţă adesea superioară primilor, manifestarea lor e în sfera spiritului, în timp ce filozofia celorlalţi e practică, lucrativă. Ei dirijează industrii,***

bănci, afaceri de tot felul, trag profituri, conduc oameni, sînt persoane publice — în vreme ce categoria lui Panţîru, Petreanu, Bantaş, Lenş, Stoican, Duhu, Ştaic sînt solitarii-artişti (termenul „boem” li se potriveşte), intelectualii puri, absenţi de la orice afirmare socială, de la orice intenţie de parvenire. Ei sînt candidaţii neîndoielnici la scufundare lentă — în vreme ce categoria cealaltă se prăbuşeşte spectaculos. Înfrînţi şi unii şi alţii, categoria primă se salvează moral, cedînd fără luptă sau chiar de la începutul înfruntării, în vreme ce a doua îşi măsoară mai ales ruina morală, după eşecul unei lupte pe care a dat-o şi a cîştigat-o. Radu Comşa din Întunecare ***este, într-o privinţă, sinteza acestor două tipologii, întrucît şi el ratează, dar după o luptă, iar atunci cînd îşi dă seama, ca Sântion, că a eşuat, îşi ia viaţa. Se vede, prin urmare, că personajul acesta l-a preocupat pe scriitor, ca ilustrarea maximă, din unghiul sociologiei sale literare, a „omului veacului XX”.***

O subliniere trebuie făcută: aceste personaje măsoară în felurite chipuri „fantasticul interior”, la care adesea trimite Cezar Petrescu, drept determinantă a falimentului lor moral. Scriitorul a declarat nu o dată că investigarea „orizontală“, în fenomenul social, e cea care îl interesează mai puţin; pasiunea sa era investigaţia „verticală”, în conştiinţă, ceea ce ar fi tocmai „fantasticul interior”. Romanul Simfonia fantastică, ***dedicat ciudatei obsesii a profesorului Grigore***

Stolnicu, nuvelele Aranca, ştima lacurilor, Omul din vis, Păianjenul negru, Pallace, Omul care şi-a găsit umbra, Somnul, Fereastra, ***sînt analiza aceluiaşi caz ca al lui Sântion, Ion, Grult, Năgară, dar în ipostaza insului lipsit de dimensiuni sociale; Vladim, proiecţia aceluiaşi caz, este singurul prăbuşit nu din cauza unui cataclism interior, ci a unuia social, care nimiceşte brusc soluţia lui de viaţă, îi smulge cuceririle, posesiunile, nu-l aşteaptă să renunţe singur la ele.***

Cezar Petrescu este, prin aceste serii tipologice ale prozei sale, unul dintre redutabilii inovatori moderni în roman şi nuvelă, de la noi, creator de literatură a absurdului, a conştiinţelor aflate în criză, turmentate de obsesii, tributare unor tare biologice, victime ale unor turburări petrecute în zone ale sufletului adînci, nesondabile. Putem descoperi aici una dintre tentaţiile între care scriitorul a oscilat, cea a unei literaturi a absurdului şi cea realistă, de frescă socială, de studiu psihologic întemeiat pe raporturi logice între oameni, între componentele diverse ale realităţii. Viaţa, spunea Cezar Petrescu, este absurdă, ea nu are obligaţia veridicităţii, a similitudinilor, se dispensează de ele, conducîndu-se adesea şi după arbitrariul pur — însă prozatorul nu poate fi absurd atunci cînd descrie absurdităţile vieţii, el nu are voie să fie arbitrar.

Şi totuşi, pasiunea scriitorului era, după cum se vede, pentru ilogicul şi absurdul, imprevizibilul „fantastic interior", specific

— după opinia sa — în cel mai înalt grad secolului XX. Stadiul dezvoltării noastre literare, sau pasiunea gazetăriei care l-a însoţit permanent, dublîndu-i sau circumscriindu-i vocaţia de scriitor, i-au imprimat mai multe caracteristici din seria balzaciană, a promotorilor frescei sociale, a marilor serii tipologice. Cazuistica „fantasticului interior" este, chiar după nomenclatura acestui concept, la distanţă de pînza amplă, socială, a marilor colective şi categorii umane; dimpotrivă, ea are în vedere indivizii, unicatele, excepţiile absurde, chiar dacă ele prefigurează serii tipologice mai largi. Iar frecvenţa atît de mare a acestor personaje în opera lui Cezar Petrescu — el însuşi înscriindu-se pe sine în rîndurile lor — dovedeşte ceea ce s-a spus mai sus, anume că e, în adevăr, o tipologie intenţionată să fie şi fiind chiar axul operei scriitorului, indicînd „personajele-cheie" ale romanelor şi nuvelelor sale.

*

* *

Împrejurarea face să ne fie cunoscute cîteva detalii din timpul cînd se redacta acest roman şi care sînt ele însele un fel de cheie pentru scrisul lui Cezar Petrescu, legitimînd afirmaţia despre paralelismele între existenţa sa şi biografia, destinul personajului său.

Se păstrează din acel moment, care începe cu iarna 1931 —1932, un corp de

scrisori ale sale, cu răspunsurile primite, din care urmărim foarte îndeaproape procesul complex al elaborării la un prozator, modern în accepţia epocii, constructor de romane cu largă audienţă şi utilizînd numeroase formule originale din proza europeană contemporană.

Problema priveşte, prin urmare, nu numai romanul de faţă, dar si întreg laboratorul intim al lui Cezar Petrescu, de obicei mai greu de pătruns la un prozator.

Pe lînga datele de istorie literară, inerente unei corespondenţe, scrisorile amintite urmăresc surprinzător de minuţios, s-ar zice: anatomic, felul cum anumite componente ale vieţii scriitorului însuşi se transformă în substanţa unei cărţi, cum o problematică de ordin cu totul intim e ridicată la treapta de motiv literar şi investită cu semnificaţii ample, de etică socială.

Scrisorile încep la sfîrşitul lui decembrie 1931, pe cînd se scria Plecat fără adresă, ***şi sfîrşesc în iulie 1932, cînd romanul era apărut. În timp ce ele se înşirau, 38 la număr, de mai mari dimensiuni şi la intervale foarte apropiate pînă în martie, cînd are loc şi elaborarea romanului şi a prefeţei — prozatorul a lucrat mereu la*** Plecat fără adresă, ***la*** Greta Garbo, Nepoata hatmanului Toma ***şi*** Floarea de agave ***(acestea două se publicau în foiletonul zilnic al ziarului*** Curentul, ***de asemenea în acest interval) şi*** Fram, ursul polar. ***A lucrat în sensul cel mai propriu, a scris pagini şi capitole întregi. Iar romanul*** Duminica

orbului, ***ulterior cu puţin, avea să cuprindă, sublimat, episodul care a stat la baza scrisorilor, integrat într-un principiu de construcţie proiectat mai demult, atunci cînd citise pe*** Ulysse ***al lui James Joyce*** (nu gîndurile unui singur om într-o singură zi, ca la ***Joyce,*** ci faptele petrecute, pe parcursul a 24 de ore, unui grup de oameni).

Pentru a se înţelege şi mai bine importanţa pe care-o conferim acestei corespondenţe, repetăm că ea este scrisă, în cea mai mare parte a ei, în săptămînile cînd Cezar Petrescu elabora romanul Plecat fără adresă, ***despre care autorul spune că şi-l consideră „cheia tuturor celorlalte romane" ale sale, întrucît „centrează aproape toate cărţile tipărite pînă acum, cele cîte stau în sertare începute şi aşteptîndu-şi rîndul, cele care vor veni", şi cînd a scris, de asemenea,*** Cuvîntul înainte.

Există în scrisorile amintite scene şi situaţii evident paralele ca unele din Plecat fără adresă, ***despre care nu putem şti dacă au trecut din corespondenţă în carte, sau nu cumva, după ce au fost mai întîi realizate ca episoade de roman, scriitorul le-a aplicat în împrejurările reale care i-au prilejuit corespondenţa, dîndu-le acestora un curs asemănător aceluia din carte. Cel puţin cîteva momente, şi anume dintre cele mai semnificative ale romanului, credem că verifică a doua alternativă. Ele sînt, deci, proiecţia — se va vedea: brutală — a literaturii în viaţa reală, experimentarea directă de către romancier a propriilor invenţii literare.***

Care sînt faptele, în curgerea lor cronologică?

La 17 decembrie 1931 s-a prezentat la biroul lui Cezar Petrescu, de la redacţia ziarului Curentul, ***o necunoscută, solicitîndu-i o jumătate de ceas pentru a-i arăta un număr de traduceri ale ei din Eminescu, în limba franceză. Autoarea lor se adresa însă nu ziaristului, ci scriitorului, care luase în acea vreme iniţiative legate de numele lui Eminescu, lansase ideia unor subscripţii pentru ridicarea unui bust în bronz al poetului, pentru restaurarea casei de la Ipoteşti. (***Romanul lui Eminescu ***avea să se scrie abia mai încolo, după 1932). De ce iniţiatorul unor astfel de acţiuni trebuia să fie şi cel mai potrivit judecător al traducerilor poemelor eminesciene în franţuzeşte — aceasta e o chestiune care interesează mai mult psihologia şi literatura propriu zisă decît istoria literară! Faptul va fi pus mai tîrziu de scriitor pe seama unui „destin", care potrivea el, pe deasupra voinţei oamenilor şi după raţiuni numai ale sale, lucrurile în lume — deci ca în*** Plecat fără adresă, ***ca în*** Cheia visurilor ***şi în*** Duminica orbului.

Cezar Petrescu locuia în această vreme singur, în Aleea Progresului nr. 2. A doua sa căsnicie se desfăcuse de mai înainte, cînd ineditul ei îşi consumase atracţiile. Situaţia se pare că nu-l nemulţumea, şi pentru că anii 1930—1931 se dovediseră cei mai fecunzi din toată activitatea sa de pînă atunci. Copilul, acum licean în vacanţă, se afla într-o familie de prieteni, undeva în

afara Bucureştilor. Singurătatea pe care o mărturiseşte în aceste scrisori pare să fie deci o realitate întrucîtva greu resimţită, dar convenabilă scriitorului, literaturii, de aceea începutului — real — de pasiune pentru necunoscuta vizitatoare el îi dă numaidecît cursul unuia din romanele sale, transformîndu-se pe el însuşi, şi schimbînd-o şi pe corespondenta sa, în eroul şi eroina unui fapt mai mult de literatură decît de viaţă, cu toate efuziunile lirice directe, foarte personale, care vor abunda, încă de la prima scrisoare, în cuvintele scriitorului.

Cine era necunoscuta? Cititorul va înţelege de ce e firesc să nu-i dezvăluim numele, de vreme ce ea însăşi a păstrat pînă în prezent o totală tăcere asupra întîmplării. Scriitorul, la rîndul lui, a fost zgîrcit în lămuriri cu acest episod. Prea puţini cunoscători dintre cei mai apropiaţi ai vieţii sale în perioada respectivă şi după aceea, au avut ştiinţă despre întîmplare. Lucrul a fost cu putinţă mai întîi pentru că întîlnirile, puţine la număr totuşi, s-au consumat în cîteva zile, cînd atenţia celor posibil interesaţi era îndreptată în alte direcţii, prea personale — era momentul sărbătorilor de iarnă; apoi, toată povestea a avut o desfăşurare epistolară, eroina întîmplării a plecat la Paris, iar scrisorile — cu excepţia cîtorva, aşternute în cabinetul redacţional — au fost compuse în singurătatea locuinţei din Aleea Progresului 2; în al treilea rînd, se pare că şi desăvîrşita puritate a episodului, ca şi

stingerea lui cu bună ştiinţă, înăbuşirea lui de către el însuşi, în primul rînd mutarea lui în planul construcţiilor literare proprii, l-au afectat mai mult decît se aştepta, atît sub raport uman, cît şi literar. Dovadă că numaidecît va scrie Dumineca orbului, ***romanul vinovăţiei a doi tineri ce-şi strivesc cu inconştienţă o fericire posibilă, tocmai încercînd să şi-o întemeieze mai bine. În roman problema va fi văzută într-o determinare socială mai amplă, care în scrisori e semnalată în chip abstract, ca un fel de soartă implacabilă, ca un destin al intelectualului în secolul XX, împiedicînd pe oameni — şi pe el însuşi, pe scriitor în acest caz — de a fi fericiţi. Este chiar sensul din*** Plecat fără adresă. ***Din punctul nostru de vedere, considerăm romanul*** Dumineca orbului ***drept autocritica ulterioară, regretul tardiv al scriitorului faţă cu felul cum s-a încheiat episodul consemnat de scrisorile la care ne referim — în timp ce*** Plecat fără adresă, ***şi în deosebi episodul cu Liliana Medoveanu, este chiar transcripţia momentului cînd această dragoste era conştient reprimată de scriitor. Că e aşa, că şi nefericirea lui Sântion vine de la o dragoste sfărîmată, ne-o va sugera clar pretextul din*** Caietul cu scoarţele negre ***păstrat între hîrtiile scriitorului (reprodus în*** addenda ***prezentului volum).***

Eroina întîmplării, pe care s-o numim convenţional Olga, ***reprezenta o categorie de femei mai răspîndită în acea vreme, care urmăreau realizarea lor pe plan cultural, lucru încă privit cu destul scepticism, cu***

toate că în ţara noastră Hortensia Papadat-Bengescu ilustrase strălucit genul, iar în Franţa exemplul celebrei Collte era în vogă, populara scriitoare avînd, în 1931, 58 de ani şi creînd o adevărată modă de intelectualitate feminină. Spunem în treacăt că „destinul" ulterior al eroinei va fi paralel cu al categoriei de înfrînţi din opera lui Cezar Petrescu, care strălucesc o vreme, apoi cad definitiv; scriitorul va fi intuit de pe atunci paralelismul cu traiectoriile eroilor săi — ceea ce e sigur, e că a condamnat cu anticipaţie şi pe corespondenta sa, la deznodămîntul lui Sântion, al lui Năgară şi al lui Grult.

„Romanul" pe care-l construieşte scriitorul începe odată cu plecarea Olgăi din Bucureşti. Pînă atunci, scrisorile lor sînt simple bilete, în care-şi fixează întîlniri, îşi cer o lucrare etc., înlocuind convorbiri telefonice.

Discuţiile directe, aşa cum va reieşi mai tîrziu, în deosebi din scrisoarea a patra a lui Cezar Petrescu, par să fi fost un fel de dueluri ciudate, pe cît de sincere pe atît şi de ipocrite, fiecare căutînd să îndepărteze de la sine

eventuala bănuială a celuilalt că ar fi capabil de o pasiune curată, adîncă, supralicitîndu-şi pesimismul cu privire la viitorul propriu, la viitorul societăţii, al umanităţii întregi. Cu alte cuvinte chiar materialul din Plecat fără adresă ***şi din*** Cuvîntul înainte, Olga ***o făcea — se va vedea curînd — din cochetărie feminină, amestecată cu jocul, cu teatrul, deprins pe scenele pariziene — fusese acolo actriţă; Cezar Petrescu, din interes în primul rînd literar: în solicitatoarea sa el descoperise cu surpriză şi satisfacţie una din făpturile foarte aidoma cu cele plăsmuite de el însuşi în romanele proprii, un om care vede totul negru în jur, descoperă numai răul din viaţă (scrisoarea a doua, nedatată, probabil 24 dec.).***

Dialogurile lor au fost — o spune ea în franţuzeşte „plutôt des monologues”, aşadar confesiuni, material documentar brut, foarte util romanului care se scria.

Singurătatea ***e ceea ce caracterizează viaţa lor — ca a omului din veacul XX, afirmă el, în termenii romanului şi ai*** Cuvîntului înainte. ***Nu ai pe nimeni, îi scrie Cezar Petrescu*** Olgăi, ***trăieşti într-o „înfricoşătoare singurătate” şi de aceea alergi „în vasta lume” în căutarea unei axe în viaţă, a unui scop, pentru a te realiza, a-ţi justifica existenţa pe planetă — deci „omul planetariar Cezar Petrescu se declară şi pe el însuşi un reprezentant al aceleiaşi tipologii, în portretul pe care şi-l face în scrisoarea amintită. Dezechilibrul interior este la fel scos în relief ca rezultantă***

paradoxală — însă la el firească — a succeselor dobîndite. „Am scris 15 cărţi şi am bătut recordul succesului într-o ţară microscopică aşa cum e Româniaspune scriitorul, măsurînd cu o lipsă de modestie ironică afirmarea sa pe plan naţional, spre deosebire de ceea ce urmărea Olga ***pe coordonate planetare. Dincolo de ironie însă şi de afirmaţia cam exagerată despre „recordul succesului", îşi face loc concluzia: inevitabila prăbuşire interioară, atît de caracteristică operei lui Cezar Petrescu. „Ştiu să lupt în viaţă cu arme bărbăteşti, am***

răsturnat obstacole bărbăteşti — experienţa mea de viaţă e aspră şi, cum vezi, am fost victorios, deşi victoria a fost à la Pyrus. Eu am murit sufleteşte pe drum...”

Dar biografia scriitorului, publicistica sa politică şi chiar alte cărţi ale sale ne atestă pentru acea epocă o vitalitate admirabilă, un optimism total, de om care se opune absolut acestei imagini sumbre, cînd se autoportretizează ca scriitor. Atunci să fie o simplă pozã, cam ieftină, pentru a o epata pe conlocutoare şi a o atrage către o corespondenţă amoroasă? Puţin probabil. Ne rămîne deci să admitem tocmai ceea ce spuneam mai sus, adică îndrumarea faptului real către o desfăşurare literară, ca în cărţile scriitorului, mutarea episodului în sfera construcţiilor literare, cu convingerea intimă, reală sau numai de circumstanţă literară, că în adevăr, omul veacului XX s-a pierdut pe sine. Că autorul scrisorilor îşi dă seama perfect de jocul literar pe care-l face intenţionat, rezultă şi din începutul scrisorii următoare (28 dec.); el realizează un fel de elaborare anticipată, prin scrisori, a capitolelor din roman, o verificare a tezelor — ce vor fi tratate epic în roman — într-o corespondenţă cu un om care se dovedeşte receptiv la rolul atribuit, chiar se confundă cu rolul. O astfel de procedare originală, destinată strict să slujească procesului literar, îl subjugă pe scriitor. E şi acesta un cinism, de felul aceluia al lui Sântion în raport cu prietenul său Ion şi cu Liliana Medoveanu.

Scrisoarea din 29 dec., care e şi cea mai interesantă dintre toate cele 38 existente, conţine în esenţă principalele teze ale Cuvîntului înainte ***la romanul*** Plecat fără adresă. ***Care din ele a fost scrisă mai întîi? Scrisoarea sau*** Cuvîntul Înainte? ***Ţinînd seamă de felul cum lucra Cezar Petrescu, putem fi aproape siguri că scrisoarea este anterioară*** Cuvîntului înainte. ***Şi apoi, acesta e datat: aprilie 1932, — în timp ce scrisoarea e din decembrie 1931.***

Accentul ei cade numaidecît pe identitatea de categorie tipologică a celor doi parteneri, deveniţi eroii „romanului" întrevăzut de scriitor, şi începe să se manifeste cinismul lui Sântion din episodul cu Liliana: „După ce s-a pus între noi distanţa în spaţiu şi se aşterne acum distanţa în timp, mă întreb în această dublă perspectivă, dacă nu cumva vrînd să fim foarte naturali, prea naturali, dacă nu cumva ne-am artificializat puţin. Ştii că orice exces conţine în el sîmburele contrariului. Ne-am ascultat unul pe altul vorbind. Şi ne-am ascultat vorbind şi pe noi înşine. Poate furaţi de propriile noastre vorbe, la un moment dat tu nu mai vorbeai pentru mine, ci pentru tine; eu nu mai vorbeam pentru tine, ci pentru mine. Iar unul pentru celălalt n-am fost decît un pretext pentru a evada din noi înşine, fiindcă fiecare eram în felul nostru comprimaţi pînă la asfixie în teribila noastră singurătate — tu în cea de la... (satul natal al Olgăi, ***n.n.); eu în cea încă mai înfricoşătoare, din mijlocul mulţimii,***

unde trebuie să-ţi impui o figură, să-ţi impui un rol, să-ţi aşterni pe obraz o mască. O purtam, întrucît mă priveşte, de atîta vreme, încît se identificase cu obrazul, mă acomodasem cu ea, mă temeam că se va suda atît de perfect, încît n-aveam s-o mai pot smulge decît cu carne cu tot."

Omul care nu găseşte audienţă la vecinul din faţă, masca adoptată devenită adevărată natură a omului (care deci trăieşte fals, în continuă contradicţie cu sine însuşi) — iată motive frecvente în opera lui Cezar Petrescu, dar pentru prima oară teoretizate amplu în Cuvîntul înainte ***la*** Plecat fără adresă ***şi în personajul central al acestei cărţi, Enric Sântion, personajul cu filozofia sa de fiară, care-şi neagă umanitatea, specia, nimicind „animalul" din el — deci omul din el — în favoarea raţiunii, a calculului rece, egoist. Scopul pe care vrea să şi-l realizeze prin făptura sa proprie, acest Enric Sântion, va fi „exterminarea animalului teluric din mine. Un bust! Capul dominînd lucid instinctele şi sentimentele şi pasiunile. Voinţa înfrîngîndu-le, aservindu-le".***

Evident, nu se poate stabili o echivalenţă între masca pe care scriitorul declară că şi-o „impune" în viaţa de toate zilele şi această cinică poziţie a personajului din roman. Dar, în relaţiile cu Olga, ***deosebim şi o continuă preocupare — nu numai la Cezar Petrescu, dar în destule scrisori şi la*** Olga ***— de a-şi înfrînge sentimentele şi de a face ca voinţa să domine lucid sentimentele, să şi le anihileze. Căci, oricît ar acţiona invenţia***

literară, oricît scriitorul ar urmări experimentarea pe un caz viu, real, a unui profil literar imaginat de el, nu se poate nesocoti un element de afectivitate propriu-zisă, care apare evident în scrisori şi care era veritabil, de altfel. Acest sentiment, amîndoi caută — şi izbutesc! — să şi-l reteze. Enric Sântion procedează în chip asemănător cu frumoasa Liliana Medoveanu. Cînd aceasta îl vizitează în camera de student singuratic şi sîrguincios, situată undeva pe lîngă Cişmigiu (Cezar Petrescu locuia, cum s-a spus, pe Aleea Progresului, de asemenea la doi paşi de Cişmigiu!), şi cînd îşi vede pe hîrtia de pe masa lui numele scris de nenumărate ori, Sântion îi replică brutal că în viata, lui a intervenit altă femeie — o face sfîşiindu-şi sufletul, căci, în fond, el o iubea pe Liliana. De ce procedează el în acest mod? Pentru ca să-şi dea sie însuşi o dovadă şi o lecţie de voinţă. Pentru ca să-şi scoată din viaţă definitiv una din acele manifestări despre care credea că înseamnă slăbiciuni ale „animalului" şi să-şi elibereze astfel raţiunea spre ţeluri de altă natură, din domeniul practicului.

Autocaracterizarea pe care scriitorul şi-o face în continuarea scrisorii este, dacă se poate spune, o critică adusă personajului Enric Sântion (la care lucra în acele zile), o critică îndreptată tocmai împotriva acestui fel de a fi al eroului.

De ce toată masca pomenită mai sus — se întreabă Cezar Petrescu în scrisoarea către Olga. ***„Este? Nu este? Poate? De ce e aşa?***

De ce nu e altfel?... Împărţirea firului de păr în patru. O mizerabilă introspecţiune, care nu-mi dă voie să trăiesc viaţa direct, să mă bucur de ea sălbatic, să trăiesc numai în prezent, fără să scormonesc trecutul şi mai ales fără să sondez viitorul. Şi-o descopăr aceasta tocmai după ce-ţi dădeam sfaturi să trăieşti ca mine...«în prezent», să te laşi dusă de val”.

Că e o „poză” sau mai exact, că e imaginea despre sine însuşi, în postura de personaj literar din propria operă, nu din viaţa reală, o atestă numeroase fapte asupra cărora nu e nevoie să discutăm. Nesinceritate? Într-o măsură, desigur, nesinceritate — dar, privită în planul întregului episod şi după avertismentele repetate, că el nu o poate socoti „marea lumină a vieţii lui”, că totul e literatură şi încă „nu din cea mai bună” etc. — toată această atitudine e rodul procesului de configurare a unui erou literar, pornit de la profilul propriu şi nerămas la limitele modelului. Aura tragică era cea care convenea mai bine propriei opere, dar care nu era deloc aceeaşi cu comportamentul cotidian al scriitorului însuşi. Totuşi el spune în continuare — şi aici se produce acel amestec între real şi închipuit, acel joc între sinceritate şi nesinceritate (considerată literar), care face ca, totuşi, să nu se poată deosebi clar la un scriitor unde se sfîrşeşte reproducerea aidoma a modelului din viaţă şi unde începe elaborarea artistică: „Cu tot felul meu zeflemist

de a fi, am pus şi ceva din sufletul meu acolo." Este dat însă acestui tip de corespondenţe ca latura lor pasională, chiar mai precară şi cu echivocuri, să primeze asupra celeilalte — lucide — la o lectură dominată de pasiune!

Olga ***s-a prins tare în joc, permiţîndu-i originalului creator de roman trăit să-şi conducă acţiunea pe căile cele mai sinuoase, experimentîndu-şi în primul rînd cartea la care scria, adică*** Plecat fără adresă. ***Mai întîi, pornind de la o vorbă aruncată la întîmplare în cursul discuţiilor din care rezultă că el se comporta ca un urs — termen frecvent apoi în scrisorile*** Olgăi ***— Cezar Petrescu compune porecla cu o anumită observare a biologilor sau numai invenţie proprie şi alcătuieşte prima dată schema romanului*** Fram, ursul polar. ***Scos din elementul său natural şi mutat în lumea citadină, ca actor de circ, eroul povestirii, ursul alb Fram, îşi reînvie obsesiv în minte decorul vieţii anterioare, dar, odată revenit în gheţurile arctice, tînjeşte după mediul adoptiv, fără de care nu mai poate trăi. Fram proiectează într-un regn lipsit de raţionabilitate, ci călăuzit numai de instincte, o situaţie dramatică din lumea umană — drama dezechilibrului datorit poziţiei suspendate la o răscruce a destinului: o viaţă de care individul s-a rupt şi o rîvneşte în continuare, şi alta căreia nu i se poate adapta, fără să mai poată veni pe de-a-ntregul nici către una, nici către alta. Considerată strict social, este tocmai***

poziţia povestitorului din Scrisorile unui răzeş, ***cartea de debut a lui Cezar Petrescu.***

Însă, privită mai larg, din perspectiva întregului destin al umanităţii, cartea exprimă şi ea parabolic tipologia lui Sânţion, a omului rupt de matricea vieţii naturale, „dresat" de circul civilizaţiei în care se simte saltimbanc şi străin, cu biologia denaturată, incapabil să se readapteze stadiilor pure ale existenţei sale şi nefericit în societatea umană modernă — în circul modern!

El şi-a compus un profil pe măsura societăţii în care trăia şi adecvat cu scopul urmărit de el — parvenirea în scara ei de valori, prin metodele ei. Întors între oamenii normali, dar păstrînd apucăturile şi mentalitatea din lumea cealaltă, căreia se adaptase, Sânţion apare anacronic — şi, desigur, constatarea acestei suspendări ia în mintea personajului proporţii catastrofice şi el se sinucide. Ioa- chim Grult din Dumineca orbului, ***un alt Sânţion, e socotit nebun primejdios, băgat la balamuc de cei dintre care s-a smuls, şi e privit cu rezervă îngăduitoare — deci ca un fost nebun, vindecat întrucîtva — de oamenii „cu mintea întreagă". Scriitorul — triumfătorul à la Pyrus dintr-o scrisoare anterioară — se socotea deci şi pe sine drept unul dintre aceia care au obţinut succesul cu un preţ grozav: „eu am murit sufleteşte pe drum..." (scrisoare din 27 dec. 1931).***

Şirul corespondenţei cu Olga ***este sinuos, plin de suspiciuni din partea scriitorului,***

sub care se ghiceşte însă bine convenţia literară. O vesteste odată că scrisoarea respectivă e cea din urmă, şi o face în termenii finalelor din romanele sale sau din articole: „Ce comic sfîrşit şi ce banal! Ne credeam altceva. Am fi meritat altceva!... De-acum nu mai poate fi decît o agonie... Vorbim amîndoi două limbi atît de neînţelese unul altuia." (6 ian. 1932). E interesant să aflăm aici chiar o formulă care trimite direct la încheierea din viitorul roman Dumineca orbului. ***În scrisoare se spune; „Pentru atît (pentru curmarea corespondenţei, n.n.) nimic nu s-a schimbat în univers" (6 ian. 1932); în roman aflăm un paragraf care dezvoltă aceeaşi concluzie tragică: „Începe viaţa să curgă ca ieri şi ca mîine. Nimic nu-i schimbat şi nimica nu-i nou. În fiecare casă a fost şi va fi un mort, o amăgire, o nădejde, o înşelare. Nimica nu-i nou. Totul a mai fost".***

În acelaşi chip întîlnim şi motivul iniţial din romanul Dumineca orbului, ***după care eroii principali Sergiu Miclăuş şi Gina Alimănescu s-au presimţit unul pe altul, un destin i-a apropiat, i-a întîlnit pentru raţiuni numai de el ştiute (6 ian., 8 febr. 1932), ca apoi să-i despartă, prăbuşindu-i — ca pe Sântion. Motivul insulei fericite de la capătul curcubeului, care va fi dezvoltat apoi în*** Cheia visurilor, ***peste doi ani, îl găsim de asemenea în corespondenţa cu*** Olga: ***„Scrisorile acestea trag pentru noi puntea între real şi ireal. Arcuiesc un drum magic, spre-o altfel de lume decît aceea dintotdeauna. E ca şi cum ar merge la***

celălalt capăt al curcubeului... Nu ţi s-a părut că dincolo, unde e celălalt capăt al curcubeului, trebuie să fie altfel de lume, cu mai mult soare şi cu florile purtind cercei de picături în urechi? Dar nu ţi-e scumpă tocmai din această pricină, fiindcă e stupidă şi dezlegată de orice substrat al materiei?" (4 ian. 1932). (Şi în Dumineca orbului ***apare un ostrov fericit, depărtat de lume, rîvnit de cei doi tineri eroi: platoul Pamir!).***

*
* *

Cîteva date de istorie literară vor explica mai lămurit felul cum s-au desfăşurat scrierea, apoi refacerea romanului. Ceea ce va rezulta în principal va fi, surprinzător, ceva despre soarta celuilalt roman, Sosit fără adresă, ***despre care azi se ştie că Cezar Petrescu nu l-a scris.***

Manuscrisul iniţial, din 1931—1932, care s-a păstrat, conţine Cuvîntul înainte ***(20 pagini), apoi, cu altă numerotaţie, pornind din nou de la 1, textul romanului. E clar, prin urmare, că prefaţa a fost scrisă după roman, cum era de altfel şi firesc.***

Prologul din forma actuală, care poartă titlul Prieteni, ***iniţial era*** Partea întîia ***a romanului, dar specificaţia aceasta nu apare decît în forma tipărită, nu şi în manuscrisul prim.***

Urma apoi ceea ce a devenit acum: Partea întîia — Caietul cu scoarţele albe. ***Şi această specificaţie, cu titulatura ei cu tot, apar numai în forma tipărită a cărţii din 1932, nu şi în manuscris. Manuscrisul numea toată această parte a romanului, — pînă la capitolul VII, cu Liliana Medoveanu, inclusiv acesta —*** Spovedania lui Adrian Sânţion, ***la sfîrşitul căreia autorul însemnase cu litere capitale:*** „Aici sfîrşeşte caietul cu scoarţele albe”.

Continuarea, care în forma tipărită din 1932 era capitolul VIII şi se numea Colocviu sub tei, ***iar în forma de faţă i-am spus***

provizoriu capitolul IX, păstrîndu-i vechea titulatură — o avem de asemenea, în manuscrisul prim, dar cu o nouă numerotaţie a paginilor, pornind din nou de la 1. Din păcate, ne lipsesc de aici primele două pagini, care ar fi clarificat, fără îndoială, că acest Colocviu ***inaugura, de fapt,*** Caietul cu scoarţele negre, ***adică a doua parte a ciclului, aşadar urmarea romanului*** Plecat fără adresă ***— deci tocmai*** Sosit fără adresă.

Putem face cîteva presupuneri, în lipsa celor două pagini edificatoare. Mai întîi, că intenţia primă a scriitorului n-a fost să dea două romane, ci unul singur, în care Caietul eu scoarţele albe ***să fie partea corespunzînd*** „plecării ***fără adresă", iar*** Caietul cu scoarţele negre ***să reprezinte*** „sosirea ***fără adresă. În adevăr, capitolele I—VII din forma tipărită în 1932 (actualele capitole I—VIII, deci, în ambele forme, inclusiv acela cu Liliana Medoveanu) privesc procesul de formare a lui Sântion, „extirparea animalului din om", cum zice personajul, desăvîrşirea solitudinii sale interioare („ca să fii tare, fii singur"). El îşi ucide fără regrete, deşi cu suferinţă, dragostea din suflet, îşi desfiinţează puterea sau disponibilitatea de a iubi. Voinţa înfrîngînd sentimentul, creierul înfrîngînd inima — în acest chip îşi reprezintă eroul pe omul veacului XX, înarmat în acest chip porneşte el la drum odată cu veacul. Dragostea lui e ucisă în tripla ei ipostază — dragostea filială, dragostea pentru prieten, dragostea pentru femeie. Pentru toate aceste trei ipostaze***

ale dragostei ucise se dau dovezi multiple. Despre retezarea legăturilor de dragoste faţă de părinţi sînt aduse mărturie antecedentele înfrîngerii lui Ştefan Sântion, beţiile lui, abdicările lui de la umanitate, deci, în fapt, ultragiile aduse de el fiinţei umane; acestea justifică răscoala interioară a fiului, spiritul lui de răzbunare, mocnind un timp, apoi explodînd în cel din urmă act al procesului, atunci cînd e pus faţă în faţă, chiar de către mama sa, cu progenitura nelegitimă a tatălui său, cu propriul frate, în vîrstă de cîţiva ani. Mama lui Enric, ultima ultragiată a lui Ştefan Sântion, iartă totuşi, din milă creştină pentru copil, sau tot dintr-o dragoste dezarmată pentru bărbatul adulterin. Cele două femei, în mod logic rivale în situaţia creată, se conciliază, iubindu-se, în amintirea dragostei lor comune pentru acelaşi bărbat. În adevăr, împrejurarea poate fi de natură să declanşeze ura fiului — care descoperă trădarea tatălui, laşitatea mamei — în orice caz hotărîrea lui tragică de a-şi exclude pentru

totdeauna din suflet sentimentul de dragoste filială.

Ion îl oboseşte, îl irită, cu prietenia lui lîncedă, pasivă, lipsită de dinamism. Portretul acestui prieten e făcut din două unghiuri — şi al lui însuşi, şi al lui Enric Sântion. Ambele perspective îi sînt tot pe-atît de potrivnice: e prietenul supus, umil, fără opinie decisă, prietenul-umbră, nu prietenul-tovarăş. Eroarea lui Sântion e de a crede că prietenia e numai aşa — dar o astfel de prietenie poate ucide într-un om însuşi sentimentul sau ideea de prieten, unica reacţie care să i se pară logică fiind ispita de a-l umili şi mai mult, de a-l răni şi domina. E ceea ce se întîmplă în discuţia despre ucigaşul Candiano-Popescu şi în raporturile cu Liliana Medoveanu, pe care Enric i-o „smulge" fără scrupule prietenului său, nu pentru a şi-o păstra pentru sine, ci pentru a nu i-o lăsa lui.

În sfîrşit, în latura atitudinii faţă de femeie, scena în care îşi exprima iubirea pentru Liliana rămîne esenţială, dar ea e precedată de solidarizarea cu sadicul act al lui Candiano-Popescu, care, dincolo de bestialitatea faptei, ucide în realitate femeia, desfiinţează incitaţia animalului prin instinct şi atracţia noroiului prin dragoste.

Acestea sînt cele trei stadii ale fortificării interioare a lui Sântion — ale desumanizării lui, nu lipsite totuşi de o anumită legitimitate — cele trei momente epice ale romanului; la consumarea lor, etapa de pregătire a personajului pentru a

porni la drum „odată cu veacul”, pentru „a pleca fără adresă” — e terminată, aşadar aici trebuia să sfîrşească şi Caietul cu scoarţele albe, ***cum şi sfîrşeşte în primul manuscris, din 1932.***

Manuscrisul refăcut, din 1941, — desigur „definitivat” în vederea tipăririi în seria „definitivă” a editurii „Cugetarea”, din care au apărut mai multe volume ale lui Cezar Petrescu în perioada 1940 — 1944 — îşi opreşte tot în acest punct intervenţiile, socotite indispensabile, la Caietul cu scoarţele albe. ***Şi aici se întrerupe şi numerotarea noii forme de „manuscris” , rezultat prin adaosuri, eliminări şi transformări ale textului apărut în 1932, încă o dată, deci, capitolul cu Liliana Medoveanu încheia materia epică a ceea ce era propriu zis*** Plecat fără adresă.

O menţiune la pagina 10 din manuscrisul capitolului Colocviu sub tei ***aduce o precizare interesantă: ca un titlu marginal, e consemnat aici:*** „Plecat fără adresă — sfîrşit”. ***Este desigur încheierea intenţionată a primului roman, cînd scriitorul l-a trimis la tipar. El şi-a dat seama că materia*** Caietului cu scoarţele negre ***se oferă pentru un al doilea roman — sau, simplu, n-a mai vrut să ţină în sertar o carte a cărei desfăşurare ulterioară nu-i era conturată.***

Pentru ediţia definitivă, în 1941, intenţiona însă terminarea ei, motiv pentru care nici n-a mai dat acum editurii partea pe care o încheiase de revizuit, înainte de a o fi scris şi pe cealaltă.

Mergînd mai departe cu presupunerile, la care ne obligă substanţa romanului apărut şi ni le confirmă paginile de manuscrise iniţiale şi cele refăcute, vom afirma despre capitolul Colocviu sub tei ***că el putea fi prologul celuilalt roman,*** Sosit fără adresă, ***deci al*** Caietului cu scoarţele negre. ***Sinucigaşul Sânţion era scrupulos să realizeze o construcţie de o bună simetrie arhitectonică, în confesiunea sa, preliminară funestului gest!***

Ne putem închipui că, în noul roman, rămas nescris, dar desigur configurat în linia sa generală, Sânţion îşi verifica succesiv eşecul în toate cele trei direcţii, unde avusese loc insurecţia sa iniţială, deci îşi măsura înfrîngerea în materie de prietenie, de dragoste filială şi de iubire pentru femeie. Poate, deci, se dădeau episoadele trădării unuia sau a tuturor celor patru prieteni din „colocviul de sub tei"; poate se verifica un act al adevăratei prietenii a lui Ion, ceea ce ar fi explicat de ce tocmai la el îşi găseşte Sânţion ultimul refugiu interior, chemîndu-l şi lăsîndu-i totuşi Caietele ***cu spovedania, destinate iniţial nimicirii. În latura privind relaţiile materne şi paterne, poate că descoperea fapte de-ale lui Ştefan Sânţion, sau ale progeniturii acestuia, Fănuţă, de natură să marcheze o înfrîngere a primelor sale porniri de vindictă. Sau, ca Nicolae Apostol lui Andrei Colibăşianu din romanul*** Apostol ***(care se afla sub tipar în timp ce se scria*** Plecat fără adresă, ***în 1932) îi descoperea***

justificarea, legitimarea prăbuşirii fizice şi morale.

Despre toate acestea nu putem afirma nimic sigur, dar, cunoscînd sensurile şi tiparele prozei lui Cezar Petrescu, imaginăm lesne cursuri ale întîmplărilor şi deznodăminte ca acelea de mai sus.

Adaosul cu care autorul prelungeşte „colocviul de sub tei" şi care e intitulat, ca un nou capitol: Tapirul şi puiul de vultur, ***aparţine tot prologului presupus al celui de-al doilea caiet, cel „cu scoarţele negre", el e tot un capitol de preliminarii, ale momentului „plecării fără adresă", anume detaşarea de trecuta generaţie, aceea care-l dăduse pe Coco Dimitrescu, reprezentant — existent în realitate — al intelectualităţii înzestrate moral dar dezarmate pentru noul veac, din care fac parte eroi ai lui Cezar Petrescu ca Grigore Panţâru*** (Oraş patriarhal, 1907), ***Dimitrie Petreanu*** (1907), ***Alexandru Stoican*** (Vladim), ***Ion Lenş*** (Ochii strigoiului, Adăpostul Sobolia), ***Alexandru Opriş*** (Comoara regelui Dromichet) ***etc. Faţă de această generaţie de „tapiri", oameni capabili dar opriţi din cursa veacului, încovoiaţi la pămînt, Sântion e un „pui de vultur", care asaltează piscurile, domină înălţimile. Nu e doar procesul generaţiei vechi, de fapt nici nu e o acuzaţie lansată împotriva ei, ci doar delimitarea de maniera ei de reacţie prin raport cu veacul. Sîntem, aşadar, tot în zona preambulului, tot în pregătirile „lansării" în competiţia veacului, nu în desfăşurarea ei propriu zisă. Romanul*** Sosit fără adresă, ***aşadar*** Caietul cu

scoarţele negre, ***abia după această afirmare de programă putea să înceapă.***

Ce avem, în mod sigur, din acest Caiet? ***Este tragica lamentaţie din cele două pagini şi jumătate de coală (format mare, cum nu obişnuia Cezar Petrescu), este plînsul neputincios al unui om care-şi aminteşte de o iubită moartă, pe nume Elena, se visează alături de ea, o regăseşte în somn, ca Arald pe logodnica lui din*** Strigoii ***lui Eminescu, merg alături, dorind ca visul să nu se mai sfîrşească — dar el se încheie sfîşietor, aducînd coşmarul vieţii zilnice şi mai ales al singurătăţii. Dezastrul interior al lui Sântion suprapune şi el singurătatea, peste dezastrul vieţii false pe care a dus-o şi pe care cele trei file o evocă palid în cadenţe ritmate (aşa cum, iarăşi, nu obişnuia Cezar Petrescu).***

Nu avem nici o indicaţie despre moarta Elena. Pe soţia lui Sântion o chema Ana, şi el o iubea mult şi pe ea (aşa cum fusese iubită Elena din acest bocet); dragostea lui primă fusese însă Liliana. Deci, în prima elaborare a acestui pseudo-bocet, nu despre ele e vorba, exista deci, în mintea scriitorului, un alt personaj feminin care însorise sau putuse însori viaţa eroului.

Opera lui Cezar Petrescu ne mai aduce o Elenă moartă, într-o ipostază relativ identică — anume în mica schiţă Căsuţa de nisip ***din volumul*** Drumul cu plopi ***(1924). Personajului masculin de acolo, fără nume — sinucigaş şi el în cele din urmă, dar înecîndu-se, ca Radu Comşa — îi rămăsese de la această Elenă (soţia lui) un copil de***

trei ani, care „priveşte cu ochii miraţi şi gravi, cu ochii trişti ai Elenei... Ochii Elenei din cele din urmă zile ale ei, cînd numai atît mai trăia în figura albă ca perinele”

În clipele cînd descoperea privirea moartei în ochii copilului, „toate se ruinară brusc; cerul îmi apăru întunecat, marea posomorîtă. Am strîns trupul mic lîngă piept, cu deznădejde. Din nou pentru mine nimic nu mai fu pe lume decît vietatea aceea fragedă, în care regăseam sufletul moartei”.

Personajul uită o clipă „firele albe care mi-au nins tîmplele”, încearcă o evadare. O găseşte în tînăra Sabina, o fetişcană care face castele de nisip cu copilul, pe plajă. Iluzia e zadarnică însă. Sabina îşi are iubitul ei, un bărbat tînăr ca şi ea, „cu dinţii puternici şi cu rîsul îndrăzneţ”. Viaţa, tinereţea îşi au legile şi îşi cer drepturile lor. „Cînd încep viorile sus, la Cazino, mă ascund departe, să n-aud geamătul coardelor — notează nefericitul. E un mal surpat, de lut galben fără ierburi. Apa clipoceşte jos, înfiorător de adîncă. De-acolo, ziua, urmăresc delfinii săltînd deasupra valurilor, ca nişte uriaşe jucării mecanice.

Noaptea, apa nici nu se vede dedesubt. Se simte numai chemarea misterioasă.

Astup urechile să n-aud melodiile aduse pe aripi de vînt. Fiecare cînt a fost al ei, şi din amintire nu-mi pot alunga atunci umbra Elenei, albă, aşezată, ca în viaţa de odinioară, înaintea clavirului.

Era aşa de caldă căsuţa noastră, cu glastre în geam, cu masa de cărţi, unde Dan răsfoia albume cu privelişti decolorate. Acum, acolo sînt perdelele trase, uşile ferecate şi numai vedenia celei ce nu mai este cutreieră încăperile.

Moartea copilului, ai cărui ochi priveau „trist, ca ochii Elenei de dincolo de viaţă”, declanşează dezastrul — sinuciderea.

Melopeea cadenţată apare, mai rarefiată însă, şi în această schiţă, ca şi în cele trei file manuscrise, înrudindu-le. Ea apare şi în prologul — neîntitulat — al volumului Drumul cu plopi, ***unde este vorba de asemenea de o soţie moartă: „Cînd trenul mă poartă astăzi singur, în ţinutul unde cu un chiot locomotiva vesteşte valea cu rîu pe prunduri, drumul cu plopi, tîrgul cu albe adăposturi între livezi — întorc capul. Simt drumul cu plopi la spate şi nu vreau să-l văd. Ştiu unde duce. Este acolo un cimitir mic, verde şi rînduit în straturi de morţi, ca o grădină împrejmuită numai pentru flori şi arbuşti, nu pentru un sfîrşit groaznic şi fără explicare.”***

Este, în afara oricărei îndoieli că ne aflăm în faţa unei reluări continui a aceluiaşi motiv, care avea să devină, poate, materia Caietului cu scoarţele negre, ***deci a romanului*** Sosit fără adresă.

Rădăcinile acestui motiv, geneza lui, se află în viaţa reală. Nu e greu să bănuim că ele pleacă de la prima soţie a lui Cezar Petrescu, Marcela, sfîrşită în plină tinereţe, la Cluj, lăsînd în urma ei un copil de nici şase ani şi o amintire tragică.

Celelalte patru căsătorii ale scriitorului n-au şters niciodată imaginea moartei. Trebuie să credem că substanţa acestei închideri într-o amintire a hrănit mult din configurarea lui Enric Sântion, cu care Cezar Petrescu îşi declară atîtea paralelisme. Romanul nescris putea fi, prin urmare, un fel de examen autocritic din unghiul unei tinereţi ultragiate de zdrobirea unei dragoste adînci şi apoi deturnate pe alte căi decît cele promise la început.

Oricum, am socotit că, în lipsa desfăşurării epice propriu zise, pe care i-o intenţiona scriitorul, romanul Sosit fără adresă ***e, cel puţin în sensul lui de bază, sugerat prin cele trei pagini, care încheie definitiv această carte turburată a lui Cezar Petrescu.***

MIHAI GAFIŢA

CUVÎNT ÎNAINTE

O prefaţă echivalează mai întotdeauna cu o recomandare suspectă.

Trădează îndoiala autorului în propria sa operă.

Altfel, de ce-ar simţi nevoia să-şi prezinte volumul cu o carte de vizită? De ce atîtea explicaţii? — cînd o realizare deplin rotunjită de artă, în orice domeniu, se explică şi îşi explică raţiunea de existenţă prin ea însăşi, dispensîndu-se de asistenţa lăturalnică şi tutelară a autorului?

De la cel dintîi volum, apărut acum zece ani, pînă la acesta (care, dacă nu mă înşel, e al şaptesprezecelea) m-am abţinut de la asemenea fastidioase comunicări directe cu lectorul.

Nici o introducere, nici o prezentare, nici o dedicaţie — indicînd o intenţie sau alta, o preferinţă sau alta. Am lăsat cărţile să-şi urmeze destinul; lectorul să le adopte sau să le respingă. Tot el, să le interpreteze.

Dacă o singură dată mă abat de la o atît de strictă linie de conduită, o fac din mai multe pricini, pe cît de diverse, pe atît de inexorabil convergînd spre această unică dezlegare.

Enumăr, numai două.

Cele mai însemnate:

În primul rînd, o fac, fiindcă pe acest roman se centrează aproape toate cărţile tipărite pînă acum, cele cîte stau în sertar începute şi aşteptîndu-şi rîndul, cele cîte vor veni.

În al doilea rînd, o fac fiindcă atît cititorul cît şi cronicarul, dezorientaţi de absenţa unui plan vizibil şi organizat, în succesiunea romanelor mele; contrariaţi de diversitatea cu aparentă incoherenţă, a subiectelor, a mediului, a atmosferei şi a metodelor, — au fost ispitiţi, pot recunoaşte: ***îndreptăţiţi,*** să-mi atribuie intenţii şi orientări străine de mine.

Nimic mai firesc. Nimic nu dă mai mult impresia de anarhică dezorganizare, ca o construcţie în curs. Faţada e încă în cărămidă roşie, sacii cu beton alături, groapa cu var căscată, pretutindeni moloz; iar schelele neridicate, maschează o privire de ansamblu. Spre o asemenea construcţie de ansamblu tinde toată fiinţa mea scriitoricească, şi, numai articulate într-un asemenea tot, aş cere lectorului să-mi accepte indulgent sau să-mi respingă cu severă judecată, fiecare carte nouă sau veche.

Numai aşa ar fi definitiv înlăturată ciudata soartă a romanelor apărute în anul precedent. Au fost trei: ***Comoara regelui Dromichet, Baletul mecanic*** şi ***Kremlin.*** Tustrele cu altă atmosferă, altă metodă, altă viziune, alt ritm. Destul, ca să fie tustrele interpretate pe rînd, ca indicaţiile unei ,,noi orientări”; discutate şi judecate ca atare — deşi fiecare simptom de „nouă orientare”, a fost anulat de cartea ur-mătoare. Pentru simplul fapt, că nu era vorba

de nici un fel de orientare „nouă” sau „mai nouă”, cl de continuarea unui plan dinainte statornicit şi anunţat în linii generale, pentru cine a voit să vadă printre rînduri, în romanul ***Întunecare.***

În acest tot, pe care (desigur cu o exagerată ambiţie scriitoricească) îl întrevăd ciclic, într-o succesiune de 15—20 romane ale epocii, unele de investigaţie orizontală, în realităţile şi în procesele sociale, altele de investigaţie verticală, în realităţile şi în procesele psihologice ale individului; romanele de la periferia preocupărilor permanente, ca ***La Paradis General*** sau ***Kremlin,*** au însemnat simple destinderi. Dacă voiţi: o recreare. O evadare. Şi cu atît mai totală mi-a fost surpriza, să descopăr că un roman cu atît de evidente intenţii parodice — de dublă pastişă: a aventuroasei actualităţi şi a romanelor de aventură — cum a fost ***Kremlin*** — a apărut unora, ca o căutare neizbutită de drum nou. Chiar un alarmant pas îndărăt. Totuşi, nimic nu fusese omis pentru a sublinia o intenţie parodică de roman poliţienesc, aşa cum au făcut-o de atîtea ori Tristan Bernard în ***Mathilde et ses mitaines,*** în ***Hirondelles de Plage,*** în ***Le Roman d'un Mois d'Éte*** sau în ***Le Voyage imprévu,*** G.-K. Chesterton în ***Părintele Brown*** sau Bernard Shaw în romanul unui funambulesc boxeur, persiflînd pasiunea compatrioţilor săi pentru peripeţiile ringului.

Arbitrara prezentare simetrică a personagiilor, artificiala logică a acţiunii, neantul ficţiunii, banal stereotipate după cele mai curente reţete ale genului; nici platitudinea mijloacelor utilizate, nici capitolele de directă

parodie, n-au împiedicat unii cronicari să vadă în acest divertisment altceva, decît o regretabilă orientare spre un drum primejdios. N-aveam stofa de romancier poliţienesc! Scriseseră mai bune: Edgar Wallace, Maurice Leblanc, Conan Doyle, Georges Simenon... Ca şi cum spre acest sfîrşit, cu persuasiune de sinucigaş, mi-aş fi îndreptat aspiraţiile mele de romancier!

Un asemenea succes total, n-am mai întîmpinat în cariera-mi de literator, de vreo zece ani, de cînd într-un număr al revistei ***Gîndirea,*** apărut la un 1 april, şi coincidînd nu numai cu o comemorare a lui Caragiale, dar şi cu tradiţia mistificărilor, am plăsmuit o postumă a marelui dispărut, intitulată: ***„2 Aprilie".*** Totul avertiza destul de străveziu cititorul: titlul, amintind o cunoscută schiţă a lui Caragiale, atmosfera, exagerata acumulare a tuturor caragealismelor curente... Era un divertisment inocent; o plăsmuire dictată într-o oră, ca să evadez din sumbra captivitate a patului de ghips, unde mă aflam ţintuit de şase luni. Recenzenţii timpului au neglijat restul materialului din

acel număr al ***Gîndirei,*** de o excepţională valoare — Blaga, Adrian Maniu, Ion Pillat, Nichifor Crainic — pentru a discuta cu toată gravitatea, valoarea literară şi importanţa acestor pagini „inedite” ale lui Caragiale. Ba, un editor mi-a cerut şi textul manuscrisului, pentru a-l introduce cu toate garanţiile de fidelă respectare a ortografiei, într-un volum de postume, sub tipar... Oricît de mare era ispita, nu mi-am îngăduit cruzimea să anulez o ediţie întreagă, pentru o simplă glumă de întîi april. Ajungea unanima ratificare a cronicarilor, atît de circumspecţi în toate prilejurile, dar atît de facile victime ale maliţioaselor curse, în tradiţia, tocmai, a lui Caragiale, a lui Hasdeu, a lui Anton Bacalbaşa...

*
* *

Experienţa de atunci, şi experienţa mult mai recentă, a romanului ***Kremlin,*** mi-au dovedit cît de uşor lectorul e ispitit să cadă în eroare. Cînd e vorba de o premeditare a autorului, spectacolul devine numai amuzant. Cînd e vorba însă de o denaturare a intenţiilor, pe care cu bună credinţă le-ai înmormîntat între scoarţele unei cărţi, e mult mai dificil să te resemnezi unui aventuros şi riscat destin, lăsat la capriciul întîmplării.

Pentru a înlătura asemenea confuzii; de interpretare, pe de o parte, de intenţii, pe de alta; am socotit necesar să mă abat de la o regulă pe care mi-o hotărîsem de la prima mea carte. M-au îndemnat întrucîtva şi mi-au făcut sarcina mai uşoară, precedentele unor scriitori de altă

măsură: un Thomas Hardy şi un Joseph Conrad, un Romain Rolland şi un Jules Romains. Pe lîngă toţi, ce înseamnă un mărunt romancier moldovalah? Şi totuşi, şi aceia, s-au aflat nevoiţi să explice intenţia unei cărţi, raţiunea ei de existenţă, semnificaţia ei şi mai ales situarea ei într-o operă ciclică, de mai vast cuprins, în spaţiu şi în timp.

Romanul de faţă, conceput în două volume: ***Plecat fără adresă (1900)*** şi ***Sosit fără adresă (1932),*** — e, dacă se poate spune, cheia tuturor celorlalte romane în care năzuiesc să redau imaginea unei cpoci; fie urmărind un suflet şi un destin individual, într-un grup restrîns; fie sufletul şi destinul unei categorii sociale, traversînd epoca. Nu ***cheie,*** în înţelesul titlului pus de Aldanov, pe coperta unui roman inaugurînd un ciclu, unde o societate e văzută prin prisma unui individ ca în ***Jean-Christophe*** al lui Romain Rolland, ori a unei familii, ca în ***Buddenbrooks*** al lui Thomas Mann, ***Les Thibault*** al lui Martin du Gard, ***Forsyte Saga*** al lui Galsworthy, ***Les Hauts Ponts*** al lui Jacques de Lacretelle, ***Jeunesse du Siècle*** al lui Maurice Betz. Nici cheia unui personagiu ca ***Salavin,*** pe care Georges Duhamel l-a analizat cu răbdarea unui adevărat entomologist, în ***Confession de Minuit, Deux Hommes*** şi în ***Journal de Salavin.*** Legătura între toate romanele apărute pînă acum şi între cele viitoare, e mult mai fragilă şi ascunsă primei priviri.

Orice romancier aspiră să redea lumea timpului său. Chiar acei, a căror operă n-a fost condusă de o vădită preocupare organizată şi unitară, spre deosebire de Balzac, în a sa ***Comédie Humaine*** sau de Zola, în a sa istorie a familiei ***Rougon-Macquart,*** cum foarte just remarcă Jules Romains, în copioasa prefaţă a vastului roman unanimist: ***Les hommes de bonné volonte,*** în curs de apariţie. Chiar ceilalţi; un Tolstoi şi un Dostoievski, un Dickens şi un Al- phonse Daudet, un Giraudoux şi un Mauriac, un Iacob Wassermann şi o Sigrid

Undset (citez înadins nume atît de disparate), prin romanele lor cu subiecte, personagii şi atmosferă atît de diverse, oferă fiecare o operă unitară, o lume a timpului lor, prin simpla juxtapunere a romanelor separate, dar fuzionînd într-o frescă de ansamblu. E atmosfera prin care circulă eroii, climatul mortal al epocii, unitatea în timp — deci forme şi probleme, realităţi de

ordin social, istoric şi moral, fatal integrate în opera romancierului, alcătuind materialul cimentării unitare, indiferent dacă romancierul îşi ajustează ori nu opera unei teorii sau dacă se socoate complet obiectiv, în raporturile eroilor săi cu ordinea socială.

Cu sau fără voinţa autorului, opera sa de romancier poartă pecetea epocii, e un document situat în timp, tot atît de precis cum e situat în spaţiu. Aceasta reprezintă aportul său particularist, în marea universalitate.

În această măsură, romanul de faţă e cheia celorlalte romane, cîte au văzut sau vor vedea lumina tiparului, pe linia mea ciclică.

Disparate în aparenţă, diverse ca medii, atmosferă, personagii, probleme — sînt romanele unei epoci, care nu trece îndărăt peste piatra de hotar a veacului: anul 1900.

De aci, acea identitate în deznădejde, acea unitate crepusculară, acel pesimism de atîtea ori imputat; de către unii cu un semn de întrebare, de către alţii cu precisa învinuire a unei premeditate predilecţii pentru dezarmaţii vieţii, pentru obsedaţi, pentru cei osîndiţi capitulărilor. Ţărani sau latifundiari, intelectuali sau obscure personagii statistice recrutate din marele anonimat — toţi apar predestinaţi unei monotone scufundări. O psihologie de învinşi, o apologie a învinşilor.

Dar care alta, e oare pecetea timpului?

Ce altceva ne leagă, într-un comun destin, în anul 1932, indiferent de categorie socială, de patria etniceşte şi geograficeşte delimitată, de armele cu care am sosit în viaţă?

Destinul nostru individual e depăşit, absorbit, tîrît într-un destin planetar, cum istoria n-a

cunoscut precedent, nici în epoca lui Tiberiu cînd năştea creştinismul. Căci atunci evenimentele exterioare, acele care schimbă fizionomia şi condiţiile unei epoci, se desfăşurau într-un ritm mai lent, îngăduind adaptarea insului. Omul nu dezlănţuise forţe catastrofice, menite să-şi încheie ciclul într-un răstimp mai

scurt decît durata unei vieţi de om. Născut într-o epocă, individul creştea, evolua cu epoca; se mişca în ea ca în mediul său natural: nu avea cînd să fie un dezrădăcinat, decît prin transferul de clase, prin depeizarea geografică, prin accidentele lui particulare, nu încorporat într-o tragedie de inadaptabilitate colectivă. Războaiele se încheiau printr-un fel de convenţie, cum spune Joseph de Maistre: „Erau pierdute numai fiindcă unul din combatanţi le credea pierdute." Masa noroadelor nu era atinsă de epuizarea reală a naţiunilor angajate. Omul social, omul economic, omul politic, omul pur şi simplu, n-au cunoscut niciodată o atît de alarmantă identitate în mizerie. Astăzi, se simte deopotrivă de mizerabil, fie că e conducătorul unei bănci new-yorkeze, şomeur în grădinile Londrei, arhivar la o percepţie din culoarea de galben, preşedinte de consiliu sau rentier fără de rentă.

Că această mizerie ia diferite aspecte, că porneşte aparent de la cauze şi împrejurări particulare, că se încheie într-o convulsiune ori într-o apatică resignare — are prea puţină importanţă.

Realitatea rămîne neclătinată: niciodată omul n-a fost mai nefericit decît astăzi, fiindcă niciodată nu s-a găsit atît de înalt suspendat în vid, fiindcă niciodată nu s-a aflat ca astăzi, fără reazem interior, într-o societate în lichidare care se autodevoră.

*

* *

Incertitudinea este semnul timpului.

Întrebaţi economiştii, financiarii, conducătorii politici, fabricanţii şi consumatorii, omul de pe stradă şi oricare din puţinii monarhi cîţi au mai rămas cu o coroană.

Totul s-a petrecut în mai puţin de un sfert de veac, atunci cînd lumea condusă de ingineri, părea că mai sigur se aşează pe realităţile precise ale cifrelor.

Veacul a început prin încheierea unei operaţii de inventariere a planetei şi a cunoştinţelor omeneşti, care-a durat de-a lungul întregului secol trecut. Era o epocă de plin optimism, de religie a ştiinţei, a progresului, de certitudini, de raţionalism, de morală laică, de liberalism în marş, democraţie în marş, parlamentarism în marş.

Rămînînd sclav al rutinei şi totuşi sectant absurd al progresului, — ca să uzez de o caracterizare a lui Paul Valéry — s-a trezit odată cu veacul nou, beneficiarul tuturor straniilor născociri, la care predecesorii săi nici nu cutezau să viseze în cele mai temerare romane utopice. A învăţat să zboare, să circule sub apă; a asistat la apariţia unor miracole depăşindu-se de la zi la zi: transportul cuvintelor prin văzduh, fixarea lor pentru o aproximativă eternitate pe plăci de ebonită; tot ce-a putut plăsmui imposibilul din creierul omenesc. ,,Astăzi — citez tot din Paul Valéry — fabulosul e în comerţ. Fabricarea maşinilor de miracole face să trăiască milioane de oameni... Burghezul îşi plasează capitalul în fantasme şi speculează pe ruina simţului comun... Ludovic al XIV-lea, în culmea gloriei sale, n-a posedat nici a suta parte din puterea asupra naturii şi din mijloacele de a se îndestula, de a-şi cultiva spiritul sau de a-şi

oferi senzaţii, de care dispun astăzi atîţia oameni de cele mai mediocre condiţii... Timpul, distanţa, libertatea, imaginea întregului pămînt!... Un om de astăzi, tînăr, sănătos, nu prea bogat, zboară unde vrea, traversează lumea vertiginos, se culcă în fiecare seară într-un palat. Poate să adopte o sută de forme ale vieţii; să guste puţină iubire, puţină certitudine, puţin din cîte ceva şi de oriunde. Dacă are puţin spirit (dar nu mai mult decît trebuie) se poate transforma în fiecare clipă într-un om fericit. Astfel, pentru plăcere, împotriva suferinţelor, împotriva plictiselii, pentru a-şi alimenta curiozităţile de toate felurile, marea majoritate a oamenilor e mai înzestrată astăzi decît era, acum două sute cincizeci de ani, omul cel mai puternic din Europa.”

Totuşi, nici beneficiarii privilegiaţi ai progresului, nici cei mai modeşti, (pentru moment victimele progresului), adică toţi cei vreo 12 — 15 milioane de şomeuri; nu sînt mai fericiţi, nu decît Ludovic al XIV-lea, dar nici măcar mai fericiţi decît ţăranii pe care îi zugrăveşte La Bruyère, apărînd din colibele lor de lut, mai mizerabili ca troglodiţii începuturilor.

De ce?

Fiindcă înverşunat să pună stăpînire pe planetă, să-şi creieze o fericire planetară, de animal planetar, omul a pierdut sensul cosmic al vieţii. Maşina — cum o spune nu numai Nikolai Berdiaev în al său ***Un nou ev mediu,*** dar încă atîţia alţii — maşina a creat mituri şi fantasme, îndreptînd omul spre ficţiuni care au dat o clipă iluzia unei realităţi mai reale ca realitatea. Materialismul economic, moştenire a veacului trecut, numea cu oarecare dispreţ, iluzie şi înşelăciune, viaţa spirituală a omului. Religia progresului a camuflat adevăratul scop al vieţii, după cum lupta pentru existenţă a absorbit complet omul, în risipirea unei energii cheltuită exterior, părăsind eu desăvîrşire omul interior. Bursa — tot Berdiaev o spune — a devenit forţa stăpînitoare şi regulatoare a vieţii. Toate revendicările timpului, sociale şi economice, tindeau şi tind încă, la liberarea omului în numele libertăţii de om, uitînd că omul — omul politic, omul social, omul economic — nu poate fi finalitatea omului, raţiunea noastră de existenţă cosmică.

Astfel, abandonat solitudinii sale interioare, omul s-a trezit la o răscruce catastrofică de timpuri, cînd toate „certitudinile” s-au năruit;

cînd nu numai experţii economici şi financiari nu pot prevedea o siguranţă valabilă şase luni, dar cînd, chiar ştiinţa, nu mai socoate orice cunoştinţă decît ***tranzitorie,*** industria şi relaţiile materiale, ***provizorii.*** Realul nu mai e delimitat net. Relativismul a străbătut în cifre, în laboratorii; bunul simţ de astăzi va deveni puerila prejudecată de mîine; superstiţia de ieri a devenit realitatea provizorie de astăzi; iar siguranţa

de mîine va deveni fără îndoială perimata eroare de poimîine.

Misterul n-a fost exterminat din Univers.

Şi-a lărgit orizontul, s-a multiplicat, tocmai cînd credeam că l-am alungat definitiv din noi.

Ne apropiem — a treia oară invoc numele lui Berdiaev — de era nocturnă.

Nu a beznei, chiar dacă aceasta va fi poate epoca tranzitorie. Ne apropiem de era nocturnă, cînd omul va descoperi, (a început să descopere) că lumina crudă a zilei a fost neprielnică meditaţiei, l-a sustras de la el însuşi, spre viaţa de suprafaţă; iar această viaţă epidermică, nu i-a dat nimic din fericirile făgăduite, din acea siguranţă de echilibru interior şi exterior, sub al cărui semn se deschidea veacul. Era nocturnă, va întoarce omul spre el însuşi, spre misterul creaţiei, spre rădăcinile fiinţei: o coborîre verticală în profunzime.

Ne este indiferent dacă ne apropiem sau dacă se apropie de noi, un alt ev mediu. Nu credem că o operă literară îşi îndeplineşte destinul punîndu-se în slujba unei doctrine* .

* Formula e concludentă pentru distanţarea scriitorului de un anumit substrat al aserţiunilor filozofului rus. Acesta, cu deosebire în lucrarea mereu citată în ***Cuvîntul înainte, Un nou ev mediu,*** viza marxismul în latura care celebra asaltul triumfător al omului asupra naturii — şi în acelaşi timp nitscheianismul în teza despre „Übermensch", şi aceasta negatoare faţă de termenii biblici. Însă cel mai mult vizat era marxismul, aşa cum s-a văzut o pagină mai înainte, cînd s-a vorbit despre „revendicările timpului, sociale şi economice", ţintind „la liberarea omului în numele libertăţii de om". „Libertatea omului ca om", aceasta nu poate fi scop — şi nici marxismul nu face un scop absolut din ea, ci condiţia realizării „omului ca om", în scopul, de exemplu, de a afirma şi a face să triumfe „raţiunea noastră de existenţă cosmică"! Gîndirea lui Berdiaev ţintea, prin urmare, cel puţin într-o parte a sa, la

Dar aci, la periferia occidentului şi a orientului, la punctul de intersecţie a două lumi, amîndouă în

o încheiere politică. Cezar Petrescu nu voia — cum făcea gînditorul rus cu opera sa (filozofică) — să-şi transforme romanul într-o carte înfeudată unui scop asemănător. Acesta e sensul referirii la „doctrină”.

antagonism şi amîndouă în convulsie; mai presus de realităţile particulare nouă, suportăm pasiv, fluxul şi refluxul acestor tălăzuiri oceanice care se ating.

Realităţile politice, istorice, sociale, economice, morale — sînt ale noastre, fireşte, dar sînt tot atît ale celor două lumi, ciocnindu-se permanent, din afară, peste hotarele ţării şi peste capetele noastre, ciocnindu-se mai demult încă, în fiinţa noastră.

Orient-occident.

Iată singurul nostru diagnostic precis.

Alternativ, oscilăm spre occident şi spre orient, după cum biruie într-o clipă, în lumea noastră interioară, o chemare ori cealaltă*. Nu există echilibru. Echilibru în nemişcare. Căci nemişcarea e moarte.

Poate să însemne acest dualism, un destin tragic. Poate să fie şi unul foarte fecund.

Pentru romancier, soarta individului e covîrşitor mai interesantă decît a societăţii. Acolo se află autenticul filon de aur. Altfel, în

---

* Încă una din tezele de care e acum fascinat scriitorul. Termenul „occident" semnifică o condiţie biologică şi spirituală, o atitudine, mai mult decît una socială şi politică. „Occidentalul" — identificat în mare cu europeanul — e pentru scriitor, dinamic, creator, voluntar, în timp ce „orientalul" — în care înţelege asiaticul, în principal cu accepţia de indian — este resignat, inactiv, meditativ, în continuă expectativă. Demonstraţia va fi curînd şi pe larg făcută în ***Nirvana,*** volumul al doilea din ***Romanul lui Eminescu,*** unde personajul enigmatic, fără nume, „criticul cu corniţe răsucite de ied" din familia lucidului, cinicului Enric Sântion, (cu figură de Mefisto), va descoperi în figura şi în destinul lui Eminescu, amestecîndu-se, disputîndu-şi-l, „dualitatea" de care va fi vorba o pagină mai departe şi aici: trăsăturile energiei occidentale (europene, a albilor) şi cele chemătoare de „nirvana" ale orientalilor (asiatice-îndiene).

mod fatal lunecă spre studierea stereotipă a formelor şi proceselor sociale; acele sterile inventarieri şi documentări care au atins cu aripa morţii o bună parte din opera lui Zola.

Un romancier ia contact cu realităţile sociale prin propriii săi eroi. Pornind de la individ, parcurge cu el societatea; nu purcede de la un moment social, pentru a ajusta pe măsura momentului, un individ reprezentativ.

Că individul expiază el pentru societate; că drama unei epoci se lichidează în el, nu în entităţi abstracte, nu mai încape nici o îndoială.

De aceea am stăruit atît, în această prea lungă, dar indispensabilă prezentare a romanului de faţă.

Printr-o asemenea individualitate, care nu e numai copilul bastard al imaginaţiei de romancier, ci o existenţă reală abia romanţată; am încercat să parcurg epoca din 1900, cînd viitorul inginer-arhitect porneşte fără adresă, odată cu veacul, pînă în 1932, cînd soseşte odată cu veacul, odată cu noi toţi, fără adresă, în neant.

Nu e o construcţie simetrică, pentru a ilustra o teorie. E jalonarea în timp şi în spaţiu, a micului univers în care se desfăşoară toate celelalte romane concepute şi articulîn- du-se ciclic: ***Întunecare*** şi ***Calea Victoriei; Comoara regelui Dromichet*** şi ***Baletul mecanic; Simfonia fantastică*** şi ***Greta Garbo*** — cele în lucru: ***Oraş patriarhal*** şi ***Aurul negru; Apostol*** şi ***Cadavrul; 1907*** şi ***Taina a şasea.*** În toate aceste romane, ideile timpului, problemele timpului, aspiraţiile timpului, ascensiunile şi năruirile timpului, sînt înregistrate parţial, fără premeditare, în măsura în care ca şi în viaţă, personagiile existau şi în funcţia lor socială, angrenate în realităţi depăşindu-le. Desigur, destinul tuturor personagiilor — sînt cel puţin vreo sută — îşi

avea rădăcinile înfipte în trecut. Într-un trecut mai vechi decît cel arbitrar delimitat în anul 1900. Se căutau aceste rădăcini mai de demult subteran, se întîlneau, se împleteau... Toate au sfîrşit într-un semn negru de întrebare, spre-un viitor unde se zvîrcolesc stihiile apocalipsului.

Nu era o obsesie, un tic sau un truc literar.

A fost rezultatul unei observaţii. Ceea ce orice ochi mai atent, poate înregistra zilnic pe materialul uman viu, din

jurul nostru. La incertitudinea epocii, la această teribilă lichidare a unei lumi la care asistăm, se adaugă condiţiile noastre particulare. Acele mai sus pomenite: dualismul occident-orient; conflictul interior occident-orient. Pe planul social, istoric şi politic, acest dualism şi acest permanent conflict, e exprimat în anarhia organizată, dacă se poate spune, în care ne complăcem, din care nu ne smulgem şi pe care o soluţionăm cotidian cu expediente de 24 ore. În fiinţa noastră interioară, dualismul şi conflictul sînt pricina şi adesea preţul, unor pierzanii mult mai frecvente decît îndrăznim să le recunoaştem. Nu v-aţi întrebat de ce sîntem oare un popor, cu atît de strălucitoare şi îndreptăţite speranţe, şi cu atît de puţine realizări? De ce, de pe băncile şcolilor se anunţă atîtea glorioase cariere în toate domeniile, ca să dispară meteoric de pe firmament, înainte de a-şi fi ţinut făgăduielile?

Titu Maiorescu socotea că nu rezistă celula nervoasă a intelectualului român, fiindcă majoritatea contingentului era recrutat din straturile de jos ale poporului, robuste, dar fără o tradiţie şi o disciplină a culturii. Făgăduieli epuizate prea repede; destine sterile. Noi credem că pricina sleirii e în nesiguranţa din noi, e în permanentul dualism din noi, care ne rezervă pentru orice moment, o surpriză faţă de noi înşine. Pornim în viaţă cu armele precise şi lucide ale occidentului; ne răpune în drum ata-vicul fatalism al orientului*. Societatea

* Teza despre occident (Europa) — aici în ipostaza latină — compus cu orientul (Asia-India) reapare, supralicitînd numaidecît în direcţii neaşteptate o consideraţie a lui Maiorescu, folosită şi în aprecierile despre Eminescu (Cezar Petrescu aduna febril material pentru ***Romanul lui***

românească e populată cu mult mai mulţi ***Salavini***** decît o credem, şi cu cît mai interesanţi! Căci sînt ***Salavini*** cu o consolare şi un refugiu, în spiritul nocturn al orientului.

O concluzie?

Viaţa nu pune concluzii,

*

* *

Un amănunt, pe care nu-l pot omite: în parcursul său, personagiul de centrare al acestui roman, întîlneşte adesea anumite aspecte de epocă, frecvente în romanele şi reportagiile romanţate ale lui Paul Morand. Era inevitabil, deşi între un pitoresc orizontal, de suprafaţă şi de înregistrare pur optică, şi între o investigaţie în profunzime, deosebirea e atît de răspicată, măcar în intenţii. Cum n-aş fi semnalat însă aceasta, cînd lumea, chiar românească, din preajma anului 1900, nu e cu totul străină de acea a lui Paul Morand din „2900”? Cînd adolescentul român de la începutul acestui veac, a pornit şi el să cucerească în echipă lumea, ca ai săi ***Şampioni ai lumii?*** Şi cînd titlul penultimului capitol, din a doua carte a acestui roman, publicat acum doi ani într-o serie de foiletoane a ziarului ***Curentul,*** s-a întîlnit în intenţie şi într-o bună parte de atmosferă, cu cel mai recent roman

---

Eminescu şi întîlnise cu acest prilej opinia criticului). Încă de mult, ideea plasării noastre în răscrucea geografica unde ne aflăm era discutată; romancierul îi dă acum semnificaţii mult mai extinse, de altfel nu singurul în epocă.

** Georges Duhamel, ***La vie et les aventures de Salavin,*** roman (1920—1932).

morandian ***Flèche d'Orient,*** apărut de cîteva săptămîni?

Previn, înainte de a sfîrşi, întrebarea lectorului:

— Şi toate acestea: romane ciclice, proiecte infatuate, cuvinte ostenitoare de prezentare; toate acestea, de ce? la ce bune?

Dau glas unei moarte.

Acelei încîntătoare povestitoare care a fost Katherine Mansfield. Cîteva rînduri, dintr-o scrisoare:

„Crezul lăuntric care mă face să trăiesc, e că oricît de înspăimîntător de urîtă va fi fiind viaţa, oricît de mişei, de cruzi, de vrednici de dispreţ vor fi fiind adesea oamenii, se află totuşi ceva în dosul tuturor acestora. Şi dacă aş găsi atîta nobleţe pentru a înţelege ce se ascunde, aceasta ar preface totul, totul minunat, într-un chip indescriptibil. Nu te ajung decît luciri, presimţiri divine, semne... Îţi aminteşti ziua cînd am cules împreună braţul de levănţică? şi cînd muzica rusească a răsunat deodată în această sală pe jumătate deşartă? Ah! Asemenea amintiri sînt cea mai bună răsplată pe care aş cuteza-o s-o cer".

Aprilie 932.

DUBLU CUVÎNT ÎNAINTE.

1932 — 1947

I

Aprilie 1932

O prefaţă înseamnă mai întotdeauna o recomandare suspectă.

Trădează îndoiala autorului în opera-i cu pricina.

Altfel, de ce-ar simţi oare nevoia să-şi prezinte scrisele cu o carte de vizită grijuliu parafată? De ce atîtea explicaţii? — cînd o realizare deplin rotunjită în orice domeniu al artei, se explică şi îşi justifică raţiunea de existenţă prin ea însăşi, dispensîndu-se de asistenţa tutelară a faurului?

Un prunc cocoşat, nu-i mai puţin cocoşat, chiar dacă părintele în disperare de cauză invocă argumentele cele mai ingenios dibăcite, circumstanţele cele mai dramatice, cele mai înduioşătoare apeluri, pentru a te vicleni să nu bagi de seamă la penibilul ghem care scălîmbăie spinarea progeniturii. Nici dacă schimbînd de tactică, într-o scînteietoare jerbă de sofisme îţi demonstrează că o cocoaşă e în definitiv cel mai de pizmuit privilegiu, de care doar prin excepţie

se bucură numai arare exemplare umane, cum va fi existînd desigur şi o astfel de teorie rezervată ad-hoc pentru uzul părinţilor de coco-şaţi, punînd într-o demoralizantă inferioritate gloata comună a odraslelor cu vertebrele normal înşurubate pe verticala coloanei. Oare desenatorii care nu se învrednicesc a trage o singură linie pură, stihui- torii ai căror iambi se tîrîie şontîc-şontîc în sărmane aparate ortopedice, muzicanţii care nu-s capabili să înfiripe o armonie fără sughiţuri cacofonice — nu purced oare prin a contesta de-a valma un Yngres, Petrarca sau J. Sebastian Bach, sub cuvînt că li s-a perimat arta? Şi improvizîndu-se cu de la sine autoritate vajnici deschizători de drumuri, nu-şi transformă oare în virtuţi regeneratorii jalnicele lor infirmităţi?

O proclamă cu vehemenţa. Găsesc îndestui naivi şi snobi s-o creadă. Mai grotesc încă: o cred!

Ei înşişi o cred.

O cred, identificîndu-se cu Baudelaire, Wagner, Rimbaud, Manet, Debussy, Rodin, Picasso ori Rymski-Korsakov, deşi e cam depărtişor distanţă.

De aceea, de la cel dintîi volum apărut acum zece ani, pînă la acesta (al cincisprezecelea îmi pare), m-am abţinut de la asemenea fastidioase comunicări directe cu lectorul.

Nu i-am solicitat indulgenţa, răbdarea, măsluita adeziune. Nu i-am aprins opaiţe suplimentare pentru a ilumina într-o favorabilă si mistificantă miză în scenă, tainele atît de ades torturante ale cămăruiei de lucru, cu ale sale patetice deznădejdi, revulzii de elanuri, tîrîşuri după luciola inspiratei năluci care fuge şi-ţi

scapă, căderi, himerice înverşunări ale depăşirii de sine. Prin acestea toţi trecem. Toate rămîn pudic ferite de ochii spectatorului, ca orice spasm, prin natură inestetic, al naşterii.

Am lăsat cărţile odată apărute, să-şi urmeze destinul. Lectorul să le adopte ori să le respingă. Tot el să le interpreteze.

Nici o introducere. Nici o prezentare. Nici o dedicaţie — indicînd o intenţie sau alta, o preferinţă sau alta, o afinitate ori alta.

Dacă o singură dată mă abat de la o atît de rectilină conduită, o fac fiindcă întru aceasta mă strîmtorează acum mai multe pricini, pe cît de complexe, pe atît de imperioase, cred.

Mă opresc numai la două.

Cele mai însemnate.

În primul rînd, pare-mi-se că a ajuns veleatul unor asemenea lămuriri, oricît ar violenta preocuparea unei sobre ţinute literare, departe de şcoli, cenacluri, manifeste, campanii ideologice, polemici şi schisme; întrucît pe acest roman se centrează mai toate cărţile tipărite pînă acum şi cele ce stau în sertar începute şi aşteptîndu-şi maturitatea definitivă; pe acest roman se vor centra fără îndoială şi cărţile cîte vor veni cu anii, cristalizînd din magma proiectelor.

În al doilea rînd, o fac, fiindcă lectorul şi cronicarul, prea s-au aflat dezorientaţi de absenţa unui plan vizibil şi organizat în succesiunea romanelor destul de numeroase, poate chiar prea numeroase după opinia unora. Romane care au întîmpinat cînd o soartă nemeritat prea bună, cînd alta mai meritat vitregă, în aceşti zece ani, de cînd cu o mînă sfielnică de începător, dar în numele unui ferm

şi nedesminţit crez, intitulam semnificativ prima carte ***Scrisorile unui răzeş.***

Atunci, am fost categorisit în pripă epigon întîrziat al semănătorismului. Şi de-atunei încoace, în pofida acestei superficiale, poate numai comode etichetări, lectorul şi cronicarul s-au văzut mereu contrariaţi şi diversitatea cu o aparentă incoherenţă a subiectelor, de diversitatea mediilor, a problemelor, a atmosferei şi a metodelor, adică a tehnicii literare. Iar în concluzie, au fost uneori ispitiţi — aş recunoaşte, pînă la un punct: ***îndreptăţiţi*** — să-mi atribuie la al zecelea ori al doisprezecelea volum, intenţii şi orientări străine de mine, după cum intenţii şi afiliaţii străine de mine au crezut că-mi discern de la întîia cărţulie a debutului.

Nimic mai firesc.

Căci nimic nu dă mai desăvîrşit impresia de anarhică dezorganizare, ca o construcţie în curs. Faţada e încă în cărămidă roşie, sacii cu beton alături, ghiara armăturilor de fier crispată sub viitoarele bolţi, dincoace groapa cu var, pretutindeni moloz, praf, grunji de tencuială; pe cînd schelele neridicate încă, maschează o privire de ansamblu.

Totuşi, spre o asemenea construcţie de ansamblu năzuieşte toată fiinţa mea scriitoricească. Şi numai articulate într-un asemenea tot, aş cere lectorului să-mi accepte indulgent ori să-mi respingă cu un sever verdict, fiecare carte nouă sau mai veche, dincolo de ale lor inerente şi omeneşti inegalităţi.

Fiecare din aceste volume, indiferent de subiect, de obiect, de personagii, de mediu, de atmosferă, indiferent de realizarea lor mai

izbutită ori mai mizer naufragiată, nu va să înfăţişeze cumva în cronologia apariţiei sau în cronologia epocii în care se desfăşoară acţiunea; nu va să înfăţişeze ori să jaloneze o etapă de orientare spre cine ştie ce modă trecătoare a timpului. O renegare sau o înregimentare. O convertire. Nu exist scriitoriceşte din asemenea şi pentru asemenea convertiri vuietoase.

Nu cred în ele.

În sinceritatea lor. În rodnicia lor. În trăinicia lor.

Din anii cei mai neîmpîcliţi de scepticism ai adolescenţei, mi-a rămas săpată în cuget ca un sacru îndreptar de viaţă, melancolica reflecţie a lui Alfred de Vigny, care se proiectează cu atît de nobil, de discret şi mîndru profil, printre contemporanii săi de-un romantism agresiv şi emfatic, gesticulînd cabotin pentru a ului ori a scandaliza galeria: ***La vie est trop courte, pour que nous en perdions une partie précieuse â nous contrefaire.***

Un scriitor este organic predestinat cutărei sau cutărei optici şi interpretări a lumii, cutărei sau cutărei fatalităţi temperamentale de creaţie, din care, ca dintr-un cerc magic, nu poate evada.

Orice tentativă de evadare e un început de trădare faţă de destinul său scriitoricesc; o tentativă de sinucidere.

Piruetele acelor scriitori de după războiul seminţiilor din 1914—1918, care s-au rătăcit după cum sufla vîntul diferitelor expresionisme şi dadaisme, suprarealisme, simultaneisme, zenitisme, ultraisme şi alte puerilisme; toate aceste

giumbuşlucuri, oportunisme şi mimetisme, i-au expulzat din orbita literară cînd vîntul a suflat aiurea. Cîte promisiuni n-au fost astfel înşelate, numai fiindcă scriitorul lipsit de centru de gravitate şi de criteriu interior, sclav snobismului de ultima oră, atent la reţeta efemerului succes de ultimul minut, se lăsa fascinat de proclamaţiile acestor improvizate şcoli literare, replica altor şcoli plastice, cu senzaţionale manifeste de-un superfuturism iconoclast şi vandalic, exterminînd radical trecuturi, tradiţii, biblioteci, muzee, dar fără jalonarea unei singure opere care să supravieţuiască fulgurantelor manifeste?

Se perimau toate, înainte de a se zbici cerneala manifestelor. Se demodau într-un an, mai teribil decît faimoasele veste roşii ale romanticilor de-acum un veac, la bătălia lui Hernani.

Primul deceniu de după războiul din 1914—18 e presărat de asemenea cadavre ale promisiunilor neîndeplinite. De cadavrele destinelor literare şi artistice eşuate, căzute în rebut, fiindcă, lipsite de consistenţă fiind, lipsite de, densitate interioară, s-au înregimentat în batalioanele de asalt ale oportuniştilor inovatori cu orice preţ — şi adesea cu preţul ridicolului prin absurd — în loc să se caute şi să se găsească pe sine, în loc să creeze opera durabilă care să-i exprime.

Nu poate fi vorba, aşadar, de niciun fel de orientare „nouă” telescopată de alta „mai nouă” în cronologia cărţilor mele, ci de continuarea perseverentă a unui plan dinainte statornicit şi anunţat în trăsuri generale (pentru cine a voit să citească printre rînduri), încă din romanul

Întunecare. În acest prim roman de proporţii, vădeam lectorului că nu atribui literaturii o vocaţie diletantistică de precioase meşteşugiri sub semnul artei pentru artă, ci o misiune, un pact de profundă conştiinţă, şi artistică, şi omenească. Fără a cădea în erezia artei care demonstrează şi pledează, stăruiesc în credinţa că arta nu se poate opri la suprafaţa virtuozităţilor sterile. Cată a străbate adînc în taina sufletelor şi a vieţilor

individuale sau colective, pentru a surprinde ceva din complexele misterioase care decid soarta acestor indivizi, a societăţii şi a unei epoci — mai larg apoi: a umanităţii.

Romanul ***Întunecare,*** cu dimensiunile sale de roman fluviu într-o vreme cînd literatura europeană nu era invadată încă de afluxul acestui gen, nu se înfăţişa totuşi decît ca un fragment, un capitol defalcat dintr-un tot. Iar acest tot, pe care (desigur cu o prezumţioasă ambiţie scriitoricească) îl întrevăd ciclic, într-o succesiune de 15—20 romane, în unele cărţi se mărgineşte la o investigaţie orizontală a realităţilor şi proceselor sociale: ***Calea Victoriei, Comoara Regelui Dromichet, Aurul negru, Apostol;*** în altele încearcă o investigaţie verticală, mult mai subtilă, în realităţile şi procesele psihologice ale individului dezaxat de epocă sau copleşit de epocă: ***Simfonia fantastică, Baletul mecanic,*** novelele cu natură de mici romane comprimate: ***Omul din vis, Omul care şi-a găsit umbra, Somnul, Adevărata moarte a lui Guynemer,*** etc.

Amintesc cîteva numai, din cele tipărite. Nu pomenesc pe cele în lucru sau în nebuloasa intenţiilor.

Evident, distanţa între ele e mare. Raporturile par cu totul vagi. Lectorul înşelat de-o premeditată diversitate de mediu şi de atmosferă, de ton, de timbru, de procedeu şi de ritm, e ademenit să ignore caracterul de unitate, acel fir nevăzut dar permanent, care circulă în meandrele atîtor destine de eroi, de familii, de grupuri, de clase.

Pe deoparte, aşadar, ca să înlătur odată pentru totdeauna asemenea confuzii ale lectorului; pe de alta, ca să contest anume etichetări arbitrare ale unor anume critici, nărăviţi să-ţi ceară într-o operă ce-ar fi vrut dînşii să pui, în loc să-ţi admită dreptul de a exprima ce ai tu de spus, judecîndu-ţi scrisele numai ca atare — încalc o rînduială riguros respectată vreme de zece ani. M-au îndemnat întrucîtva şi mi-au uşurat calea, precedentele unor scriitori de altă măsură: un Thomas Hardy şi un Maxim Gorki, un Joseph Conrad şi un

Tolstoi, un Romain Rolland şi un Jules Remains, un Thomas Mann şi un Galsworthy. Şi vai! uriaşul între toţi, Balzac, care-şi prezenta fiecare nou volum cu o savantă şi intransigentă prefaţă în ediţia originală, încît astăzi s-ar putea alcătui măcar două tomuri compacte numai din reeditarea acestor autointerpretări balzaciene.

Pe lîngă toţi, ce înseamnă un mărunt romancier moldo-valah, al unei adolescente literaturi, care abia îsi dibuie traditia romanului său naţional?

Totuşi, şi aceia, cît de mari şi de universali vor fi fiind, s-au aflat nevoiţi să explice intenţia unei cărţi, semnificaţia ei şi mai ales situarea ei în truda de-o viaţă întreagă, cînd veleitatea acestei trude e o operă ciclică de mai vast cuprins, în spaţiu şi în timp.

Romanul de faţă, conceput în două părţi: ***Plecat fără adresă*** (1900) şi ***Sosit fără adresă*** (193?); ***Caietul cu scoarţele albe*** şi ***Caietul cu scoarţele negre*** — e dacă se poate spune cheia tuturor celorlalte romane, în care năzuiesc să redau imaginea unei epoci, fie urmărind un suflet şi un destin individual într-un grup restrîns, fie sufletul şi destinul unei grupări umane traversînd epoca.

Nu ***cheie*** în înţelesul titlului pus de Aldanov pe coperta unui roman, inaugurînd un ciclu unde societatea e văzută prin prisma unui individ, cum au mai realizat-o şi Romain Rolland în ***Jean Christophe*** sau Maxim Gorki în ***Viaţa lui Klim [Samghin]***. Nici societatea percepută prin destinele, interesele şi reacţiile unei familii, ca în romanele ***Budden- brooks*** de Thomas Mann, ***Les Thibault*** de Martin du Gard, ***Forsyte Saga*** de Galsworthy sau ***Chronique***

des Pasquier, romanul lui Georges Duhamel. Nici cheia unui personagiu ca ***Salavin,*** pe care acelaşi neîntrecut şi maliţios analist, Georges Duhamel, l-a pus sub observaţie cu răbdarea unui adevărat entomologist, studiind o gîză ce-şi simte crescînd aripi de pajură.

Legătura între toate romanele-mi apărute pînă acum şi între cele viitoare, e mult mai fragilă şi ascunsă primei priviri. E permanentă, dar subterană. Asemeni şuviţelor de apă care ies la suprafaţă o clipă, se afundă în nisipuri, lunecă între straturile impermeabile de argilă, parcă s-au pierdut, se caută, se găsesc, se multiplică, se amplifică, pînă se înmănunchează într-o matcă alinată de fluviu.

Să încerc o explicare a acestei temerare asemuiri.

Orice romancier — nu este aşa? — aspiră să redea lumea timpului său.

Chiar scriitorii a căror operă în aparenţă n-a fost condusă de această vădită preocupare organizată şi unitară, cum foarte just o remarcă Jules Romains în copioasa introducere a romanului său unanimist în curs de apariţie: ***Les hommes de bonne volonte.*** Nu numai Balzac cu a sa ***Comédie Humaine*** sau Zola cu a sa istorie a familiei Rougon-Macquart ori Marcel Proust cu a sa ***À la recherche du temps perdu,*** ca să mă menţin în hotarele literaturii franceze. Chiar ceilalţi: un Tolstoi şi un Dostoievsky un Dickens şi Henry James, un Mauriac şi un Turgheniev sau un Iacob Wasserman, un Pirandello şi John Dos Passos, un Johan Bojer şi un Sinclair Lewis, un Gorki şi o Sigrid Undset (citez dinadins nume atît de disparate în timp şi-n spaţiu), chiar aceştia, prin romanele lor cu subiecte, personagii, atmosferă şi viziuni atît de diverse, au închegat fiecare o operă unitară, o lume a timpului lor, prin simpla juxtapunere a romanelor separate, dar

articulîndu-se, fuzionînd, într-o vastă frescă de ansamblu.

E atmosfera în care circulă eroii. Climatul moral al epocii. Unitatea în timp — deci forme şi probleme, realităţi de ordin social, istoric şi spiritual, fatal integrate în opera romancierului, alcătuind materialul care cimentează mozaicul multicolor şi multiform, indiferent dacă romancierul îşi ajustează ori nu opera unei dogme sau dacă, iluzoriu, se so-

coate strict obiectiv în raporturile eroilor săi cu ordinea socială, politică, morală.

Cu sau fără vrerea autorului, opera sa de romancier poartă pecetea epocii. E un document situat în timp, tot atît de precis cum e situat în spaţiu.

Aceasta reprezintă aportul său particularist în marea universalitate.

Şi în această măsură, sub acest semn, romanul de faţă e cheia celorlalte romane care au văzut ori vor vedea lumina, pe linia-mi ciclică.

Disparate în ordinea apariţiei, diverse ca subiect, medii, atmosferă, personagii, probleme — căci unitate nu înseamnă omogenitate — sînt însă romanele unei epoci, care nu trece îndărăt peste piatra de hotar a veacului: anul 1900. De aici, acea identitate în deznădejde, acea unitate crepusculară, acel pesimism de atîtea ori imputat, de către unii cu un semn nedumerit de întrebare, de către alţii cu învinuirea precisă a unei prea sistematizate predilecţii pentru dezarmaţii vieţii, pentru cei osîndiţi capitulărilor. Latifundiari sau ţărani, intelectuali sau obscure personagii statistice recrutate din anonimat — toţi apar predestinaţi unei monotone scufundări.

O psihologie de învinşi. O monografie a învinşilor. Unii au pretins: — „un panegiric al învinşilor!”.

Dar care, alta, e oare pecetea timpului?

Ce altceva ne leagă oare într-un comun destin, în acest an 1932, indiferent de categorie socială, de patria etniceşte şi geograficeşte precar circumscrisă pe hartă, de armele cu care vom fi sosit în viaţă?

Destinul nostru individual e depăşit, absorbit, tîrît într-un destin planetar, cum istoria n-a cunoscut precedent nici în epoca lui Tiberiu cînd năştea creştinismul. Căci atunci în micul univers mediteranean al culturii şi civilizaţiei greco-romane, evenimentele exterioare, acele care schimbă fizionomia şi condiţiile unei epoci, se desfăşurau într-un ritm mai lent, mai normal, adecvat ritmului fiziologic şi psihologic uman, îngăduind deci adaptarea insului.

Omul nu dezlănţuise forţe catastrofice, menite să-şi încheie ciclul într-un răstimp mai scurt decît durata unei vieţi de om.

Născut într-o epocă, individul creştea, evolua cu epoca. Se mişca în ea în mediul său natural.

N-avea cînd şi cum să fie dezrădăcinat, decît prin transferul de clase, prin depeizarea geografică, prin accidentele sale particulare — nu incorporat într-o tragedie de inadaptabilitate colectivă.

Războaiele se încheiau printr-un fel de convenţie, cum spune un istoric şi moralist de pe la începutul veacului trecut: „Erau pierdute, numai fiindcă unul dintre combatanţi le credea pierdute.” Masa noroadelor nu era atinsă de epuizarea totală a naţiunilor angajate. După cum şi pe timp de pace, în ruptura de continuitate a unei crize economice, sociale sau politice, suferea ca victimă a unei drame localizate — şi atît!

Omul social, omul economic, omul politic, omul pur şi simplu, n-au cunoscut astfel niciodată o mai alarmantă şi deprimantă identitate în mizerie. Astăzi, ar trebui să se simtă, şi se simte, îndeopotrivă de mizerabil, fie că e conducătorul unei bănci din New-York,

şomer în parcurile Londrei, arhivar la o percepţie din culoarea de galben, interpret al lui Platon, preşedinte de consiliu sau rentier fără rentă. Că această mizerie ia diferite aspecte, că porneşte ***aparent*** de la cauze şi împrejurări particulare, că se încheie într-un spasm de revoltă ori într-o apatică resignare — are prea puţină importanţă.

Realitatea rămîne neclătinată.

Niciodată omul n-a fost mai nefericit decît astăzi, fiindcă niciodată nu s-a găsit atît de înalt suspendat în vid, fiindcă niciodată nu s-a aflat ca astăzi, atît de fără sprijin lăuntric, într-o societate în lichidare care se autodevoră.

Incertitudinea este semnul timpului.

Întrebaţi economiştii, financiarii, conducătorii politici, fabricanţii şi consumatorii, omul de pe stradă şi oricare din

puţinii monarhi care au mai rămas cu o coroană.

Totul s-a petrecut în mai puţin de un sfert de veac, atunci cînd lumea condusă de ingineri părea că se aşează mai vîrtos şi stabil pe realităţile precise ale cifrelor.

Veacul a început prin încheierea unei seducătoare operaţii de inventariere a planetei şi a cunoştinţelor omeneşti, testimoniul întregului secol trecut.

Era o epocă de plin optimism, de religie a ştiinţei, de apologie a geniului inventiv; de certitudini, de raţionalism, de morală laică, de liberalism în marş, de parlamentarism în marş.

Rămînînd sclav al rutinei şi totuşi fanatic sectant al progresului — ca să uzez de-o caracterizare a lui Paul Valéry — omul s-a trezit odată cu veacul nou, beneficiarul tuturor straniilor născociri, la care predecesorii săi nici nu cutezau să viseze în cele mai abracadabrante romane utopice.

A învăţat să zboare. Să circule sub apă. Să parcurgă distanţele cu viteză vertiginoasă. A asistat la apariţia unor miracole depăşindu-se de la zi la zi: transmiterea cuvintelor prin văzduh, fixarea lor pentru o aproximativă eternitate pe plăci de ebonită — tot ce-a putut născoci creierul omenesc, suprimînd în acest domeniu noţiunea de imposibil.

„Astăzi — citez tot textul lui Paul Valéry — fabulosul e în comerţ. Fabricarea maşinilor de miracole face să-şi cîştige existenţa milioane şi milioane de oameni... Burghezul îşi plasează capitalul în fantasme şi speculează pe ruina simţului comun. Ludovic al XIV-lea, în culmea gloriei sale, n-a posedat nici a suta parte din

puterea asupra naturii şi din mijloacele de a se îndestula, de a-şi cultiva spiritul sau de a-şi oferi senzaţii, nici a suta parte din ceea ce dispun astăzi atîţia oameni de cele mai mediocre condiţii... Timpul, distanţa, libertatea, oglindirea mereu prezentă a întregului pămînt!... Un om de astăzi, tînăr, sănătos, nu prea bogat, zboară unde vrea, traversează lumea vertiginos, se culcă în fiecare seară într-un palat. Poate să adopte o sută de forme

ale vieţii să guste puţină iubire, puţină siguranţă materială, puţin din cîte orice şi de oriunde. Dacă mai are şi puţin spirit (dar nu mai mult decît trebuie), se poate transforma în fitece clipă într-un om fericit. Astfel: pentru plăcere, împotriva suferinţelor fizice, împotriva plictiselii, pentru a-şi alimenta curiozitatea de toate categoriile, marea majoritate a oamenilor e mai privilegiată astăzi decît era acum două sute cincizeci de ani, omul cel mai puternic din Europa".

Ciudat, însă! Şi în afară de orice tăgadă, însă! Nici privilegiaţii beneficiari ai progresului tehnic şi ai confortului împins la extremul rafinament, nici mai mărunta şi numeroasa glotime statistică (pentru moment roboţii şi victimile progresului); adică toţi cei vreo 18—20 milioane de şomeri ai Apusului şi alte vreo 18—20 milioane de burghezi, proletari intelectuali, salariaţi, liberi profesionişti sau rentieri ai anului 1932, rămaşi fără salarii, fără profesie sau fără rentă pe urma devalorizărilor monetare şi pe urma crahurilor financiare, nici unii, nici alţii, departe de a fi mai fericiţi decît Regele Soare, nu sînt nici măcar cu mult mai fericiţi decît ţăranii pe care-i zugrăvea La Bruyère zbucnind speriaţi şi hirsuţi din colibele lor de tină, la trecerea auritelor carîte cu surugii în fireturi, mai mizerabili ca troglodiţii cavernelor primordiale. Prosperitatea nu le priieşte. Abundenţa îi persecută cu un spectru ameninţător. Sufăr de mizerie într-o lume asfixiată de supraproducţie. De mizerie materială şi de mizerie morală.

De ce?

Fiindcă înverşunat să pună stăpînire pe planetă, să-şi creeze o fericire de animal planetar, dezlănţuind forţele materiale şi aşteptînd o mincinoasă fericire numai şi numai de la ele, omul a pierdut sensul cosmic al vieţii.

Pînă să-şi dea adevărata, deplina şi pacifica sa contribuţie la ameliorarea condiţiei umane, contribuţie care se va organiza şi se va normaliza fără îndoială în timp, deocamdată maşina a creat mituri şi fantasme, îndreptînd

omul spre ficţiuni care au plăzmuit o clipă iluzia unei realităţi mai reale decît realitatea. O constata prea bine, deşi nu întotdeauna prea obiectiv, un filozof rus din primele decade ale veacului. Moştenirile idolatriei tehnice din celălalt secol considerau viaţa spirituală a omului cu oarecare dispreţ: iluzie şi înşelăciune! Această idolatrie exclusivistă camufla adevăratul scop al vieţii, după cum lupta pentru existenţă absorbind complet omul în măcinarea unor energii cheltuite exterior şi silindu-l să părăsească omul interior cu desăvîrşire, nu i-a mai îngăduit să examineze şi raţiunea de existenţă a... existenţei umane. Bursa — acelaşi filozof o spune — a devenit forţa regulatoare a vieţii. Eu aş adăuga: forţa despotică, forţa strangulatoare. Toate revendicările timpului, sociale şi politice, tindeau şi tind încă mai pretutindeni la eliberarea omului în numele libertăţii de om social, economic şi politic; uitînd că omul acesta, omul politic, omul social, omul economic, reprezintă numai faze şi aspecte ale omului în căutarea şi în lupta pentru cele mai prielnice condiţii de viaţă, nu reprezintă însă şi nu pot reprezenta finalitatea omului, raţiunea noastră ultimă de existenţă cosmică. Încă odată, mijloacele au fost luate drept scop; partea, drept tot; efectele, drept cauze.

Astfel, abandonat solitudinii sale interioare, omul s-a trezit la o răscruce catastrofică de timpuri, cînd toate „certitudinile” s-au năruit; cînd nu numai experţii economici şi financiari nu se învrednicesc a proclama o siguranţă valabilă şase luni; dar cînd chiar ştiinţa redată modestiei, nu mai socoate orice cunoştinţă decît

tranzitorie; industria şi relaţiile materiale, ***provizorii.***

Realul nu mai e delimitat net.

Relativismul a străbătut în cifre, în laboratorii, în legile fizice; bunul simţ de astăzi va deveni mîine o puerilă prejudecată; superstiţiile de ieri au devenit realitatea provizorie de astăzi doar altfel etichetată; iar siguranţa de mîine va deveni fără îndoială perimata eroare de poimîine.

Misterul n-a fost exterminat din Univers, cum se afirma cu infatuare.

Şi-a lărgit orizontul, s-a multiplicat, tocmai cînd credeam că l-am alungat definitiv din jurune şi din noi.

Ne apropiem de era nocturnă, cum a fost numită de unii. Nu a beznei, chiar dacă această beznă fi-va poate faza tranzitorie.

Ne apropiem de era nocturnă, cînd omul va descoperi (a şi început să descopere), că lumina crudă a zilei a fost adesea neprielnică meditaţiei, că l-a sustras de la el însuşi exclusiv spre viaţa de suprafaţă; iar această viaţă epidermică nu i-a dat nimic din fericirile făgăduite, din acea siguranţă de echilibru interior şi exterior, sub al cărui semn se deschidea veacul. Numindu-se aşa ori altfel, indiferent eticheta, era aceasta va întoarce omul spre el însuşi, în el însuşi, spre misterul creaţiei, spre rădăcinile fiinţei: o coborîre verticală în profunzime.

Simptome sînt destule. Destule avertismente.

Iar o operă literară, nu cred că-şi îndeplineşte menirea, punîndu-se automat în slujba cutăror sau cutăror dogme, servindu-se de premize apriorice pentru a demonstra ceea ce viaţa îndeobşte se grăbeşte să dezmintă. Ajunge să înregistreze fenomene şi raporturi, să sensibilizeze un proces dramatic pe care omul de toată ziua îl parcurge, îl trăieşte, îl suportă, fără a presimţi şi fără a intui ce forţe gigantice, fatale, îl rostogolesc ca o infimă pietricea pe povîrnişul destinelor colective.

A izbuti să descifrezi aceasta şi s-o fixezi măcar aproximativ într-o carte ori într-un ciclu de cărţi, este îndestul pentru a justifica trecerea unui scriitor printr-o epocă de-o atît de teribilă

şi cataclismică semnificaţie ca a noastră. Înseamnă a pune la dispoziţia contemporanilor un autentic document uman în care să-şi regăsească atmosfera, climatul, pătimirile, analizate şi decantate într-o sinteză expresivă şi esenţială; în care să se regăsească. Înseamnă a oferi şi doctrinarilor prezenţi sau viitori materialul

consemnat şi triat obiectiv în opera de creaţie, atît cît un om şi un artist poate fi obiectiv, pentru a-l confrunta cu dogmele sale, a-l tălmăci şi a-i afla sensul, adesea altul decît cel bănuit ori intenţionat de autor. Dar aceasta e o altă poveste.

Iar aci, la periferia occidentului şi a orientului, la punctul de intersecţie a două lumi, amîndouă în antagonisme şi amîndouă în convulsie, asemenea identificare e încă mai anevoioasă si mai confuză, fiindcă procesul e mai complex.

Criza e dedublată.

Mai presus de realităţile epocii, mai sîntem şi victimile unei realităţi particulare nouă. Victimile zbuciumate încoace şi încolo de fluxul şi refluxul acestor tălăzuiri oceanice care se ating.

Realităţile politice, istorice, sociale, economice, morale, pe care le traversăm, sînt ale Europei, fireşte, ale epocii, fireşte, ale unei culturi şi civilizaţii ajunse la o criză crucială, fireşte: — dar tot atît sînt încă mai vechi, ale celor două lumi ciocnindu-se permanent, din afară, peste hotarele ţării şi peste capetele noastre; ciocnindu-se mai demult încă, din veacuri, lăuntric, în fiinţa noastră.

Orient-occident.

Iată singurul nostru diagnostic precis.

Alternativ, oscilăm spre occident şi orient, după cum biruie într-o clipă ori alta, în lumea noastră interioară, o chemare atavică ori alta. Nu există echilibru, desigur. Echilibru în nemişcare. Căci nemişcarea e moarte. Dar dacă şi pentru oricare european în genere, orientul

nu mai înseamnă demult numai o regiune a planetei pa hartă, ci, cum atît de subtil o disociază Maeterlinck, un lob al creierului; dacă şi pentru oricare european, acest lob al creierului este un element al disputei între ***homo-faber*** al lui Danzel şi al lui Bergson, omul occidental, şi între omul contemplativ, fatalist, magic, al orientului şi al lui Tagore; dacă acest conflict interior a devenit în sfîrşit subiect de reflecţie şi pentru cugetătorii din apusul Europei, apoi pentru noi, geto-romanii dela Dunăre şi Carpaţi, conflictul e, mult mai acut şi permanent. E ecuaţia noastră psihologică de toată ziua. De totdeauna.

Poate să însemne acest dualism şi un destin tragic. Poate să însemne şi unul foarte fecund. De ce n-ar fi şi unul de-un foarte fecund tragism?

Pentru romancier, soarta individului e covîrşitor mai interesantă decît a societăţii fără contur şi cu o mie de feţe anonime. Tot aşa cum examenul cel mare al pictorului e portretul. Acolo, în individ, se află autenticul filon de aur. Acolo, nesăcătuitul izvor de surprize, de zbucium, de reacţii mereu altele şi mereu sub alt aspect prezentîndu-se, deşi, didactic, tipurile umane sînt reduse la cîteva scheme arbitrare, cu o arbitrar de redusă gamă a reflexelor psihologice.

Omul e obiectul şi subiectul romanului, prin el romancierul investigă şi înregistrează pulsul marilor mulţimi; altfel, lunecă inevitabil la studierea stereotipă a formelor şi proceselor sociale — acele sterile inventarieri şi documentări care au atins cu aripa morţii o bună parte

din opera lui Zola*, deşi animată de o formidabilă forţă de creaţie, deşi concepută cu atît de lăudabile intenţii. Naiva credulitate de neofit al dogmatismului ştiinţific, nu i-a anulat adesea tumultuoasa respiraţie epică? nu l-a împins prin demonul sistematizării, la opere care voind să demonstreze ceva, s-au născut moarte sau de-o palidă, fantomală, anemie pernicioasă, faţă de alte măcar zece cărţi de-o tînără vigoare şi astăzi?

Un romancier ia contact cu realităţile sociale şi istorice,

* Cezar Petrescu a fost un permanent admirator al lui Emile Zola, nu însă în latura excesului de exactitate (naturalismul!), a descripţiilor crude sau numai prea minuţioase, încărcînd epica şi pishologiile. Terminologia scriitorului relativă la Zola („neofit al dogmatismului ştiinţific") are în vedere tocmai rigoarea informaţiei acestuia — iar autorul ***Întunecării*** a fost mereu partizanul priorităţii fanteziei.

prin propriii săi eroi. Pornind de la individ, străbate odată cu el societatea; nu purcede de la un moment social pentru a ajusta pe dimensiunile momentului un individ reprezentativ. Stendhal ne-a oferit un magnific exemplu cu al său Julien Sorel din ***Le Rouge et le Noir,*** roman pe care l-a subintitulat ***„Chronique de 1830"*** — urzind personagiul şi intriga pe-un fapt divers din cronica judiciară a anului 1828: crima şi ghilotinarea asasinului Antoine Berthet, fost seminarist din Dauphiné. Astfel, Julien Sorel e mai puţin creaţia lui Stendhal, cît e un individ simptomatic, caracteristic începutului de veac trecut, identificat de autor cu o prodigioasă pătrundere.

Că individul expiază el pentru societate, că drama unei epoci se lichidează în el, nu în entităţi abstracte, nu mai încape îndoială.

De aceea am stăruit atît la rîndu-mi în această prea lungă, dar indispensabilă prezentare a romanului de faţă.

Printr-o asemenea individualitate, care nu e numai copilul bastard al imaginaţiei şi al observaţiei de romancier, ci într-o apreciabilă măsură doar sinteza a două-trei existenţe reale, contopite într-un tip unic, caracteristic epocii noastre şi societăţii noastre, am încercat să parcurg epoca înce- pînd din 1900, cînd viitorul inginer porneşte fără adresă odată cu veacul, pînă în 193? cînd soseşte odată cu veacul, odată cu noi toţi, fără adresă, în neant.

Nu e construcţie simetrică pentru a ilustra o teorie.

E jalonarea în timp şi în spaţiu a micului univers, în care se desfăşoară toate celelalte romane concepute şi articulîndu-se ciclic:

Întunecare şi ***Calea Victoriei; Simfonia fantastică*** şi ***Oraş patriarhal; Comoara Regelui Dromichet*** şi ***Aurul negru; Cheia visurilor*** şi ***Apostol.*** Unele tipărite. Altele sub tipar ori în lucru. În toate însă, înregistrînd parţial şi succesiv, ideile timpului, problemele timpului, conflictele timpului, pasiunile, aspiraţiile şi

iluziile timpului, ascensiunile şi năruirile timpului, în măsura în care ca şi în viaţă, personagiile existau şi în funcţia lor socială, în grupurile lor sociale, angrenate în realităţi ce le depăşeau cu mult.

Desigur, destinele tuturor personagiilor — sînt cel puţin vreo sută de primul plan — desigur, îşi aveau rădăcinile înfipte şi în trecut. Într-un trecut mai vechi decît epoca, poate printr-un prea schematic artificiu, hotărnicită de la anul 1900 înainte. Dar şi aceasta e altă poveste. Poate va deveni cîndva obiectul altui ciclu.

Destul că toate aceste destine îşi au sfîrşitul într-un semn negru de întrebare, spre un viitor unde se zvîrcolesc stihiile Apocalipsului.

Nu era o obsesie. Un tic sau un truc literar.

A fost rezultatul unei observaţii probe, fidele, punctuale, ca notaţiile temperaturii pe-o fişă clinică. Ceea ce orice ochi mai atent va fi înregistrat zilnic pe materialul uman, viu, din jurul nostru.

La incertitudinea epocii, la această spasmodică lichidare a unei lumi, pe care o trăim, se adaogă condiţiile noastre particulare.

Acele fatalităţi exterioare şi lăuntrice mai sus pomenite: dualismul occident-orient; conflictul interior occident-orient.

Pe planul social, istoric şi politic, acest dualism şi acest permanent conflict e exprimat de anarhia organizată, dacă se poate spune. Anarhie în care ne complăcem, din care cîteodată simulăm fără nicio convingere că ne-am smulge la periodice schimbări de regim şi la care revenim automat, pentru a o soluţiona cotidian într-o fantastică şi naturală

promptitudine, cu ingenioase expediente de 24 ore, menite să îngheţe de stupoare autenticul occidental, logic, pozitivist şi consecvent.

În fiinţa noastră interioară, acelaşi dualism şi conflict, se transformă în pricina, nu arar în preţul, unor pierzanii mult

mai frecvente decît îndrăznim să le recunoaştem.

Nu v-aţi întrebat oare de ce sîntem un popor cu atît de vioaie însuşiri, cu atît de strălucitoare şi îndreptăţite speranţe şi cu atît de puţine realizări individuale la înălţimea promisiunilor? De ce, de pe băncile şcolilor se anunţă atît de glorioase cariere în toate domeniile, ca să dispară meteoric de pe firmament, înainte de rodnicile înfăptuiri ale maturităţii? Pe un ton glumeţ, mascînd într-un surîs amărăciunea constatării, descopeream într-o conferinţă că sîntem patria ,,băieţilor de viitor". Băieţi de viitor care durează ca atare pînă la şaizeci de ani, pînă ce le-au căzut dinţii şi le-au năpîrlit coamele leoniene, pînă la sorocul pensionării. Pensia şi somnolenţa molcuţă, resemnată, comodă, au sosit: viitorul a rămas undeva, în urmă, pe drum.

Titu Maiorescu, socotea că nu rezistă celula nervoasă a intelectualului român, fiindcă majoritatea contingentului s-ar fi recrutînd îndeobşte din straturile de jos ale poporului, robuste, dar fără nicio tradiţie şi disciplină a culturii. Făgăduieli istovite prea repede, destine sterile.

Explicaţie simplistă. Şi inexactă.

Cîte personalităţi ale culturii universale, cîţi creatori intraţi în imortalitate, au îndărăt un stufos arbore genealogic de tradiţie şi disciplină a culturii?

Pricina sleirii pretimpurii e ceva mai complexă şi mai specific românească. E de condiţii geografice şi istorice, etnice, nu de prea grăbit transfer de clasă, de capilaritate socială. Pricina sleirii e în nesiguranţa din noi, în

milenarul dualism din noi, care ne rezervă pentru orice moment o surpriză faţă de noi înşine. Acum două mii de ani, elementul romanic, occidental, poate în majoritate iberic, extrem occidental, a fost altoit pe tulpina getică, autohtonă.

Să nu spună nimic aceasta?

Mai luînd act încă şi de alte aluviuni care s-au adaos la matca geto-romană în negura evului mediu, să nu explice îndestul toate de ce pornim în viaţă cu armele precise şi lucide ale occidentului, ca să ne răpună în drum atavicul fatalism al orientului? Nu în darn, dintre toate noroadele antichităţii, geţii se credeau cei mai indiscutabili nemuritori. Nemurire, înseamnă compensarea în altă viaţă, eternă, a vicisitudinilor din viaţa ceastălaltă, efemeră. Şi în consecinţă, românul se comportă ca un incurabil... nemuritor, cu rezerva celor mai fantasmagorice despăgubiri într-o himerică viaţă viitoare, de cîte ori îl încolţesc prea hain realităţile terestre. „Greu îi e să se hotărască el la treabă, că de lăsat, uşor se lasă!” — declară cu auto-ironică filozofie consîngenii lui Creangă.

Societatea noastră e astfel populată cu mult mai numeroşi ***Salavini*** de cum o credem, şi cu cît mai interesanţi! Căci sînt ***Salavini*** în care palpită nălucile fosforescente ale unei fermentaţii interioare, inegalităţile, contrastele, discontinuitatea unui dezechilibru transmis în sînge de încrucişările de neam, la răscrucile de lumi; ***Salavini*** cu aspiraţiile cele mai temerare în prima jumătate a vieţii şi cu o consolare, un refugiu de-a gata în spiritul nostru nocturn de totdeauna, cînd aripile prea înaltelor zvîc- niri s-au jumulit repede şi degrabă, tîrîndu-se ciunge pe pămînt, în pulberea nimicniciilor cotidiene.

O concluzie?

Viaţa nu pune concluzii...

Nici literatura.

Previn, înainte de a sfîrşi, previn întrebarea lectorului:

— Şi toate acestea?... Romane ciclice, proiecte infatuate, ostenitoare cuvinte de prezentare, toate acestea, de ce? la ce bune?...

Dau glas unei moarte.

Acelei plăpinde şi delicioase povestitoare de obîrşie australiană, rătăcită în Europa, care a fost Katherine Mansfield.

Cîteva rînduri dintr-o scrisoare a sa intimă, nu mult înainte de moarte.

„Ceea ce mă face să doresc a trăi, oricît de spăi- mîntător de urîtă va fi fiind uneori viaţa, oricît de mişei, de cruzi, de vrednici de dispreţ se vor fi arătînd uneori oamenii, e credinţa că totuşi se află altceva în dosul acestor hîzănii. Şi dacă aş găsi în mine atîta nobleţe pentru a înţelege ce se ascunde, ce magic s-ar preface totul în altceva, nespus de altceva! Nu te ajung însă decît licăriri, presimţiri tainice, semne... Îţi aminteşti ziua cînd am cules împreună braţul de levănţică şi cînd muzica rusească a răsunat brusc în sala pe jumătate deşartă? Ah! Asemenea amintiri sînt cele mai blînde alinări pe care m-aş încumeta să le mai cer vieţii...”

II

Octombrie 947

Iată o prefaţă la o carte, care îşi aşteapta de cincisprezece ani încheierea.

Cînd în april 1932, se tipărea prima ediţie a întîiului caiet din acest roman, socoteam că în orice caz, ***Cuvîntul înainte*** avea să rămînă şi cel de pe urmă. O explicaţie definitivă cu lectorul, pentru orice ediţie şi orice continuare.

Era — vă mai aduceţi aminte? — era epoca legănată de iluzii a pactelor de neagresiune, a conferinţelor cu alaiuri de reporteri fotografici şi cinematografici aţinînd calea atotputernicilor zilei de atunci, ca să le eternizeze pe pelicule surîsul glorios şi satisfăcut; epoca senzaţionalelor discursuri de la Societatea Naţiunilor, pe ţărmul lacului Le- man, unde astăzi în albul cavou al himerelor mai cutreieră doar fantomele oratorilor frenetic aplaudaţi de-atunci. Era într-o România pe care o numeam şi-o credeam nouă, într-o Europă, pe care n-o înfiora niciun presentiment al spăimoaselor evenimente la pîndă. Vă mai aduceţi aminte? Posturile de radio-emisiune vesteau în fiecare zi alt nou record de viteză sau de înălţime în cristalicul gol irespirabil al stratosferei; anunţau lansarea altui fabulos transatlantic, grandioase palasuri plutitoare; o altă născocire ori experienţă a laboratoriilor, alt plan economic, altă comemorare a victoriilor, alt banchet, alte toasturi. Nu este aşa că acum încep a se lămuri amintirile? A se situa în timp?

Ce căutau sinistrele cobiri ale acestei cărţi cu o asemenea sumbră prefaţă, în toiul ospeţelor?

Chiar mă admonestase atunci, în 1932, între două prăznuiri ministeriale, după nu mai ştiu ce succese electorale, chiar mă admonestase un foarte optimist şi scandalizat cronicar, un scandalos de optimist cronicar, pentru rîndurile care-l iritau îndeosebi:

,,Niciodată omul n-a fost mai nefericit decît astăzi, fiindcă niciodată nu s-a găsit atît de înalt suspendat în vid, fiindcă niciodată nu s-a aflat ca astăzi, atît de fără sprijn lăuntric într-o societate în lichidare, care se autodevoră".

Şi pentru următoarele rînduri, încă:

„Destul că toate aceste destine îşi au sfîrşitul într-un semn negru de întrebare, spre un viitor unde se zvîrcolesc stihiile Apocalipsului.

Unde vedeam oare semnul negru de întrebare? Unde? în ce fumegos viitor plăsmuit de-o bolnavă închipuire, se zvîrcoleau stihiile Apocalipsului? De unde mi se năzărise acea societate în lichidare, care se autodevoră? — ficţiune macabră de romancier? Recidivist, de ce continuam cu aceeaşi cerneală de catran a romanului ***Întunecare,*** pe care avusesem lipsa de tact să-l intitulez atît de lugubru, cînd nopţile noastre erau străluminate de focuri bengale şi de lampioanele aniversărilor victorioase? Mă prigonea o obsesie?

Întrebările cam acestea erau. Urmate de altele, în aceeaşi notă. Sincer scandalizate, toate.

Sincer scandalizate, fiindcă atunci, în 1932, într-adevăr spectaculoasa paradă a recordurilor tehnice, împiedica încăodată ochilor să întrezărească tot ce mocnea cu rînjet hîd în dosul decorului pavoazat cu ghirlănzi şi drapele şi lampioane. Atîtea inaugurări, solemnităţi şi colosale planuri economico-politico-financiare; atîtea orgolioase statistici, diagrame şi tablouri sinoptice; atîtea euforice toasturi, cu atîtea miragii palpitînd în irizarea spumoaselor cupe ale festinurilor, întreţineau din nou idolatria tehnicii-panaceu. Fusese uitată vama amară a

celui dintîi mare război mondial, cînd tîrîndu-se pe brînci în zloată şi în smîrcuri, soldaţii învăţaseră cu o cruntă experienţă că deocamdată minunile veacului culminează în meşteşugirea celor mai ingenioase şi năprasnice maşini de ucis, de nimicit, de spulberat în neant moştenirea celorlalte veacuri bătrîne şi lamura proaspetelor generaţii, care înainte de a apuca să se bucure de huzurul miracolelor, au căzut secerate de ravagiile lor. Toate erau acum departe. Uitate. Toate se făgăduiau iarăşi sub semnul nesaţiului, sub semnul abundenţei, sub semnul unei cloroformizante păci corcolită pe culcuş de vată în conclavurile diplomaticeşti.

Unde erau aşa dar avertismentele fatidice, atunci, în april 1932?

Cu un singur declic, butoanele aparatului de radio îţi aduceau în cameră tumultul sincopat al jazzului de la antipozi. Paginile gazetelor frunzărite cu indolenţă (ce stranie senzaţie să le mai răsfoieşti şi astăzi!) ofereau la rubrica publicitară pe preţuri derizorii toate miracolele nou-nouţe: ultimul tip de automobil cu o linie încă timid aerodinamică şi cu plata în rate pe lungi eşalonări, înconjurul lumii în cele mai falnice şi luxoase vapoare, aparate,

maşini, o profuziune de născociri ale geniului industrios pentru a ne complica confortul, a ne economisi energia, a provoca şi a satisface inedite nevoi, inedite desfătări, inedite voluptăţi. Apăruse şi se perfecţiona filmul sonor. Primele experienţe de televiziune. Un june şi zănatec american, uscat şi înalt ca un harag, înarmat cu o simplă pălărie de pai, traversase Atlanticul în zbor. Alţi aviatori, Pacificul. Marconi aprindea lămpile din Melbourne, dacă nu cumva din Sidney, apăsînd pe-un buton, într-o sală de banchet la Londra, între două cocktailuri. În izolarea unui consens general, U.R.S.S. îşi strămuta uzinele de industrie grea dincolo de Urali. Savanţii catalogau relicvele din mormîntul lui Tut-Ankh-Amon. În fiecare zi, o nouă aclamaţie a mulţimilor în delir, pe-un alt aerodrom, un alt record, alte uluitoare pronosticuri, ale altor vraci, pregătind alte miracole. Vă mai aduceţi aminte? Toate aceste miracole, banalizate, vulgarizate, comercializate, prostituate, ne împresurau, ne asaltau, ne sustrăgeau atenţia şi desminţeau — nu este aşa? Victorios! — semnele fatidice îngropate într-o prefaţă de carte, scrisă de-un romancier mizantrop.

Pe urmă?...

Pe urmă, nu mult pe urmă, şase ani semnele au fost scrise pe cerul spintecat de zborul escadrilelor de bombardament. De păsările într-adevăr cu plisc de fier ale Apocalipsului, care înconjurau rotundul planetei de la cercul polar pînă la atolii de mărgean din oceanele calde, înşirîndu-se peste munţi, fluvii, ţări, continente,

în stoluri mirific ordonate, ca să-şi lepede în vîlvoarea pîrjolurilor ouăle ucigaşe de schijă.

Iar astăzi, în octombrie 1947, semnele sînt pretutindeni prezente, consumate, pe hărţi hrentuite; în cetăţile năruite unde supravieţuitorii flămînzi şi goi scurmă cu unghiile în molozul fastelor sălaşuri; pe pajiştile unde dedesubt au şi putrezit demult soldaţii celui de-al doilea război cu ţestele strivite de teascul scrîşnit al gigantelor tancuri, bestiale pachiderme mecanice — şi adînci sînt semnele, săpate adînc, în fiecare inimă, care e un mormînt.

Astăzi, multe din cele ce păreau atunci absurde şi sadice închipuiri, s-au îndeplinit. Şi mai stau încă a se îndeplini, poate ca să ne aducă mai grabnic la acel examen de conştiinţă, despre care pomeneam în april 1932; era nocturnelor reculegeri, încovoindu-ne grumazul prea trufaş ieri, pentru a privi în noi, să cercetăm în noi, ca să ne regăsim pe noi.

De altfel, nopţile camuflate pe care le-am trăit în aşteptarea morţii oarbe şi stupide de orice clipă, n-au fost oare un exerciţiu de iniţiere, pentru a ne familiariza cu această confruntare? Vi le mai amintiţi şi acestea? Ori poate le-aţi alungat din amintire cu oroare? Maşinal ne repezeam la butonul aparatului de radio, ignorînd de astădată programul jazzurilor dinamice şi concertele nostalgice de violă din veacul pudrat al lui Mozart, pentru a afla lacom de la cutare undă călătorind în bezne, dezlegarea deznădejdilor dureroase din noi, prin providenţiale succesiuni ale evenimentelor din afară de noi. Evenimentele au venit. S-au succedat providenţial, aşa cum le era Provi-

denţa. Ieri, erau comunicatele de la marile cartiere generale. Azi, dezbaterile de la O.N.U.; Lake Succes; controverse şi variaţii pe tema Chartei Atlanticului. Pînă ce osteniţi vom fi abandonat butonul aparatului, cu făgăduieli veşnic remaniate şi dezminţite a doua zi şi cu asaltul undelor sabotîn-du-se reciproc în rîgîieli de rinocer; descoperind cu soldaţii anilor 1914—1918 şi 1939—1945, că adevărata mîntuire va s-o căutăm aiurea, nu în trădalnica Providenţă a tocmelilor exterioare. Căci ce ne-a adus această Providenţă, care a luat chipul şi asemănarea veacului, materializîndu-se în miracole tehnice şi ocîrmuind lumea după cum dicta concurenţa fabricanţilor de miracole? O altă alarmă aeriană, la al cărei sinistru muget de sirenă populaţia metropolelor se îmbulzea să intre sub pămînt pe esofagul hrubelor în panică de dihori. O altă escadrilă care năruia de-a valma vestigiile veacurilor, cu sărmanele lăcaşuri omeneşti, în amestec de cărămidă, de sacre vitralii, de schijă, viscere şi sînge, toate trecute mai apoi prin văpaia purificatoare a bombelor cu fosfor.

Fost-a oare alta, altfel, Providenţa evenimentelor din afară, timp de atîţia ani? Fost-au altele, miracolele care veneau implacabil către noi, încă din anul 1932, dacă semnele vremii ar fi fost descifrate de cei ce-aveau căderea a citi în ele şi a le opri în cale de-atunci?

Este, desigur, o tristă şi mizerabilă deşertăciune, constatarea că intuindu-le acestea cîndva, presimţindu-le cîndva, nu te-ai sfiit să le rosteşti răspicat într-o lume în euforic delir, pentru ca tîlcuirea ta să se confirme îndeaievea înainte de a se încheia ciclul celor şapte vaci

grase. Tot aşa, cum în romanul ***Întunecare,*** nu pregetasei a pune în gura unui preot de ţară, avertismentul celui de-al doilea război al noroadelor ca o expiere fatală şi tot aşa cum încheiai acel roman al victoriosului nostru război naţional, într-un epilog crepuscular, anticipînd vama cea neagră pe care mai aveam încă s-o plătim Istoriei.

Înseamnă vreun merit deosebit asemenea silabisire a zodiilor care ne erau dinainte slovenite cu litere de foc? Asemenea intuire a destinelor colective, care nu ne-au cruţat şi nu ne puteau cruţa?

Înseamnă numai că logica elaboraţiei de creaţie, întrevede ea mai clar realitatea de cum o prevăd oamenii care deţin, zice-se, monopolul realismului lucid: conducători politici, doctrinari economici, gravi pontifi ai diplomaţiei; specialiştii realităţilor consemnate la rece, în cifre, legi, formule.

Aceştia sînt prizonierii cifrelor, legilor, formulelor.

Sub cifre, legi, formule, consemnînd o realitate inertă şi congelată, se mai ascunde încă altceva, imponderabil, dar decisiv, care scapă specialiştilor şi nu face parte din domeniul lor.

Elementele germinatorii ale viitorului.

Necunoscutul latent îngropat sub crusta răcită a realităţilor de ieri, care va irumpe eliberind prin proaspete cratere realitatea de mîine. „Oamenii — mărturisea între cele două războaie tocmai un savant din tagma economiştilor — oamenii şi mai de mirare, specialiştii, cînd judecă evenimentele la care sînt martori, par cuprinşi de-o stranie miopie. Caută cauzele

catastrofelor în faptele care le preced imediat... Dar nu i-ar veni nimănui în cuget că adîncile pricini ale unui război, bunăoară, pot să fie anterioare naşterii celor care au purtat războiul. Aceasta fiindcă măsurăm evenimentele contemporane după scara propriei noastre vieţi, ca şi cum viaţa popoarelor nu s-ar întinde de-a lungul, unei serii de veacuri. Fiecare generaţie acceptă mai întîi instituţiile şi ideile testate de generaţia precedentă. Ea se adaptează lor, mai mult decît şi le adaptează... O invenţie tehnică, o descoperire geografică, o metodă de guvernare, nu-şi desfăşoară îndeobşte efectele decît peste douăzeci ori cincizeci de ani, de la data cînd Istoria le-a înregistrat apariţia. Şi soldaţii care se masacrează pe-un cîmp de bătălie, joacă uneori al cincilea act dintr-o tragedie al cărei prim act a fost interpretat de bunicii lor..."

Iar cînd o asemenea miopie stăruie chiar în tălmăcirea trecutului celui mai apropiat, pe fapte petrecute sub ochii noştri, cum a fost cazul războiului celui dintîi, cum s-a repetat într-o demoralizantă monotonie şi cu cel de-al doilea război; de ce ne-am aştepta oare ca omul de laborator, de bibliotecă, de arhivă, de statistică, de ştiinţă pozitivă, exactă, experimentală, să întrevadă cu un mai lucid discernămînt viitorul, care e vag, insesizabil, în afară de orice legi ale fenomenelor de repetiţie, ascuns în sîmbure, nu în fruct? Viitorul e sîmburele, devenirea; fructul e trecutul realizat, consumat, devenitul. Şi numai ***devenitul*** aparţine ştiinţei. Cînd Oswald Spengler, în ***Declinul Occidentului,*** numind odinioară metoda de investigaţie ştiinţifică a universului,

metoda sistematică, adică acea care descoperă şi organizează legile naturii şi raporturile cauzalităţii; cînd astfel numind-o îi tăgăduia capacitatea de a citi viitorul, nu era departe de adevăr. Domeniul acesta

aparţine celuilalt mijloc de investigaţie, ***tactului fiziognomic,*** care într-o mare măsură e de ordine artistică, intuitivă, misterioasă.

Acelaşi tact fiziognomic, ce îngăduie pictorului să extragă dntr-o figură substanţa unei vieţi întregi şi s-o redea într-un portret-sinteză; aceeaşi intuiţie înlesnind scriitorului să descifreze din aspectul unei epoci, aspectul şi destinul epocii ce va să vină, fără arbitru, fără legi, fără a recurge la metodele experienţelor cauzale. N-a anticipat oare Balzac în opera sa, o societate care s-a realizat aidoma, în toată deplinătatea, cu toate tipurile, caracterele, moravurile, pasiunile, conflictele, freneziile sale, abia după o generaţie, abia sub al doilea Imperiu?

Exact cînd oamenii de ştiinţă sau oamenii de stat, ca faimosul său contemporan, Mr. Thiers, istoric, membru al Academiei Franceze, preşedinte de Consiliu şi preşedinte de Republică, declara ritos de la tribună întru hilaritatea posterităţii, că născocirea drumului de fier n-are nici un viitor ,,fiindcă roţile vor luneca pe şine şi nu vor înainta niciodată”; iar mai tîrziu, că „telegraful va rămîne un amuzament curios pentru persoanele amatoare de jucările fizice.”

Isteţ o mai nimerea Mr. Thiers, atît ca savant în specialitatea Istoriei, cu această imbecilă opacitate la fenomenele destinate să modifice aşa de rapid şi profund istoria viitorului; cît şi ca om de guvern, chemat a pregăti şi a preveni acest viitor! De altfel, cum a trăit vreo opt decenii, a avut vreme să-şi verifice inepţia oracolelor. Ceea ce nu l-a împiedicat să continuie îndoita şi glorioasa sa carieră, politică

şi savantă, într-o lume desăvîrşit metamorfozată ca aspect, ritm, probleme şi condiţii, de calea ferată care nu putea să existe fiindcă roţile nu puteau să înainteze şi de amuzanta jucărea fizică, telegraful.

Balzac, mort la cincizeci de ani, n-a avut parte să vadă realizată lumea şi societatea care îi copia, îi plagia cărţile. Un viitor, o lume şi o societate, intuite prin tactul fiziognomic, prin misterioase antene, nu prin disciplinele de elev al lui Cuvier, Geoffroy Saint-Hilaire, Lavater sau Gali, cum o proclama plin de candoare şi de entuziasm autodidact, eca urmaşul său de peste o generaţie, Zola.

Că ştiinţa şi politica n-au întrevăzut cele ce pîndeau omenirea în amîndouă războaiele, n-ar fi deci de prea mare mirare. Dar că ştiinţa, aservită politicii de agresiune şi de cuceriri a devenit instrumentul principal al exterminărilor, de aci începe trădarea cea monstruoasă.

În 1934, la doi ani după apariţia primului tom al acestui roman valah, un foarte ilustru filozof apusean, şef de şcoală şi amic al lui Paul Valéry, confirma într-un fulminant rechizitoriu opiniile exprimate în termeni mai mult moderaţi, în cîteva pasagii din prefaţa precedentă: „Tot prestigiul popular al ştiinţei provine din încrederea în capacitatea sa nelimitată de previziune, superioară tuturor oracolelor şi altor expediente tradiţionale, oculte sau nu, pentru a se adapta dinainte viitorului — capacitate superioară chiar Providenţei divine, fiindcă aceasta nu avertizează niciodată oamenii asupra intenţiilor sale. Dar ştiinţa şi politica mereu pretinzînd că se inspiră din ştiinţă, ***n-au***

prevăzut nimic din toate evenimentele catastrofice ale acestor ultime două decenii, n-au făcut nimic pentru a se împotrivi urgiilor care aveau să se abată asupra mult mai multor milioane de fiinţe omeneşti, decît au decimat vreodată orice catastrofă a naturii. ***Dimpotrivă, ştiinţei a făcut totul pentru a agrava catastrofa!*** În aceste condiţii, dacă vreun zeu şi-a văzut vreodată misiunea ocrotitoare şi puterea ocrotitoare mai total dezminţite de realitate, apoi zeul acesta a fost tocmai cel la care se închina veacul."

Glas, nu singuratic. Glas, la care, după alţi doi ani, în 1936, avea să se adauge mărturia unui celebru exponent, chiar al ştiinţei experimentale, doctorul Alexis Carrel: „Oamenii de ştiinţă ignoră unde merg. Sînt cîrmuiţi de hazard, de raţiuni subtile, de-un fel de iluminare. Fiecare

din ei reprezintă o lume aparte, guvernată de propriile sale legi. Din vreme în vreme, lucruri obscure pentru alţii, devin clare pentru dînşii. ***În genere, descoperirile sînt făcute fără nicio previziune asupra consecinţelor. Dar aceste consecinţe sînt ceea ce au dat forma civilizaţiei noastre.*** Printre numeroasele descoperiri ştiinţifice s-a făcut evident o alegere. ***Însă această alegere n-a fost determinată nici cînd de considerentele unui interes superior al umanităţii."***

Deprimant examen de conştiinţă! Cu atît mai deprimant, cu cît în cel de-al doilea război al patriei sale, orientarea celebrului savant, cel puţin după vagi informaţii, nu pare să fi fost din cele uşor de împăcat cu examenele de conştiinţă. Iar mărturia aceasta, m-a dus cu amintirea la alt document, tipărit în revista franceză ***Plans,*** din Iunie 1931, număr închinat campaniei împotriva războiului sub egida fraţilor Heinrich şi Thomas Mann, cu o excepţional de erudit susţinută contribuţie a savanţilor, scriitorilor, artiştilor si tehnicienilor din Franţa şi de aiurea. Documentul e de-o tragică semnificaţie, precum se va vedea.

Redau dintru-ntîi textul, în versiunea originală, cu neputinţă de tradus îndestul de fidel, în toate rezervele şi torturatele întrebări, îndoieli, temeri, răspunsuri:

„Ce ne sont pas seulement de redoutables problemes de surproduction et de chômage qui se posent — et qui ne sont pas d'ailleurs sans comporter sans doute des solutions conformes au bien commun du producteur, du travailleur et du consommateur —: pour que tout savant puisse jouir de son oeuvre sans restriction et

sans remords, îl faudrait en effet que, d’abord, il fût sur que le progrès industriel et scientifique est toujours et en tout réellement utile au bonheur de l’humanité — et bien des signes nous font malheureusement douter qu’il en puisse être ainsi; îl faudrait, d’autre part, qu’il ne sache pas ce qui est pourtant, d’évidence, la terrible vérité — à savoir que la puissance

destractive de la science l’emporte de beaucoup sur son pouvoir constructif, et que, les appétits et les rivalités humaines s’en mêlant, il n’en doive resulter quelque jour de terribles catastrophes si notre sens moral ne s’élevait pas lui-même â la hauteur, chaque jour plus grande, de nos responsabilités — et il ne parait quère qu’il en prenne la chemin…

…Puisse l’humanité, dans – l’orgueil exagéré de son savoir et de sa fallacieuse puissance, ne pas faire flamber un jour notre terre comme flambe dans le ciel, certaines nuits, l’incendie gigantesque et tragique d’une ***Nova***…”

Şi semnează, cine? Semnează Georges Claude.

Prodigiosul şi venerabilul savant care a izbutit să lichefieze aerul, care a proiectat utilizarea mecanică a diferenţei de temperatură din straturile de apă marină şi căruia, între alte zeci de invenţii şi descoperiri puse în slujba veacului, i se datoreşte şi aspectul fulgurant al nopţilor noastre, brăzdate de parafele incandescente ale tulburilor cu neon. Georges Claude, una din cele mai pure glorii ale Franţei pînă în anii 1942—43…

Rîndurile sale n-au nimic din stilul de cleştar al lui Voltaire ori Anatole France, transparent, echilibrat, esenţial. Rînduri întortocheate, reţinute, incidentate, deviate, care încă din anul 1931 gîfîiau tortura unei sufocări de conştiinţă. O împleticire anxioasă de paşi, dibuind în beznele labirintelor fără ieşire. Darmite de-atunci încoace? Căci acelaşi Georges Claude chinuit de întrebări şi îndoieli, de-atunci încoace a contribuit pare-se decisiv la construcţia şi perfecţionarea avioanelor rachetă V1 şi V3, în

timpul ocupaţiei germane din Franţa*. Împrejurările sînt tulburi, poate nu toate exacte, poate exagerate. Le va limpezi istoria

* Georges Claude (1870—1960), faimos prin lucrările sale despre aerul lichid, despre sinteza amoniacului, despre captarea energiei termice a mărilor, etc., a consimţit, septuagenar, să colaboreze cu ocupantul hitlerist, perfecţionînd pentru el sistemul exploziv obţinut prin folosirea aerului lichid. A fost condamnat în 1945 pentru colaboraţionism.

acestor timpuri pe care o ignorăm încă, cu o mare parte din date puse la carantină în arhivele secrete ale diplomaţiei, statelor-majore, secţiilor de spionaj şi proceselor de les-humanitate. Orice comentariu, chiar pe date precise, ar deveni însă literatură deşartă. Confruntarea documentului sufletesc de mai sus, cu mizerabila colaborare fie voită, fie silnică, la plăzmuirea uneia din cele mai teribile şi halucinante arme de exterminare ale războiului abia încheiat, nu ilustrează îndestul zădărnicia proceselor de conştiinţă într-o lume condusă de tirania altor legi şi de conspiraţia altor forţe?

După eclipsa anilor de camuflaj, multicolora feerie a tuburilor cu neon, continuă iarăşi a scălda noaptea în văpăi festive oraşele veacului, unde pe-alocuri se întrezăresc crispate, faţadele în ruină ale edificiilor distruse de V1 şi V3. Somnul lui Georges Claude, dacă mai trăieşte undeva şi dacă adevărate sînt toate, somnul acela cum va mai fi fiind oare?

Cam tîrziu deci, după finalul celui de-al doilea război în apoteoza torpilelor zburătoare şi a bombei atomice, astăzi nu mai scandalizează pe nimeni constatarea că ştiinţa îşi trăda demult misiunea, punînd satanicile iscuseli ale tehnicii la îndemîna celor mai barbare instincte ale omenirii şi celor mai abjecte interese ale trusturilor de arme.

E acum o axiomă răsuflată. O banală luare de act.

Omul, animal agresiv prin definiţie şi prin educaţie, s-a găsit pe linia sa veche. Cu 250 ani înainte de Christ, îi dădea zor să utilizeze

catapultele şi oglinzile arzătoare ale lui Arhimede în isprăvi de răszboi, lăsind în adormire de veacuri principiile şi celelalte născociri ale genialului geometru şi fizician din Siracuza, deşi trăim şi astăzi sub imperiul lor. Tot aşa de firesc, în veacul lui Ford şi Georges Claude, omul s-a aflat mai dispus să dea întrebuinţări distructive tuturor descoperirilor şi invenţiilor recente, amînînd pe mai tîrziu sorocul să le mai folosească şi întru binele obştesc. Invenţiile şi descoperirile se schimbă. Natura omului rămîne. Şi de astădată, ce descoperiri, nu glumă! ce invenţii, nu jucărele!

Urmînd această osîndă, evul metalic al umanităţii care ambiţiona să creeze supra-oameni, a atomizat deocamdată omenirea populînd planeta cu sub-oameni. Şomeurii anului 1932, cu vreo douăzeci de milioane catagrafiaţi de statisticile timpului, n-au mai murit de foame din pricina crizei de supra-producţie şi supra-abundenţă provocată de maşină. Înarmaţi pînă în dinţi, au murit pe cîmpurile de bătălie, ucişi direct de maşină.

De maşina care în treacăt, fără alegere, mai ucidea şi femeile, bătrînii şi copiii, glotimea satelor şi oraşelor dezarmate.

Astfel, cel de-al doilea război al veacului, nu se mai înfăţişează aşa de simplist. N-a fost nici un efect exclusiv al antagonismelor de interese ori de ideologii şi al coaliţiilor precar înjghebate în ultima oră. Nu este nici cauza exclusivă a mizeriilor materiale şi morale care ne chinuiesc astăzi, după a doua pace ce nu e o pace*. În

* Între tezele sociologiei lui Cezar Petrescu, imediat ulterioare războiului prim mondial, era şi aceasta: „Pacea este intervalul dintre două războaie”. (Un capitol din

perspectiva timpului se înfăţişează ca inexorabila continuare a unui proces în curs al omenirii contemporane, acţionat de elemente germinatorii mult mai complexe şi mai îndepărtate îndărăt. A fost a doua convulsie tectonică a omenirii dintr-un ciclu care durează de decenii şi va mai dura poate decenii, poate o jumătate de veac, poate mai mult, după cum s-ar putea întîmpla să ia capăt mîine. Şi a fost numai proiectarea în afară a unui dramatic proces exteriorizat pe planul politic şi social, adică orizontal; proces însă înainte de toate lăuntric, al dezordinii lăuntrice care se zbuciumă în om, în realitatea verticală a omului, pînă ce-şi va găsi împăcare cu stihia urzită de el: maşina. Pînă ce va afla o soluţie, un echilibru de convieţuire între el şi maşină. Între el şi promisiunile universului pînă acum sofisticat de maşină.

Mai este nevoie de subliniat? Nu e vorba de endemicele convulsii economice, sociale, politice, pe care le-a provocat apariţia maşinii de la Jacquard, Fulton şi Stephenson încoace, precipitînd societatea omenească într-o

---

romanul ***Apostol*** avea să aibă ca motto: „Iar după război a izbucnit pacea" — aşadar un altfel de război!)

În 1947 scriitorul păstra integral, în gîndirea sa literar-socială, formulele din 1922, la un interval egal de un alt război, deci neîncrederea în pace, dar speranţa că ea se va instaura totuşi. (O va spune, în ***Cuvîntul înainte,*** vorbind despre ciclul de „convulsii tectonice" — „starea de război" a umanităţii — că ar putea lua sfîrşit chiar „mîine").

E încercarea sa de a se detaşa de fenomenele curente şi de a se ridica la concluzii cu aer de universalitate, căci numaidecît va ajunge la formulele favorite: planul orizontal al proceselor de viaţă, oglindite în literatură, plan care e cel social-politic, şi planul vertical, care e acela al „abisului interior", al conştiinţelor, etc.

succesiune de adaptări, cînd relativ paşnice, cînd mai ales, sîngeroase. Nu e vorba de materialitatea acestor fenomene de adaptare, cu ale lor crize şi reacţii, aşa cum au alimentat o vastă literatură încă de la mijlocul veacului trecut, de cînd unii scriitori au început a face apologia maşinismului, alţii a condamna maşinismul. Această literatură este o realitate, firește; precum realităţi au fost şi rămîn toate evenimentele ce frămîntă de-un veac şi mai bine planeta industrializată, cu greve, cruciade sindicale, revendicări proletare, prăbuşiri de sisteme economice, politice şi sociale, coaliţii de trusturi, crackuri financiare, revoluţii, epice lupte de clase şi degenerarea lor în caţavencisme electorale, agonii şi dispariţii de clase. În ***Comoara Regelui Dromichet, Aurul Negru, 1907, Cheia Visurilor,*** parţial le-am consemnat şi eu, pe dimensiunile noastre şi în hotarele noastre, cu variantele noastre specifice.

E vorba însă şi de altceva. De criza spirituală declanşată de apariţia maşinii şi de modificarea concepţiei de existenţă prin maşină. Prin maşina care treptat, subtil, macină cu dinţi de vîrcolaci rezistenţa statică a naturii omeneşti, rea-

zămul ancestral pe elementele de durată, de memorie, de stabilitate, de loc, de timp; fără a le suplini cu alte elemente deocamdată.

Dinamismul maşinii a asaltat brutal şi vertiginos realităţile exterioare, impunindu-le transformări într-un ritm la care încă n-au ştiut să se adapteze factorii economici, politici şi sociali. Handicapaţi de viteza scamatorică a transformărilor, acesti factori au suportat pasiv fenomenele în loc să le prevină şi să le dirijeze; cînd nu s-a întîmplat mai jalnic, să încerce a se opune lor, negînd evidenţa în numele unor anacronice concepţii. Dar pe lîngă asemenea pricini exterioare ale exterioarelor dezordini şi mai vîrtos decît ele, dinamismul maşinii a dezorbitat realităţile interioare ale omului, care se regrupează şi se centrează mult mai anevoie, fiindcă ritmul nostru fiziologic şi psihologic, este incomparabil mai recalcitrant la modificări, mai lent, mai cosmic.

Homo sapiens din noi, nu-l mai poate urma pe ***homo faber*** în acelaşi pas. Între ***sapiens*** şi ***faber*** s-a căscat o discrepanţă de ritm. Poate chiar în această nepotriveală de cadenţă, în această asimetrie a facultăţilor şi a funcţiilor interioare, s-ar rezuma diagnosticul dramei contemporane a omului, şi e de mirare că n-a fost pînă acum obiectul unei mai judicioase examinări.

La temelia tuturor crizelor politice şi economice şi sociale, care se soldau periodic cu revoluţii ori războaie, dăinuieşte astfel de-un veac, poate de-un veac jumătate, o permanentă criză morală.

Veacul trecut a însemnat faza de incubaţie a acestei crize. Veacul acesta e al lichidării.

Revoluţiile şi războaiele au exprimat şi exprimă crizele lăuntrice ale omenirii, în deviaţii sau în accese de fixaţii, care apar uneori şi unora remedii salvatoare, cu toate că sînt numai etape, faze. Căci neliniştea de care sufere omenirea şi care e de ordine metafizică, nu-şi va afla pace numai

printr-o nouă ordine socială*, printr-o nouă ordine economică, prin atît de efemerele rectificări ale fruntariilor, încît hărţile ţărilor au devenit un joc mobil şi capricios de puzzle. O nouă ordine socială, o nouă ordine economică şi politică, vor fi valabile numai în măsura în care vor pregăti climatul omului nou, un om în sfîrşit împăcat cu maşina, dominînd maşina, nu dominat de maşină.

Abandonat însă necunoscutului, într-o lume dusă spre necunoscut, care e soarta individului eu vechile stele cardinale şterse de pe cer? Miracole de unde să mai aştepte? Şi de ce-ar crede în ele, cînd toate, automat, după scurta amăgire a prosperităţilor şi a răgazurilor de acalmie, s-au transformat de două ori, la distanţă de două decenii, în două hecatombe?

Că omul se va regăsi, e sigur. Că privind în el, va afla o nouă şi mai reconfortantă raţiune de existenţă, fără îndoială. Însă cu ce dureros preţ! După ce îndelungi rătăciri în pustiuri, cu buzele arse de arşiţi şi cu albele oseminte ale nerăbdătorilor voioşi tovarăşi de la plecare, astăzi semănate în urmă — cale presărată cu albe oseminte de-a lungul veacului!

Romanul prezent, aşadar, aspirînd să înfăţişeze dualitatea unui destin specific

* Aici revine teza lui Berdiaev, dar va fi concretizată de scriitor în conflictul om-maşină, anume, el va preconiza concilierea omului cu maşina, redobîndirea ascendentului, autorităţii omului asupra maşinii. Berdiaev avea în vedere ca divinitatea să-şi recîştige în conştiinţa omului supremaţia pierdută, deci ca omul să redevină religios; Cezar Petrescu face altfel de reducţii, la el umanitatea e cea care dobîndeşte dimensiunile divinităţii şi, în noua ipostază, umanitatea devenită divinitate e invitată să-şi recîştige primordialitatea, supremaţia prin raport cu creaţia sa.

românesc şi universal omenesc din pragul veacului XX, poartă prin aceasta mai apăsat decît toate cărţile-mi de pînă acum, pecetea epocii.

Parcurge himerele, erorile, ispăşirile epocii.

Va să zugrăvească îndeosebi drama lăuntrică — nu exterioară, în raporturile sale cu presiunea societăţii — drama lăuntrică a generaţiei de la începutul veacului, reprezentată printr-un exemplar excepţional înarmat cu armele veacului. Un exemplar excepţional dotat, dar curent ea tip expresiv al acestui veac de metal.

Pentru cronica anului 1828, Stendhal a decupat după natură un tip reprezentativ, Julien Sorel, alias Antoine Berthet, dîndu-i a treia dimensiune şi conţinutul interior; un al doilea tip, Fabrice del Dongo, din altă familie umană, de altă substanţă, cu alte orizonturi şi alt destin. Amîndoi însă concretizînd cultul energiei, al voinţei, al acţiunii brutale sau subtile — cum se vor fi aflat mii şi mii de tineri în acea vreme, magnetizaţi, galvanizaţi, exaltaţi de exemplul lui Napoleon. (A se vedea notaţiile contemporanilor. Alfred de Vigny: ***Il me semble que la moue de Bonaparte et celle de Byron ont fait grimacer bien des figures innocentes.*** Şi consemnul lui Chateaubriand: ***Etre le Napoléon de quelque chose!)*** Pentru începutul veacului al XX-lea, tipul reprezentativ a schimbat de conţinut, de profil, de idolatrie, în locul cultului napoleonian — energia, ambiţia, acţiunea, lipsa de scrupul — cultul maşinii şi al tehnicii. Idolul: Edison sau Ford sau magnaţii construcţiilor gigante.

Aşa mi se proiecta eroul meu principal între anii 1930 — 1932, cînd romanul a fost scris. Şi cred că nu greşeam. Că încă nu greşesc.

Totuşi, atunci, în 1932, romanul a rămas fără sfîrşitul făgăduit în ultima pagina a primului tom, cu toate somaţiile editorului. Ba încă, după epuizarea revelator de rapidă a ediţiei originale, am refuzat a mai da bunul de tipar şi pentru o nouă ediţie, în vreme ce alte cărţi de o mai amorfă semnificaţie îşi urmau liber soarta în tiragii primenite cu fiecare an. Nu fiindcă îi renegam sensul. Nu fiindcă nu mă încumetam să-l închei, acest sfîrşit. (Era gata încheiat, întru cît priveşte viaţa eroului principal.) Ci fiindcă nu mă încumetam să-l dau tiparului aşa cum a fost scris pe nerăsuflate în prima şi fierbintea versiune, îmi era încă teamă — mai just: încă speram — că realitatea în curs îmi rezerva o netă

dezminţire. Un eveniment ori un ciclu de evenimente, care să dovedească triumfal că m-am înşelat şi că dreptatea fusese de partea scandalos de optimistului recenzent din 1932, cel cu sarcasticile dojane pentru prea sumbra-mi viziune scriitoricească. De ce nu? Paralel cu nefastele miracole tehnice la care se prosterna cu platitudine şi fără nici un presentiment mulţimea, adorîndu-şi după vechea datină Molohul ce-avea s-o dumice; personal mai credeam şi în altfel de miracole, de altă natură, care nu se exclud. Miracole de ordine spirituală. Mai blînde. Izbăvitoare. În natură oare dezlănţuirea: cicloanelor nu e neutralizată cîte-odată de anticicloane? De ce n-ar fi încăput deci loc pentru un om providenţial, o ideie-forţă covîrşitoare, alt mit mai uman, cine ştie ce iluminare pe drumul Damascului, cine ştie ce zguduire a conştiinţelor, transmisă instantaneu pe întreaga planetă, cu mijloacele fantastice de difuziune ale veacului, dezlegînd omenirea de blestemul celui de-al doilea război cu tot ce-avea să-i urmeze şi reabilitînd veacul? De ce nu?

Într-adevăr: de ce nu?

Atunci, eroul meu cu al său sfîrşit în neant, ar fi rămas un caz singuratic, nereprezentativ, de nihilism moral — iar romanul nul şi neavenit, faţă de intenţia mult mai cuprinzătoare de a sublima într-un individ complexul unei crize morale a epocii.

Era, îmi spuneam, era poate prea negru acel caiet cu scoarţele negre, unde-şi încredinţase confesiunea un alt fiu al veacului — al veacului acestuia, nu al lui Musset, al lui Napoleon, Byron, Stendhal, Balzac, Dickens, Poe, Dostoievski, Tolstoi, cu galeria atîtor eroi

literari, de altă structură, cu alte aspiraţii, drame şi naufragii, de la René la Dorian Gray, de la Peciorin la Dinu Păturică, de la Rastignac la Bazarov şi alţi o duzină de duzini. Poate prea inhuman de fără nădejde apărea sfîrşitul unui victorios, care luptînd cu armele recente ale veacului şi cucerind o victorie a veacului cu aceste arme ale veacului, descoperise la capătul victoriei neantul.

Neantul veacului.

Şi fiindcă alt sfîrşit nu-i vedeam decît aşa cum îl dictase prima intuiţie; şi fiindcă totuşi de veracitatea, de valabilitatea lui mă îndoiam sub presiunea unei prea imediate şi mobile actualităţi — manuscrisul a rămas cu acest sfîrşit în sertar.

Îndoială, vai! fără nici un temei. Căci toate, realitatea, timpul, epilogurile celui de-al doilea război, toate s-au grăbit a depăşi searbăda imaginaţie a unui simplu plăsmuitor şi analist de destine omeneşti.

Veacul a înaintat cu încă un deceniu şi jumătate în destinul său abisal.

Nimic nu mai pare acum prea negru. Îndestul de negru. Poate chiar cerneala bietului manuscris zvîrlit în sertar acum cincisprezece ani, poate că e prea pală; poate că scoarţele acelea negre, sînt prea puţin negre faţă de negrul nopţilor pe care le-am trăit, orbecăind spre hrubele subpămîntene la mugetul sinistru al alarmelor.

A fost nevoie să rectific ceva? să adaug ceva? să suprim ceva?

Să transcriu cartea întreagă, da, prelucrată în slova literatorului de-acum, care n-a rămas aceeaşi după cincisprezece ani. Poate mai ternă,

mai uscată, mai rece. ***Eheu! fugaces labuntur anni...*** Dar fără nici o schimbare în esenţa ei şi în semnificaţia iniţială. Abia o inadvertenţă cronologică rectificată aci, o pitorească mărturie documentară adaosă dincolo, abia o simetrie restaurată acolo unde acum un deceniu şi jumătate nu îndrăzneam s-o schiţez îşi pe care realitatea mai cinic curajoasă a precizat-o ea, răspicat, sigilînd-o cu parafa faptului istoric, trăit, consumat.

Încolo? Această prefaţă de-a doua, la a doua ediţie a romanului, de astă dată întreg. Şi un epilog; după caietul cu scoarţele albe şi caietul cu scoarţele negre, al treilea caiet cu scoarţele cenuşii: culoarea scrumului.

Da! Culoarea scrumului.

Răsfoiesc foile galbene, cu litere pale, vechiul manuscris. Întorc ochii la raftul cărţilor scrise şi tipărite de-atunci încoace, mărturia generaţiei mele, străbătut de melancolia generaţiei mele.

Fericite popoarele fără istorie! Fericite generaţiile fără istorie!

Să fie însă atît de îndreptăţită această pizmuire a destinelor călduţe, molcuţe, confortabile, în care nu s-a petrecut nimic?

N-aş crede-o. Deşi carnea generaţiei mele muşcată de două războaie, cele mai formidabile ale tuturor veacurilor, de atîtea rostogoliri şi atîtea incertitudini, deşi protestează în numele cărnii care are nevoie de odihnă şi pace — n-aş crede-o. Fiindcă mai există ceva — Ceva care e totul. Sufletul. Iar climatul salubru al sufletului nu e cel molcuţ şi călduţ, în care aţipeşte şi se descompune. Sufletul are nevoie de vămile văpăilor, prin care mistuindu-se, se eterizează.

Acesta a fost destinul generaţiei noastre la răscrucea lumilor şi a schimbărilor. Plătindu-le lor vamă, din arderea, din cenuşa acestei generaţii, nu-i cu putinţă să rămînă totul pierdut. Cum se vede, pesimismul de care am fost acuzat, nu-i nici el chiar atît de incurabil, de vreme ce ştiu că viaţa se înalţă din moarte pre moarte călcînd! Veacul acesta în care am deschis ochii şi care ne-a tîrît cu el printre morţi şi morminte şi prăbuşiri şi ruini, lichidează o lume. Va elibera alta. Viaţa continuă. Omenirea se va ridica dintre ruini şi cenuşă după ce va fi isprăvit de scurmat cu degetele însîngerate în surpăturile de ieri şi poate că mîine va înălţa iarăşi ochii la cer, nu pentru a mai scruta ca noi zările să vadă sosind alte şi alte stoluri de bombardiere blindate, ci pentru a descoperi

dincolo de vechile constelaţii o nouă stea cardinală.

Că noi nu vom mai fi, ce importă?

Şi că în romanele mele de pînă acum, nu întrezăream aceasta, foarte firesc. N-ar fi permis-o intuiţia, instinctul, siguranţa interioară că încă nu sosise ceasul. Sentimentul că lumea mai avea a trece şi prin acest ultim holocaust, care să-i pregătească dezmeticirea, renunţarea la fetişismul miracolelor exterioare mereu întorcîndu-se impotrivă-i, o nouă căutare de sine. Atîţia o presimţeau în sfîrşit, atîţia o spuneau în sfîrşit, numai cu puţină vreme înainte de toamna anului 1939! Nu mai eram singur. La un glas de cobire, se mai adăogiseră treptat altele, de la un capăt al continentului european la celălalt. Scriitori, bine înţeles. Gemeni întru aceeaşi intuiţie a sensului tragic al vieţii, bine înţeles. Nu automaţi compulzori ai cifrelor şi legilor inanimate; nu prospectorii realităţii investigate după tipicuri sistematizate în lugubre laboratorii, care atît de prompt, după prima canonadă, s-au transformat în cavourile viitorului.

Am sub ochi, jurnalul intim al lui Eugène Dabit, scriitorul francez ce se vestea mare şi a murit în plină vigoare a tinereţii şi a creaţiei, la Sebastopol, în vara anului 1936. Sînt ultimele pagini de carnet, nouă zile înainte de moarte, purtînd data de 17 august 1936, cînd lua capăt călătoria sa în U.R.S.S. împreună cu un grup de scriitori francezi şi pe urmele atîtor altora din toate ungherele lumii, de la Wells la Duhamel. Dar spre deosebire de notele de drum ale celorlalţi, însemnările acestea nu erau aşternute pentru tipar, nici pentru alţi ochi, nici pentru

ochii celui mai bun prieten ori ai iubitei. Jurnal intim, în cel mai strict şi avar înţeles al cuvîntului, pentru o strictă confruntare a autorului cu el însuşi, după o lună, un an ori un deceniu.

Şi cum să nu pară geamănă cu deznădejdea eroului meu, confesiunea aceasta a unui om strivit de oroarea epocii, în prezilele morţii? Desprind un singur pasagiu:

„Peste douăzeci de zile voi fi în Franţa. Probabil. De azi, pînă la întoarcere, ce catastrofe însă? Primejdia ameninţă, pare inevitabilă. Dacă va fi să mă surprindă războiul cînd voi ajunge în Franţa, fie. Aproape sînt ispitit să scriu: va fi mai bine! Căci mi-am jucat destinul, am încercat imposibilul, renunţ să-mi salvez viaţa. Manevre, calcule,

toate, tot atît de deşarte. Sîntem fugăriţi din urmă. Sîntem pierduţi. Viaţa, în această lume devine de neînţeles şi de netrăit; nu mai este, nu mai poate fi decît la discreţia hazardului. Ordine, frumuseţe, fericire, virtuţi care vor dispare. Pentru mult timp, poate. Ah! Cum aş vrea să mă înşel! Dar nu-s pornit pe amăgiri. Rămîn lucid şi aş spune: indiferent chiar. Desprins de tot. Ne mai crezînd nici în artă, nici în glorie, nici în eroism: toate măreţele cuvinte s-au găunoşit. Totuşi îmi simt inima încă şi încă pentru totdeauna dogorind de tinereţe şi de iubire. ***Hélas!*** lumea aceasta e prea crudă şi dezolantă şi stupidă. Ordinea şi fericirea nu se pot întemeia — să fie posibil oare în vecii vecilor? — decît pe ruini? decît în sînge? Şi va trebui să trăiesc aceste evenimente. Să trec însă prin ele, să ies din ele, n-o pot crede. Adio! prieteni, rude şi toţi... Vom fi risipiţi de vînturile furtunilor. Ne vom mai aduna oare iarăşi vreodată? Care dintre noi se vor mai regăsi atunci? Şi cărţile mele? şi gîndirea mea? şi eu? Ah! Ce sinistră rînjire! Şi acest carnet, în ce mîini prietene sau indiferente va ajunge atunci? Totu-i pierdut — şi ce mai importă soarta unui carnet! Fatalitate? N-am loc în inima mea pentru resemnare. Pentru mine însumi nu dezarmez, nu renunţ. Dar de la un hotar înainte, viaţa nu mai depinde de mine... În cîteva săptămîni, voi citi poate aceste pagini la adăpost, într-un sătuc, pe ţărmul mării sau la Paris. Nu voi surîde însă. O, nu! Dacă nu-s a se împlini toate anul acesta, vor fi pentru anul ce vine, de vreme ce catastrofa care ne ameninţă e fără scăpare. Războiul. Cu el noaptea, hîzănia, moartea. Aş fi vrut să trăiesc — şi mult! Iubesc

viaţa, mi-e drag să cînt viaţa, bucuriile şi tristeţile ei. Peste cîteva zile voi împlini 38 ani; încep a prinde conştiinţă de mine însumi, de însuşirile mele, de puterile mele. Abia de-acum înainte aş începe să fiu eu cel deplin, pentru încă douăzeci de ani pe care i-aş dori să-i trăiesc, pe care aş voi să-i trăiesc, pe care am dreptul să-i trăiesc, fiindcă destinul mi-a dat viaţa; aceşti douăzeci de ani, oamenii mi-i vor acorda oare? Răspunsul meu este:

mă îndoiesc că mi-i vor îngădui. Sau atunci, numai din an în an, cum a fost mereu de la 1912 încoace. Am ajuns să nu mai trăiesc decît în prezent. Iar în unele ceasuri chiar şi aceasta e cu neputinţă de suportat: prezentul este tot aşa de negru şi fără ieşire ca şi viitorul...” Eugène Dabit n-a mai supravieţuit acestei surpări interioare, acestei deznădejdi de vînat fugărit de ogarii destinului, care confirmă pe-un caz concret şi atît de sfîşietor, nu? diagnosticul formulat în prefaţa din april 1932: „Niciodată omul n-a fost mai nefericit decît astăzi, fiindcă niciodată nu s-a găsit atît de înalt suspendat în vid, atît de fără reazăm interior într-o societate în lichidare care se autodevoră.”

O confirmare, desigur nu izolată.

Dabit n-a mai supravieţuit. Nu şi-a luat zilele ca eroul meu de care era îndepărtat prin toate, însuşiri, carieră, vîrstă, aspiraţii, natura victoriilor; dar de care era apropiat prin aceeaşi conştiinţă a neantului în climatul mortal al epocii: „Ne mai crezînd nici în artă, nici în glorie, nici în eroism; toate măreţele cuvinte s-au găunoşit... Şi cărţile mele? şi gîndirea mea? şi eu?... Ah! Ce sinistră rînjire!...” N-a mai rezistat la climatul mortal al epocii. A murit prin abandonarea voinţei de a trăi. Şi-a pus capul pe pernă şi a murit. Boala care îi întrerupsese călătoria, după cum o declarau medicii, era banală şi inofensivă, uşor de biruit, cînd pacientul e cu resortul vital intact. Chestie de două sau trei săptămîni. Dar pentru Dabit a fost un pretext al evadării din acest veac atroce: „Adio! prieteni, rude, şi toţi!”*

* Un exemplu de metaforizare în sensul ideii scumpe, cu pierderea sensului cosmic al existenţei: Cezar Petrescu

Timbrul acestui deznădăjduit geamăt, îmi mai era de undeva cunoscut şi nu ştiam de unde. Am răsfoit cărţi. L-am regăsit. Aproape identic. La Charles Péguy, care şi acela a mers înaintea morţii, căutînd moartea de glonţul mîntuitor al inamicului, în fruntea companiei, pe-un prozaic ogor de sfeclă, în celălalt război: „Mon Dieu, mon Dieu, qu'est-ce qu'il y a done? De tout temps, hélas, dans tous les temps, on s'est perdu, mais depuis quarante ans, hélas, on ne fait plus que se perdre. Qu'est-ce qu'il y a, mon Dieu, qu'est-ce qu'il y a...?"

Încă două destine, aparţinînd celor două generaţii succesive din prima jumătate a veacului nostru, acestea ucise îndeaievea de veac. Destine devorate de conştiinţa zadarnicelor împotriviri singuratice, zădarnicelor speranţe de izbăviri singuratice, într-o, lume împresurată de incertitudini, asaltată de întrebări fără răspuns, gonită de spectrul catastrofelor amînate cu un an, o lună, o zi.

---

declară că Dabit (1898—1936) n-a mai vrut să trăiască, a fost înfrînt de epocă. În fapt, o scarlatină a fost cea care l-a doborît (într-un spital din Sevastopol, unde a fost dus prea tîrziu). Mai înainte, misterul morţii aviatorului Guynemer îl făcea să scrie o nuvelă realistă — deşi din date imaginare — cu concluzia că o viaţă prost trăită, mediocră, poate ucide mai tragic decît moartea — prin rămînerea în viaţă! în cazul lui Dabit, sfîrşitul din cauza unei boli e ridicat la simbol general pentru umanitate. Dabit fusese încîntat de vizita sa în Rusia Sovietică, istoriseşte în ***Jurnalul*** său (publicat postum, în 1939) întîmplări pline de optimism, însă are şi pasaje ca acela citat, raportate la tot felul de alte realităţi văzute şi trăite. Era comunist fervent, şi chiar ***Jurnalul*** e opera unui realist şi a unui militant, nu a unui decepţionat.

Dar prin această factură sufletească, prin această asfixie morală, prin această panică metafizică, prin acest tragism, destinul generaţiei noastre nu era oare mai vrednic de consemnat în cartea vremilor, decît acele treceri prin viaţa fără tresăriri din epocile de somnolenţă istorică? Din epocile de egoism pus la adăpost? De sclerozã? De orizonturi mărunte? De mlaştini; stătute? De acea aromitoare şi putridă ***douceur de vivre,*** după care suspină de atîtea ori animalul ostenit din noi?

Veacul se anunţa pe la 1900, în cea mai vicleană torpoare a trăirii, cu toată suficienţa de parvenit numărîndu-şi agoniselile din ajun şi pregătindu-se pentru hălăduirile de a doua zi, într-un ferice paradis alimentar.

Îl apucă jumătatea deceniilor, în zvîrcolirea celor mai spăimoase expieri. În spaţiul de timp care cuprinde aproape cinci decade, am situat toate dramele eroilor mei, din cele vreo patruzeci de volume, novele şi romane, îndeosebi romane. Unitatea lor crepusculară, nu este aşa că acum se precizează a fi mai mult a epocii, decît a unor morbide predilecţii scriitoriceşti?

Cărţile vestite în prefaţa din anul 1932, s-au alăturat în raftul bibliotecii an cu an. Şi s-au adaos altele, la care nici nu gîndisem, dar dormitau în crisalidă şi s-au cerut scrise: ***1907*** şi ***Apostol, Ochii strigoiului*** şi ***Carlton, Adăpostul Sobolia, Războiul lui Ion Săracu, Dumineca orbului*** sau ***Tapirul.*** Altele aşteaptă în sertar forma definitivă. Altele plutesc în fumegoase proiecte. De atunci ciclul s-a limpezit, cărţile s-au orînduit de la sine pe grupări: ***Rodul pămîntului; Război şi Pace; Tîrgurile unde se moare; Capitala care ucide; Fantasticul interior; Satyricon.*** Toate sub un titlu generic, aşa cum îl anunţam ca intenţie în prima prefaţă, a primei părţi din acest roman: ***Cronica românească a veacului XX.*** Nu mi-am luat cuvîntul în deşert. Nici n-am schimbat de atitudinea omenească şi scriitoricească în faţa vieţii, în faţa hîrtiei. De la întîia carte de modeste povestiri, ***Scrisorile unui răzeş,*** din 1922, titlul şi cuprinsul prefigurînd rostul cărţilor de mai tîrziu. Semănătorism? Paseism? Pur şi simplu o discernare a destinelor româneşti; în spaţiu, aci, la intersecţia occidentului cu orientul; în timp, la intersecţia lumilor. Consemnarea unui proces istoric. Şi moral. Investigarea destinelor

individuale pe acest dublu plan: spaţial şi temporal. Titlul: ***Scrisorile unui răzeş*** în antiteză cu titlul romanului ***Calea Victoriei,*** proclama de la început un crez. Acela în valoarea culturii de origină ţărănească, vie, organică, mutilată de civilizaţia citadină, pripită, suprapusă, exotică, desaxantă, care, aglutinîndu-ne în asfaltul sterp al parodiilor noastre de oraşe aşa-zis occidentale, ne-a rupt tonica legătură cu pămintul. (Vezi legenda lui Anteu). Nu era o apologie a ţărănismului, o

idealizare a ţăranului grigorescian şi vasilealecsandrian. Ci o simplă opoziţie a noţiunilor de cultură organică şi de civilizaţie deocamdată anorganică, repet mereu, deocamdată... Mîine va fi poate altfel. Dar mîine!... Prin titlu şi prin cuprins, prima carte, acele ***Scrisori ale unui răzeş,*** cuvîntau în numele unei realităţi organice româneşti, cu zăcămintele ei de cultură autohtonă însă departe de a fi ajuns la libera sa desăvîrşire, fiindcă totul i-a stat împotrivă, fiindcă ocîrmuirile nu i-au dat decît făţarnice înlesniri pe hîrtia constituţiei şi a legilor inoperante şi fiindcă pe de altă parte, a fost prea repede desfigurată, ruinată, spulberată de transplantarea unei hibride civilizaţii occidentale — mai mult forme parodice — o civilizaţie apocrifă, cu aspecte tragicomice, aşa cum i-au zugrăvit la timp toate fazele şi consecinţele indigenării, un Eminescu şi un Caragiale, un Alecsandri şi un Creangă, un Iorga şi un Dobrogeanu-Gherea, un Ibrăileanu şi un Stere, un Sadoveanu şi un Arghezi, indiferent de nuanţele opiniilor politice şi sociale, indiferent de simpatiile pentru o şcoală literară ori alta. Nu era paseism. Nu suspinam după trecut. Nu înaintam cu faţa răsucită la ceafă ca osîndiţii celui de-al douăzecilea cînt din ***Infernul*** lui Dante, care merg de-a îndăratelea udîndu-şi cu lacrimi călcîiele şi urmele paşilor. Era numai înregistrarea unei stări de fapt: adîncirea, am pretenţia s-o spun, a acestui fenomen specific românesc, care să sensibilizeze o fatalitate de destin strămutată pe planul individual, de pe planul colectiv, istoric şi politic şi social. Drama românească de un veac şi jumătate e în antiteza orient-occident, sat-

oraş. Antiteză accentuată de la începutul veacului nostru, fiindcă accentuată de atunci e şi criza civilizaţiei occidentale, fiindcă accentuat e şi conflictul sat-oraş în toată viaţa contemporană*, cu deosebirea că aiurea oraşele sînt realităţi seculare, susţinute de tradiţii citadine şi de îndelungi generaţii citadine, pe cînd la noi oraşele sînt doar sate care s-au lăbărţat urbanizîndu-se aproximativ pe Uliţa mare şi populîndu-se mereu cu alte contingente rurale, ce-şi aduceau de-acasa căţelul, purcelul şi duhul satelor hibrid transplantat. Nu explică aceasta toate?

Oricum, aceasta am căutat s-o iluminez din interior, în majoritatea cărţilor mele. Iar paralel cu analizarea unui proces acut românesc, zugrăvind drama individului situat în epocă, cum oare aş fi ignorat surparea provocată de epocă prin contaminare şi prin principiul vaselor comunicante, în toate destinele omeneşti din Europa anilor 1900 — 1947? Veacul se inaugura în strălucirea Expoziţiei Universale de la Paris sub semnul maşinismului; la mijlocul său se zbate sub semnul lui Cain. Un

---

* Debutînd în plin poporanism — nu însă la ***Viaţa românească,*** ci la ***Semănătorul,*** în 1907 — Cezar Petrescu e urmărit încă, în 1947, de clasificările curentului şi de una din principalele sale teze, aceea a antagonismului sat-oraş. Paralelismul „conflictului" notat anterior: occident-orient, multiplicat în cel descoperit acum: sat-oraş, arată că scriitorul nu era decis cîtuşi de puţin cu privire la tezele sale. În fond, dacă am admite antagonismul occident-orient, acesta ar trebui să împartă egal satul, ca şi oraşul! Sau vedea scriitorul în oraş proiecţia occidentului dinamic, şi în sat a orientului fatalist? El însuşi scrisese ciclul ***1907,*** al unui sat deloc fatalist; ***Apostol*** nu e romanul unui sat fatalist (oriental). Dar iubirea sa de antiteze gigantice e mereu biruitoare.

sumar calcul. De la 1914 pînă la 1947, zece sau unsprezece ani de războaie efective, cinci sau şase ani de armistiţii, tratative de pace, ocupaţii, protectorate, restul: revoluţii, răsturnări de regimuri, războaie economice şi vamale, devalorizări monetare, într-un an criză de producţie, în celălalt de supraproducţie — şi planînd asupra tuturor veşnicul necunoscut de mîine. Prea mult pentru o singură viaţă de om. Cum aş fi dat întîietate altor preocupări şi viziuni literare, cînd realitatea generaţiei noastre şi a lumii noastre a fost înţărcuită între sîrmele ghimpate ale celor două războaie? Atît şi nimic mai mult.

Poate că romanele de mîine altfel vor fi, fiindcă altfel va fi poate epoca de mîine.

De ce nu?

Pînă atunci, în personagiul central al acestui roman care mă obsedează de două decenii, Enric Sântion, am vizat o sinteză după observaţii şi cazuri răzleţe; un tip uman de altă structură, dar măcar tot atît de valabil pentru ecuaţia psihologică românească şi de caracteristic pentru ambianţa noastră socială, ca Dinu Păturică şi Tănase Scatiu, Caţavencu ori Trahanache, eroii lui Caragiale sau ai lui Sadoveanu. Nu-s numai aceştia. Nu sîntem numai aceştia. Pentru prima jumătate a veacului nostru, eroii din familia lui Enric Sântion mi s-au părut că reprezintă o faună de-o altă densitate şi într-altfel mai actuală. Fauna personagiilor episodice destul de numeroase din celelalte romane şi novele ale ciclului meu: inginerul Dinu Grinţescu din ***Comoara Regelui Dromichet*** şi ***Aurul negru;*** Paul I. Năgară din ***Cheia visurilor;*** profesorul-inginer Dimitrie Petreanu din ***1907;*** dascălul de matematici Grigore Panţâru din acelaşi roman şi din ***Oraş patriarhal;*** doctorul Niculae Bantaş şi profesorul Honoriu Farunga din ***Ochii strigoiului;*** Ion Burdea Niculeşti din ***Omul care şi-a găsit umbra;*** anonimul monologului interior din ***Carlton;*** meşterul Coppelius, fabricantul de automate din ***Baletul mecanic,*** roman care în zona fantasticului interior anticipa cam tot prin preajma anului 1930, conflictul dintre maşină şi faurul ei, cu simbolica moarte a creatorului ucis de propriile-i născociri — oarbe instrumente substituite destinului — cum aveau să devasteze omenirea din arhipelagurile Pacificului, pînă în cetăţile vechei Elade. N-a fost şi acela un roman al scadenţelor de expiere, sub o străvezie, prea străvezie afabulaţiune?

Ca orgoliosul Nemrod, oamenii acestui veac au îndreptat săgeţile arcului spre cer iar săgeţile sale şi cele ale veacului, s-au întors din văzduhuri asupra-i pline de sînge.

Aceasta a fost tot.

PLECAT FĂRĂ ADRESĂ

Prolog

PRIETINI

.....derrier
e le coteau,
„L'un emportant son
masque et
l'autre
son couteau".

Victor Hugo

I

Birja era hodorogită. Calul schilod. Birjarul bărbos.

Totul alcătuia un grup străvechi şi barbar, uzat, de hîdă şi tristă mizerie.

Îndată mi s-a părut că am păşit în alt veac, pe alt tărîm, într-o lume adormită de-o vrajă rea, să nu cunoască nimic din neastîmpărul lacom şi vuietos al vieţii de unde venisem, şi unde cu trei zile în urmă, într-un miting monstru, aclamam cot la cot şi glas în glas cu zece mii de spectatori, nebuna întrecere între aparatele zburătoare de duraluminiu şi oţel cromat.

Acolo, glasul de ventrilog din pîlnia megafonului vestind sutele de kilometri pe oră înscrise în aparatul înregistrator; lanţul de automobile aşteptînd aliniate cu emailul sclipitor în soare ca elitrele de cărăbuş; an-

tenele postului de radio culegînd ştirile planetei de peste pustietăţi şi oceane, crahurile de bursă, suspinul de violină, concerte şi trilul sopranei cu mutra căţelului popularizată de ilustraţiile revistelor, cum n-a cunoscut faimă niciodată chipul lui Platon. Acolo, păsările de sprinten metal spintecînd cerul vertiginos, tumultul spasmodic al marilor capitale.

Aci, birja hodorogită. Calul schilod. Birjarul bărbos.

Dar era singurul vehicul adăstînd în dosul clădirii atît de pustie şi încremenită în torpoarea după-amiezii de august, încît nici fata şefului de gară (cum sînt o mie de fete, într-o mie de gări), nu mai ridicase perdeaua să vadă sosind un călător enigmatic. Poate prinţul din basm, galopînd peste munţi, codri şi rîuri, să deştepte domniţa din somnul letargic şi să rupă vraja cea rea. Poate celălalt prinţ, al Cenuşăresei, să-i încerce pantoful de aur şi s-o înalţe în şa, mireasă, în ciuda surorii vitrege, bogată, fandosită şi leneşă.

Perdeaua nu s-a ridicat. Nu eram eu cel aşteptat. N-arăt ca nici un prinţ de basm.

O gară pustie. Birja hodorogită. Calul schilod. Bir- jarul bărbos.

Nu aveam de ales. Am lepădat geamantanul pe perna de piele răscoaptă.

Birjarul a dat bici. Gloaba s-a opintit. Birja a purces într-un neaşteptat şi sonor scrîşnet de fiare, de arcuri şi roţi, gata să

se desfacă la cel dintîi hop, într-o movilă de hîrburi mîncate de verde coclează si de rugină roş-cată.

M-am uitat încă o dată pe plic şi am strigat adresa.

— Atunci trecem pe Uliţa mare!... s-a lămurit omul, răsucind spre mine jumătate de barbă.

— Bine! Fie! Treci şi pe Uliţa mare!... ani încuviinţat nepăsător şi am început să privesc.

Casele erau scunde, calice, leproase. Dugheni cu obloanele trase. Uşi zăvorite. Belciuge şi lacăte fere-cate.

Am înţeles că e un oraş cu repausul duminical foarte sever.

Cîţiva indigeni singuratici. Bălăbănesc paşii fără de ţintă, încolo, încoace, cu morocănoasa deznădejde a pensionarilor care n-au ce face cu timpul. Se opresc şi se uită la străinul din birjă, ca la un animal fabulos coborît din lună. Pe urmă se tîrîie înainte, îndărăt, oriunde...

Este şi un afiş de film, din vremi imemoriale. Îl citeşte silabisind un rîndaş învoit, cu strai inutil de sărbătoare. Poate ar fi vrut mai degrabă un circ. Dar ce circ, cu clovni oricît de bătrîni şi cu oricît de reumatică trapezistă, mai poposeşte vreodată într-un asemenea tîrg?

Un cîine flocos e culcat de-a curmezişul străzii. Abia se urneşte şi se întinde alături,

pe asfaltul torid, cu o privire de mustrare fiindcă i-am turburat siesta.

— Aista-i cîinele lui conu Chirică! glăsuieşte informativ birjarul. Aşa doarme el! Îl chiamă Coltuc.

— Bine! Fie şi al lui conu Chirică! Cheme-l Coltuc! Mai bine dă biciu!...

Tăcerea birjarului devine şi ea acum o mustrare. Sînt fără îndoială cel dintîi călător, care n-a arătat bucuroasă surpriză că pe cîinele lui conu Chirică îl chiamă Coltuc şi că doarme-n amiaza mare, pe-o stradă unde nimeni nu trece.

Din înalt, razele soarelui cad vertical. E o zăpuşeală în care toţi morţii se descompun.

— De ce a ales tocmai ziua aceasta şi oraşul acesta?... întreb iritat şi privesc la plicul din mînă, de unde ştiu bine că nici un răspuns nu mai poate veni.

Nici unul!

Tot ce-a avut de spus, stă aci, în cîteva pagini:

„Poate nici nu-mi mai recunoşti scrisul. Deşi n-am fost numai doi camarazi întîmplători de şcoală. Priete-nia noastră a durat zece — ce spun eu? — cincispre-

zece ani, după aceea. De atunci, fără pricină precisă îmi pare, ne-am căutat deodată tot mai puţin şi mai rar. De ce mă adresez în ceasul acesta, tocmai ţie?... Trebuie să ştii că sînt foarte singur şi că nu mai am de multă vreme pe nimeni. Aceasta am descoperit-o abia ieri, cînd m-am gîndit cui să adresez scrisoarea de faţă. Acum, de vreme ce ai primit-o, înseamnă că nu mai reprezint decît un fapt divers. Poate ai timp. Tu n-ai avut niciodată prea mult ce face cu timpul. E vacanţă. Pentru tine toată viaţa a fost o vacanţă de leneş. Lasă toate şi vino în oraşul acesta, unde sînt cu desăvîrsire străin, să împlineşti cele din urmă forme pentru un mort tutu- rora necunoscut. Mai ales aceasta doresc: să rămîn tuturora necunoscut, măcar pînă în ceasul îngropăciunii. Să mă lase în pace; să mă lase singur! Aşa e că te miră dorinţa aceasta, cînd cîteva şire mai sus mă plîngeam de singurătate? Am să-ţi explic. Ai să înţelegi. Îţi aminteşti nopţile noastre de adolescenţă? Spuneam că viaţa e un dar divin; un coş cu fructe savuroase, din care să muşti cu dinţii. Ce dar perfid! Cînd ai muşcat, mai vrei şi mai vrei... Iar de sub fiecare fruct mustos, scoate limbă ascuţită şi dinţi înveninaţi, un pui de vi-peră încolăcit! Ne mai încînta atunci, în mintea noastră copilărească şi însetată de toate aventurile, ne mai încînta un proiect absurd. ***Călătoria cea mare*** — îi spuneam noi, sau

aşa ceva. Ţii minte? Tu ai născocit-o, găsind-o vrednică pentru subiectul unui roman. Un om oarecare, un ins mediocru se înspăimîntă într-o zi de cătuşele care-l ţin prizonier mediocrităţii. Închide uşa. Nu-şi ia rămas bun de la nimeni. Evadează din urbea lui şi evadează din el. Pleacă în călătoria cea mare. În vasta lume, să cucerească tot ce poate fi cucerit. Pleacă cu alt nume; e un alt el. Şi într-adevăr, cucereşte tot ce-a poftit. Scrisorile pentru celălalt, pentru insul me-

diocru care altfel ar fi fost osîndit să tînjeaseă în mediocra lui urbe, se adună cu inscripţia stîngace a factorului: ***plecat fără adresă.*** Ce importanţă? Ce-i pot aduce alt, acele scrisori, decît mrejele plasei care să-l captureze din nou mediocrităţii? Adune-se! Cel plecat fără adresă, în călătoria cea mare, nu mai priveşte îndărăt. Mereu alte orizonturi, altă luptă, alte biruinţi... Sfîrşitul? Nu-mi amintesc sfîrşitul tău, care desigur era un sfîrşit de literator, cum te devorau pe tine ambiţiile adolescenţei. Ai scris cartea? Poate ai uitat-o. Eu am trăit-o! Plecat fără adresă, în călătoria cea mare. Ha-ha! Călătoria sfîrşeşte aci. Sau poate de abia începe de aci. La deznodămîntul acesta nu te-ai gîndit? Iată-l, trăit! Pentru toate cheltuielile de înmormîntare, se află în buzunarul meu bani număraţi. Te rog să mă ierţi.”

Te rog să mă ierţi!...

De ce m-a ales tocmai pe mine şi oraşul acesta în care n-am fost niciodată, şi ziua aceasta de arşiţă, cînd toate cadavrele se descompun?

Am răspuns la chemare şi totuşi, ciudat! în loc de mîhnire şi milă pentru un mort, simt dezmorţindu-se aci, ca „un pui de viperă cu dinţi veninoşi”, o veche şi mizerabilă îndîrjire.

De ce, tocmai pe mine, şi de ce, tocmai oraşul acesta străin?

Uliţa pe care ei o numesc ***mare***, s-a sfîrşit. Birja a apucat pe-o cale cu tei şi salcîmi. Casele sînt şi aci tot atît de pustii. Încă mai scunde. Cu storuri trase şi uşi zăvorîte.

În după-amiaza cu soarele învîlvătat pe acoperişuri de tablă, desigur toţi dorm în camere răcoroase, la umbră, în cămăşi subţiri. Toţi oamenii necunoscuţi, din tîrgul acesta necunoscut. Oare nu ştiu toţi, că toţi vor

fi peste un an sau peste un deceniu sau trei, cadavre care se descompun?

La o fereastră, o copilă cu pieptul mic şi crud în bluza străvezie, alungă muştele eu un fular roşu. S-a plecat pe pervaz şi a surîs trecătorului necunoscut. A dat apoi drumul storului răsucit în resort.

Aşa.

Acum înăuntru, e semi-întuneric; nu bîzîie nici o muscă. E miros copt şi bun, de fructe. Copila s-a întins pe divan cu mîna rotunjită sub cap: vrea să adoarmă ca într-un oraş plicticos şi pustiu ca acesta, unde ceasurile trec în eternitate mai încet ca oriunde. Să adoarmă şi să viseze poate călătoria cea mare, în vasta lume, cu ameţitoare piscuri şi povîrnişuri perfide...

Călătoria cea mare?

Toate sfîrşesc aci. Nici ea nu presimte oare că în toată tinereţea, ei proaspătă, nu-i decît un cadavru care se descompune? Că viaţa din ceasul dintîi al celui dintîi gîngurit, nu-i decît drumul irevocabil spre moarte?

— Este un mort! spune birjarul cu barba întoarsă pe jumătate spre mine.

— Ce zici? am tresărit... A da!... Este şi un mort. Pentru el venisem. Pe mine mă aşteaptă! Fireşte că este şi-un mort!...

În uşă se află o cîrpă neagră, urîtă şi aspră. O cîrpă cu negrul roşcat, care-a slujit la toţi morţii din acest oraş.

Aşadar e adevărat!

Mai aşteptam o deslegare absurdă. Mai aşteptam să-mi iasă în cale. Să-mi scuture mîna voios şi să-mi spună hohotind, cu rîsul lui insolent dintotdeauna:

— A fost o glumă macabră. O prostie! Voiam să te văd. Ştiam că altfel n-aveai să vii. Viaţa ne-a depărtat atît în ultimii zece ani! Ai început să cheleşti. De ce

nu-ţi iei toate măsurile? Îmbătrîneşti prea repede. Nu ştii să glumeşti. Eşti prea posac. Eu am rămas cum mă vezi; tot aşa!.... Trăiesc, lupt, ştiu să doresc şi ştiu să-mi împlinesc toate dorinţele. Pe urmă, din cînd în cînd, ca să mă odihnesc, născocesc cîte o farsă ca aceasta stupidă, pentru mahmuri ai vieţii ca tine...

În uşă se afla o cîrpă neagră, urîtă şi aspră. O cîrpă care-a slujit la toţi morţii din acest oraş.

Iar pe fereastra deschisă, se vede înăuntru flacăra lumînării de mort, decolorată şi fumegoasă. Nimic mai sinistru ca o flacăre de lumînare în plină zi, în dogoarea învîlvorată a unei după-amiezi de august.

Acum stăm singuri, faţă în faţă.

Am rămas numai noi.

Cum să te recunosc în obrazul acesta imobil, cu ochii topiţi în orbite, cu buzele subţiri şi uscate — în cadavrul acesta cu mîini nemişcate pe piept, tu care-ai fost numai neastîmpăr şi agitare?

Arde o căţuie cu răşini aromate.

— A început să miroase!... a explicat baba cea cocîrjată, cu plisc de pasăre, înainte de a pleca pe uşă. A început să miroase, sărăcuţul de el, de aceia am aprins...

Ai început să miroşi.

Cum să te recunosc, în cadavrul acesta care se descompune? Odată... Îţi aminteşti?

Dar ce mai întreb? Acolo unde eşti, nu mai străbate nici o amintire, nu te mai ajunge nici un cuvînt. Să-mi amintesc aşadar pentru mine...

II

Să-mi amintesc aşadar, pentru mine.

Odată, acum aproape treizeci de ani, treceam într-o zi ca aceasta, cu mult soare şi multă lumină, pe-o stradă unde se afla o casă şi-un mort.

Erai de şaptesprezece ani, poate de optsprezece — şi în turburea noastră vîrstă, cele dintîi mijiri neliniştitoare de iubire, se amestecau cu neliniştitoarea obsesie a morţii. E, după cît se pare, o boală ca oricare a adolescen-ţei: vîrsta ingrată cînd vrem absolutul în toate. În viaţă, în moarte, în iubire, în transcendent, în revoluţiile sociale, absolutul complet, rotunjit ca o sferă.

Tu ai spus că moarte nu există. Că nu poţi crede în ea: n-o admiţi! Ai rîs, încordîndu-ţi pieptul tău frumos şi elastic, şi m-ai asigurat că sîntem nemuritori.

Ca să-mi dovedeşti cît de puţin te impresionează un mort, ai intrat înăuntru să-l priveşti ca o provocare.

Te-am aşteptat afară.

Asa am fost întotdeauna. Laş şi molîu.

Tu cutezai; eu aşteptam!

Întotdeauna aşteptam, ca să-ţi admir după aceea cutezanţa şi să-ţi invidiez biruinţile.

Cînd te-ai întors, erai dezgustat.

Dădusem peste un mort care mirosea. Cadavrul unui bătrîn.

Mi-ai spus că mirosea, numai fiindcă fusese atît de bătrîn şi fiindcă începuse să se descompună încă din viaţă. Nu te impresionase lacrimile rudelor în haine cernite; feciorii şi nepoţii care jeleau poate un bătrînel bun şi sfătos, un bunic din cei cu glasul blajin, cu ochi rîzători, cu hîtrele-i snoave, ce lasă în urmă un iremediabil pustiu. Ce tare erai! Tu n-ai văzut pe catafalc, decît un cadavru de moşneag care se descompune. Te-ai indignat că natura e prea generoasă cu asemenea stîr- vuri. Că le tolerează prea mult şi inutil, să împiedice viaţa cea vie. Şi mi-ai zugrăvit cu exaltare, obiceiul atît de înţelept al sălbatecilor din nu ştiu ce insulă hiper- boreană, unde în fiecare an, într-o zi de sărbătoare, copiii îşi urcă părinţii şi bunicii într-un pom, ca să-i scuture ca tot atîtea fructe uscate. Cei slabi sînt puşi la frigare şi consumaţi în festinul familial. Ceilalţi, aşteaptă pînă la anul.

Totul se petrece simplu, logic şi brav. Ca într-o sărbătoare a vieţii, care nu admite moarte prin decrepitudine.

Aşa înţelegeai tu viaţa.

Aşa mergeai împotriva ei, s-o înfrunţi, fără înconjur şi fără şovăială. Cei slabi să cadă. Viaţa e numai pentru curaj, biruinţă şi neîndurare. Lotul cutezătorilor.

Pe urmă, am vorbit despre copila aceia cu ochi atît de straniu violeţi, căreia i-ai dat cam în acea vreme un volum de stihuri.

Îmi amintesc bine.

Era un volum de Samain. Prin ce întîmplare, volumul acela a ajuns la mine?

L-am căutat şi l-am găsit ieri, cînd am primit scrisoarea. Se mai află însemnările pe margini făcute de mîna ta. Şi n-am uitat, nici ce mi-ai spus atunci. Nu-ţi plăcea Samain! Nu te interesa. Era prea plîngăreţ şi molcuţ.

Dar ai subliniat cu premeditare, tot ce ştiai că poate să turbure inima unei copile cu cosiţele încă pe spate. Rîzînd, mărturiseai că aşa îţi pregăteşti o cale mai repede şi dreaptă, pînă la ea. Am vrut să te opresc şi n-am îndrăznit.

Am vrut să-ţi arăt că e o faptă urîtă şi crudă, de vreme ce înspre dînsa nu te purtau decît îndemnuri vulgare: curiozitate, poftă deşartă, orgoliu.

Timid, ţi-am dat să înţelegi că eu simţeam altceva, altfel.

Aproape te-am implorat din ochi, milog, să o vezi mai puţin şi mai rar, s-o cruţi, ***„să mi-o leşi”***. Căci aşa a fost prietenia noastră întotdeauna. Îmi rezerva restu- rile tale, lepădate cînd nu-ţi mai trebuiau.

Ai strîns din umeri. Ai lăsat cartea dispreţuită de tine şi versurile demult demodate acum, să ţese pînza de paianjen pentru tine. Ai aşteptat cu răbdare savantă, pînă ce gîza fără putere sub ochiul tău magnetic, a încetat să se zbată.

Pe urmă n-a mai fost nimic.

Poate atunci am început să te urăsc.

Cartea există. E un volum cu hîrtia scrumită, cu li-tere şterse, cu flori desfoiate şi fără culoare, presate între file. Dar copila, copila cu ochii atît de ciudat vio-

leţi, unde mai este oare? Şi dacă mai este, unde-i sînt oare ochii atît de ciudat violeţi?

Acum ai început să miroşi.

Pe mîinile tale imobile, de ceară, se află un braţ de flori. Sînt flori simple, cu numiri rustice, flori pentru iubire şi sănătate, nu pentru morţi.

Baba cea cocîrjată mi-a explicat. Le-a adus şi ţi le-a pus pe piept, o vecină, deşi nu te văzuse niciodată. A auzit că este alături un necunoscut care şi-a luat viaţa. A adus flori, fiindcă erai strein, singur şi mort.

Recunoaşte că m-ai minţit.

Ai scris că eşti singur, într-un oraş unde ai călcat întîia oară. Şi iată că mort chiar, ai izbutit îndată să nu mai fii atît de strein şi de singur, pînă şi într-un oraş atît de necunoscut ca acesta!

Era alături. Vă despărţea o grădină mică de trandafiri şi zorele. Cum de nu te-ai gîndit? De ce n-ai presimţit şi n-ai căutat-o? Ar fi fost, înainte de ceasul acesta înfricoşat cînd ţi-ai trecut hotărîrea în faptă; ar fi fost o ultimă sfruntare de om puternic şi lucid, în care încă o dată te-aş fi recunoscut, ca încă o dată să te invidiez.

Pentru tine era uşor. Arătai încă tînăr, erai încă frumos — mai întorceau şi acum femeile capul să te vadă, cînd treceai prin viaţă cu paşi avîntaţi de biruitor şi cu firele cărunte la tîmple ca o uşoară pudră cochetă. De ce n-ai făcut-o?

Mîine, înainte de plecare, am să mă duc să-i mulţumesc pentru tine. Poate e singură. Poate e frumoasă. Poate e tînără şi sentimentală.

Am să-i vorbesc despre tine, şi pe nesimţite, am să-i vorbesc despre mine, dacă e singură, tînără şi frumoasă. Aşa cum m-ai învăţat tu, de cîte ori mă mustrai că sînt prea timid şi molîu. Nu povesteai întotdeauna, că-ţi plac aventurile fără urmare, aşa, într-un oraş străin şi necunoscut, cu o femeie pe care n-ai s-o mai vezi niciodată? E ceasul să încep a folosi învăţăturile tale. Tîrziu, e drept; dar nu mă simt atît de decrepit şi chel, cum mă vedeai tu. Da-da! Încep să folosesc învăţăturile tale. Fii sigur că n-am să te uit! Între dînsa şi mine are să fie prezentă imaginea ta.

Prezenţa unei fantome, dă un scrîşnet mai desnădăj- duit voluptăţii.

Tot tu o spuneai. Ar fi un prilej unic să verific.

Dar poate e o vecină urîtă, bătrînă şi plîngăreaţă?

Atunci nu se va întîmpla nimic. Mă voi grăbi să plec, după ce-am zvîrlit cîteva cuvinte gheţoase de mulţumire, din picioare, de la uşă, cu pălăria în mînă, ca un drumeţ grăbit ce mă aflu.

Uitam...

Poate ar fi bine să încing pălăria cu pînză cernită, cînd te voi întovărăşi la cimitir, singur în urma dricului, în oraşul acesta

unde n-ai cunoscut pe nimeni. Vor crede toţi că sînt cineva din familie. Un frate... Sau poate prietenul cel mai bun şi inseparabil. Am să fiu şi eu măcar o singură dată în viaţa-mi obscură, un personagiu interesant. Mă vor compătimi trecătorii. Voi primi condoleanţe de la necunoscuţi. Va fi întîia oară cînd ***eu*** am să vorbesc şi ***tu*** ai şă taci; cînd ***eu*** am să răspund la strîngerea mîinilor şi ***tu*** ai să aştepţi.

Dar tot ***tu*** ai să mergi înainte şi eu am să te urmez.

Ce voi răspunde celor care vor întreba de ce ai făcut aceasta?

Nu celor de aci. Pentru dînşii rămîi încă un anonim, vreun nefericit din toată lumea sosit să-şi curme zilele din cine ştie ce necaz intim, pentru cine ştie ce boală incurabilă, strîmtorat de cine ştie ce mizerie.

Ai întocmit bine lucrurile.

Cînd vor afla cine eşti, cine ai fost eu adevărat, cu numele tău cunoscut şi invidiat, va fi prea tîrziu ca să-ţi mai turbure singurătatea ta voită, acolo în cutia morţii, cu tot pămîntul greu pe piept. Pînă atunci, vor socoti toţi că e la mijloc o potrivеală de nume, între doi oameni fără nici o apropiere. Atît şi nimic mai mult. Iar eu, şi într-un fel şi în altul, tot anonim rămîn căci n-am făcut nimic în viaţă să însemn mai mult decît un număr statistic — „un

vierme în viermuiala cea mare”, cum ne numeai îndelaolaltă.

Dar ce voi răspunde celorlalţi, celor puţini care ne-au cunoscut pe amîndoi şi ştiu cum ne-a legat pe vremuri, prietenia celei dintîi tinereţi?

Cum am să le răspund? Ce ştiu? Ce-am aflat? Ce-am înţeles?

A fost într-adevăr, un ultim spasm de orgoliu în chipul teatral şi enigmatic cum ţi-ai împlinit hotărîrea. Aci te recunosc întru totul. Ai rămas acelaşi. Vanitos, egoist, sfruntînd orînduielile cuminţi, chinuind pe cei din juru-ţi, chiar într-un ceas hotărîtor ca acela cînd mi-ai zvîrlit scrisoarea la cutie. Puteai să-mi explici! Un om nu se leapădă de viaţă ca de-o haină prea veche, fiindcă s-a săturat de dînsa şi nu-i mai vine pe trup.

Scrisoarea ta nu lămureşte nimic:

„...Ce dar perfid! Cînd ai muşcat, mai vrei şi mai vrei... Iar de sub fiecare fruct mustos, scoate limbă ascuţită şi dinţi înveninaţi, un pui de viperă încolăcit...”

Aceasta nu e o explicare. E literatură — iar tu dis- preţuiai literatura!

Bănuiesc că e altceva şi nu înţeleg ce. În întîlnirile noastre rare din ultima vreme, oricît de grăbiţi ne aflam amîndoi şi oricît de puţin ne-am vorbit, mi-a fost uşor să pricep că întreprinderile tale prosperau strălucit, că sănătatea-ţi era de fier, că nimic din ce-ai dorit vreodată nu întîrzia să se înfăptuie. Erai scandalos de satisfăcut.

Mă băteai pe umăr cu palma protectoare. Mă întrebai cu milă de ce mă las scufundat fără împotrivire în mediocritatea din ce în ce mai miloasă. Nu observai cît mă ofensa palma aceea pe umăr, cuvîntul tău de compătimire, sfatul pe care nu ţi-l cerusem, ajutorul de care n-aveam nevoie.

Şi n-ai înţeles cum te uram.

III

Îmi pare inexplicabil şi astăzi, cum tu, atît de lucid, n-ai înţeles cît te uram. Cum te pîndeam. Cum aşteptam să-ţi văd zdrelită platoşa, să te aflu odată răpus, căzut, zvîrcolindu-te în ţărînă, ca să-ţi întind mîna ca o făţarnică înduioşare. Să ţi-o întind, fiindcă ştiam că mîndria te-ar fi oprit s-o accepţi.

N-ai ştiut-o aceasta. N-ai presimţit-o. Acuma ţi-o spun. Şi doar era atît de uşor să înţelegi!

Mă îndemnai, mulţumit de tine, să iau învăţătură de la exemplul tău. Tu, care biruiai toate obstacolele. Tu, cel temut, admirat, invidiat! Tu, cel care izbuteai să rămîi mereu tînăr şi cu acelaşi nesaţ neogoit, după trei-zeci de ani, întindeai spre toate îndestulările lumii mîi- nile tale avide şi tari.

Le întindeai şi recoltai.

Tu, mereu ***tu***...

Toate ale ***tale***...

Toate pentru ***tine***.

Tu!

Cum de-ai ajuns totuşi în oraşul acesta necunoscut şi calic, într-o casă străină, mort fără identitate, ca un vagabond?

La ce ţi-au folosit toate? Şi mai ales de ce? cînd? cum? ai descoperit că nu-ţi mai foloseau?

De ce trufia împinsă pînă la sfîrşit, nu te-a lăsat să-mi spovedeşti taina aceasta pe care o bănuiesc teribilă şi de care sînt însetat ca de-o apă tare a vieţii?

Păreai atît de tînăr, erai atît de frumos, de voinic, şi radiai o atît de provocătoare încîntare de a trăi, atunci cînd ne-am văzut ultima dată!

Acum ai început să miroşi.

Mă gîndesc că de la această întîlnire din urmă, ţi-am rămas dator un răspuns.

Cum să-l auzi, acuma?

Aş da jumătate din viaţă, să ţi-l pot face auzit şi ştiut. Iar tu, mai bine decît oricine şi decît oricînd, te afli în măsură să înţelegi ce dar nemăsurat de scump, e o jumătate dintr-o viaţă de om. Un an numai, o zi, poate un singur ceas... Ce zici? Pentru un cadavru în-tins imobil, cu mîinile cruciş pe piept şi cu osul frunţii răcit, pentru un cadavru care a început să miroase — ce dar înfricoşat de minunat şi nespus, ar fi un singur ceas de viaţă! Întoarcerea la ce-ai fost: mîinile începînd a mişca, sîngele a curge fluid, ochii întrezărind încă- odată lumina bălaie ca

mierea de dincoace de întunericul cel mare, gîndul desmorţindu-se sub osul frunţii din nou încălzit. Ce zici?

N-ar plăti aceasta mai mult ca tot ce-ai avut; ca tot ce alţii admirau; temeau, invidiau — dar astăzi nu mai înseamnă decît un trecut uscat şi mort, nimic, neantul?

Ţi-am spus că-ţi datoram un răspuns.

De aceasta poate, am şi sosit atît de grăbit la chemarea ta.

Aseară cînd ţi-am recitit scrisoarea, astăzi în tren, în birja hodorogită, aci chiar, cînd am intrat, nu eram încă lămurit.

Ştiam că vin să-mi împlinesc o datorie. Dar nu ştiam care şi cum.

Îţi datoram un răspuns.

Era, revăd precis, era pe peronul unei gări de încrucişare. Tu plecai spre oraşe depărtate şi luminoase. Eu spre Capitală, unde mă aştepta mucezeala dintr-un birou cu miros de leşie, de încălţări grosolane şi de tutun prost. O clipă ţi-ai aruncat ochii peste hainele mele sărăcăcioase, pălăria pleoştită, bărbia nerasă, pleoapele moi, privirea coagulată. Iar examenul acela feroce şi mut, m-a usturat ca o palmă. Cum te uram! Cum te-am urît în clipa aceea!

M-ai întrebat, deodată:

— De ce-mi ocoleşti casa de zece ani? Exact de zece. De la moartea Anei... E o coincidenţă ori mă ocoleşti înadins?

Dacă ai fi privit mai omenos, fără examenul tău crud şi arogant, ar fi fost uşor

să vezi cît de vinovat îmi adunam toată voinţa să nu roşesc. Aşadar ai bănuit ceva? Ai înţeles ceva?

De aceasta m-am temut şi mă pregăteam să îngăimez o explicare, oricare.

Dar fusese o părere şi nimic altceva. Răspunsul meu îţi era cu totul indiferent. Nici nu l-ai aşteptat. Ai vor- bit îndată despre întreprinderile tale, despre ţările luminoase unde plecai şi pe care eu n-am să le văd niciodată.

Pe urmă ne-am despărţit.

Tu ai urcat treptele vagonului tău cu jilţuri capito-nate şi cu patul desfăcut. Eu m-am îndreptat spre vago-nul meu sărac, murdar şi întunecos, unde am călătorit toată noaptea cu ochii deschişi în besnă.

Ţi-am rămas dator un răspuns. Pentru aceasta am venit — ca să ţi-l aduc, pînă ce nu este prea tîr- ziu.

Da! Ai socotit bine. Exact de zece ani îţi ocoleam casa. Exact de la moartea Anei. Şi n-a fost o întîmplare. Cum de n-ai înţeles mai demult? Ar fi fost atît de uşor pentru ochiul tău ager, să vadă, şi pentru mintea ta ascuţita, să priceapă!

Ţi-am ocolit casa, cînd a rămas deşartă, fiindcă nu mai aveam pentru cine veni.

Trebuie s-o ştii acum. Nu veneam pentru tine. ***Ea*** o ştia.

Mă mulţumeam cu atît.

Tu treceai între două călătorii, între două lansări de întreprinderi, între două mese,

între două contracte de iscălit, între două întîlniri cu alte femei, între două bi- ruinţi de ale tale.*

Eu rămîneam fidel, în jilţul din umbră. Confident şi consolator. Acesta mi-a fost destinul în toata prietenia noastră: acesta nu s-a desminţit pînă la sfîrşit. Ea suferea din pricina grabei cu care soseai şi plecai, trîntind uşile, aducînd şi lăsînd în urmă ceva din frenezia vastelor spaţii şi marilor bătălii. Suferea din pricina nepăsării de la fiecare despărţire, de-o lună, de-o zi ori de-un ceas. Despărţirile voastre erau întotdeauna aceleaşi. O piruetă, un surîs, uşa izbită în încuietori. Cum să nu te simtă înstrăinat? Cum să nu înţeleagă că erai prins numai de izbînzile tale? Aci, numai aci, aveai dreptate în scrisoarea de adineauri: „cînd ai muşcat, mai vrei şi mai vrei...” Mereu mai voiai!

Alergai să-ţi potoleşti nesaţiul, încă şi încă.

Ea rămînea în jilţul de la fereastră făcînd faţă cu jilţul meu din umbră, şi aştepta să

* Raporturile scriitorului însuşi cu prima sa soţie n-au fost mult diferite. Căsătoriţi înainte de primul război, ea a stat mult la Fălticeni şi la Iaşi, în timp ce el era ocupat la Bucureşti, Cernăuţi şi Cluj cu ziarele şi revistele la care lucra. Dacă în această dramă potenţială a Anei, cu promisiuni de extensie în al doilea ***Caiet*** al romanului, se află şi ceva autobiografic, privitor la Cezar Petrescu însuşi, atunci este o extracţie, o sublimare din ceea ce a suferit nefericita Marcela, care s-a sfîrşit chiar cînd se regăsise cu soţul ei la Cluj, în timp ce el scotea ***Gîndirea***.

ajungă pînă la noi zvon despre întîmplările furtunoase, prin care ştiai întotdeauna să te strecori, lamă flexibilă de oţel, ca să apari a doua zi cu acelaş surîs triumfal.

Buzele tale albe şi subţiri, s-au scufundat acum ca într-o tigvă de mort bătrîn.

Cît ai îmbătrînit într-o singură zi de la moarte!

Ai început să miroşi.

Ce-aş fi vrut întotdeauna să-ţi spun, n-am cutezat niciodată. Eram osîndit să stau, să aştept, să ascult — şi vezi laşitatea? — să te apăr! Cuvintele mele erau menite să adoarmă toate îndoielile şi să sfarme toate bănuielile. Cum le aştepta, biata Ana! Cum le sorbea, ca o băutură tămăduitoare! Ar fi fost o singură dată destul să înclin fruntea la pămînt, să tac, să recunosc temeinicia îndoielilor — şi după aceia, să întind mîinile pentru a sprijini făptura ei firavă şi deznădăjduită, să plec buzele pentru a usca şuroiul de lacrimi.

Ar fi fost de altfel, ceea ce de atîtea ori mă învăţai tu cînd era vorba de alte femei şi n-am ştiut să învăţ.

Dar laş, am minţit apărîndu-te, deşi te uram.

Treceai, între două uşi deschise:

— A! Eşti aci? Perfect! Rămîi cu Annie!

Te întorceai, între două uşi trîntite vraişte:

— Am întîrziat? Mă iertaţi!... Însă ştiam că eşti tu aci, ca întotdeauna, să ţii de urît lui Annie...

Niciodată nu te-ai întrebat de ce sînt întotdeauna prezent. Erai atît de deprins în prietenia noastră, cu rolul meu subaltern!

Ce-ai făcut oare să meriţi îndelaolaltă toate fericirile pe care viaţa, avar, nu le împarte decît cu dramul, un strop aci, unul dincolo? Şi eu ce blestem aveam de ispăşit, ca întotdeuana să exist numai în umbra ta, din rămăşiţele lepădate de tine?

Tot ce am iubit, pe tine te iubea. Tot ce doream, ţie ţi se împlinea.

Eu rămîneam întotdeauna martorul, confidentul, auditoriul, spectatorul.

Tu, mereu tu!

Te-ai mirat de ce ţi-am ocolit casa, cînd jilţul din faţa ferestrei a rămas pentru totdeauna deşert?

Pentru ce-aş mai fi venit? Pentru cine?

Jilţul a rămas gol. Ai fost neconsolat o săptămînă, o lună. Pe urmă, treptat ai îndepărtat din haine tot negrul care putea să-ţi amintească în fiecare clipă, că te urmărea mustrarea mută şi blîndă a unei moarte. Ai uitat, fiindcă ai vrut să uiţi sau poate fiindcă nici nu aveai ce uita. Şi din nou ai fost acelaşi, tînăr şi tare, avid alergînd după alte îndestulări care se cereau cucerite, aşa cum numai tu ştiai să le smulgi.

Eu am rămas cu amintirea jilţului gol de la fereastră şi cu desnădejdea inconsolabilă,

că n-am rostit niciodată mărturisirea expirată pe buze. În acest întuneric mă cufundam.

Ai prins de veste că te-am ocolit. N-ai ştiut însă cît te uram.

Tu, mereu ***tu!***

Prin ce minune, toate obstacolele se surpau numai

înaintea ta? Pentru ce tinereţea eternă, era numai pentru tine?

Tu n-ai ştiut ce înseamnă aceasta. Ce supliciu intolerabil înseamnă să doreşti tot, să vrei tot, să simţi că şi tu ai dreptul la tot în viaţă: — iar toate să fie pentru altul, dorinţile tale, ambiţiile tale, speranţele tale, să le realizeze altul. Să rămîi martorul silit a aplauda mereu cu mizerabilă făţărnicie, să te bucuri mincinos şi să te zvîrcoleşti noaptea în somn; fiindcă fiecare biruinţă a celuilalt e pentru tine o măsură să-ţi cîntărească neputinţa şi frica de viaţă şi trecerea anilor, într-o pustietate unde nu se află şi pentru tine o oază umbroasă, c-un singur strop de apă răcoritor. Tu n-ai ştiut ce înseamnă aceasta.

În nopţile mele de zvîrcolire, mai mijea o singură alinare. Gîndul că toate, odată, măcar o singură dată, se plătesc. Dar nu cutezam să nădăjduiesc, că totul va fi atît de repede, de neaşteptat şi total.

Ai început să miroşi.

Să-ţi spun şi aceasta? E un miros întăritor, bun, un elixir de viaţă pentru mine. Cu ce voluptate îl aspir!

Mai este o dreptate pe lume. Mai este o răsplată.

Un singur lucru regret. Că nu voi şti niciodată cum de-ai ajuns în oraşul acesta necunoscut şi calic, într-o casă străină, mort fără identitate, ca un vagabond.

Ar fi o ultimă satisfacţie. Mi se cuvenea. O meritam. Ca dreptatea să fie întreagă şi să-mi elibereze din gît- lej, un chiot sălbatec de bucurie.

Iată, sosesc cioclii!

Au adus o cutie lungă şi grea, de stejar; un coşciug.

Acuşi au să te strămute acolo, ţeapăn şi inutil, mai întîrziind de prisos să incomodezi viaţa altora — un cadavru care se descompune. Au să pună capacul deasupra şi au să bată ţintele. Au să te acopere înăbuşit în întu-neric. Obrazul tău n-are să-l mai vadă nimeni. Ochii tăi n-au să mai vadă lumina bălaie şi dulce ca mierea.

Te privesc şi încă mă tem.

N-ai să te ridici neaşteptat? N-ai să izbucneşti în hohot de rîs?

Dar ce gînd stupid! Ce teamă de laş, pînă la sfîrşit! Nu eşti decît un cadavru care se descompune.

Ai început să miroşi.

Pot să te privesc acum atent, fără nici o cutremurare. Cu o simplă şi rece curiozitate. Ce duci cu tine? Pen- tru ce ai făcut aceasta? Cum de s-au îndeplinit pînă şi acestea tot prin ***tine***, numai prin ***tine*** — aşa cum eu îţi doream cu toată drojdia puterilor mele, dar nu îndrăzneam să ridic un singur deget pentru a conjura duhurile negre s-o facă în locul meu?

N-am fost vrednic nici de atît.

S-au petrecut toate în afară de mine, peste mine. Dar cum le-aş fi vrut!

Răspunde odată! Erai într-adevăr atît de singur?

Ai ajuns ***în sfîrşit*** atît de singur?

Obrazul acesta nu mai înseamnă nimic, pentru nimeni? Nu va dura în nici o amintire?

La ce ţi-au folosit atunci toate? Unde mai este înţelepciunea ta, curajul tău, luciditatea ta; ce fel de fericire şi ştiinţă a vieţii au mai fost acelea pe care mi le dădeai pilduire, dacă aveau să aducă aci, să sfîrşească aci?

Călătoria cea mare... Plecat fără adresă!..”

Haha! Rîd, cu rîsul tău, care şi din scrisoarea ta ultimă, m-a pleznit în faţă, Haha! Tot ce născocisem eu, de mult, aproape acum treizeci de ani, a fost numai închipuire neputincioasă de literator ratat, cum am ajuns,

cum sînt. Viaţa m-a depăşit; realitatea a dovedit o mai crudă şi mai arzătoare şi totuşi mai logică fantezie, de vreme ce te-a adus aci, la desnodămîntul pe care n-aş fi avut cutezanţa să-l imaginez. Să-l doresc. Să ţi-l doresc.

— Sînteţi gata? Lăsaţi să-l mai văd.
Bine! Acoperiţi-l acum!
A început să miroase.

IV

Acum e tăcere. E noapte.

Noapte înstelată şi mută, pustie, într-un oraş străin unde toţi dorm, fiindcă n-au ce face cu timpul.

Pînă mîine dimineaţă nu pleacă nici un tren. Am rămas prizonier în camera scundă, cu masa de la fereastră unde ai stat privind cerul în ultima noapte, cu patul unde te-ai întins calm, cu faţa în sus, cu ţeava la tîmplă, s-apeşi trăgaciul. Mai durează mirosul de tămîie amestecat cu duhoarea de mort.

Eşti sus, în ţintirimul necunoscut, printre necunoscuţi, întîia ta noapte cu tot pămîntul greu pe piept.

Bucuria a căzut. O pînză atîrnînd moale în vintrele, cînd vîntul a stat.

Privesc, de trei ceasuri cu coatele pe masă, privesc mersul stelelor pe cer, aşa cum le-ai privit tu. Sînt aceleaşi, drumul lor

acelaşi. Pentru nemărginirea în spaţiu şi-n timp, nu s-a întîmplat nimic. Ce-ai fost tu? Ce sînt eu? E o mare şi imobilă tăcere, în cea mai senină noapte de august, cu efluvii voluptuoase de parfum vegetal, de frunze, de fructe, de flori.

De ce-ai crezut că viaţa nu mai merita să fie trăită?

Chiar aşa singur şi mizer trăită; chiar aşa necunoscut şi fără nădejde, cum sînt eu aici, faţă în faţă cu universul stelar; rîma, faţă în faţă cu universul nostru galactic.

Efluviul nopţii de august e pentru toţi. Se dăruieşte chiar pentru rîme. Numai în groapa de sus, sub ţărînă, ai rămas doar cu mirosul tău de cadavru care se descompune.

De ce nu m-ai chemat la timp, să te opresc de la nebunia aceasta?

Te-aş fi înţeles şi m-ai fi înţeles. Întîia oară am fi fost prieteni cu adevărat, egali în desăvîrşita noastră mizerie, deşi am ajuns la dînsa pe căi atît de îndepărtate şi ocolite. Ţi-o jur, n-aş fi arătat nici un orgoliu, dovedind că eu am fost cel înţelept şi tu rătăcitul.

O spun — fiindcă acum ştiu.

Caietele cu scoarţele lor albe şi negre, stau aci, închise pe masă, sub cot. Le-am citit pe nerăsuflate pînă la ultima filă. M-au învăţat ceea ce n-am ştiut. Şi uite, acum, bucuria cea rea s-a năruit; o pînză atîrnînd în vin- trele, cînd vîntul a stat.

Mă ierţi? M-ai iertat?

De unde puteam să cunosc? Păreai atît de tare şi înfruntai viaţa atît de sumeţ!

Vasăzică erai şi tu tot atît de şovăielnic şi slab ca mine, tot atît de nefericit? Eram fraţi şi n-o ştiam? Tovarăşi de osîndă silnică, legaţi cu aceeaşi ghiulea de picioare, şi nu ne-am bănuit.

Aseară, după ce m-am întors de la cimitir, am venit să-ţi scotocesc lucrurile puţine aduse cu tine aci, şi o făceam cu lăcomie crudă — de ce ţi-aş ascunde? Încă mă mistuia curiozitatea însetată să aflu.

Era o revanşă a mea.

Tot aşa pe cîmpurile de bătălie, dupa ce ultima pocnitură de armă a muţit, apar jefuitorii de cadavre, tîrîn- du-se tiptil în crepusculul livid să buzunărească stîrvurile, să fure inele şi ceasuri, să zvîrle scrisori şi imagini naive, fotografii decolorate: o mamă, o soră, o iubită, o soţie, un copil — tot ce lega un mort de viaţă. Cu această lăcomie cinică m-am repezit să-ţi scotocesc în valiza ta de drumeţ plecat fără adresă.

Dar nu căutam ceea ce fură jefuitorii de morţi.

Căutam taina. Dezlegarea! Un semn să mă lămurească. O mărturie.

Am sfîrşit iritat. Încă odată îmi scăpai. Valiza ta nouă şi fără nimic al tău, apropiat de tine, nu-mi aducea nimic. Ca o valiză de bancher care-a trecut fraudulos frontiera în ajunul bancrutei, din orice roman poliţist.

Am înţeles că ai cumpărat-o dinadins, de la cel dintîi magazin în drumul spre gară, ca să arunci înăuntru de-a valma cîteva obiecte anonime, fără iniţiale, fără adresă, fără viaţă: două cămăşi, două gulere, haina de noapte, costumul de înmormîntare, pastă şi apă de dinţi.

— Ce-i trebuia unui mort, atîta apă şi pastă de dinţi?... mă întrebasem singur, rînjind, cînd am sfîrşit.

Am trîntit capacul cu îndîrjită mînie şi am împins valiza înciudat, cu piciorul.

Încă odată îmi scăpai.

Taina o luaseşi cu tine. Ce tare şi stăpîn mi-ai părut pînă în ultima clipă! Şi cum te invidiam în ura mea oarbă, pentru calmul suveran care-ţi îngăduise să-ţi premeditezi atît de lucid toate măsurile, ca să rămîi anonim în moarte, plecat fără adresă, în călătoria cea mare!

Atunci a zgîriat în uşă, cu degetul osos, baba cea cocîr- jită cu pliscul de pasăre.

Aducea caietele tale. Caietul cu scoarţele albe; caietul cu scoarţele negre, de muşama.

— Toată noaptea scria, maică!... Aici, la masă, toată noaptea a scris. Zicea să-l las în pace... Cică scria o carte şi de asta a venit, să fugă de huietul lumii ca să scrie în pace. Eu l-am crezut, proasta!... Ce ştie o babă beteagă şi proastă, ca mine?... I-am închiriat odaia, am primit banii pe-o lună. Şi l-am

lăsat în pace să scrie. Toată noaptea a scris, la masa asta, de la fereastră. Şi noaptea a doua şi a treia noapte... O saptămînă... Pe urmă, înainte de zori, în dimineaţa de-a şaptea cînd am auzit pocnetul şi l-am găsit întins, am ascuns caietele... Zic: poate-i o taină! Poate s-a spovedit de-un păcat. Altfel, de ce să-şi răpună zilele, un om voinic şi frumos, nalt cumu-i bradul?... Le-am dosit de ochi iscoditori şi răi... Mă cugetam să le dau în foc, să piară taina cu dînsul! Nu ştiu ce scrie înlăuntru... Eu sînt o babă din vechi şi nu cunosc slova... Acuma, dacă te-a chemat şi-ai venit, înseamnă că i-ai fost prieten. Poate-i eşti frate, măicuţă, şi-ţi vine greu s-o spui lumii? Aşa mă socot! Prieten, frate; dacă te-a chemat, înseamnă că n-avea ce-ţi ascunde. Poate pentru dumneata a scris el, şapte zile şi şapte nopţi... Poate spovedania era pentru dumneata... Aşa mă socot. Poftim caietele şi poftim înapoi banii pe-o lună! Nu-i drept să mă bucur de bani pe degeaba, de la un mort...

Cum m-am repezit şi i-am smuls caietele! Cum le-am răsfoit cu nesaţ, primele file! În sfîrşit, îmi rezerva şi mie providenţa, o bucurie totală în viaţă: mi se împlinea o dorinţă pînă la capăt.

— Păstrează banii şi mai ţine colea, nu te codi!... Să fie de sufletul răposatului!

Mi-a trebuit mult pînă am silit-o să primească.

Mi-a trebuit mult apoi s-o împing de umeri, pe uşă, pînă am silit-o să plece. Ca să rămîn mai repede singur, aci la masa de la fereastră, faţă în faţă cu spovedania ta.

Mă ierţi? M-ai iertat?

Acum e tăcere. Noapte înstelată şi mută, pustie, în- tr-un oraş străin unde toţi dorm — şi unde vor rămîne în veşnicie să doarmă şi oasele tale, cum ţi-a fost dorinţa, printre străini, acolo sus, cu tot pămîntul greu pe cutia pieptului.

Am sfîrşit caietele. Uite-le colea, sub cot!

Mă ierţi, dacă întîia oară, nu pot rezista ispitei să trag şi eu un cîştig din prietenia noastră?

Tu ştii cît de arzătoare mi-a fost dorinţa să-mi văd numele tipărit pe-o scoarţă de carte. Din adolescenţă, de acum treizeci de ani, am rîvnit-o cu toată înverşunarea. Şi nu m-am învrednicit să scriu niciodată o carte. Poveştile mele plăsmuite de închipuire, îndată ce coborau pe hîrtie apăreau uscate şi moarte. Nu odată m-ai îndemnat să renunţ. Nu odată mi-ai lăsat să înţeleg că-i o ambiţie peste puterile mele, atunci cînd mă sfătuiai să încerc altceva, să urmez pilda să trăiesc viaţa în loc să mi-o pierd plăsmuind năluciri. Ai avut dreptate. De ce m-aş încăpăţîna să o neg?

Şi iată, cartea aceia ai scris-o ***tu!***

Tot ***tu.***

Fără nici un gînd. O eliberare. O singură dată — în ce ceas, Doamne! — ai deschis foile albe înainte, ai aşternut şirele dintr-o suflare, iar cartea s-a scris singură.

Caietele — o spui — nu erau pentru mine. Nu erau pentru nimeni. Baba cea cocîrjată cu plisc de pasăre n-a ghicit. Erau menite focului. Dar de ce nu le-ai ars? În ultima clipă, de ce o singură dată ţi-ai pierdut cumpătul şi nu te-ai îndurat să le scrumeşti! Sau le-ai uitat? Sau ai vrut să le arzi şi ai crezut c-ai făcut-o? Acum sînt la mine. Lasă-mi-le mie pentru totdeauna! rămînă o taină numai între noi!

Mîine, am să le caut un titlu. Am să fiu şi eu odată sfruntat în viaţă, am să pun şi eu pe existenţa altuia, pe avutul altuia, pecetea mea, semnătura mea. Ţie ce-ţi pasă? Lasă-mi această consolare! Această amăgire, măcar. M-ai iertat?

Ştiu. Pentru altceva te-ai aşezat în tăcerea înfricoşătoare a nopţii, la masa aceasta de la fereastră, faţă în faţă cu caietele acestea cu scoarţele albe şi negre.

Pentru altceva le-ai aşternut din scoarţă în scoarţă, cu scrisul tău neadresat nimănui.

A fost o viaţă care s-a recapitulat. Un bilanţ. A fost răfuiala ta cu destinul. Ce tragică încheiere de socoteli!

Dar ochiu-mi pervertit de literator nenorocos, care n-a putut aşterne pe hîrtie un singur rînd viu, a văzut îndată prilejul

unic. Iată romanul pe care l-am visat! Pe care tu l-ai trăit. Şi pe care tot tu l-ai scris.

Mai ştiu şi aceasta. E o faptă mizerabilă. La fiecare filă apari tu, luîndu-te pieptiş cu viaţa, căutîndu-te în- tr-un întunecos şi întortochiat labirint.

Ce mizeră, ce jalnică deformare a ochiului, ce mişelnică uscăciune a sufletului, că în toate, eu n-am mai văzut palpitarea umanităţii, convulzia ultimă din preceasul agoniei — ci numai literatură, un subiect, o carte. O carte a nimănui, pe care s-o fur.

Ce vrei?

E mai puternic ca mine.

Gîndeşte! O viaţă întreagă să-ţi vezi poftele tale, îm- plinindu-se altuia; drumurile croite de închipuirea ta, străbătute de altul; viaţa la care ai aspirat tu, trăită de altul şi femeile iubite de tine, iubindu-l pe altul. Să te consolezi de toate, amăgindu-te că tu lucrezi cu alt material, al eternităţii; să mîzgăleşti hîrtia nopţi şi nopţi, ca să descoperi a doua zi o jalnică îngăimare a neputinţei desfigurindu-ţi tot ce vià în închipuirea ta atît de limpede, patetic şi durabil; iar pentru încheiere, după ce-ai pierdut toate nădejdile, cartea visată de tine s-o afli scrisă de altul — cum să rezişti ispitei? Cum să te mai gîndeşti la adevărul din ea, să mai fii sensibil la drama umană din ea? Cum să mă mai doară ce e dureros în ea?

Adineaori, da, numai o clipă, am fost înduioşat şi mă aflam numai om, prieten, un frate în vasta singurătate a lumii, plîngînd alt frate pierdut.

Adineaori, cînd te întrebam de ce nu m-ai chemat la timp, să te opresc de la desnodămîntul acesta. Spuneam că te-aş fi înţeles şi m-ai fi înţeles. Că întîia oară am fi fost prieteni cu adevărat, egali în desăvîrşita noastră mizerie. O regretam sincer. Nu mă îndoiam că te-aş fi convins. Că ai fi căzut cu fruntea pe umărul meu, să-mi accepţi religia mea laşă şi mediocră, după care viaţa merită să fie trăită oricum, chiar aşa singur şi mizer, chiar aşa necunoscut şi fără nădejde, cum sînt eu aici, faţă în faţă cu universul stelar, rîma faţă în faţă cu universul nostru galactic.

O rosteam sincer, cu tot sufletul.

Dar ce sîntem altceva, decît o sumă de sinceităţi succesive?

Căci iată, sinceritatea de acum cîteva clipe, a şi devenit minciuna făţarnică din clipa aceasta.

Nu e adevărat. Adevărul de adineauri, nu mai e adevărul.

Acum, nu-ţi mai jur că era mai bine să mă fi chemat. Nu mai regret că n-am ajuns la vreme aici, să te fi în-tors poate de la drumul tău fără întoarcere.

Nu se mai potrivesc socotelile.

Iar dacă aş fi făcut-o, dacă aş fi izbutit, mi-aş muşca degetele pînă la os. Fiindcă

atunci, n-ai fi scris cartea, caietele acestea cu scoarţele albe şi negre — nu le-ai fi scris şi nu mi-ar fi rămas mie, unic testament, cel mai preţios testament, să mă scoată din anonimat şi din mediocritate, să-mi împlinească visul dezmierdat de-o viaţă.

Că le-ai scris tu caietele acestea şi că le-ai scris pentru altceva, decît pentru ambiţiile mele deşarte, ce importă? Sînt aci. Sînt ale mele. Atîta e destul!

Nu e aşa, că n-are să ştie nimeni? Nu poate s-o afle nimeni. Rămîne o taină numai între noi doi.

Uite! Am pregătit hîrtie. Am ascuţit creionul. Voi transcrie răfuiala ta cu viaţa, cu veacul, cu tine; cuvînt cu cuvînt, rînd cu rînd, filă cu filă. N-am să adaug nimic. N-am să şterg nimic. Păstrez chiar permanentele salturi de la prezent la trecut şi din nou la prezent, cu tot dispreţul tău pentru cronologia unei naraţiuni meşteşugite după canoanele sacre ale genului. Va fi poate mai pitoresc şi mai original aşa. Mai autentic. Eram să spun: mai potrivit pentru a da iluzia vieţii trăite direct! Am şi început să uit că e viaţă trăită îndeaievea. Atît de total mi-am însuşit spovedania ta; atît de mult îmi trebuia ca să-mi umple în sfîrşit golul vieţii mele deşarte! Nu! N-am să adaug nimic, n-am să suprim nimic. Doar am să despart ici-colo capitole, am să le aplic cîte-o etichetă în frunte, căci oricum,

trebuie să recunoşti că n-ai învăţat cum se confecţionează un roman.

Pe urmă ard scrisul tău, caietele acestea cu scoarţele lor, albe şi negre, să nu mai supravieţuiască nici o mărturie. Nu era dorinţa ta ultimă? Ţi-o îndeplinesc. Ce bine se potrivesc măcar odată dorinţele noastre!

Mă ierţi? M-ai iertat, pe mine jefuitorul de cadavre?

Mă gîndeam să-i descopăr un titlu.

La ce bun? La ce-ar folosi truda?

Tot tu l-ai găsit: ***„Plecat fără adresă...”***

Fie! Rămînă cum l-ai voit.

Dar lasă-mi, te rog, lasă-mi numele meu înscris pe copertă. Atît am dorit-o o viaţă întreagă! Îţi respect tot, pînă şi paginile unde pomeneşti crud despre mine; unde mă zugrăveşti ca pe-o nemernică rîmă, mirîndute că încă nu m-a strivit nimeni, sub talpă. Ce importă? N-are să înţeleagă nici un lector că e vorba de mine, într-o carte scrisă de mine, semnată de mine. Aşa m-ai văzut tu, în orgoliosul tău dispreţ de toate şi tot. Ce importă că nu-i adevărul? Aceasta interesează mai puţin. Destul că în carte, creatura aceea situată de tine alături de adevăr, pare adevărată şi vie. Vezi cît de obiectiv judec?

E tîrziu. Să nu pierdem timpul. Spune că m-ai iertat şi că n-ai nimic împotrivă.

De altfel, morţii, de-acolo unde sînt, nu pot protesta.

Morţii tac.

Morţii rabdă.

Morţii nu mai au ce aştepta de la nimeni.

Iar tu, tu cel temut şi puternic cum te-am crezut; slab şi înfrînt cum numai tu singur te-ai ştiut, oricum vei fi fost, nu mai eşti decît un cadavru care se descompune.

Acum retrage-ţi umbra în lumea ta de strigoi. Mă incomodează. Lasă-mă singur. Lasă-mă să încep a jefui caietele tale, viaţa ta, moartea ta, cadavrul tău, cîte au încăput toate în caietul acesta cu scoarţe albe; în celă-lalt, mai ales în celălalt, cu scoarţele negre.

Somn bun! Somn veşnic! Ţărîna-ţi uşoară.

PARTEA ÎNTÎIA

CAIETUL CU SCOARŢELE ALBE

„Si vous n’etiez pas sorti et que vous n’eussiez pas entendu quelque bruit du monde, vous seriez demeuré dans cette douce paix; mais parce que vous aimez à entendre des choses nouvelles, il vous faut supporter ensuite le trouble du coeur.”

(Imitation de J. C.* I, xx)

„Acolo e fericirea. O asculţi? E asemeni ecoului. O chemi? Răspunde, dar nu vine. Te duci după ea, s-o cauţi? Nu mai este... E mereu mai departe, întotdeauna dincolo...”

---

* Celebră lucrare aparţinînd literaturii religioase a evului mediu, cu autorul încă incert, însă admiţîndu-se a fi canonicul Thomas Kempis (1379—1471). Între cele patru cărţi ale lucrării, prima, — din care citează Cezar Petrescu — intitulată ***Admonitions à la vie intérieure*** urmăreşte să-l despartă pe om de el însuşi şi de lume, adică exact ceea ce izbuteşte să realizeze Enric Sântion cu sine însuşi.

(Dintr-o scrisoare fără semnătură)

CAPITOLUL I

Mă numesc Enric Sântion. Enric Ştefan Sântion

— Răspunde tu, cel de colo, cu cap de premiantul întîi, tip ***B!***...

Arătătorul gălbejit de tutun se oprise asupra mea, după ce-a ocolit jumătate de clasă.

Iar în ochii dascălului de pe catedră, scăpărase o scurtă lucire de ironie, de dispreţ şi de compătimire, rostind, epitetul cu înţeles de batjocură. O clipă numai lucise şi îndată s-a stins.

M-am ridicat din bancă sumeţind fruntea agresiv.

Am răspuns întrebării limpede, rotunjit, perfect; un adevărat răspuns de premiantul întîi, dacă n-ar fi fost tăios ca o provocare.

— Bine!... încuviinţase dascălul cu surîsul lui de blajină zeflemea, înălţînd o singură sprinceană în semn de exagerată surpriză. Mai mult decît bine! Excelent! Nota zece, fireşte!... Cred că eşti mulţumit? Trebuie să

fii un mare amator de nota zece. Cum zici că te chiamă?

Mi-am pronunţat numele răspicat, cu un glas ascuţit din gîtlej, ca o altă provocare:

— Enric Sântion. Enric Ştefan Sântion!...

Am adăugat înadins, numele şi pronumele tatei, întreg, ca să nu mai încapă nici o îndoială.

Numele odios între toate, al omului nărăvit şi hulit. Faimosul Ştefan Sântion, care după ce a scandalizat un oraş întreg cu viaţa-i netrebnică, a dispărut într-o bună zi fără urmă şi fără adresă, în lumea vastă, lăsînd fără sprijin o femeie bolnavă şi un copil compătimit îndelaolaltă, de cunoscuţi şi de necunoscuţi.

Mai ales această compătimire mă ofensa. N-aveam nevoie de ea. De-atunci încă, n-aveam nevoie de nimic şi de nimeni.

Era o durere precoce şi crudă. Nu odată se întîmplase să simt în urma mea, pe stradă, trecătorii întorcînd capul şi clătinîndu-l cu milă. Odată, doi bătrîni, cu straie demodate şi cu umbrele; pensionari desigur. Altădată, o doamnă necunoscută, cu un copil de mînă. De atîtea ori jupînul, care venea cu căruţa lui verde de franzele. Toţi parcă s-au fost înţeles, să-mi pălmuiască obrazul cu înduioşarea lor. Căci întotdeauna, le ghiceam gîndul sau cuvintele rostite: „Sărmanul!... E copilul lui Ştefan Sântion. Al lui Sântion, cel de pomină, cu ticăloşiile şi beţivăniile lui

Aş fi ridicat o piatră să le-o zvîrl între ochi. M-aş fi oprit să le strig: „Căutaţi-vă de voi! Lăsaţi-mă pe mine... N-am nevoie de nici un fel de milă. Da! Sînt copilul lui Ştefan Sântion. Ei şi? Mă vedeţi că nu arăt nici mai rupt, nici mai leneş, nici mai murdar, decît copiii voştri...”

N-am strigat-o niciodată. O strigasem însă acum! Şi îndată încleştasem fălcile cu ciudă, fiindcă glasul subţiat fără voie, îmi trădase emoţia.

Aşteptam în picioare răspunsul dascălului: un verdict, verdictul!

Bătrînul şi-a încălecat ochelarii pe nasul socratic şi m-a cercetat mai atent. În ochi îi luci altă lumină, bună şi tristă, cerîndu-şi iertare. Am înţeles-o îndată privirea aceea, şi m-a încălzit gîndul că şi el îndată a ştiut că am înţeles-o.

A fost între noi, ca un început de complicitate.

— Bine, Enric Sântion! Enric Ştefan Săntion... Fiindcă pricep că nu eşti amator de nota zece, am să-ţi pun numai nouă! E mai bine aşa?

— Vă mulţumesc, domnule profesor.

M-am aşezat cu obrazul luminos, destins, fericit. Cineva mă înţelesese.

Numai camarazii din bănci priveau nedumeriţi, cînd la mine, cînd la catedră, torturîndu-şi priceperea lor bleagă să afle sensul ascuns al acestui dialog între un profesor care scade un punct din notă fără

motiv, ca o supremă graţie, şi între elevul care mulţumeşte recunoscător pentru această pidosnică ofrandă.

Era într-adevăr un profesor ciudat, acest celebru Gri- gore Panţâru. O făptură bărboasă, cu fruntea accidentată de bulbi asimetrici, chel şi hirsut, scurt pe picioarele arcuite, desmăţat întotdeauna, cu straiele desperechiate şi cu buzunarele deformate ca două desage, atîrnînd doldora. Doldora de cărţi, carnete, cutii de chibrituri, pachete de tutun, pipe, capete de creion reduse la ultima expresie ca sîmburii de măslină, bucăţi de cretă, fări- mituri de pîine şi inseparabila sticlă turtită de rom.

Cîteodată, în timpul orei, răsturna acest bazar pe catedră, să încheie un inventar. Atunci începea să arunce prin unghere cutiile goale, fărimiturile de pîine, capetele inutilizabile de creion. Îşi lua seamă. I se părea că mai poate fi vreunul bun la ceva. Mormăia:

— Alexandrescule, Donţule, ia caută-l şi adă-l înapoi!...

Băieţii se înghesuiau, întrecîndu-se să smulgă unul altuia privilegiul de a prezenta plocon, fosila unui fost ***L. & C. Hardmuth No. 3.***

Dar niciodată n-a cutezat nimeni să rîdă, deşi niciodată Grigore Panţâru n-a pedepsit pe nimeni.

Mai tîrziu, am ştiut că şi în cancelaria liceului era tot aşa de iubit, admirat şi

temut, cu toate că viaţa-i destrăbălată, constituia o permanentă jignire pentru demnitatea corpului didactic.

Am aflat că-şi petrecea noaptea prin cîrciumi, în tovărăşii ticăloase. Am aflat că fusese prieten cu tata. Atît ar fi ajuns, ca să-l claseze printre oamenii cei mai căzuţi.

Dar era tobă de carte, atotştiutor pe toate tărîmurile, salutat pînă la pămînt de inspectori, căutat ca un fenomen de Excelenţele în treacăt, foşti pe vremuri colegi de studii în Universitate sau la Sorbona. Îi tutuia; îi numea cu poreclele de-atunci, cînd nu erau Excelenţe şi apelau la dînsul să-i ajute la teze, la examene şi la concursuri; le arunca în faţa adevăruri usturătoare. Îşi îngăduia totul, chiar şi luxul acesta de a împroşca adevăruri îndeobşte ignorate cu făţărnicie, printr-un laş şi tacit consimţămînt general. O făcea fără să clipească din ochi, brutal şi cu o zeflemistă compătimire, fiindcă mintea-i sclipitoare şi fină, erudiţia vastă, spiritul viu, depăşeau strictul capital profesional al colegilor croiţi pe aceiaşi măsură mijlocie, ca manechinele bazarelor populare de haine gata, cu preţ redus şi plata în rate.

Se spunea că, după o noapte întreagă petrecută în taverne de mahala cu salahori şi birjari, sau la unicul ***varieteu*** al garnizoanei, cu ofiţeri deochiaţi şi cu femei urlînd răguşit cîntecele deşănţate ale vremii; după o asemenea noapte cum erau

şapte într-o săptămînă, se spunea că, ajuns acasă, în zori, dezbrăcat de surtuc, cu bretelele spînzurînd ca o pereche de hăţuri, cu un ciob de cretă scos din buzunar, dintre ghemotoace de scamă, pipe, cărţi şi cîrmojuri de pîine, se spunea că-şi limpezea drojdia vinului din cap rezolvînd pe tabela bătută în perete, înalte probleme de trigonometrie, de algebră şi mecanică, accesibile doar cîtorva duzini de matematicieni din Europa.

Un elev din cursul superior adusese la şcoală şi făcuse să circule din mînă în mînă o revistă ermetică de specialitate în limba franceză, unde numele lui era citat alături de al lui Poincaré. De veste prinsese şi un profesor mai tînăr, care a dat buzna în cancelarie, fluturînd agitat publicaţia şi proclamînd evenimentul ca o dată epocală în istoria liceului, a tîrgului, a Moldovei, a ţării. Rivalul lui Poincaré era cu harţag, mahmur şi posac. Strîngînd din umeri, a zvîrlit tipăritura afară, în stradă, pe fereastra deschisă. Apoi, burzuluit, mormăind după năravul său păroase şi neinteligibile sudălmi, a început să înşire pe masă conţinutul buzunarelor, ca sa-şi aleagă pipa din acea zi, printre alte două sau trei.

În eteroclitele relicve de muzeu ambulant răsturnate vraişte deasupra catalogului, ochii indiscreţi ai colegilor de cancelarie, au surprins şi cîteva fotografii de femei goale,

dintre cele care se colportează clandestin, la colţuri de stradă, în Sodoma şi Gomora marilor capitale.

Acesta era profesorul nostru cel mai iubit, mai temut, mai admirat — prietenul tatei! Fostul tovarăş al lui, de desmăţ şi orgii.

Atunci încă nu ştiam. Am aflat mai tîrziu, ca să-l îndepărtez de la inimă şi pe dînsul, în acelaşi oprobriu cu memoria tatei. Atunci, ştiam numai că e un profesor ciudat, care nu iubeşte premianţii întîi.

Îi împărţise în două categorii, ca două specii vrednice de studiat şi de etichetat în galeria de monştri.

Tipul ***A:*** premiantul întîi cu cap de hidrocefal, cu ochii coagulaţi de buchireala nopţilor nedormite, cu coa-

tele roase şi cu petec în fundul pantalonilor. Chircit, anemic, timid, urît şi virgin, e gata să recite şi prin somn, pe nerăsuflate, orice regulă, orice formulă, orice axiomă, orice pasagiu din ***Tacit, Herodot, Sueton, Racine, Mom- msen, Kant, Neculce;*** orice înşirare de date, orice bătălie, orice cifră de populaţie a oricărei capitale: para- laxa unei stele de a unsprezecea mărime din constelaţia ***Oficus*** şi temperatura de fierbere a ***Dimetilului 2,3 butan,*** frecvenţa undelor calorifice şi aplicarea curenţilor termo- ionici. De obicei, pentru încununarea carierei, sfîrşeşte grefier la tribunal, arhivar la primărie, copist supranu- merar la prefectură.

Tipul ***B:*** premiantul întîi cu straiele întotdeauna periate şi călcate, cu părul tuns corect, spălat, săpunit, cu unghiile retezate, isteţ nevoie mare, prinzînd mai mult cu urechea decît cu cugetul, scriind citeţ, răspunzînd volubil, culegînd notele cu graţie, fără aparentă sforţare, lepădîndu-se de amici compromiţători, cultivînd servil bunăvoinţa dascălilor, minţind dacă apare ocazia, trădînd dacă e nevoie — premiantul întîi fotografiat în albumu- rile de familie, cu vrafurile de cărţi subsuoară şi cu cununa de stejar aşezată în evidenţă pe mesuţa de mesteacăn. De obicei, pentru încununarea carierei, sfîrşeşte ministru care nu înfăptuieşte nimic; profesor universitar care tipăreşte broşurele de-o spălăcită valoare,

cu bibliografia mai voluminoasă ca textul, ignorate de autenticii specialişti; diplomat care se mulţumeşte să recolteze decoraţii cu şi fără marele cordon; conferenţiar cu sălile goale; medic fără pacienţi sau avocat fără procese, strămutîndu-se cu specialitate cu tot în jungla politică, unde tocmai se cer şi sînt puse la preţ competinţele pregătite din auzite şi vorbitoriile pe negîndite.

Clasificare poate arbitrară. Dispreţ, desigur exagerat.

Dar intenţia de la prima noastră întîlnire de a mă categorisi printre premianţii întîi predestinaţi, tipul ***B,*** mi-ar fi rămas cea mai atroce jignire din viaţă, fără lucirea bună din ochi, de mai apoi, retractînd şi cerîndu-şi iertare.

Căci nu aceasta... eram! Nu aceasta voiam să fiu.

Întîiul, fără îndoială. Dar întîiul după măsurătoarea mea. Nu în întrecere cu alţii. Întrecîndu-mă pe mine! În fiecare zi, depăşind etapa de ieri, biruindu-mi o şovăială, galvanizîndu-mi o slăbiciune, cucerind o victorie faţă de mine însumi: o cursă cu mine însumi, feciorul lui Ştefan Sântion, cel plecat în lume fiindcă n-a ştiut să fie altceva decît rob slăbiciunilor, rob poftelor, rob şovăielilor, rob vieţii.

El, cel din urmă dintre oameni.

Eu?

Eu, şi aşa mă simţeam printre cei dintîi, încă din vîrsta cînd un omuleţ în bancă, îmi dominam camarazii, alţi omuleţi. Nu-i dominam, nu voiam să-i domin prin vreun farmec, flatîndu-le micile lor vanităţi, cîştigîn- du-i prin acea căldură animală a simpatiei, pe care o emană orice secătură amabilă. Şi tata fusese simpatic! Toţi cîţi l-au cunoscut, cîţi pomeneau despre el, îl condamnau, dar cădeau de acord, recunoscînd că a fost om extrem de simpatic şi că nu-i rezista nimeni. Aceasta nu voiam să fiu. Învăţam să-mi domin camarazii, să mă încrustez în consideraţia profesorilor, să-mi spintec drum vieţii, cu o inflexibilă luciditate, cu o aproape mons- truoasă cunoaştere şi stăpînire de mine.

De aci, da, de atunci, a început pierzania.

De la lupta din mine, cu mine, cu celălalt ***eu,*** feciorul lui Ştefan Sântion, carne din carnea lui Ştefan Sântion.

Pe acela trebuia să-l răpun. Pe acela l-am răpus.

Astăzi, după atiţia ani, găsesc explicarea. Nu eram o excepţie. Nu eram un monstru. Debutam în viaţă, prin- tr-o luptă care avea să-mi organizeze, să-mi justifice, să-mi orienteze, toată viaţa de mai tîrziu. Şi e rizibil, să o afli aceasta, lămurită simplu, comod, indiferent, rece; enunţată ca un diagnostic curent, al unei boli care te-a devorat. S-o afli după ce te-a devorat, cînd

ciclul e irevocabil închis şi nu mai există nimic reparabil.

Acum două săptămîni, în tren, cînd Simplonul străbătea peisagiul monoton al Iugoslaviei de douăzeci de ori cunoscut, ca să-mi alung plictiseala, am deschis un volum care aştepta de mult cu foile netăiate pe mesuţa cabinei. O carte de psihologie. De ce cumpărasem, ce mă îndemnase să cumpăr o carte de psihologie? Am citit primele foi distrat, în silă. Ce lacom le-am parcurs pe celelalte! De cîte ori am întors, să-mi întipăresc numele de pe copertă! Adler*. Un Adler, între atîţia alţii. Şi cum am tresărit cînd am găsit, cînd m-am regăsit, cînd am descoperit cheia secretă a vieţii mele! ***Voinţa oricărui om este comandată de o nevoie centrală, care este aceea de a compensa o inferioritate a copilăriei.*** Exemplu: Byron e tare prin propria lui infirmitate, Dostoievski şi Flaubert, prin epilepsie, Napoleon prin adolescenţa lui nefericită, Disraeli prin origina ovreiască...

---

* Psihologul şi medicul austriac Alfred Adler (1870—1937) este creatorul unei psihanalize pornind de la caracterul individului. Cu toată negaţia scriitorului („Cu cît mai just, decît toate exagerările şi năzdrăvăniile freudiene!”), Adler e un succesor al şcolii lui Freud, nu însă pornind de la refulările erotice, ci, cum subliniază personajul, de la eşecurile şi tarele prime ale omului, de la necesitatea compensării ulterioare a unor inferiorităţi iniţiale. E clar că scriitorul însuşi avea o certă preţuire pentru această teză, căci face din ea, efectiv, „cheia secretă” a eroului romanului.

Cu cît mai just, decît toate exagerările şi năzdrăvăniile freudiene! Feciorul lui Ştefan Sântion este mai în mă-sură ca oricine altcineva, să priceapă de ce încă de pe băncile şcolii, unica ţintă i-a fost să răpună amintirea lui Ştefan Sântion, să şteargă din carnea lui stigmatul unei asemenea moşteniri odioase. A fost o luptă de-o viaţă. Şi a fost, fără îndoială, o victorie.

Dar cîmpul victoriei a rămas gol, devastat.

Un mort care s-a nimicit, nimicind alt mort.

CAPITOLUL II

Nu vă plecaţi în afară
Il est dangereux de se pencher en dehors

Ieri, cînd am intrat în oraşul acesta al copilăriei mele, ca o fiară lovită, tîrîndu-se să moară şi să-şi lingă rănile de moarte în vizuina de naştere, aşteptam o tresărire de emoţie, o chemare bună, de departe, din trecut.

Poate veneam şi cu o nădejde. Nu mi-o mărturisisem, dar preexista în mine. O alinare. O împăcare. Atîtea imponderabile sînt, care decid într-un ceas cînd totul părea sfîrşit, totul pierdut, şi deodată descoperi că mai există o căldură de viaţă!

Se putea întîmpla să mă regăsesc. Ceva din văzduh, din sicriul suvenirilor; un tei care m-a umbrit cîndva, o casă pe lîngă care treceam cu ghiozdanul subsuoară, casa noastră săracă şi bătrînă, o figură blîndă, un glas prietenos, un surîs, o vibraţie de clopot, toaca bisericii din uliţa noastră — mai ştiu eu ce? — poate de orice m-aş fi acăţat, în

crispaţia deznădăjduită a naufragiatului să-şi salveze viaţa de-un pai; de orice m-aş fi acăţat, să mă împingă îndărăt, la limanuri.

În afunduri ascunse, mai adînc decît raţiunea mea aspră şi rece, poate nădejdea aceasta pirotind tăinuit, m-a îndemnat să vin aci şi nu în altă parte, fiindcă numai

aci şi nu în altă parte, mai era un sorţ de armistiţiu cu viaţa.

Oraşul copilăriei întîmpinîndu-te ca pe un prieten vechi! Primindu-te fără dojană, ca pe fiul rătăcit şi întors...

N-a fost nimic!

Un oraş străin. Cel mai străin oraş, cu cea mai lugubră indiferenţă, din cîte ani întîlnit de cînd cutreier oraşele lumii.

Copilul acela a mai existat cînclva?

A fost într-adevăr aievea, aşa cum îl ştiam, cu prematura lui gravitate bătînd cu paşi mărunţi şi cuminţi, drumul la şcoală şi îndărăt, pe străzi pe care nu le-am recunoscut, pe lîngă case şi livezi pe care nu le mai ştiu, printre oameni care au dispărut de mult?

La gară m-a întîmpinat un birjar bărbos, cu birja hodorogită, cu gloaba schiloadă.

Am străbătut Uliţa mare, în zgîlţîiala icnită, sub arşiţa încropită, jucînd apa morţilor pe asfalt!

Aceeaşi stradă. Nimic schimbat.

Şi cu cît alta!

Cum au scăzut casele, cum s-au chircit pomii, cum s-au împuţinat oamenii! Ce urît şi întristător oraş, mort înainte de a fi trăit; ruini devastate în care nu s-a petrecut nimic! N-aş îndemna pe nimeni să se întoarcă vreodată, în oraşul de unde a pornit să înfrunte pieptiş viaţa.

Drumul să-i fie întotdeauna înainte. Nu are de ce privi înapoi.

De ce mi-am închipuit absurd, că ţintirimul acesta putea, tocmai el, să-mi mai dea un strop de băutură întăritoare?

Morţii chiamă morţii: moartea chiamă moartea.

Chiar tare, cînd mă ştiam tare, cînd mă credeam tare, acum şapte sau opt ani, încă ar fi fost destul să mă aducă vînturile pe aci, ca totul să-mi pară deodată gol şi zadarnic, anticamera neantului.

Se afla culcat de-a curmezişul străzii un cîine flocos. Cu greu s-a descleiat de pe asfalt, să facă un pas şi să se culce alături.

— Aista-i cîinele lui Conu Chirică!... s-a simţit dator să mă lămurească birjarul. Aşa doarme el! Îl chiamă Coltuc!...

Cine poate să fie acest conu Chirică? Atîţia s-au născut, au trăit, au murit, în oraşul acesta, unde totuşi nu s-a petrecut niciodată nimic*! Atîtea ambiţii. Atîtea celebrităţi de buzunar în micul lor univers!

---

* Formula aduce aminte de romanul lui Sadoveanu, ***Locul unde nu s-a întîmplat nimic.*** Acesta a apărut un an după ***Plecat fără adresă,*** deci în 1933. Oraşul unde „nu s-a întttmplat nimic" este, după toate datele romanului — Fălticenii. Cadrul descris de Cezar Petrescu, în special cu strada care urcă de la gară spre oraş, aparţine tot Fălticenilor, al căror decor dă şi reperele de bază pentru Tîrgul Călimanului din ***Oraş patriarhal, Greta Garbo, 1907.*** Aşadar şi acţiunea din ***Plecat fără adresă*** se articulează în aceeaşi geografie — imaginativă, însă reconstituibilă cu destulă uşurinţă — unde se plasează o mare parte din întîmplările prozei lui Cezar Petrescu.

Aici a devenit un personagiu acel Conu Chirică, fiindcă are un cîine care doarme în mijlocul Uliţei mari. Sau poate am greşit: cîinele Coltuc e un personagiu cu drept privilegiat să doarmă în mijlocul Uliţei mari, fiindcă e dulăul lui conu Chirică.

Dar dincolo, în lumea de unde veneam, de unde reveneam, orînduielile au fost vreodată altele?

Pe-o măsură mai mare, doar. Pe o deşertăciune mai mare, doar. Atît şi nimic mai mult.

Am oprit la capătul uliţei principale. M-am dat jos şi

am pornit singur, cu valiza în mînă.

Parcă pe aci? Sau parcă dincoace... Am regăsit strada. Uliţa copilăriei. Dar strîngerea de inimă, emoţia? De ce n-a tresărit nimic? De ce n-a mers înainte o umbră, păşind cuminte şi mărunt, cu micul ghiozdan subsuoară, cu seriozitatea-i precoce şi înduioşătoare? S-o ajung tiptil pe la spate. Să-i prind braţul.

Să-i spun:

— „Lasă acestea! Pentru numele Domnului, lasă acestea!... Hai şi te joacă! Copilăria nu merită altceva. Viaţa nu merită altceva!”

De ce n-am întîlnit umbra?

Nimic.

Stradă pustie, livezi pustii, case pustii. Totul străin şi atît de bătrîn, atît de bătrîn!

Iar ca totul să fie deplin, să nu-mi mai lase nici o putinţă de răzgîndire, de scăpare, o singură casă n-am mai găsit-o.

Casa noastră. Casa mamei.

În locul ei, alta. Dreptunghiulară şi slută, cu pretenţii de clădire rafinat urbană, în ciubuce înflorite, cu marchiză meschină la uşa din stradă, ca un cozoroc prea mic la un cap prea mare, cu iniţiale şi anul reliefat în ghips.

Citesc anul şi nu-mi vine să cred. Aşadar douăzeci de ani? Sînt douăzeci de ani de cînd s-a înălţat casa aceasta, doi ani după moartea mamei. Ce simplu socotesc cu

zecile de ani, eu care spuneam că la treizeci un om e sfîrşit, un stîrv în drumul spre cimitir!

M-a privit un străin, duşmănos. Şi o femeie văpsită hidos, de după perdea.

Acolo era nucul nostru cu banca şi masa de lemn, unde întîrziam pînă ce mama striga din uşă: — „Haide, Enric! Intră în casă. E tîrziu. Ai să-ţi strici ochii, nu mai citi...”

E acum un hangar; magazie de lemne. Iar în locul grădiniţei noastre cu flori simple, de mănăstire, ce straturi dezgustătoare, cu plante de prost gust, ca nişte mahalagioaice ale florilor!

Am trecut mai departe.

Poate dacă regăseam casa, aşa cum a fost, scundă sub streşina de şindrilă neagră, cu nucul de atunci, cu florile simple de atunci, aş fi trecut peste orice mîndrie. Străin m-aş fi adresat unui străin, să-i cer ospitalitatea de-o noapte. Şi poate, cine ştie? a doua zi, s-o cumpăr, s-o răscumpăr, să-mi regăsesc vizuinea aici, eu cel întors din călătoria cea mare, eu cel plecat fără adresă, de mult, să cuceresc toate îndestulările lumii; atît de demult plecat, încît şi anii se numără de atunci cu decadele.

Dar aşa? O casă străină şi respingătoare! Totul străin, ostil, mai mort decît o ruină, iremediabil pierdut.

Am trecut mai departe.

Am căutat casa cea mai bătrînă şi mai săracă.

Uşor mi-a fost să născocesc un basm. Scriu o carte. Caut linişte. O lună, poate două. Plătesc cît alţii pe-un an.

O bătrînică de-o ignoranţă înduioşătoare, cerîndu-şi iertare că-i atît de calică şi casa că-i atît de veche, mai veche ca ea, mai veche ca toţi oamenii din acest oraş!

Şi ce-are să spună mîine dimineaţă, poimîine dimineaţă, peste două zile, peste trei ori o săptămînă cel mult, în zori, cînd are să descopere în patul cu aşternutul curat, scos din sipetul zestrei de-acum cincizeci de ani; ce-are să spună, cînd are să descopere un stîrv lungit, cu rotocoala de sînge la tîmplă?

E singurul gînd care mă întristează.

Mustrarea ei.

De ce tocmai la ea, cea mai bătrînă şi singură din acest oraş? Mai erau atîtea case unde se poate muri!

Dar am ales casa aceasta, fiindcă mi-a amintit-o pe-a noastră.

Mă întreb: din ce afund turbure şi necunoscut s-a deşteptat înverşunarea aceasta, să regăsesc măcar iluzia casei de unde am pornit doar de bună voie, unde n-am mai voit să mă întorc niciodată; a casei pe care am înstrăinat-o înadins, de departe, pe nevăzute, numai ca să rup orice legătură, oricare?

Pentru ce tocmai acum, privesc îndărăt, numai în- dărăt; eu, cel plecat în vasta lume, în călătoria cea mare, plecat fără adresă, să evadez din acest oraş şi să evadez din mine, să mă eliberez?

Nu sînt tot eu acela?

Nu mai supravieţuieşte nimic din acela?

Atunci, în anii de atunci cîţi se numără cu zecile; în ziua plecării, îmi făcusem un jurămînt pe care nu l-am călcat niciodată.

Cu hotărîrea bravă a vîrstei, mi-am ales linia de conduită a vieţii după inscripţia de la fereastra vagonului cu care plecam, repetată înadins în toate limbile, ca să se înfigă în toate minţile:

E primejdios a se pleca în afara.

Il est dangereux de se pencher en dehors.

Nicht hinanslehnen.

E pericoloso sporgersi.

Opasno je van se nagnuti.

CAPITOLUL III

Plecat la drum, odată cu veacul

„E primejdios a se pleca în afară!”

E primejdios a privi îndărăt!

Cu învăţămîntul acesta, cu hotărîrea aceasta, am plecat cînd începea veacul, în una mie nouă sute.

Să nu mă aplec în afară, ca să nu-mi sfarme fruntea obstacolele presărate perfid, deoparte şi de altă a drumului. Drept înainte! numai drumul meu.

Să nu privesc îndărăt, ca să nu mă prefacă blestemul în stană de sare. Ca să nu rămîn împietrit, cu faţa întoarsă spre vieţile moarte! cicluri încheiate. N-aveam de ce privi îndărăt. Numai înainte — odată cu veacul.

Pe atunci, planeta era mai mică şi noi mai fericiţi.

Nici un avertisment nu îndreptăţea presimţirea neastîmpărului deznădăjduit, care avea să ne zvîrle la răscruce de timpuri şi de lumi.

Vremuri cuminţi, optimiste, de prosperitate şi de apoteoze, de expoziţii universale şi de inofensive teorii sociale, de romane anticipînd exaltat şi naiv noua religie a ştiinţei, victoria maşinii: omul cel nou, în idolatria lui nouă. Nu ameninţa nici un defetism al civilizaţiei, zămislită după chipul şi asemănarea şi poftele noastre — sub semnul nesaţiului. Nu apăruse nici un trădător. Furtunile se dezlănţuiau într-un pahar cu apă. Alarmele sunau de-o copilăroasă exagerare, pentru proporţiile atît de modeste ale universului nostru de-atunci.

Îmi amintesc cu oarecare duioşie. Atîta naivitate! Atîta optimism! Exploratorii mai descopereau încă ţinuturi necunoscute. Se arunca în discuţii, ca o năzuinţă himerică, probabilitatea că vreun excentric vreodată, va izbuti să facă aievea înconjurul pămîntului în 80 zile, ca eroul unui roman de Jules Verne. Absurdele şi ridi- colele biciclete, reprezintau un rafinament al progresului tehnic. Se numărau cîteva automobile în ţară. Se povestea cu însufleţire despre ultimele transatlantice, care parcurg oceanul în cincisprezece zile. Într-o piesă de teatru, un autor îndrăznise să introducă pe scenă un telefon. Inovaţia a dat loc la dezbateri aprinse. Au fost unii pentru, şi alţii contra. Cînd recapitulez suvenirul acestor inocente vremuri, îmi par mai îndepărtate de noi, după treizeci de ani,

ca de epoca lui Anaxagoras, care era să-şi piardă capul fără intervenţia lui Pericles, fiindcă în plină splendoare a civilizaţiei ateniene, cutezase să afirme că soarele era ceva mai mare decît Peloponezul.

Şi totuşi, poate că acela era paradisul pierdut.

Desigur, acela a fost paradisul a doua oară pierdut!

Blîndeţea vieţii nu prevestea nimic din ciclul pe care noi îl pregăteam. Pe care l-am deslănţuit singuri, ca ucenicul vrăjitor uitînd formula magică pentru a cuminţi din nou elementele. Ciclonul ne-a depăşit, ne tîrîie pe fiecare, fir de pulbere în coloană de pulbere, ca să ne lepede, nimeni nu ştie unde, nimeni nu ştie cum, nimeni nu ştie cînd — şi mai ales nimeni nu ştie de ce.

Aşadar, am plecat la drum odată cu veacul.

Un copil aproape; abia trecut de pragul adolescenţei.

N-a fost o hotărîre năzărită într-o noapte. N-a fost cutezanţa de-un ceas, pîndită de remuşcarea şi de re-

gretul şi de capitularea de-a doua zi. N-am fost fiul risipitor, plecat după poftele lumii, ca să mă hrănesc cu roşcovele porcilor, să mă întorc ostenit, rupt şi flămînd; aşteptînd ca un drept biblic înjunghierea viţelului celui mai gras.

A fost o hotărîre premeditată îndelung, pregătită pe îndelete; un sfîrşit şi un început; o cauză şi un efect; a fost viaţa care se cerea trăită, care nu putea fi altfel trăită. Feciorul lui Ştefan Sântion avea drept la aceasta: avea datoria aceasta.

Chiar acum, cînd simt gustul coclit în gură, cenuşa răcită, sîngele putred şi mort — chiar acum, cînd ştiu unde m-a zvîrlit hotărîrea de-atunci — încă nu-mi pot găsi nici o vină. Sau una prea mică. Dacă ar fi să reîn-cep în acelaşi ceas, în aceleaşi împrejurări; dacă printr-o magie s-ar răsuci firul vremii îndărăt, ca să pot purcede din nou la drum, nu ştiu dacă aş putea alege altul, în alt întortochiat labirint.

Căci destinul nu e în afară de noi. E în noi. Toate drumurile nu sînt în afară de noi. Sînt în noi.

Am plecat smulgînd toate rădăcinile vegetative, să mă rup de tîrgul natal, de amintirea tatei, de patul grijuliu pregătit în fiecare seară de mama, de casa bătrînească, de amintiri bune şi rele, de prejudecăţi, de conspiraţia legăturilor parazitare; m-am rupt de toate, fiindcă eliberîndu-mă de ele, mă eliberam de mine.

Poate ceasul acesta l-au trăit şi alţii. Nu mă socot de fel o excepţie. Numai că alţii uită. Numai că alţii, dau mai tîrziu totul pe socoteala întîmplării.

„S-a întîmplat... Dacă..”

E refrenul auzit de o sută de ori într-o zi. E scuza şi consolarea noastră.

Dar nimic nu se întîmplă ***la întîmplare.*** Şi nu există nici un ***„daca”*** în afară de noi, în afară de logica imu-abilă a vieţii. Totul e scris, nu într-o carte a destinelor catagrafiate de zei, în Olimp, cum puteau să creadă contemporanii lui Anaxagoras; ci în fatala angrenare a cauzelor şi a efectelor, slobozite de la un fapt în aparenţă divers — actul iniţial.

E greu de reconstituit?

E greu, numai fiindcă memoria ne trădează; fiindcă reţine nimicurile şi leapădă ca un lest netrebnic, toc- mai ceea ce a fost decisiv într-un ceas al vieţii. Uităm acest ceas decisiv. Poate nici n-am luat seama la el, ca să măsurăm cum ne-am jucat singuri destinul. Cînd totul sfîrşeşte bine, ne atribuim nouă virtutea de a fi descoperit drumul binelui. Cînd totul sfîrşeşte într-o catastrofă, ne dăm în lături şi aruncăm toată răspunderea pe fatalitatea exterioară: ***„S-a întîmplat!... Dacă... Dacă...***

Laşitatea aceasta n-o vreau.

Am privit viaţa în faţă.

Privesc moartea în faţă.

E singurul meu orgoliu supravieţuind într-acest ceas.

Pentru a mă lămuri pe mine, pentru a mă judeca pe mine, pentru a mă condamna pe mine — am deschis caietele acestea cu scoarţele lor albe şi negre, să le încredinţez ceea ce nimeni nu ştie, ceea ce am tăinuit tuturora. Mă povestesc mie însumi. Aceasta are să-mi dea tărie pînă la sfîrşit, să nu-mi tremure mîna cînd voi apăsa trăgaciul şi voi executa verdictul. Ca mai bine să mi se înfigă în conştiinţă evidenţa că altfel nu poate fi, că alt desnodămînt logic şi just, nu există.

Pe urmă am să ard foile. Cui altcuiva, la ce altceva, ar folosi?

Unii îşi scriu memoriile. Ce sete deşartă să te supravieţuieşti! Ar avea vanitatea aceasta o singură justificare: atunci cînd într-adevăr experienţa ta ar putea sluji altora. Plăteşti tu, dar cruţi pe alţii.

Viaţa fiecăruia e însă un drum singuratec, într-o înspăimîntătoare solitudine — acea din mijlocul mulţimilor. E experienţa ta, numai a ta. Drama ta, numai a ta. Iar nimeni, nu învaţă nimic de la nimeni. Adesea nu învaţă ceva, nici pe propria lui socoteală.

Deci le voi da foc acestor caiete cu scoarţele lor, albe şi negre. Să rămînă un pumn de scrum, cum pumn de scrum se spulberă în vînturi orice viaţă.

O clipă, numai o clipă, m-a ispitit gîndul să le las lui Ion. Aşa zisului meu prieten: Ion.

Cînd va sosi mîine, poimîine, peste două zile, o săp- tămînă; cînd va sosi aci, după ce va rînji cu toată satisfacţia sa de ratat la descoperirea că şi alţii şi-au trăit viaţa deşert, să-i rămînă lui acest dar de dincolo de moarte.

De atîta vreme îl simt pîndindu-mă ca un spion, aş- teptîndu-mi o şovăială, torturîndu-se să-mi afle o articulaţie şubredă în armură! Ar însemna caietele acestea pentru dînsul, bucuria cea mai desăvîrşită din viaţă. Îmi pare că-i şi văd rînjetul, că-i şi aud gemătul de uşurare. Dar el e ceva încă mai rău decît un prieten care te aşteaptă să cazi, ca să-ţi privească zvîrcolirea ca o justă expiaţie a tuturor îndestulărilor, lui interzise. E ceva încă mai rău.

E scribul mistuit de vanitatea unei vieţi întregi, să scrie o carte, să plăsmuiască o existenţă verosimilă, să concureze starea civilă. Un ***demiurg*** — el, rîma!

Şi ar fi o revanşă sinistră.

Să mă mai ucidă încăodată. Să asasineze un mort. Să-mi toace confruntarea aceasta cu mine însumi, în bucăţi mărunte, s-o gătească cu sosul literaturii lui zemoase, să-i presare mirodenii stilistice şi s-o servească lectorului ***plat du jour,*** în lista lui de bucate.

Aceasta, mai ales aceasta, n-o vreau.

E răfuiala mea cu viaţa; numai a mea. Dreptul meu.

De aceea l-am minţit cu premeditare, chemîndu-l, în scrisoarea pe care o ţin gata, de-aseară, cu plicul lipit aşteptînd să i-o trimit în ziua din urmă. L-am minţit, ascunzîndu-i adevărul întreg.

I-am spus în scrisoarea gata lipită de-aseară, că oraşul acesta rni-e cu desăvîrşire străin. N-a ştiut niciodată de unde veneam. Un vag tîrguşor din Moldova, cu numele mereu schimbat în rarele noastre confidenţe reciproce din adolescentă, eschivînd răspunsul precis cu stratageme glumeţe. Cînd că nu importă de unde venim, ci unde mergem. Cînd că m-am născut dintr-un neam de nomazi. Poate fiindcă aşa îmi dicta firea-mi secretă, avară cu destăinuirile intime. Poate mai ales ca să nu dea cumva de urmele tatei, de memoria odioasă a tatei, stigmatul meu şi spectrul obsesiilor mele de-atunci. N-a ştiut-o în anii adolescenţei, cînd tot ne mai apropia ceva. La ce i-ar fi folosit s-o ştie acum? I-am scris deci numai atît, cît să-i aţîţe curiozitatea de prieten pîndindu-ţi cu ură drumurile primejdioase şi lui inaccesibile; atît cît să-i seducă fantezia de literator ratat: ***„Ce dar perfid! Cînd ai muşcat, mai vrei şi mai vrei... Iar de sub fiecare fruct mustos, scoate limbă ascuţită şi dinţii înveninaţi, un pui de năpîrcă încolăcit...”*** Parcă aşa i-am scris. În orice caz, cam aşa.

Pentru dînsul ajunge.

E destul atît, ca să sosească aci cu primul tren. Avid, să mă vadă în sfîrşit întins fără glas şi fără viaţă: în sfîrşit ***el*** să vorbească şi ***eu*** să tac; în sfîrşit ***el*** să mă privească cu milă şi ***eu*** să-i suport mila băloasă — o altfel de ură mai odioasă ca ura loială şi tare,

Atît îi ajunge!

Am fost încă mai precaut. I-am lăsat o consolare. Morţii sînt generoşi. I-am lăsat consolarea că deznodă-mîntul de-acum, deznodămîntul vieţii trăită cu o însetare cum puţini vor fi trăit-o; i-am lăsat amăgirea că-şi poate găsi interpretare într-o născocire a lui. Interpretare şi, dacă vrea — originea. I-am lăsat amăgirea că el, cu fantezia lui puţină, stearpă, meschină, cu bagajul acesta nevoiaş, că el a putut imagina o întîmplare aproape identică. O viaţă alături de a mea, în care a văzut numai un subiect de roman, bine înţeles condamnat să nu fie scris niciodată. E în stare s-o creadă! Sînt sigur că o crede. ***Călătoria cea mare! Plecat fără adresă!*** Evadarea din urbea ta, din plasele care te capturaseră, evadarea din tine; călătoria spre vastele orizonturi, aventura cea mare după care tînjesc toate destinele mediocre... ***„Plecat fără adresă!”*** — scrie factorul pe plicurile adunîn- du-se vraf. Nimeni nu ştie unde ai ajuns, nimeni nu ştie cine eşti acum, ce eşti acum. În vremea aceasta, tu cel plecat fără adresă, străbaţi orizonturile,

escaladezi piscurile, respiri aerul proaspăt al marilor înălţimi, te îndestulezi din toate îndestulările lumii. Pe urmă sfîrşitul? Sfîrşitul rămînea de aflat, de descoperit, de trăit.

Aceasta, cam aceasta era întîmplarea.

Iar el, atunci, în jalnica lui mărginire, a văzut îndată „un subiect”. Un subiect de roman. Plăsmuire de literator.

Era altceva decît născocire. Era viaţa închipuită de mine, plănuită de mine, îndreptarul meu; cursa mea în întrecere cu viaţa; viaţa aşa cum mi-o hotărîm s-o trăiesc. Cum şi începusem s-o trăiesc; cum o şi trăisem în primul ei capitol, atunci cînd ne-am cunoscut şi am legat prietenia noastră inegală, din anii adolescenţei.

Îmi amintesc limpede. Eram proaspăt sosit în Capitală. Schimbasem şcoala de-aci pe alta de-acolo, de teamă să nu mă împotmolească moleşeala muribundă a urbei acesteia, natală. Plecasem să scap de memoria tatei, de jalea resignată a mamei, îmi smulsesem rădăcinile, rupsesem punţile îndărăt — eram în drum, în călătoria cea mare, în aventura cea minunată. Eu eram plecatul fără adresă, după tata.

Pot spune: împotriva lui!

El plecase pe drumul său, să-l ducă unde l-a dus.

Eu plecasem pe drumul meu, să mă aducă unde m-a adus.

Atunci s-a legat amiciţia noastră. Nu ştiu de ce. Nu ştiu cum. Nu ştiu ce ne-a putut apropia pe amîndoi. Poate eterna lege a contrastelor. Poate ceva încă mai inferior, întrucît mă priveşte. Ai nevoie întotdeauna de un spectator, de un auditor. Iar spectatorul, auditorul predestinat, apare singur, fără să-l cauţi, ca în automatele legi ale naturii care nu suportă vidul, cerşindu-ţi graţia să te laşi ascultat şi privit, admirat şi pismuit. Aşa a rămas mai bine de treizeci de ani, prietenul meu Ion. Aşa a fost prietenia noastră.

La început, s-a înfipt ca vîscul să sugă sucul vieţii de la viaţa mea. Poate fără să ştie, fără să-şi dea seama, împins de instinctu-i de parazit. Pe urmă, cînd drumurile mele au fost prea înalte şi repezi, abrupte, s-a tupilat în umbră, spion, să mă urmărească tenace, cu toată ura şi invidia neputinţei. Credea că n-o ştiu. Că n-o văd. La ce bun, să-i fi răpit această amăgire?

El era spectatorul vieţii.

Iar eu eram pentru el viaţa, paroxismul vieţii.

De atunci, încă de atunci, cînd credea că-mi împărtăşeşte o plăsmuire a lui, fără să observe că-mi repeta spusele mele; adevăratul plecat fără adresă eu eram, călătoria cea mare pentru mine era. Mă aflam în drum. Trecusem de cele dintîi răspinteni. Răsturnasem cele dintîi obstacole. Calea era deschisă înainte.

Numai dez-nodămîntul, ah! deznodămîntul acesta, numai el germina ascuns în sîmburele viitorului.

Plecasem odată cu veacul. Mergeam cot la cot cu veacul.

Ce drum admirabil! Ce bun tovarăş veacul acesta, nou şi tînăr şi încrezător, ca mine! Cum ne înţelegeam amîndoi, cum ne îndemnam amîndoi, cum ne întreceam amîndoi! Cine-ar fi spus că aveam să ne poticnim amîndoi aci, pe buza abisului: că drumul ducea aci?

Căci poate deznodămîntul acesta, socoteala aceasta ultimă şi verdictul, nu sînt numai pentru mine. Nu-mi aparţin numai mie.

Sînt ale veacului.

Să fi fost şi veacul plecat fără adresă? Fără destinaţie?

Dar atunci e altă poveste.

Şi nu pot accepta laşitatea să milogesc aiurea răspunderi, să mă înşel pe mine însumi cu circumstanţe atenuante de împrumut; nu scriu o pledoarie, cum nu mi-a stat în gînd, să dresez un rechizitoriu.

Povestesc. Mă povestesc.

Acum pot să mă aplec în afară, cînd am ajuns lă staţia ***Terminus;*** pot privi îndărăt.

Nu mai am frică să nu mă prefacă blestemul în stană de sare.

Ştiu prea bine în ce, numai în ce, se poate preface un cadavru.

CAPITOLUL IV

Modern-Style

— Trei sau patru bucăţi?

— Două, domnişoară Liliana...

— Lămîie sau rom?

— Şi una şi alta, domnişoara Liliana.

Liliana Medoveanu depuse cu furculiţa minusculă de argint, în ceaşca mea de ceai, o rotiţă de lămîie mai subţire şi mai transparentă ca foiţa de ţigare.

Picură rom, dintr-o sticlă bizară şi convulsionată. Cea mai nouă creaţie. Fund lat; rotundul cărăfii inegal di-latat ca un obraz în plină inflamaţie a unei măsele cariate; gît prelung şi încovoiat de lebădă. Iar cristalul montat cu ornamente de staniu, imitînd nuferii pe apă, spiralele de rochiţa rîndunelei şi cîrceii de viţă. Toate; metal şi cristal, vopsite în culori opace de cel mai subtil rafinament — verde degradat în ***mauve,*** cafeniu în albastru, purpuriu în poleială coclită şi mată.

Asemenea orori se mai găsesc şi acum, în camerele închiriate cu luna studenţilor nevoiaşi şi mobilate ieftin, cu vechiturile cumpărate la hale; epavele unei epoci perimate.

Atunci îmi apăreau tot atîtea simbolice juvaere ale veacului nou-născut. Admiram serpentinele de cositor, cum admiram mîna care turna, vinele albăstrii sub pieliţa de patriciană transparenţă.

Admirînd, am prins de veste prea tîrziu că romul picura, picura...

— O! ajunge, domnişoară Liliana! Exagerezi, domnişoara Liliana!

— Te rog, nu-mi mai spune, ***domnişoară!***... Sîntem acum destul de vechi prieteni, ca să-mi spui pe nume. Camaradereşte!... Ador aceasta...

Invitaţia fusese rostită mai încet, aproape în şoaptă, ca să nu mai ajungă la urechile celorlalţi.

Am răspuns tot aşa, numai pentru noi:

— De cînd aşteptam!... Aşadar, îmi dai voie? Uite ce repede mă execut: Liliana, Liliana, Liliana!...

Liliana roşi, mulţumindu-mi complice. O mulţumire mută, din tremurul genelor! Aşează sticla cu gît de le-bădă pe tablaua ovală de argint, vastă ca un velodrom. O aşează, să nu observ că-i tremură mîinile. Iar privirea mi-o ocoli, lăsîndu-mă singur şi trecînd la celelalte grupuri.

Într-adevăr, da, era o copilă cu ochii ciudat violeţi!

El mi-a atras luarea-aminte; el, Ion. Şi îndată, din înecarea glasului, din uitătura lui miloagă — am înţeles.

A fost destul atît, ca să-mi pară mai puţin banală, mai gingaşă, de un mai ispititor mister, decum o evaluasem, o clasasem şi o etichetasem la prima noastră în- tîlnire.

Liliana. O chema Liliana, cum se numeau eroinele cele mai diafane ale romanelor la modă pe-atunci; cum celelalte prietene ale ei, se numeau: Nora, Ada, Mab, Flora, Vivian.

Mai există oare undeva? Iar dacă mai există, ce va mai fi rămas oare din ochii atît de ciudat violeţi?

La patruzeci şi opt, la patruzeci şi nouă de ani, ce mai poate supravieţui din cea mai spelbă copilă cu ochii cei mai ciudat violeţi, într-o femeie care e poate bunică?

Ce mai supravieţuieşte? — nu din catifeaua dogorîtoare a obrazului care s-a fost lipit alintîndu-se de obrazul tău; nu din răcoroasa frăgezime a buzelor pe care le-ai strivit sub buzele tale, dacă ai cutezat să le săruţi cumva. La această alterare te mai resemnezi. Un trup mai poate fi elastic încă, arcada sprincenelor, privirea învăluitoare, palpitarea nărilor, mai păstrează uneori ceva din suvenirul zveltei adolescenţe, chiar după treizeci de ani. E un pastel scuturat sub sticlă. De sub pulberea fină şi

estompată, se mai animează uneori, reînviată, făptura ce-a fost.

Dar ce mai supravieţuieşte oare din candoarea de-a- tunci, din frăgezimea aceia imaterială şi totuşi coruptibilă, a tinereţii de gînd, de elan, de reverii?

Moartea aceasta înainte de moarte, e mult mai atroce şi inadmisibilă. Decrepitudinea nevăzută, uzura sufletului, capitularea. Substituirea unui suflet cu totul străin şi mizerabil, împuţinat de mocneala resemnărilor, în locul celuilalt, izgonit. Mă întreb, ce vor fi făcînd după treizeci de ani, fiinţele pe care le-am iubit acum treizeci de ani; care înfăţişau atunci graţia, duioşia, rîsul zglobiu, căldura de viaţă, miracolul? Le văd în jilţul de la fereastră, împletind ciorapi pentru tombola societăţilor de caritate. Le văd aşteptînd în nopţi de insomnie, bărbatul care a întîrziat iarăşi la club, cu toate implorările din ajun. Lampa de pe mesuţa de noapte mereu aprinsă şi stinsă. Perna întoarsă pe faţa mai răcorită. Ceasornicul a zecea oară consultat: Unu şi un sfert, unu jumătate... două... două-şi-un sfert... trei. „Numai de-ar fi într-adevăr la club! De nu s-ar fi dus iarăşi cine ştie unde, în cine ştie ce companie, cine ştie la cine!”... Patru... patru-ju-mătate. Au început să treacă încărcate şi grele, căruţele zarzavagiilor spre piaţă... Cinci... cinci-jumătate... Primul tramvai, paşii grăbiţi ai

lucrătorilor de fabrică, tusetele răguşite de dimineaţă...

Sau încă mai crud. Văd degetele acăţîndu-se, ghiare crispate, de umerii amantului care se leapădă de-o femeie prea trecută cu anii şi ostenitoare. Plînsul cu şiroaie de lacrimi, spălînd fardul pe-un obraz stacojiu dedesubt. Şi replica feroce a acestui amant, sătul de amanta crampon, ca în nu ştiu ce piesă de teatru: ***„Et enfin adieu, tu ne vas pas m'empêcher de commencer à vivre, sous prétexte que tu commences à mourir!"***

Sfîrşitul fecioarelor pe care le-am iubit acum treizeci de ani e acesta, ori celălalt, ori unul nu prea departe.

O chema Liliana, cum se numeau eroinele romanelor la modă pe-atunci.

Avea şaptesprezece ani. Citea poeţii de avangardă ai timpului. Poeţii blestemaţi, stigmatizaţi şi denunţaţi oprobriului public de Max Nordau, în a lui ***Degenerare*** de curînd apărută şi circulînd din mînă în mînă, ca orice carte de efemer dar senzaţional scandal*. Citind şi recitind

* Lucrarea lui Nordau, sub titlul ***Entertung,*** apăruse în 1894. Polemica indicată de personaj se desfăşoară împotriva simboliştilor, care cuceriseră admiraţia anticipativă a Lilianei Medoveanu, în sensul că fata venea ***înaintea*** generaţiei de simbolişti români, mai întîi cu Ştefan Petică şi Iuliu Cezar Săvescu, apoi cu Minulescu şi grupa de la ***Revista celor'l'alţi*** (1908) şi ***Insula*** (1912) — înaintea ***Romanţelor pentru***

versuri de Laforgue şi Verlaine, Klingsor şi Moréas, Rollinat şi Renée Vivien, anticipa cu oarecare îndrăzneală admiraţiile autohtone, în Capitala noastră încă mai balcanică decît astăzi, cu muscali şi cu grătare de mititei, cu tarafuri de lăutari şi cu bătăuşii electorali din gropile lui Ouatu, cu carnetul monden al lui Claymoor şi cu ***Voi sînteţi urmaşii Romei?*** sau ***Pui de lei,*** declamate la festivalurile studenţeşti.

Trăiesc după-amiaza aceea.

Unde-a stat pitulată amintirea? O credeam scrumită pentru totdeauna, neantizată în cele patru vînturi. O purtam totuşi în mine, fără s-o ştiu. Şi adineaori, îndată ce-am scris numele Lilianei, s-a deschis magic, ca trandafirul înflorit în mîna fachirului, involt, parfumat şi aievea, acolo unde o clipă înainte era nimicul. Atît a fost destul! Să-i scriu numele, Numele a dezlegat vraja. Ca s-o învie cu ochii ei ciudat violeţi, cu atmosfera de-atunci, cu anii de-atunci, cu eu cel de-atunci.

Era o după-amiază de toamnă, în salonul Medovenilor, cu mobile proaspăt aduse de la Paris, avangarda ***Modern-Stylului,*** ca şi albumele de la Expoziţia Universală, ca şi

---

mai tîrziu (1908).

În general, toată suita de nume ulterioare sînt mai ales din seria celor ce reprezentau, în diferitele ei accepţii, avangarda (însă mai ales cea simbolistă) în toate domeniile: literatură, muzică, pictură, dans etc. — deci modernismul.

serviciul de ceai, stampele japoneze de pe pereţi, desenele în creion colorat ale lui Boldini şi La Gandara, cupele Lali- que şi Gallé, ramele cu colţuri curbe, oglinzile cu flori pictate — lotuşi şi crini. Din această patrie pariziană a mobilelor, Liliana Medoveanu, dar mai ales părintele său, celebrul Jack Medoveanu, importaseră şi subiectul discuţiilor noastre de-o arzătoare actualitate. Sar Péladan şi Björnson Loïe Fuller* şi cupletele lui Polin, Wagner şi Tolstoi, afacerea Dreyfus şi Anatole France, Bourget şi Ibsen, desenele lui Caran d'Ache şi romanele lui Gabrielle d'Annunzio, naturalismul lui Zola şi ultimul număr din ***Mercure de France,*** cu epilogurile lui Remy de Gourmont, şi cu scoarţele ***mauve:*** culoare atît de scumpă simbolismului şi atît de apropiată de ochii Lilianei.

Intram a treia oară în casă şi îndată am pus stă- pînire. Am fost centrul de gravitate al preocupărilor şi al atenţiilor. Micul tiran. Succesul — cel dintîi succes într-o lume nouă şi altora prohibită! — îmi strecurase în vine o uşoară, o delicioasă ameţeală.

---

* Dintre personalităţile cele mai la ordinea zilei, la modă, ale momentului 1900, citate de scriitor, numai dansatoarea americană Marie-Louise Fuller zisă Loïe, e necunoscută şi menţionată fără nici o altă specificaţie care s-o identifice. Loïe utiliza ciudate jocuri de lumini şi se purta printre văluri în continuă mişcare. Însă, la 1900, ea nu mai era o „noutate", căci avea 38 de ani.

Numai că eu ştiam să mi-o stăpînesc. S-o ascund. Pe cînd Liliana nu-şi năbuşea încîntarea, de-o nevinovată vanitate, că măcar o singură zi pe săptămîna, poate juca rol de amfitrioană.

Se achita cu o adorabilă gravitate. Obrazul se învă- păia de emoţie şi de recunoştinţă, cînd în ochii noştri citea o îndreptăţită admiraţie.

Copila răsfăţată a unor oameni răsfăţaţi de destin, obţinuse de la părinţi ziua aceasta ***a ei,*** cum Jack Me- doveanu şi Cora Medoveanu nu ştiuseră să-i refuze, cu puţini ani în urmă, orice capriciu, orice păpuşă, orice joacă a păpuşilor.

Se întîmpla ca aceşti Medoveni, să fie într-adevăr o pereche foarte modernă, vieţuind jumătate din an peste hotare, la Paris şi la Nisa, în staţiunile balneare ale Boemiei şi pe ţărmul lacurilor italiene. Pentru dînşii, celelalte şase luni, din ţară, constituiau un mizerabil şi obligatoriu exil. Îl îndulceau, Cora Medoveanu patronînd reprezentaţii de binefacere; Jack Medoveanu, crescînd cai de curse. Amîndoi, deschizînd salonul luptelor surde din acea vreme, pentru şefia partidului conservator.

Şase zile pe săptămînă, oglinzile vedeau şi pereţii auziau cu totul altceva, decît ceea ce putea să le ofere

puerila noastră societate.

La ceaiurile unde se adunau comitetele filantropice ale doamnei Cora Medoveanu, domnul Jack Medoveanu apărea meteoric, cu floarea la butonieră şi cu acel surîs de compătimire zeflemistă, pe care spiritele superioare îl acordă făpturilor condamnate la o viaţă pozitivă şi de-o jalnică mediocritate cotidiană. Plasa o glumă răutăcioasă. Iar gluma nu izbutea să descurajeze doamnele bătrîne, cu pelerini de mărgele negre şi cu capele de dantelă neagră, aşezate în cerc pe scaunele ultramoderne dar incomode, atente, nemişcate şi tăcute, ca broaştele în jurul unei băltoace.

Cora Medoveanu împlinise patruzeci de ani. Pe timpuri, pentru o femeie, vîrstă a tuturor renunţărilor.

Predispusă la incurabilă obezitate, îşi acceptase cu egală seninătate deformarea fizică şi aventurile extra- conjugale ale soţului. Îl socotea un copil teribil şi cam iresponsabil. Cu acelaşi surîs tolerant şi blajin, îi asculta şi aforismele destinate să discrediteze nobila pasiune filantropică. Aceste aforisme făceau înconjurul cluburilor şi erau citate răzbunător, de toţi soţii puşi la contribuţie pentru a rotunji fondurile „Vetrei luminoase” sau ale societăţii „Obolul”.

După zeflemistele definiţii rostite cu o perfidă candoare şi pe cît imi imaginez,

expropriate mai mult sau mai puţin din cronicile bulevardiere ale revistelor cu desene de Léandre şi Willette, Lautrec şi Petitjean; săruta cu graţie de paj mîinile cu pieliţa zbîrcită pe încheieturi, deformate de gută. Apoi, cu pălăria pe ceafă, cu floarea la butonieră, alerga spre alte orizonturi, învîrtind bastonul morişcă şi fredonînd ultima romanţă, cu aerul încîntat al perfectului seducător.

Mult mai activ se prezenta la ceaiurile celelalte, politice, unde prezida discuţii mult mai animate, deşi era considerat un amator lipsit de pasiune serioasă şi cu o condamnabilă înclinare spre extravaganţe ghiduşe. Răsunau atunci numele Cantacuzineştilor şi Lahovăreştilor; Tache Ionescu şi Filipescu, Nicolae Fleva, tribunul poporului şi Oculta, rezultatul alegerilor parţiale şi discursul lui Barbu Delavrancea.

Prin această lume, trăind numai pentru politică, răsturnîndu-se pe rînd de la guverne, intrigînd pentru şefii, organizînd manifestaţiuni la „Dacia”, purtînd manşete şi gulere tari, mustăţi, favorite şi barbă, ghete cu gumă, şi redingote solemne, Jack Medoveanu reprezintă altceva. Mai rar şi mai de preţ.

Era pionierul occidentalismului, arbitrul ideilor progresiste, un precursor. Printr-un paradox, de altfel caracteristic vremii, combatant conservator la el acasă, îşi scandaliza contemporanii şi compatrioţii cu

simpatii cînd anarhiste, cînd antisemite, cînd plebiscitare; invoca autoritatea lui Bakunin şi povestea cu animaţie asediul Fortului Chabrol, cumpăra cămăşile de la Londra dar jura pentru preşedintele Kruger; n-ar fi întins mîna unui vechil şi nu şi-ar fi poftit un arendaş să ia loc pe scaun, dar fusese cel dintîi bucureştean care-a cumpărat un fonograf şi a introdus lumină electrică în casă; ştia să uzeze cu naturaleţe de telefon, dar îşi pălmuia creditorii cînd deveneau prea exigenţi.

Personagiu pitoresc şi unic, acumulase din tinereţe, capitalizînd an cu an şi eveniment cu eveniment, un lung pomelnic de porecle, fără de care nimeni nu-i mai rostea numele:

Medoveanu — Edison.
Medoveanu — Ravachol.
Medoveanu — Fonograf.
Medoveanu — Modern-Style.
Medoveanu — Spadasinul.
Medoveanu — Burul.
Medoveanu — Derby.
Medoveanu — Kimberley.

La patruzeci şi cinci de ani, înalt şi zdravăn legat, purtînd monoclul atîrnat cu panglică lată ca principele de Sagan, vesta de fantezie descheiată la ultimul nasture ca principele de Galles, cioc agresiv şi mustaţă răsucită în spirală cuceritoare, pălărie cu boruri gigante şi înălţate într-o parte, după moda închinată generalului bur Cronje;

duelist şi autor de celebre cuvinte de duh, transplanta şase luni pe an de pe ţărmul Senei pe ţărmul Dîmboviţei, tipul bulevardierului parizian, popularizat de caricaturi, de cronicari şi de dramaturgi, impertinent şi adulat de femei, amator de buchetiere si amic al actriţelor de operetă şi de cabaret, finanţate cu buget lunar. O femeie întreţinută de Jack Medoveanu, era asigurată de-o viitoare carieră strălucită. De altfel, nu se oprea la dînsele decît fiindcă aşa cerea tradiţia. Făceau parte dintr-o anumită obligaţie de rang, cum erau caii de curse, echipajul de zi şi cupeul de seară la scară, loja la teatru, abonamentele la Gil-Blas. Îndeobşte îşi rezerva aptitudinile cuceritoare, pentru lumea sa şi a lui Claymoor, unde făcea ravagii şi unde nu odată, replicase soţilor şi fraţilor ultragiaţi cu vîrful de spadă sau cu tăiuşul de sabie, în dueluri de pomină.

Căci precum Liliana înfăţişa pentru vîrsta şi prietenele ei, tipul femenin ideal al romanelor la modă, tot aşa Jack Medoveanu corespundea altui ideal după care suspinau visătoare cititoarele.

În timpul acela, toată Capitala era scandalizată, nu fără oarecare pismă şi admiraţie, de ultima sa aventură. Compromitea stăruitor şi public, o prea frumoasă văduvă, care apărea în fiecare dimineaţă la Şosea, într-un docar galben pe două roate, cu pernele capitonate în

marochin roşu, o cravaşă cu sfichiu de mătase, hăţuri cromate şi un poneu scoţian. Jack Medoveanu sosea călare, cu pulpele strînse în cisme de lac, cu jachetă neagră şi pălărie tare, galopa pe aleea călăreţilor la deal şi la vale în jurul iubitei; poposeau aproape de ultimul rond, unde un om trimis înainte rămînea să păzească echipagiul şi calul; continuau plimbarea pe jos; o terminau acasă la prea frumoasa văduvă. Calamburgiii timpului, născocind un joc de cuvinte pe care aveam să-l întîlnesc mai tîrziu, cu aproximaţie, la nu ştiu ce humorist francez, botezaseră docarul: „Le tonneau de Madame Diogène" (Văduva se numea, într-adevăr, Diogenide). Iar la multiplele lui porecle, Jack Medoveanu mai căpătă un supliment: ***Medoveanu-Diogene.***

L-am văzut deunăzi, la Şosea.

Strîns într-o jachetă demodată, cu ghetre albe şi cu mustaţa încovrigată, cu aceeaşi panglică lată la monoclu, la şaptezeci şi opt de ani părea conservat prin metode frigoriferice. Ţapăn şi păşind cu articulaţii ruginite de reumatism, salutase cu un gest larg, desuet, o doamnă în vîrstă, topită pe perinele unui echipagiu antediluvian, cum mai apar încă din nu ştiu ce muzee retrospective, unele vehicule, pe străzile Bucureştilor.

Echipagiul cu cai fantomatici, s-a oprit; Jack Medoveanu s-a apropiat cu pălăria în mînă, a rezemat un picior pe scară...

Poate era ea. Femeia de atunci.

Poate altcineva.

În orice caz, doi contemporani, doi supravieţuitori, într-o lume străină de ei, grăbită, insultîndu-i agresiv cu guiţatul clacsoanelor.

Automobilele cu carapacea metalică şi joasă, alergau bolide vertiginoase pe roţi de gumă. Sus, pe cer, rotea bîzîind o escadrilă de avioane. Un ***haut-parleur*** împroşca tumultuoasa muzică a unui jazz, cu explozii de cimbale şi suspine sincopate de saxofon. Ce va fi gîndind, ce va fi spus, cum va fi acceptat această lume, pionierul de acum peste treizeci de ani, Medoveanu-Edison, Medoveanu-Fonograf, Medoveanu-Modern-Style?

Atunci, intimida prin ideile sale avansate şi baroce. Era tachinat pentru ele, cu simpatie şi cu admiraţie, iar poreclele şi le purta cu bravadă, ca tot atîtea glorioase titluri de precursor.

Cînd sosea din călătoriile de peste graniţă, evenimentul era anunţat cu trei-patru zile înainte de Claymoor, în Carnetul High-Life din L'Indépendance Roumaine. Răspundea triumfal la saluturi, din fundul trăsurii de casă cu cei doi superbi troteuri Orloff suri-rotaţi, ca un proscris întors din exil şi primit de popor cu aclamaţii. Se ştia îndată că va mai fi un duel nu peste multă vreme, că vor mai circula cîteva proaspete cuvinte de duh, cîteva farse de pomină, o

mascaradă la Şosea sau o altercaţie la Capşa.

Prietenii de club îl căutau ca iarba de leac, să afle ce se mai spune, ce se mai poartă, ce se mai pregăteşte într-o anumită lume a Parisului; ce stele au mai apărut la ***Moulin Rouge*** sau ***Maxime,*** în locul celor în declin: ***la Goulue, la Môme Fromage*** şi ***Nini Patte en l'Air.*** La ceaiurile de acasă se îmbulzeau invitaţii nerăbdători să cunoască amănunţit cum s-au prezintat ***Sarah Bernhardt, Duse, Susanne Desprez, Coquelin, Mounet,*** în ultimele piese; ce extravagantă născocire mecanică sau ce suav portret de ***Hellen*** a transportat trofeu în bagaje. Opiniile lui aveau putere de lege, chiar cînd contrariau prin cutezanţa sau paradoxul lor, sau poate tocmai din această pricină. ,,A spus Jack... ***Ce sacre Jack!***... Întrea- bă-l pe Jack... ***Ma foi!***... Ştie mai bine ca toţi, fiindcă nu-i din cei pe care-i lasă timpul în urmă. O ia întot-deauna înaintea timpului cu trei lungimi de cal, ***le bougre***

d'original!...”

Îl imaginez astăzi, într-un club, unul din cele două cluburi ermetice, unde trei decenii a fost arbitrul decisiv.

Îl imaginez intrînd, cu paşii lui ţapeni şi cu jacheta demodată, neagră-verzuie şi lucie, de rentier supravieţuind exproprierilor şi rentelor volatilizate. Îl văd cău- tînd cu privirea împrejur să descopere un singur, un ultim strigoi, cu care să se aşeze la o masă într-un ungher, să repovestească întîmplările de-atunci, să evoce celebrităţile de-atunci, să repete cuvintele de duh de-atunci.

Nu mai există nimeni. Nici unul.

Iar ceilalţi, cei care n-au şaptezeci sau optzeci de ani, ci numai treizeci şi patruzeci şi cincizeci, îi văd ocolindu-l, dîndu-şi coate, făcînd gol. „Ce mai pisălog şi papa Medoveanu, ăsta!” Ori mai odios, îi văd adunîndu-se cerc, aţîţîndu-l să istorisească un episod de o sută de ori istorisit, zădărîndu-l cu întrebări de-o sarcastică ignoranţă sau dînd cu neîncredere din cap, cînd invocă autoritatea unor contemporani dispăruţi de mult din viaţă şi din orice amintire... Îi aud izbucnind în hohot şi văd privirea senil nedumerită a lui papa Medoveanu:

„Ce găsesc oamenii aceştia de rîs?”

— Lăsaţi-l, monşer! Nu-l ştiţi că ăsta e de pe vremea fonografului? Medoveanu-Fonograf!...

Liliana purta o rochie ca elitrele lăcustei, cu multe volane şi volănaşe, cu jabou de dantelă. O rochie lungă pînă-n pămînt, care abia lăsa să se vadă vîrful minuscul al ghetelor de şevro negru, cu nasturi şi cu tocuri Louis XV, gîtuite la mijloc ca mînerele de sigiliu. Părul pieptănat à la Liana de Pougy, îi umbrea vioriu ochii ciudat violeţi.

Îmi simţi privirea urmărind-o, chemînd-o. Răspunse distrată unei întrebări pe care n-o ascultase şi veni lîngă mine.

— Cum? N-ai băut ceaiul, Enric?.

Îmi spunea întîia oară pe nume.

— Nu, Lilian! Uitîndu-mă la tine, am uitat de el...

— Nu minţi! Nu te-ai uitat nici la mine, nici la nimeni. Erai absent.

Am mărturisit adevărul:

— Nu l-am băut, fiindcă ai pus prea mult rom. Nu pot suferi alcoolul!...

Poate nu era adevărul întreg. Gustasem ceaiul. Dar ceaşca n-o golisem, nu fiindcă nu puteam suferi alcoolul, ci fiindcă feciorul lui Ştefan Sântion, nu avea dreptul să se lase ispitit de gustul alcoolului, ca să nu calce pe urmele lui Ştefan Sântion.

— Şi de ce n-ai spus, Enric? Lasă-mă să-ţi torn altul fierbinte. Vrei, Enric?

Întrebările erau numai un pretext ca să-mi repete numele. Îl pronunţa, desmierdîndu-l.

Am aşteptat să-mi toarne apa clocotită din samovar, să-mi dozeze esenţa din ceainic, bucăţile de zahăr, felia de lămîie, o singură linguriţă de rom: operaţie îndelungată de chimie postmeridiană, în care vreme îi admiram mijlocul subţiat de corset, mişcările mărunte, alintate, feline.

Se aşeză lîngă mine:

— Ce crezi despre Lucian?... Papa pretinde că a început-o mai bine ca anul trecut... Nici nu-ţi închipui cît m-ar bucura, Enric, să-l aducă prietenia ta pe calea cea bună!...

Am confirmat că într-adevăr, Lucian începuse anul cu note mai bune. Dar am exagerat spiritul de jertfă, cu care mă ofeream să-mi duc misiunea pînă la capăt — adică pînă la sfîrşitul anului. Căci pentru mine nu însemna nici o jertfă. Însemna o plăcere, un exerciţiu, şi prilejul rar, preţul cu care mă aflam aici.

Lucian era fratele Lilianei, camaradul nostru de ultimă clasă liceală.

Prin el străbătusem, eu şi Ion, în lumea aceasta altfel închisă unor băieţandri cu originea obscură şi cu tocurile tocite.

Moştenise toate cusururile lui Jack Medoveanu, fără să-i moştenească decît rămăşiţele însuşirilor. Predestinat unei vieţi de-a gata, la optsprezece ori nouăsprezece ani, era foarte iniţiat în grajdul de cursă patern, în repertoriul şansonetelor, în romanele lui Willy şi cronicile lui Jean

Lorrain, completate însă numai cu foarte vagi şi eretice noţiuni de trigonometrie, de sintaxa latină sau de chimie organică. Altfel bun camarad, loial, fălos fără să ofenseze, anunţa de pe atunci bravura simplă şi citată în ordin de zi pe armată, a maiorului de rezervă Lucian Medoveanu, care avea să cadă în fruntea batalionului, după şaisprezece ani, în luptele de la Caşin.

Deocamdată, această soartă, ce l-ar fi îndreptăţit să se dispenseze de cunoaşterea logaritmelor şi de excepţiile conjugărilor latineşti, era ascunsă în germenul viitorului, Elevul Lucian Medoveanu lupta la fiecare sfîrşit de an, cu o bravură mult mai moale, să-şi înalţe notele la limita unui nivel onorabil.

Iar eu, la încheierea trecutului an, îi fusesem de-un ajutor providenţial. Debarcasem numai de cîteva luni din oraşul meu de provincie. Destul atît, ca să-mi înscăuneze faima de tînăr fenomen: întîiul din şcoală, nu din clasă, întîiul din multe generaţii cîte s-au perindat.

Jack Medoveanu între două voiajuri, ceruse directorului de liceu să-i caute progeniturii un tutore, cum înfig pomicultorii, un stîlp zdravăn de sprijin, altoilor tineri şi şubrezi. Îmi îndeplinisem datoria peste aşteptări. O reluasem în anul acesta nou, din vreme. Şi astfel, îmi strămutasem prerogativele de june fenomen, odată pe săptămînă, din zona

limitată a liceului, la ceaiurile Lilia- nei Medoveanu.

Nu m-am simţit stingher. Nu m-am simţit niciodată, nicăieri, stingher. Poate aci, nici n-aş fi avut de ce; n-aş fi avut faţă de cine.

Prietenele Lilianei erau copilandre sfioase şi romantice, intimidate de sentinţele mele prompte, universale şi fără recurs. Cu ani neisprăviţi de pension, cu o dublă lec-tură, una autorizată: Octave Feuillet, Daudet, Bourget şi André Theuriet; cu alta clandestină: Zola, Marcel Prévost, Octave Mirbeau, Oscar Wilde sau Gyp, — roşeau la gîndul că am citit aceleaşi pagini, că imaginaţia ni s-a putut întîlni la acelaşi ***pasagiu,*** unde vicontele de Trémeur începe a desface cu degete nervoase agrafele de la corsajul Theresei d'Estève, şi unde autorul, roşind şi el, a terminat capitolul cu trei rînduri de puncte-puncte...

Iar prietenii lui Lucian, nici nu cutezau să-mi ţină piept. Îşi proclamau chiar cu oarecare fanfaronadă ignoranţa şi incompetenţa în toate domeniile.

Naşterea şi veniturile părinteşti îi scuteau de prea multă risipă a materiei cenuşii. Se mulţumeau cu o vagă diplomă de care n-aveau să uzeze prea des în viaţă.

Pînă atunci, îşi dădeau toate silinţele să realizeze pretimpuriu tipul dandyului blazat şi devorat de spleen, cu ochii cerniţi, crăvăţi bizare, pieptănături lăţoase şi inele cu pietre fatale, după chipul şi asemănarea lui

Dorian Gray, Des Esseintes şi Monsieur de Phocas.

La prima întîlnire, socotiseră că mă pot pune la locul meu cu altă superioritate.

Mă invitaseră, schimbînd semne complice din ochi, să ţin locul unuia dintre dînşii la clavir. O făcusem mai mult decît onorabil. Puseseră pe una din prietenele Lilianei să mă invite la dans. Valsam şi bostonam mai desăvîrşit decît aproape toţi ceilalţi. Eram universal. Îi dezarmasem. Iar simplitatea lipsită de agresivitate a acestor superiorităţi, îmi cîştigase toate simpatiile.

Devenisem şi aci un arbitru; un mic satrap care nu abuza de prerogativele mînuite cu atîta măsură şi graţie, Înţelegeam mai bine proporţiile acestei victorii nepremeditate şi totale, după privirea lui Ion.

Se afla în ea extaz şi pizmă, admiraţie şi reproş. Acaparam tot. Nu-i lăsam nimic — măcar satisfacţia unei sentinţe literare, într-un domeniu unde lecturile şi veleităţile lui de viitor romancier în germene, i-ar fi dat oarecare drepturi de întîietate. Ca întotdeauna, molîu şi intimidat, se împotmolea în consideraţii confuze, roşea pînă în vîrful urechilor, cu un tic nerod chinuia cele cîteva tulee de mustaţă gălbuie, îşi trecea mîna prin pletele sleite. Îmi implora ajutor cu privirea speriată. Interveneam cu o formulă pe care o dibuia de un sfert de oră, recoltam toate

aprobările şi, în loc de recunoştinţă, citeam în ochii lui de albastrul stupid al ochilor de gînsac, revolta şi invidia.

Spusesem exact ce voia să spună el şi întocmai cum ar fi vrut el să o spună.

Această privire mă urmărea şi acum. Lărgită de panică şi de ură.

Înţepenit pe scaun, într-un ungher, cu chica enormă şi cu lavaliera neagră, care însemnau în acea vreme un soi de insigne corporative ale breslei literaro-artistice, uitase prezenţa celorlalţi. Nu mai existam decît Liliana şi eu. Ştia, mă rugase cu cîteva zile înainte, să nu-i dau Lilianei, mistic gaj amoros, nu ştiu ce volum de Samain cu versurile dinadins subliniate. Milog, mă rugase să „i-o las lui.” Ca şi cum Liliana s-ar fi uitat vreodată la dînsul! ca şi cum merita o privire a Lilianei!

— Am citit, am recitit de atîtea ori versurile subliniate de tine, Enric! — spuse Liliana — încît aş putea să ţi le recit aci. Vrei?...

— Nu, Lilian! Ce oroare, aci!... Samain e pentru altă atmosferă. Intimă... într-un parc, pe-o bancă unde se scutură frunzele de castan, lîngă un avuz, într-o seară de toamnă, violetă, ca ochii tăi violeţi...

Cine-mi dicta cuvintele? Erau limonădoase ca versurile lui Samain.

Dar erau ca pentru o fată de atunci.

Liliana plecase ochii în jos, cu obrajii învăpăiaţi.

Cineva se instalase la pian.

Începuse un cîntec creol din Luiziana, de curînd adus în Europa, de nu-mi amintesc ce cîntăreaţă faimoasă:

„Oh! tell me that you love me...

„It's the sweetest, the sweetest story ever told!”

Liliana fredonă cuvintele şoptit. Ridică ochii, încă mai învăpăiată în obraji.

— Îţi plac cuvintele?...

— Da, Lilian! am minţit cu sfruntare, nevrînd să-i mărturisesc că încă eram prea puţin familiarizat cu limba lui Shelley şi Keats. Sînt cuvinte ca pentru tine, Lilian. Sînt pentru tine!... am adăugat la întîmplare.

— Adevărat, Enric?...

Şi repetă, parcă pentru a-şi întipări mai bine în minte, cuvintele imnului de iubire:

„Oh! spune-mi că mă iubeşti...

„E cea mai dulce, cea mai dulce poveste

care-mi poate fi spusă...”

— Adevărat, Enric? E cîntecul meu... De-acum, e cîntecul meu...

Banal şi incolor dialog, pentru un preludiu amoros. Dar atît îngăduia epoca în care iubiţii îşi încleştau mîinile pe furiş, cu săptămînile şi cu lunile, pînă la îndrăzneala celui dintîi sărut.

Ion, de pe scaunul lui din ungher, ne asasina cu privirea.

Am început să vorbim despre soarta lui Samain, mort nu de mult, undeva în apropierea Parisului. Despre soarta lui şi, din nou, despre versurile subliniate, pe care le lăsasem să-mi deschidă drum spre inima Lilianei.

Atunci a intrat Jack Medoveanu, în treacăt, cum venea întotdeauna la ceaiurile Lilianei, în camarad protector. Îl aştepta afară trăsura cu celebrii troteuri Orloff.

Urcase desigur, numai să-şi schimbe costumul.

Aruncă pălăria, mănuşile, bastonul cu mîner de fildeş, pe-o măsuţă. Venea să ne dea o lecţie de adevărată viaţă.

Într-o clipă, covorul fu răsucit sul. Scaunele trase lîngă perete. Rolurile distribuite. Lucian trecu la clavir. Răsună unul din acele cîntece cu o Dunăre albastră cum există numai în valsuri şi poate la izvoare.

Jack Medoveanu cuprinse mijlocul Lilianei. Tatăl şi fiica, alcătuiau o superbă pereche. Dar ochii ei reveneau mereu la mine şi pe mine mă aşteptau.

Înainte de a pleca, Jack Medoveanu, s-a aşezat alături, să deşarte un pahar de lichior.

Mă socotea o onorabilă şi consolatoare excepţie printre ceilalţi copilandri, vorbindu-mi de la egal la egal, cu o imperceptibilă nuanţă de simpatie ocrotitoare.

— Nostime, aceste prietene ale Lilianei!... spuse, scu- turîndu-şi cu unghia bombată şi lungă ca o unghie de mandarin, un scrum invizibil de pe reverul jachetei. Numai că la vîrsta aceasta, au un suflet prea nou, prea gol, ca o casă care miroase încă a tencuială! Adevărata femeie apare la treizeci de ani... Atunci capătă rasă, se stilează, are conştiinţa unui tip feminin, învaţă să se îmbrace şi mai ales să se dezbrace... Te sfătuiesc pentru debut, să te opreşti la aşa ceva... ***Tu comprends? Cette femme-là, c'est la femme... Et c'est rien que ça qu'elle demande... La garce!*** Nu căuta altceva. Fiindcă aceasta lasă urme mai apoi, pentru toată viaţa... Şi nici nu e nevoie să fie prea frumoasă. Nu femeile cele mai frumoase merită întotdeauna să fie şi cele mai iubite!

— Îmi imaginez. Frumuseţea perfectă e o monotonie, ca oricare alta...

Jack Medoveanu mă privi peste umăr, mai atent.

— Cum ai spus? „Frumuseţea perfectă e o monotonie ca oricare alta!..." Dar ai spus ceva admirabil! ***A la bonne heure, mon petit gars!***... Se cunoaşte că eşti de altă rasă, decît toţi rîncacii ăştia pe care n-aş paria un napoleon la cursa lor din viaţă.

Am înţeles că în ochii lui Jack Medoveanu crescusem, şi că, la cea dintîi ocazie va repeta, fără să citeze, sentinţa de condamnare a frumuseţei perfecte.

Pe urmă dispăru, răsucind bastonul între degetele înmînuşate, spre atîtea grave datorii cîte îl aşteptau.

Noi am rămas. Am dansat al doilea vals cu Liliana. Şi al treilea şi un boston şi o mazurcă poloneză. Ion îşi rodea unghiile, cu ochii micşoraţi în văgăunele orbitelor şi cu fruntea săpată de creţuri.

Drumul l-am făcut împreună, pe jos, în înserarea albastră, tăcuţi şi izolaţi fiecare în universul nostru.

Se întorceau echipagiile de la Şosea, în fîşîitul mat al roţilor de cauciuc, în cadenţa ritmică a copitelor. Femei cu pălării încărcate de flori, de pene de struţ şi de păsări minuscule cu ochii de sticlă, răsturnate pe pernele elastice, priveau cu ochi pierduţi în gol, cu un surîs extenuat pe buze. Cîte-un docar înalt şi rapid, mînat de stăpîn, trecea atingînd pietonii de pe bordura trotuarelor cu aripile late. Toţi se cunoşteau, se salutau, îşi strigau cuvinte din goana cailor. Făceau parte din aceeaşi strînsă şi restrînsă familie.

Erau cu toţii viitoarele lor fantome, şi aceasta n-o ştiau, şi de aceasta nu se înfricoşau.

— Ce ţi-a spus Liliana?... îşi luă Ion însfîrşit curajul să întrebe.

— Nu ştiu. Copilării! am strîns din umeri, fiindcă într-adevăr, Liliana era departe din gîndul meu în clipa aceea.

Ne-am despărţit fără alte cuvinte. Ion s-a dus să treacă pe dinaintea ferestrelor de cafenea, unde putea să întrevadă înlăuntru, la cîteva mese cu ceştile golite de şfarţ, idolii lui pletoşi, cu pălării gigante, cu lavaliere şi cu pipe de cioplitori italieni.

Eu am grăbit paşii spre o anticărie, să cumpăr două dicţionare: unul englez-român şi altul român-englez, o gramatică şi un manual de conversaţie.

„Oh! tell me that you love me...

„It's them sweetest, the sweetest story ever told!”

În cîntecul creol din Luiziana, nu auzisem suspinul deznădăjduit de dragoste.

Nu mă interesa.

Feciorul lui Ştefan Sântion, n-avea dreptul să dea ascultare acestor slăbiciuni care-au ruinat viaţa lui Ştefan Sântion. Pentru mine fusese numai prilej să-mi constat o inferioritate care trebuia să dispară. Şi înce- pînd chiar din seara aceea, două ceasuri pe noapte au fost consacrate studiului limbii engleze.

„Oh! tell me that you love me...

„It's the sweetest, the sweetest story ever told!”

De unde-au răsărit, unde-au dormit pînă acum, stihurile acestea, să deştepte umbra unei umbre?

CAPITOLUL V

Fapte diverse

Anul acela, 1901, sfîrşea sub semne dramatice.

S-ar fi spus că-i dădea zor să lichideze păcatele veacului trecut. Şi că veacul cel nou mai avea încă a stîrpi vechea prăsilă de rogoz şi de măsălariţă, mai avea încă a mătura drojdia miazmelor vechi de pe putrede smîrcuri, ca numai după aceea să-şi poată deschide drumurile sale, altele, neumblate; să-şi poată limpezi zările sale, altele, primenite.

Criză de guvern. Criză în finanţe. Aspre reduceri bugetare. Biruri întărite cu zece la sută. Ţinuturi devastate de secetă, răzvrătiri pe-alocuri la sate, ciocniri de trenuri cu morţii sfîrlogiţi în vîlvătăi de petrol, clopotniţi năruite din senin, crime, incendii, dueluri, adultere, toate luau proporţia bîntuirilor biblice.

În micul univers de-atunci, pe măsura evenimentelor de-atunci, aveam sentimentul că trăim un moment epic. Un sfîrşit de lume şi un început de altă lume.

Cifrele din calendar ne hipnotizau cu a lor convenţională delimitare, precis scrisă negru pe alb. Anunţau veac nou. Voiam cu nerăbdare veac nou. Ne şi închipuiam intraţi în veac nou. Departe de a bănui că sumbrul ciclu al împlinirilor biblice ne pîndea cu sorocul amînat doar pentru vara anului 1914, căutam simptomele lumii ce va să vină în searbăde întîmplări şi fapte diverse.

Îmi amintesc, astfel, ridicola îmbulzeală a glotimii de gură cască, pe cheiul gîrlei, la cea dintîi experienţă a unor vaporaşe sortite mai apoi să ajungă de rîsul şi ocara rubricilor umoristice şi a cupletelor, sub pompoasa denumire de Flotila Dîmboviţei. Nişte tigăiţe absurde, meschine, instabile, înguste de trei paşi, cu coviltire de pînză vînătă şi cu un motoraş strănutînd astmatic; dar secţionate bineînţeles în două clase de pasageri, boierimea de-o parte, plebea de alta. O demnă replică pe apă, a tramcarelor lui Toma Blîndu pe uscat. Cu tot comicul naufragiu al experienţei, evenimentul era focos comentat ca un semn al apropiatei occidentalizări. Şi simptom al unei altfel de occidentalizări, ni se părea şi dezbaterea de la Curtea cu juri, unde începuse procesul asasinatului din Strada Icoanei.

Acum e uitată multora şi această poveste. Atunci a fost senzaţia anului.

Un băiat din protipendala Capitalei, cu neamuri sus- puse, ucisese o femeie fără nici un motiv. Caz tipic de crimă gratuită,

destinată să intre de-a dreptul în arhivele lui André Gide şi anticipînd bizar isprava pe care avea s-o săvîrşească după treisprezece ani eroul său, Lafca- dio, nu ca un precursor, ci ca un întîrziat discipol al precocelui pionier valah. Pe Candiano-Popescu îl cunoscusem întîmplător, fiind din casta lui Lucian Medoveanu şi de-o vîrstă cu noi. Iar nimic nu vestise în tînărul vesel, gureş, puţin cam halucinat, eroul crimei inutile, al crimei pentru crimă, din artă pentru artă.

Am asistat la dezbateri, mai pasionaţi ca spectatorii unei drame la Teatrul Naţional cot la cot cu Ion.

— Iată pentru tine, literatură! Literatură modernă sadea: Barbey d'Aurevilly, Villiers de L'Isle Adam, Oscar Wilde...

— Taci!... mă rugă Ion.

Am tăcut, ascultînd amîndoi actul de acuzare, în vreme ce la spatele nostru femeile cu binocluri şi lornete, se înălţau în foşnet nervos de evantaie să examineze eroul crimei. Candiano privea impasibil judecătorii şi juraţii, cu ochii ironici şi superiori ai lui Lafcadio, cel care-şi educa nervii să reziste la durere, împungîndu-şi carnea cu vîrful briceagului. Dar pe atunci nu exista încă nici un Lafcadio, poate nici în imaginaţia lui Gide.*

---

* Romanul lui Andre Gide, ***Les caves du Vatican,*** unde este vorba de „crima gratuită" a lui Lafcadio, apărea în 1914 — personajul respectiv fiind un tînăr

Declaraţiile de la primul interogator, citite odată cu actul de acuzare, păreau într-adevăr desprinse din materialul colecţionat cu atîta grijă mai tîrziu, de părintele sufletesc al lui Lafcadio:

— „M-a poftit la masă. Dar am refuzat. Cum să mă- nînc şi să beau, cînd atît ar fi fost destul să-mi pierd poate curajul?

„Am lăsat-o pe ea să mănînce şi am evitat s-o privesc, Îi era foame. Mînca bestial. Cînd a sfîrşit, am invitat-o să se dezbrace: — Scoate rochia! Vreau să-ţi admir corpul tău frumos. Tu ştii cît îmi plac formele tale divine!... Scoate-ţi rochia şi cîntă-mi goală, la piano!...

„Ea s-a executat pe dată. Şi-a scos rochia şi s-a aşezat la clavir. A început să cînte. Îi priveam spinarea rotundă şi grasă. Corpul divin. Creştea, ardea în mine dorinţa să-i înfig mai repede pumnalul... M-am dus în vîrful degetelor pînă la pardesiu. Am scos stiletul din buzunar. Am lăsat teaca pe masă în sufragerie şi m-am apropiat tiptil. Ea continua să cînte... Eu m-am plecat să aleg locul cel mai bun... Am ridicat pumnalul, m-am năpustit asupra ei; cu stîngă am apucat-o de ceafă, cu piciorul am fixat-o peste mijlocul trupului şi cu dreapta am înfipt pumnalul adinc. Cînd s-a smucit, mînerul pumnalului s-a rupt; dar n-am slăbit-o din

---

român de 19 ani. De aceea şi face scriitorul atît de strînsă şi permanentă legătură între Lafcadio şi Candiano-Popescu.

mînă... Am trîntit-o cu faţa în jos, m-am pus cu genunchiul pe ea şi i-am tras cu stiletul o lovitură atît de puternică, încît a intrat pînă în celălalt capăt.... Îmi era teamă să nu strige. Atunci i-am descleştat gura cu mîinile, i-am apucat limba şi am tras-o pînă ce n-a mai mişcat. Am aşteptat să nu mai dea nici un semn de viaţă..."

La confruntarea cu cadavrul, procurorul îl întrebase ce impresie simte.

— „On dirait que c'est une vache égorgée!...

— „N-ai avut nici un raport cu ea înainte de a lovi?

— „O nu!... Puteam să fiu atît de imprudent? Aceasta m-ar fi moleşit şi n-aş mai fi avut destulă energie!..."

Răspunsurile din şedinţă, nu erau mai prejos.

— „De ce crezi că nimic nu este imposibil?

— „Pentru că totul se poate gîndi! '

— „Explică-te!

— „De exemplu e imposibil cu mijloace materiale să mă transport în lună! Cel puţin deocamdată! Ei bine, eu mă transport în lună!... Cu ochii închişi, cu gîndul, destul să te întinzi în pat şi să te gîndeşti că te urci în lună ori să cobori luna la tine.

— „Şi ce vezi în lună?

— „Ce-mi pofteşte inima şi ce-mi făureşte imaginaţia! Case de ciocolată sau cai de pesmeţi, dacă vreau...

— „Spuneai că te-ai gîndit mult asupra universului. Care e religia cea mai bună după dumneata?

— „Religia osmană! Osmanul e mai logic decît creştinul... Uită-te la Christos! Şade acolo ca o barză. Ne închinăm la două beţe. La zugrăveli stupide de pe icoane. Osmanul se închină la lună... Cred că e mult mai logic aşa!...

— „Admiţi, Candiano, că prietenul dumitale de aci a jucat un rol? Că el a fost autorul intelectual? EI, capul, şi dumneata mîna?

— „Ce idee!... Admit că dacă eu aş fi pămîntul şi că dacă în acest pămfnt s-ar arunca sămînţă, admit că ar rodi stricnină!...”

Astfel de răspunsuri insolente, făcuseră nu cu mult înainte, vîlva procesului lui Oscar Wilde.

Departe de Dîmboviţa cu flotila sa, de tramcarele lui Toma Blîndu, de mustăriile noastre naţionale şi grătarele cu mititei. Într-o altă, mai rafinată lume. în occidentul de unde venea; şi unde pleca Jack Medoveanu. La cafenelele cu absint şi în cenaclurile simboliste de la Paris, Londra, Bruxelles, Berlin.

Ştiam ceva, dar nu deplin pe-atunci. Atît cît putea să cunoască un licean de la Dunăre, avid de cărţi, reviste şi ziare apusene. Un adolescent cu atenţia mai ager sensibilizată decît îndeobşte — acum aş

spune: mai alarmant şi funest sensibilizată! — la toate aspectele, evenimentele şi simptomele vremii sale, fără vreo predilecţie deosebită pentru literatură.

Dimpotrivă chiar.

Aveam oroare de fervorile literare. Nu mă pasionau frumuseţile unei pagini, cadenţele, frăgezimea imaginilor, armonii, emoţii. Eram un lector feroce. Cele mai faimoase romane mă interesau strict documentar, util, ca un text din Suetoniu ori ***Tratatul quadraturii curbelor*** de Newton, doar în măsura în care mă ajutau să-mi lărgesc orizontul lumii din afară şi să-mi sondez necunoscutele din mine, ca să le pot domina mai lucid.

Ca fapt divers deci, divers dar categoric demonstrativ, ştiam că mult adulatul şi mai apoi mult hulitul Petro- nius al veacului răposat, îşi isprăvise o osîndă grea în temniţa din Reading, după un proces scabros. Ştiam că din carceră trimisese contimporanilor două mesagii, poate sincer dureroase, poate numai meşteşugit sincere, ***Ballad of Reading Gaol*** şi ***De profundis,*** ridicate în slavă de unii şi de alţii ca un răsunător caz de umilitate umană şi de căinţă. Şi mai ştiam că răsunătorul caz de căinţă şi de umilitate nu-l ţinuse mult. Că înainte de-a ajunge ziua reabilitărilor de-apoi, abia eliberat, pe dată se şi afundase din nou în mai mîrşave abjecţii, milogind raţia cotidiană de absint şi pomana unui prînz unde se achita cu ve- chile-i rîncede

bufonerii, cerşind gologanii ţigărilor în dreapta şi în stînga, alcoolizîndu-se ca un Ştefan Sântion oarecare, pînă ce în 1900, cu un an în urmă, murise la Paris, sub numele de Sébastian Melmoth, într-o mansardă lugubră de hotel şi într-o hidoasă decrepitudine trupească, putred de viu.

Acestea le ştiam.

Iar soarta sa, n-avea de ce să-l înduioşeze pe feciorul lui Ştefan Sântion.

Mi se părea justă, logică, meritată.

Mă uimea numai şi mă indigna comparaţia cu Petro- nius, celălalt, contemporanul lui Neron, stăruitor prizărită în cronicile publicaţiilor înaintate de la Paris. Toate din mine respingeau orice indulgenţă pentru asemenea vieţi sterpe, robite simţurilor, frivole. Dar oricît de neîn-duplecat şi fără excepţie le osîndeam cu toptanul, trebuia să recunosc că adevăratul Petronius arbiter, cum îl numea însuşi severul Tacit, sfîrşise într-altfel, cu totul într-altfel.

Mult mai demn, mai consecvent, mai nobil.

Arbiter.

Nu abdicase. Nu milogise. Nu voise să primească milogeli. Întru aceasta îl înţelegeam. Îl absolveau de multe.

Din pagina celebră a ***Analelor*** lui Tacit, aflasem încă din clasa şasea liceală, minuţiozitatea calmă şi savantă de nedesminţit regizor al voluptăţii, cu care îşi

pregătise moartea, cînd amicul său Neron ameninţa să-i ia viaţa din meschină invidie de cabotin şi cînd el a decis să şi-o ia singur, fiindcă numai lui îi aparţinea. Mai întîi lichidarea amănuntelor triviale, cu precauţii şi surprize maliţioase, vrednice de autorul ***Satyriconului***. Vasul cel mare şi rar, preţăluit la cîteva sute de mii de sesterţi şi la care de ani şi de ani rîvnea Neron, sfărmat în hîrburi mărunte ca să nu i-l mai poată expropria postum. Sfărmat şi sigiliul inelului, pentru ca nu cumva să-l mai folosească slugile împărăteşti, despoind pergamentul cu supremele-i voinţi şi pecetluind la loc cine ştie ce alte apocrife adausuri. Apoi, acestea odată isprăvite, ospăţul ultim cu ultimii amici fideli. Vinele deschise şi închise după capriciul său între două cupe şi două dialoguri despre imortalitate, petale de trandafiri presărate în sala festinului, stihuri şăgalnice alternate cu acorduri de strune în surdină, evocarea amintirilor din anii tineri şi plimbări agale pe aleele grădinii cu popasuri la umbră de platani, baie, nard, mirodenii, sclavii eliberaţi, şi în a doua noapte, somnul din urmă, ca încheierea cea mai uşuratec zîmbitoare a unei vieţi care n-a fost altceva.

Cam teatral. Cam spectacol de Opera-mare, actul final, ultima scenă. Nu se cam potrivea cu moartea lui Socrate, bunăoară. Însă peste veacuri, se potrivea şi mai puţin cu hîda agonie a lui Oscar Wilde, arbitrul

impostor. Aşa judecam atunci, în juvenila mea instransigenţă, refu- zînd să admit paralela improvizată superficial de revistele de la Paris. Nu luam aminte la compensaţia unor asemuiri mult mai apropiate şi mai certe. Nu-mi dădeam seama de strania înrudire dintre unele episoade ale procesului Wilde de la Londra şi alte episoade ale dezbaterilor de la Curtea cu juri de pe ţărmul Dîmboviţei, unde ne toceam noi pingelele şi asudam într-o îmbulzeală sufocantă, lungind gîtul să nu ne scape nici o replică. De altminteri nu luau aminte pentru a trage vreo concluzie, nici juraţii şi martorii, nici acuzarea şi apărarea, nici medicii experţi. Iar mie avea să mi se lămurească asemănarea mult mai tîrziu, abia în 1910, pe-o mică şi încîntătoare plajă de pe coasta bască, lîngă Saint-Jean-de-Luz, cînd toate erau foarte departe, Dîmboviţa, Candiano, Ion, pasionantele dezbateri de la proces şi pasionantele noastre dezbateri după ce ajungeam în stradă. Şi numai printr-o întîmplare, e adevărat. Numai întîmplarea mi-a pus în mînă cartea unui prieten al lui Oscar Wilde, unde zugrăvea amănunţit peripeţiile procesului de la Londra.* Văd cerul, oceanul, plaja, zborul pescăruşilor albi, mă văd culcat la picioarele scaunului

* Procesul lui Wilde a avui loc în 1897. El însuşi dăduse în judecată pe lordul Queensberry, care-l acuzase de inversiune sexuală, şi pierduse procesul, fiind condamnat la 2 ani muncă silnică.

de pînză unde citea Annie şi mă văd deschizînd cartea... Pe urmă acestea se împîclesc. Se sting. Poate nu le-a venit vremea. Acum absurd de clar, inutil de clar într-asemenea ceas, mi se aştern pe hîrtie din amintire, răzleţele dialoguri aşa de straniu înrudite în insolenţa lor.

— „Novela în discuţie e după dumneata imorală sau nu?

„Oscar Wilde a înveselit auditoriul cu răspunsul dez- gustat.

— „Mai rău decît imorală! E prost scrisă...

— „Dumneata vorbeşti despre un bărbat care îl adora pe altul. Ai adorat vreodată un bărbat?

— „Nu! răspunse placid, Oscar Wilde. În afară de mine însumi, n-am adorat niciodată pe nimeni!"

Candiano răspundea cu acelaşi dispreţ faţă de poveţele apărării, afişînd acelaşi dandysm agresiv:

— „Mă rog, dumneata plîngi vreodată?

— „Foarte rar! Pentru un bărbat plînsul e dizgraţios!

— „Bunăoară, cînd ai plîns?

— „Cînd a murit Verdi!

— „Aşadar, şi n-ai plîns de remuşcare nici după ce-ai văzut nefericita victimă întinsă la picioarele dumitale, în balta de sînge?

— „Ce întrebare! De ce-aş fi plîns? Spectacolul m-a scîrbit pur şi simplu. V-am mai spus o dată. Era oribilă! Une vache égorgee!

— „Ce cunoşti despre lume?

— „Atît sigur! Că eu sînt nimic. Ca şi voi toţi de altfel!”

Sala a izbucnit în hohote.

Nu mi-am stăpînit zîmbetul nici eu. Rîdea bleg şi Ion, cu palma la gură.

Prea multe nu ştiam atunci despre amănuntele de la procesul lui Oscar Wilde, cu răspunsurile sale care tot aşa au stîrnit hohote şi aplauze, pentru ca să-i pecetluiască soarta mai fără îndurare, cînd juraţii după ce s-au amuzat bine au trecut în camera gravelor chibzuinţi. Dar ştiam ceva despre romanele lui de-o suspectă obsesie a crimei. Făcînd numai aceste apropieri, m-am întors către Ion, împărtăşindu-i gîndul în şoaptă.

— Te pomeneşti că-l va fi citit pe Oscar Wilde?... Ar fi pentru avocaţi un argument admirabil, cea mai indiscutabilă! circumstanţă atenuantă. Eu l-aş prezinta ca o victimă a lui Wilde.

— Wilde?... Candiano e victima lui Wilde? De unde s-a mai înhăitat şi cu ăsta, nenorocitul?...

— Da, Wilde! Şi chiar dacă nu-i aşa, eu tot l-aş trece pe socoteala lui... Ar fi singura ocazie să contribuie de dincolo de mormînt, la o faptă caritabilă...

— Care Wilde, bre?... întrebă Ion, tot aşa de întîrziat în asociaţiile de idei, ca şi în literatura timpului.

— Care!... Cărţile lui Oscar Wilde, unde e vorba numai de crime! ***Portretul lui Dorian Gray! Crima lordului Arthur Savile! Portretul domnului W.H.,*** fatalul Willie Hughes, din sonetele lui Shakespeare!

— Nu mă mai lua la sigur cu erudiţia ta!... Dacă e contemporan cu Shakespeare, e cioarsă veche.

— Cu Shakespeare contemporan?... Contemporan cu noi, cu mine, cu tine, bastard făt-frumos al Muzelor!

— Ei, nu mai spune?... Vorbim atunci în pauză...

— Ssst! Linişte! Ce-i, cafenea aci?... ne-a ţiştuit publicul.

Noi am tăcut. Recunoşteam contrariat că Ion cam avea dreptate. Erudiţia mea se întemeia mai mult pe informaţii indirecte, de-a doua mînă, cum nu-mi stăteau în fire. Fugare recenzii, cronici şi bibliografii din revistele pariziene. Volumele pomenite le frunzărisem fără să mă atragă şi le pusesem la loc în biblioteca Lilianei Medoveanu. Dar în aceeaşi clipă m-am şi hotărît să le cumpăr şi să le integrez lecţiilor de limba engleză, cu toată repulsia pentru omul care-şi isprăvise cariera de al doilea Pe- tronius, într-o mansardă lugubră de hotel. Ion, mult mai grav atins de ***morbus litterarius,*** ciulise urechea. Prea îi sunau fatal titlurile! Sînt sigur că mi-ar fi dat ghiont să mai întrebe ceva, dacă nu s-ar fi ridicat atunci în

picioare şi dacă n-ar fi trecut la bară Barbu Delavrancea.

Îndată a rămas cu ochii de gînsac fascinaţi de aspectul leonin şi tumultuos al vestitului orator. Apărătorul lui Candiano şi autorul atîtor cărţi de un pitoresc mai indigen şi mai pe înţelesul tuturor, îşi drese glasul şi umplu sala de vaier şi suspine. Acum Ion îi ţistuia pe ceilalţi, încruntîndu-se la dînşii să tacă şi să nu-şi scîrţîie tălpile.

Dispăru în pauză după maestru, urmîndu-l ca o umbră, pentru a-i copia gesturile şi ticurile. Nu tîrziu s-a întors roşu-sfeclă de emoţie, trecîndu-şi mîna prin părul cînepiu şi zburlindu-l întocmai ca idolul său ambulant.

— Ştii tu că mi-a vorbit Delavrancea?

— Ei, cum?... m-am mirat.

— Uite-aşa! Foarte simplu.

— Glumeşti?

— Parol! Să-mi crăpe ochii dacă te mint! Mi-a vorbit, cum vorbim noi acum...

— Şi ce ţi-a spus?... am stăruit incredul.

— Mi-a făcut semn: June simpatic...

— Fugi de-aic-i!... Ţi-a spus ţie june simpatic?... Delavrancea e un om deştept...

— Ascultă şi aşteaptă!... Dacă mă întrerupi... Mi-a făcut semn şi mi-a spus: June simpatic, fii atît de amabil te rog şi strigă aprodul să-mi aducă un şpriţ la pahar mare, în loc de apă chioară!...

Stăpînindu-mi zîmbetul, am continuat să-l ispitesc cu o prefăcută invidie.

— Ce noroc pe tine! Aceasta va rămîne o dată memorabilă în viaţa ta, Ioane!

— Te cred ... se înfoi Ion, tot canonindu-şi pletele lă- ţoase, să le aducă la o învolburare mai romantică. Delavrancea! Închipuieşte-ţi! Barbu Delavrancea, adresîndu-se unui băieţandru, cu o cordialitate de mai bătrîn camarad.

— Faci concurenţă grenadirului lui Napoleon!... am insinuat.

— Care grenadir? Nu cunosc...

— Care Wilde? Care grenadir? Eşti prea monoton pentru un aspirant la succesiunea lui Barbu Delavrancea!... Uite-l aci!... Grenadirul din desenele lui Caran d'Ache!... am spus, întinzîndu-i revista franceză din buzunar, unde caricaturistul plin de duh şi de talent, astăzi uitat, zugrăvea cu urmare în episoade săptămînale, o hîtră epopee napoleoniană. Uită-te bine! Desenul, ca desenul... Nu-i chiar leit cu tine. Dar textul?... Aidoma, tu şi Dela- vrancea!

Nu născoceam nimic. Legenda desenelor aidoma. Un grenadir îşi uluieşte camarazii în bivuac, pretinzînd fălos că împăratul a stat la taifas cu dînsul. Ceilalţi nu cred. Grenadirul se jură. — Oui, l'Empereur m'a parle! — Qu' est-ce qu'il t'a dit? — Il m'a appelé imbécile!

Mototolind foaia, Ion şi-a lungit botul şi mi-a aruncat o privire mai asasină decît va fi fost a lui Candiano, cînd îşi măsura victima

din spate, înainte de a-i înfige stiletul între umeri.

Pe urmă, dezbaterile ne-au ţintuit iarăşi în încordare şi incidentul a fost uitat. Pe mine mă pasiona cazul Candiano pentru pricini secrete şi încă turburi; pe Ion, pentru pricini literare şi pentru delirul dezlănţuit de pledoaria vulcanică a lui Barbu Delavrancea.

CAPITOLUL VI

Şi diverse tălmăciri

Patru zile am sacrificat şcoala, ca să nu pierdem nici o şedinţă.

În seara de-a patra, după verdictul care l-a trimis pe Candiano la temniţă pe zece ani, am cutreerat străzile cu Ion, pînă tîrziu, în bura măruntă de octombrie.

Toamna se înăsprise brusc.

Un vînt subţire desprindea frunzele ude, împingea în pale mişcătoare perdeaua sură a ploii, făcea să tremure în clipiri muribunde luminile felinarelor cu gaz aerian. Prăvăliile îşi trăgeau obloanele. Trecătorii păşeau sub umbrele, în băltoace murdare, cu un mers istovit şi fără speranţă, de osîndiţi la muncă silnică. Capitala era urîtă şi tristă. Cîte-un cupeu, ne împroşca pînă în creştet. Tramvaiele hîde, cu cai, duruiau sinistre ca dricuri de sinucigaşi în noaptea ostilă, cu lămpile lor pîlpîinde, de ulei.

Ne gîndeam amîndoi la omul de tinereţea noastră, dus între baionete, să lipsească zece ani de la viaţa noastră, să lipsească pentru totdeauna de la orice adevărată viaţă. Şi era destul gîndul acela, ca toamna deodată să nu ni se pară atît de cîinoasă, străzile atît de posomorîte, ploaia atît de îngheţat pătrunzînd pînă la os.

Am ridicat în acelaşi timp, cu aceeaşi mişcare, obrazul să primim stropii în faţă.

Era şi aceasta o libertate.

Învăţam să o preţuim, fiindcă fusese altuia interzisă.

— În orice caz, — am spus, — nu e un criminal de rînd! Mi-a părut de o mie de ori mai interesant, decît toţi cei care l-au judecat, l-au condamnat sau l-au apărat!...

Ion, care vedea viaţa numai prin literatură, fu de altă părere.

Confruntă crima lui Candiano-Popescu, cu a lui Ju- lien Sorel, cu acele din ***Discipolul*** sau ***André Cornélis,*** cărţile lui Bourget, pe atunci mult slăvite. Acolo vedea un mobil, un act de revoltă, o dramă de conştiinţă, o răzbunare pe ipocrizia şi legile societăţii. Aci, o crimă absurdă şi scabroasă, fapta unui iresponsabil. Cită în- tr-ajutor, pasagiul din ***Le Rouge et le Noir:*** „Nu există drept natural, acest cuvînt nu e decît o veche nerozie demnă de procurorul care m-a acuzat cu atîta asprime mai alaltăieri, şi al cărui bunic a fost îmbogăţit printr-o confiscare, de către Ludovic al XIV-lea. Nu

există ***drept,*** decît atunci cînd există o lege pentru a te opri să săvîr- şeşti cutare faptă sub ameninţarea pedepsei. Înainte de lege, nu este ***naturală*** decît forţa leului sau nevoia vietăţii care suferă de foame, care sufere de frig, ***nevoia*** într-un cuvînt... Nu! Oamenii pe care societatea îi onorează, nu sînt decît tîlharii care au avut norocul să nu fie prinşi în flagrant delict. Acuzatorul pe care societatea l-a năpustit asupra mea, s-a îmbogăţit printr-o infamie... Am comis un asasinat, sînt condamnat pe drept, dar în afară de această singură faptă, Valenod care m-a condamnat, este de-o sută de ori mai dăunător societăţii...”

— Pe Julien Sorel, îl înţeleg, îl justific! continuă Ion. Ca şi pe toţi eroii lui Bourget, cîţi s-au ridicat rebeli sau victime în faţa societăţii şi expiază o vină care nu e a lor... Dar acesta de ce-a ucis? Ce-a răzbunat? Ce-a avut de plătit vieţii? Un degenerat crescut şi trăit în huzur, asasinînd pe la spate o femeie fără apărare... Şi tot cinismul răspunsului: „N-am vrut s-o am, fiindcă-mi era teamă să nu mă moleşesc şi să nu mai am destulă energie!...”

— Şi aceasta nu-ţi spune nimic?

— Ce poate să-mi spună? O brută!...

— N-o pui în legătură cu celălalt răspuns? Cînd l-a întrebat Delavrancea: „Ai mai avut vreodată relaţii cu Iulia Iarcu?” A răspuns: „Da, de două ori. Mai demult. Şi mi-a lăsat întotdeauna o impresie de dezgust!” Nu e oare unul din mobilele crimei aici? În acest dezgust al masculului după ce-a avut o femelă: drama noastră, cea dintîi dramă a adolescenţei... Iubeşti, doreşti o femeie, aspiri ceva încă nemaitrăit de nimeni. Şi aspiraţia ta se rezumă la ceeace-ţi poate oferi orice femeie care se vinde, invitîndu-te cu ochiade la colţ de stradă... Candiano a simţit-o aceasta mai crunt decît noi toţi. N-a ucis-o pe Iulia Iarcu. A ucis femeia!... A ucis aspiraţia prin care te socoţi o vreme înnobilat şi care nu e decît un instinct animal, al speciei, condamnat să sfîrşească în dezgust... Ispita degradării! Unealta pierzaniei!

— Acestea sînt paradoxe! rosti Ion. Crima rămîne crimă şi e cu atît mai odioasă, cu cît n-are nici o justificare. Omori de nevoie, de foame, de frig... Omori din pasiune; o femeie care te-a înşelat sau care nu va fi niciodată a ta, ca să nu fie nici a altuia... Omori din răzbunare!... Pe cînd eroul tău?... Obreja avea dreptate.

Un degenerat ereditar. Poate pe tema aceasta, da, ai putea să-l aperi! În loc să-l fi trimis la temniţă, merita să fie trimis la balamuc. N-ai ascultat răspunsurile?

— Care răspunsuri?

— Acele cu imposibilul şi cu luna...

— Iar acestea sînt răspunsuri de iresponsabil, de degenerat? „Cred că nu există nimic imposibil, fiindcă totul se poate gîndi”. Acesta îţi pare răspuns de nebun? Eu cred că nu s-ar fi lepădat de el, nici un discipol al lui Platon ori al lui Socrate.

— Şi celălalt? „Admit că dacă eu aş fi pămîntul şi în acest pămînt s-ar arunca sămînţă, ar rodi stricnină!” E un răspuns tot demn de discipolii lui Platon ori ai lui Socrate? Delir fără febră, de nebun, şi nimic altceva...

Am început să rîd

Ion se întoarse:

— Ce găseşti de rîs?..

— Faci exact ca procurorul general! Invoci tocmai argumentele de care ar trebui să te fereşti... Acele care dovedesc că e vorba numai de un dispreţ de viaţă.

— S-ar spune că eşti gata să-l găseşti victimă. Tot pe el, victimă!

— Cu argumentele tale, da!... Ai mărturisit adineauri, că eşti exact de părerea lui Obreja. Un degenerat ereditar. Deci o victimă a eredităţii. Expiază o vină a altora, sau a nimănui. A fatalităţii dacă vrei, a vieţii!... Căci din nefericire, nu noi ne

alegem părinţii, şi în consecinţă nu noi sîntem vinovaţi cînd ispăşim păcatele părinţilor, ale bunicilor, ale străbunilor... Cum însă eu nu sînt avocat şi tu nu eşti procuror general, renunţ la argumentele pe care mi le oferi de-a gata cu atîta imprudenţă...

Ajunsesem în faţa unei cafenele de a doua mînă.

Pe ferestrele aburite, se întrevedea înăuntru mizeria somnolentă a acestor localuri, cînd afară e frig, ploaie şi vînt.

Lumina împuţinată şi tristă a lămpilor cu gaz aerian. Casieriţa, dormitînd la pupitrul înalt. Cîţiva clienţi singuratici, înaintea paharelor goale de ceai sau a ceştilor cu drojdie de cafea.

Dar bura ne pătrunsese prin pardesiile subţiri, picioarele abia le mai simţeam amorţite în ghetele ude.

Vîntul ne zvîrli în obraz o pală îngheţată de ploaie.

Aceasta ne-a decis pe-amîndoi să intrăm.

Ne-ar fi înăbuşit pustiul din camerele noastre sărăcăcioase, cu răceala neînsufleţită a mobilelor străine, a portretelor de necunoscuţi din pereţi, cuverturile uzate, scaunele care se clatină pe picioare, ligheanul şi cana cu smalţul aşchiat, soba goală de fier, lampa cu miros de gaz şi cu sticla afumată; toată ostilitatea încăperilor închiriate de nişte văduve

bătrîne şi calice, unor băie- ţandri încă mai calici, ca noi.

M-am simţit poate întîia şi ultima oară, atunci, solidar într-aceeaşi soartă cu Ion.

Eram amîndoi străini, căzuţi din toată lumea, într-o altă lume în care tinereţea noastră nu găsea nimic din căldura unde s-ar fi cuibărit ca puii de pisică în culcuş, pe-o asemenea vreme vrăjmaşă. Cîteodată mă cuprindeau accese de-acestea, de laşă istovire. Mă scuturam, să le-alung pentru totdeauna.

Abia ne-am aşezat la o masă din cel mai obscur ungher, n-am aşteptat să-mi aducă paharul de ceai, şi am continuat discuţia de-afară, cu o îndîrjire împrospătată, care nu se adresa lui Ion, ci însemna o altfel de luptă cu îndoielile din mine.

— Ca să revin... Eu nu văd în Candiano o victimă, cum aş putea să demonstrez, folosind tocmai argumentele tale! Văd altceva. Cum am mai spus... Un disperat de viaţă, care lucid, cu premeditare, cu deplină şi, aş adăuga, cu superioară conştiinţă, a încercat să înfrunte viaţa. Să o biruie. Să se biruie. Să se depăşească!

— Tu faci aşadar apologia crimei!... observă Ion, pipăindu-şi lavaliera la gît.

În surîsul stupid şi opac, am măsurat îndată cît de departe eram.

Pe figura lui se citea un fel de vanitoasă încîntare, că discută probleme mari şi generale, într-o cafenea mizerabilă, ca eroii romanelor ruseşti.

Jucătorii de biliard, din fund, care înconjurau masa cu tacurile în mînă, numărau punctele şi întorceau spatele să le înscrie cu cretă pe tabela neagră; casieriţa cu grăsimea palidă dormitînd la pupitrul ei; chelnerul jegos şi nebărbierit adresîndu-se familiar clienţilor; cele două lămpi cu agonica lumină spectrală; mirosul ud al duşumelelor; mesele, cu murdăria sleioasă — toate dădeau pentru el nu patetic literar conversaţei noastre. Poate îşi spunea în ceasul acela, că peste douăzeci de ani, celebru şi adulat, va coborî de pe soclul celor zece volume pe care avea să le scrie, ca să arate admiratorilor pe fereastră: „Uite, două zile după ce mi-a vorbit Delavrancea, la masa aia stăteam cu un prieten şi

discutam... Un oarecare Enric Sântion. Încă o promisiune a generaţiei mele, care nu s-a realizat.”

I-am descifrat gîndul plin de sine, în spălăceala albastră a ochilor, satisfăcută şi auto-admirativă. Cu un aer în acelaşi timp stînjenit şi cutezător de băieţoi emancipat, aprinse o ţigară ieftină.

— Asta faci tu! repetă, slobozind fumul pe nări şi tuşind înecat. Apologia crimei!...

— Ba, absolut deloc! am protestat (nu pentru el, ci pentru mine). Că a ajuns la crimă, că aceasta l-a dus la crimă, e singura lui eroare. Şi numai pentru atît, merită cei zece ani de temniţă! Asemenea erori nu sînt permise... Nu se cuvine să rămînă nepedepsite. Accepţi sancţiunea, cum de altfel a făcut-o cu atîta simplitate: „Nu am de adăugat nimic. Am meritat pedeapsa. Vă mulţumesc! Declar că nu fac recurs.” Dar făcînd abstracţie de crimă...

— Cum poţi face abstracţie de crimă, cînd crima a existat? Cînd despre ea vorbim!...

— Nu mă întrerupe!... am început să-mi pierd răbdarea. Aşteaptă să sfîrşesc. Crima, recunosc, a fost eroarea iniţială! Nu din punct de vedere moral. Nici din acel al societăţii, care e în dreptul ei să se apere, să pedepsească sau să izoleze indivizii care îi calcă legile... A fost o altfel de eroare, de premiză. O eroare faţă de el însuşi. Cu sau fără ereditate încărcată, Candiano, s-a deş-teptat ca tine şi ca mine, la optsprezece ani, într-o realitate interioară, pe care adolescenţa noastră o suportă mai greu ca la treizeci sau la patruzeci de ani, cînd omul s-a „cuminţit”, adică s-a resemnat jugului, merge în turmă fără să turbure ordinea turmei...

— Acum faci din el şi un revoltat social?... Candiano e fecior de bani gata! N-avea de ce să poarte duşmănie aşezărilor sociale...

— Dar nici nu vreau să ajung aci? Nici n-am spus aceasta... Candiano a deschis ochii la o realitate fatală, inevitabilă, care nu are nimic de-a face cu acea socială. Insurgenţi în societate, rămîn unii pînă la sfîrşitul vieţii... E cu totul altceva. Sînt cu totul de altă calitate. Acţionează pe alt plan. Eu merg mai departe! .... Dacă e vorba

de feciori de bani gata, tocmai prin aceasta Candiano s-a aflat într-o poziţie mai defavorabilă şi mai primejduită ca a noastră. Adevărata problemă a vieţii, ţi se pune atunci cînd nu eşti obligat să-ţi cîştigi pîinea. Cîtă vreme robeşti pentru aceasta, ţi se strîmtează, dar ţi se precizează, orizontul!... Ai găsit vieţii un obiectiv concret şi inferior; de aceea, uşor de atins... Să-ţi asiguri pîinea de mîine. Şi dacă eşti revoltat, eşti numai fiindcă nu ţi-o poţi cîştiga uşor şi fiindcă munca ta nu-ţi este îndestul de plătită. Atunci întrevezi viitorul fericit al omenirii, într-un ideal concret, într-o organizaţie economică, perfectă şi hai! să zicem, mai echilibrată ca aceasta de astăzi, unde toţi indivizii vor avea dreptul şi datoria să lucreze, şi nu vor avea drept să primească decît plata potrivită pentru munca lor...

— Complici, Enric! Te-ai depărtat de la subiectul nostru! îşi dădu părerea Ion, zvîrlind ţigara şi începînd să asasineze casieriţa cu ochiade seducătoare.

— A simplifica, nu înseamnă a rezolva! Vorbim aceeaşi limbă şi nu ne înţelegem...

— Crezi? întrebă Ion ofensat, întorcînd profilul spre casieriţa care, numărînd tacticos bucăţile de zahăr, se arătase cu desăvîrşire insensibilă la manevrele lui amoroase. De ce crezi asta? Ne înţelegem foarte bine, dar tu ai ieşit din subiect, ţi-o repet! Ce vrei să spui în definitiv? Toată lumea e

nefericită... Nu există excepţii. Din nenorocire însă, lumea nu-şi dă seama cît e de nefericită. Şi aşa mergem înainte! Acesta e tot secretul...

Ion mă privi triumfător şi încîntat de asemenea secreţie aforistică.

Părea că se miră el singur, de adevărul etern pe care i l-au rostit buzele.

— De acord! am reluat. Numai că există nefericiri şi nefericiri. La vîrsta noastră, nobleţea noastră, e că nu ne doare numai nefericirea brută a animalului social... Nu ne ridicăm să luptăm numai cu o societate, care încă nu ne-a acceptat, nu ne-a încadrat. Nu ne identificăm numai cu obijduiţii societăţii, să cîntăm ***Marsilieza*** sau ***Internaţionala*** în cor cu dînşii!... Luptăm şi cu o altfel de realitate. Mai tragică şi mai permanentă, din noi. Aspirăm la un absolut uman, nu numai la o dreptate socială: egalitate, fraternitate şi alte expediente de raporturi în-tre om şi om, de la om la om. Fiecare individ matur, ajuns, poartă în el, un alt ***eu*** mort în timpul primei tinereţi... Adică un eu mort la vîrsta noastră. Ca să-l uite pe acela, poate fără să-şi dea seamă, printr-un sofism instinctiv de conservare, îşi îndreaptă generozitatea, aspiraţiile, spre binefăcătoare reforme ale lumii în afară de el. E şi mai comod. Te-ai lepădat de tine şi nu mai poţi de suferinţele omenirii! Le cauţi lor leac, şi nu ai fost capabil să-ţi găseşti vindecare ţie! Cîte

orori, cîte că-deri, cîte abdicări, ce viaţă la unii oameni care n-au trăit totuşi decît pentru binele omenirii! Vorbesc de viaţa lor privată, familială: de copiii lepădaţi ai lui Jean- Jacques Rousseau bunăoară, ceea ce nu-l împiedica să dea norme pentru educaţia copiilor... Şi cîte, cîte! Cîţi n-au voit sincer să facă fericirea omenirii, uitînd că datoria cea dintîi de om, ar fi fost să-ţi faci o fericire a ta? adică o perfecţiune a ta? o rotunjire? să faci din tine un om adevărat, ***omul,*** care să nu roşească atunci cînd se confruntă cu propria lui conştiinţă?...

— Şi acestora, le opui tu un Candiano-Popescu?

— Exact! Acestora le opun eu un Candiano-Popescu. Fiindcă, iată cum ajung din nou la Candiano al nostru!... Tema apărării, a fost că e complet iresponsabil, nebun. Dar nebunia lui, nu e oare şi nebunia noastră, a tuturor, dacă aceasta se poate numi nebunie?... Ai auzit răspunsurile... Lucide! Răspunsuri care nu sînt nici de ignorant, nici de prost, nici de nebun... E regretabil însă că nici apărarea, şi nici el singur, n-au ştiut să explice originea crimei. Procesul interior... E un proces al nostru, al meu şi al tău...

— Mersi, pentru mine!

— Bine! Te scutesc pe tine... Spun că e procesul multora de vîrsta noastră, în orice caz, un proces, de pildă al meu...

— Nu-ţi bănuiam porniri atît de criminale! Fugi! Departe de mine, Tropmann!... rîse Ion, şi cu o schimă de exagerată oroare, se trase înlături să nu atingă un atît de monstruos criminal.

M-am oprit, privind la buzele cu tulee rare şi la dinţii dezveliţi într-un rînjet, care era atunci încă fără contur, dar avea să se precizeze mai tîrziu în viaţa noastră întreagă. Rînjetul de-o întristătoare mizerie fizică şi morală, al javrelor jigărite, cînd sînt încolţite de dulăi mai puternici. Un rînjet nehotărît, între ură şi frică, cercînd în acelaşi timp să amenințe şi cerînd milog îndurare.

Îmi păru mai străin, pe scaunul de-alături, decît o creatură din altă planetă.

Dar ce însemnătate avea aceasta?

Am continuat pentru mine. În mine, aştepta ceva să fie limpezit.

— Să lăsăm crima, Ioane! Fiecare om e un criminal mai mult sau mai puţin nerealizat. Unii o gîndesc. Alţii trec la fapt. Aceasta e toată deosebirea. Ca şi deosebirea dintre un mare căpitan, un erou — şi dintre un asasin. Depinde de mobil. Şi depinde de timp, de epocă. Fapta în sine, pură, rămîne aceeaşi. Suprimarea unei vieţi omeneşti. Cînd lucrezi pe contul Patriei şi suprimi vieţile altora în doze masive, devii erou naţional. Cînd lucrezi pe cont propriu, înfunzi ocna sau eşti expediat la ghilotină, dacă ai şansa să te afli într-o ţară atît de

civili- zată, încît n-a suprimat pedeapsa cu moartea. Să lăsăm aceasta! M-ai adus fără voie, la Julien Sorel al tău şi mă sileşti să reiau argumentele lui, care n-au ce căuta aici...

— Desigur! ricană Ion. Julien Sorel „al meu" nu prezintă nici un interes. Tot interesul îl merită Candiano- Popescu, al tău!

— Îl merită şi unul şi altul! Amîndoi reprezintă două feţe, ale uneia şi aceleeaşi drame de vîrstă. Numai că sînt la altă distanţă situate în timp, şi la altă distanţă ca mobil interior. Nu vezi chiar o simetrie?... Citez, fără pretenţie de perfectă exactitate, deşi am recitit pasagiul de olteva ori. Îţi aminteşti?... „Julien se află la cîţiva paşi în dosul băncii doamnei de Rênal. Îi păru că se ruga cu evlavie. Vederea acestei femei care îl iubise atîta, făcu să tremure braţul lui Julien într-aşa măsură, încît nu-şi putu îndeplini hotărîrea la început. Nu pot — îşi spuse către el însuşi — fiziceşte, nu pot! În acest moment, doamna de Rênal coborî capul care, o clipă, se află astfel ascuns în întregime de cutele şalului. Julien n-o mai recunoştea atît de bine. Trase asupra ei o lovitură de pistol, care n-o nimeri. Trase a doua lovitură, şi ea căzu." Iar dincoace, la Candiano-Popescu, al ***meu:*** „Mă aflam la mătuşa mea. Am plîns ca un copil aflînd că a murit Verdi şi am fost bolnav o săptămînă. — De ce? — Mi-am adus aminte de ***Aida,*** de

Lucia... — Îţi plăceau? — Mult, foarte mult... — Dar dacă Iulia Iarcu ţi-ar fi cîntat acestea? — Dacă mi-ar fi cîntat ***bine,*** ar fi trăit şi azi...” Mă opresc la acest ***bine.*** Julien Sorel n-ar fi ucis, dacă Madame de Rênal nu şi-ar fi ascuns o clipă faţa. Candiano-Popescu n-ar fi ucis, dacă Iulia Iarcu ar fi cîntat bine... La unul, o laşitate fizică. La altul, un prestigiu al perfecţiei. „Bine” — dacă Iulia Iarcu ar fi reprezintat

o perfecţiune, dacă ar fi cîntat bine, ar fi fost cruţată de moarte. Nu-ţi spune nimic aceasta?

Ion strînse din umeri, cuprins de o torpoare vegetală, lîngă soba caldă de fier.

Monologam acum.

Dar n-aş fi renunţat pentru nimic în lume, la această lămurire cu mine însumi.

— Mie îmi spune totul! am continuat. Respectul acesta pentru perfecţiune, îmi dă cheia dramei. Respectul pentru perfecţiunea altuia şi, deci, aspiraţia la perfecţiunea ta. De fapt, lupta lui Candiano-Popeseu a fost lupta aceasta a adolescenţei. De aceea spuneam că mi-o însuşesc... La optsprezece-nouăsprezece ani, simţi că duşmanul cel mare din tine, e acea servitute emoţională de care trebuie să te eliberezi. Fiindcă eşti sentimental, nu poţi suporta lumea rece şi raţională a realităţilor. Ca să înfrunţi viaţa cu toate armele, mai întîi trebuie să suprimi inamicul acesta interior. Sau inamicii! Căci sînt mai mulţi... Sentimentul? Primul inamic! Pasiunea? Al doilea inamic!... Eliberat de dînşii, tot drumul ţi-e deschis. Toate obstacolele au căzut!... Căci tu eşti tare, într-o omenire slabă, condusă de sentimente şi de pasiuni. Toate răspunsurile lui Candiano, dovedesc aspiraţia spre această perfecţiune. Chiar amănuntele odioase, care au indignat juraţii şi publicul, cînd a povestit cum a săvîrşit crima. Refuzul de a mînca şi de a bea, ca să

nu-şi piardă curajul. Grija să nu o lovească în faţă, tot ca să nu-şi piardă curajul. Teama unei apropieri, care să-l moleşească şi să-i împuţineze energia... Toate, ce dovedesc altceva, decît înlăturarea lucidă şi premeditată a unui element funcţional, animal, sentimental sau pasional, care să-l abată de la hotărîrea lui? Ucigînd, Candiano-Popeseu a dat un examen faţă de el însuşi. Şi-a verificat o autoeducaţie mai veche şi conştientă. A subliniat-o de cîteva ori în cursul dezbaterilor: „Cînd citesc ceva, am observat că mă pun în locul personajelor din scriere. De atunci nu mai citesc romane. De ce-aş citi, cînd în loc să fiu altul, pot fi eu, gîndind? Şi gîndind, nimic nu mai există imposibil! Dar totul devine posibil, cum gîndesc ***eu,*** cum vreau ***eu,*** nu cum îmi sugerează ***altul.*** Vreau să mă sui în lună, mă sui în lună, sau aduc luna la mine...” Dacă această judecată şi această perfecţionare, această dominare a sentimentului şi a pasiunii, cele două elemente care ne dizolvă vlaga şi ne diminuiază posibilităţile noastre de realizare, ar fi fost puse în alt serviciu decît al unei crime, oare Candiano nu dovedea stofa unui mare om? N-ar fi ajuns un cineva? Căci e stabilit!... Crima lui n-a avut scop. Nu voia să jefuiască. N-a suprimat din gelozie. Fără nici un mobil altul, decît o verificare. Toată eroarea lui a stat aici. Viaţa îţi oferă un atît de larg teren să te verifici! Să te birui pe tine, ca s-o birui

pe ea!... A pornit de la o premiză greşită. Ispăşeşte! Plăteşte! Nimic mai just!... Dar a meritat să ispăşească mai mult pentru eroarea faţă de el, decît pentru vina lui faţă de societate. Faţă de tine n-ai drept să greşeşti, mai ales cînd singur, te-ai înarmat atît de bine şi cînd armele ţi-ar fi fost atît de folositoare aiurea, în alte scopuri, ca să spun cum spune lumea — „mai nobile!...” Acum cred că ne-am înţeles... Aceasta e toată povestea!...

Ion moţăia. Jucătorii de biliard terminaseră şi plecau. Chelnerul stinse lampa din fund. Cafeneaua rămase mai lugubră, în semiobscuritatea umedă şi mirosind fad, a leşie.

Casieriţa dispăruse.

Am plătit şi am ieşit în noaptea cu ploaie măruntă şi vînt.

Dintr-o birjă cu coşul ridicat, cum treceam prin zona de lumină a unui felinar, ne strigă un glas.

Birja se opri.

Sări Lucian Medoveanu, cu gulerul pardesiului încheiat pînă sus, peste haine negre, de seară.

Ne scutură mîmile, cu înfrigurare de neofit noctambul.

— Vă confisc! Mergeţi cu mine!... L-am tapat pe Papa cu doi poli... Şi-am spus că vin la tine, Enric, să preparăm tezele pentru finele trimestrului. Uite corpul delict aici!...

În buzunarul pardesiului, îmi arătă rîzînd un tom gros: vreun manual de trigonometrie sau de latină, cu care îl convinsese pe Jack Medoveanu că pleacă să-şi amelioreze mediile cu preţul muncii de-o noapte.

— Mergem la Papaianopol, la ***Imperial.*** A adus grecul nişte franţuşte eu o mie de draci în ele. Cu două m-am şi făcut amic... Pe ***Cleretta*** mi-o opresc mie. Pe ***Dédé*** v-o cedez vouă... Haideţi, ce staţi în ploaie?

Ion fu gata, desmorţit din toropeală. Începu maşinal să-şi pipăie lavaliera, să-şi potrivească pletele sub pălărie, cu gesturile largi ale idolului său momentan: Delavrancea.

Am spus că nu pot merge. Aveam de lucru. Mă aşteptau acasă, gramatica şi dicţionarele engleze.

— Şi de unde veniţi la ora asta? Ce-aţi făcut pînă acum? întrebă Lucian Medoveanu.

— Ne-am războit pe chestia Candiano! spuse Ion. Păcat că Enric n-a pledat la juraţi... L-ar fi achitat la sigur!

În glasul molîu străbătea o intenţie poltronă de sarcasm, apelînd la alianţa lui Lucian.

Dar Lucian Medoveanu îşi aduse aminte, în loialitatea lui fără ascunzişuri:

— Ah! Uitam! Îi datorez trei poli... Păcat de el! Tip şic, bietul Candiano! Merita altă soartă... Mîine îi pun o torpilă lui Papa Jack, îi duc datoria şi un stoc de ţi- gări pe şase luni... Într-un timp îmi era cam antipatic, fiindcă părea afectat şi distant. Pe urmă, am început să-l iubesc... Ce idioţie să ucidă! Şi mai ales ce idioţie, să ucidă aşa ca să-l ia ca din oală? Îl credeam mai deş- tept...

Ion scuipă printre dinţi în ploaie, scîrbit de promiscuitatea noastră morală. Dar se pregăti să se urce în birjă.

Lucian se uită la ceas, nerăbdător:

— Vasăzică nu mergi? Nu insist. Ştiu că şi tu eşti un alt tip... Cînd ai spus una, nu te scoate din ale tale, nici cu şase perechi de boi...

De sub coşul trăsurii, îmi strigă:

— În orice caz, nu mă trădezi acasă! Nici lui Papa, nici Lilianei. Am fost la tine şi-am lucrat pînă la 2—3 noaptea... Ora n-are

importanţă. Tot am s-ajung mai devreme decît Papa, de la Club!...

Birja a plecat spre centrul oraşului. Eu am pornit pe străzile pustii, în ploaia bolnavă şi mucedă, spre camera cu patul fără resorturi, cu ligheanul şi cana de tablă, cu lampa care mirosea a gaz.

Păşeam acum fără nici o tristeţe, învigorat, înfruntînd vrăjmăşia elementelor, gata să înfrunt singurătatea ghe- ţoasă de-acasă, spre încă o luptă ce-avea să-mi mai călească încă puterile.

CAPITOLUL VII

Mort fără înviere

Ceea ce n-am spus nici lui Ion atunci, nici nimănui mai tîrziu, o scriu aci.

Va explica, îmi va explica, poate mai limpede decit prea lunga noastră discuţie din ploaie şi din cafeneaua lugubră, de ce m-am simţit o clipă atît de aproape de autorul uitat al unei crime astăzi uitate.

O! cum îl înţelegeam!

Nu se împlineau încă nici şapte luni, de cînd primisem o telegramă de la mama.

Mă chema într-un oraş străin, fără nici o explicare. Adresa unui hotel şi atît.

N-am stat la îndoială. M-am urcat în primul tren.

Era în ajun de Paşte. Noaptea Învierii. O noapte fără sfîrşit, în vagonul de clasa a treia, printre soldaţi, samsari şi ţărani încărcaţi de desage. Toţi obijduiţii vieţii care nu-şi găseau astîmpăr şi un liman tihnit, nici într-o asemenea noapte.

Le revăd toate. Le trăiesc toate.

Scîndura tare a băncii; lumina gălbuie a lămpii cu ulei de rapiţă; tocul potcovit al cizmei cazone, izbin- du-mă de cîte ori jandarmul de-alături se răsucea prin somn, căscînd ochii speriaţi, nedumerindu-se unde se află, înjurînd singur, gemînd şi pipăindu-şi carabina. Duhoarea de tutun prost şi de iuft; de sudoare omenească şi de sarică. Interogatorul negustorului decis să afle cu orice preţ, cine sînt, de unde vin, unde merg...

N-am închis ochii toată noaptea. Priveam prin geamul murdar în funinginea întunericului de-afară, la haltele pustii unde trenul părea că s-a oprit pentru totdeauna, la satele mai întîi cu pîlpîitoare luminiţi licărind în jurul bisericilor de pe dealuri, unde se slujea Învierea, mai apoi, după miezul nopţii, la satele negre unde toţi au murit.

Îmi închipuiam. Pe jumătate îmi închipuiam.

Ca să mă cheme mama într-un oraş străin, ea care nu se mişcase douăzeci de ani din tîrgul nostru, însemna că s-a întîmplat ceva în afară de resignatele sale mizerii. Vreo ispravă de-a lui Ştefan Sântion. Vreo nouă ispravă!

Clocoteau în mine hotărîri dîrze şi vehemente.

Eram acum destul de mare; trăiam prin mine; în- văţînd, îmi cîştigam singur

existenţa; aveam dreptul să-i vorbesc de la om la om. Eu, fiul lui Ştefan Sântion, mă simţeam în drept să-i cer socoteală lui Ştefan Sântion, pentru faptele sale.

Nu în numele meu. N-aveam nevoie de el. N-aveam nevoie de nimeni.

Dar aveam datoria s-o fac pentru mama. Pentru femeia părăsită de zece ani cu un copil în braţe, după ce alţi zece ani o martirizase; cum am priceput, cu toată grija ei să-mi ascundă, de cînd mintea mea de copil a început să înţeleagă ceva.

Cu ochii pierduţi în bezna cîmpurilor, insensibil la icniturile tocului potcovit de cizmă, îmi repetam începuturi de frază, imaginam rechizitorul neîndurat, căutam cuvintele crude care să-i strivească pe buze surîsul de sceptică indulgenţă, pentru el şi pentru toate slăbiciunile şi pentru toate netrebniciile altora.

Surîsul acela îl uram.

De copil, îmi rămăsese întipărit în ochi. Laş, flasc, sensual. Un surîs, reflectînd toată devastarea lăuntrică a omului, toată capitularea. Surîs de sclav împăcat cu o îndoită sclavie: a netrebnicelor sale instincte şi a tiranicelor împrejurări exterioare. Nu se domina pe el. Cum ar fi putut oare domina conjuraţia evenimentelor din afară de el? Fiindcă se ierta, fiindcă ierta tuturor totul, implora şi pentru sine aceeaşi indulgenţă a tuturor.

Am auzit încă de copil, spunîndu-se că prin acest surîs dezarma, cucerea; nu-i rezista nimeni. Apărea îndată propria sa victimă. „Bietul Ştefan! Bietul Fănică Sântion! Altfel, ce om simpatic!”

Surîsul acela l-am căutat în oglindă pe buzele mele.

Şi am fost fericit, cînd nu l-am regăsit.

Semănăm acum cu fotografiile lui Ştefan Sântion de la aceeaşi vîrstă. Fruntea ceva mai înaltă, ochii privind mai drept, o altă sumeţire de umeri. Dar aceleaşi trăsuri, aceiaşi linie a nasului, acelaşi desen al buzelor. M-ar fi înspăimîntat şi m-ar fi descurajat o atît de alarmantă asemănare, cu un om căruia pînă şi în gînd, refuzam să-i spun ***tată.***

Surîsul era însă altul.

Chiar altul, decît în fotografiile lui din tinereţe, cînd nu căzuse atît de jos, cînd nimic nu anunţa căderile de acum, cînd era un adolescent seducător, plin de toate speranţele, îndreptăţind toate speranţele. Atît era destul, deosebirea dintre două surîsuri, ca să măsoare distanţa dintre Ştefan Sântion plecat în lume fără adresă, tîrît de patimile şi căderile lui, şi Enric Sântion, plecat şi el în lume, dar nu tîrît, ci cu piept deschis despicîndu-şi un

drum al lui, ştiut, prevăzut, dinainte scris pe harta viitorului, drept ca săgeata, urcînd ca săgeata.

Cînd eram copil, mama mă purta uneori de mînă într-o scurtă plimbare pînă la marginea oraşului.

Întotdeauna acelaşi drum, pînă la acelaşi popas.

Era un creştet pleşuv de deal, lutos şi arid, cu iarba roasă din rădăcină de păscutul vitelor, cu poteci bătătorite de copite. Un loc dezolat, cum văzusem în gravurile Bibliei, înălţimile din preajma Ierusalimului.

Acolo se afla o cruce de piatră, veche, strîmbă şi cu inscripţiile şterse de vînturi şi de ploi. Poate o cruce amintind o întîmplare. Poate o cruce sub care a fost îngropat un om ucis.

De pe culmea aceea mîncată de puhoaie, se vedea oraşul la poale, pe urmă depărtările în cele patru zări.

Mama se aşeza pe un bolovan de la picioarele crucii, rămînea cu obrazul cuprins în palme, cu ochii acoperiţi. Cînd îi ridica, ochii erau umezi şi priveau întotdeauna în aceeaşi parte.

Drumul înapoi, acasă, era tăcut.

Noaptea o auzeam pe mama plîngînd înăbuşit în întuneric.

Tîrziu, cînd a mijit conştiinţa în mine, am crezut că pricep.

Am întrebat.

Într-adevăr aşa era.

Mi-a povestit, în picioare, lîngă crucea aceea:

Acolo a fost ultima ***lor*** plimbare. El părea că s-a pocăit. Că luptă cu el, pentru o îndreptare. De trei zile nu ieşise din casă. Îşi căuta de lucru, începuse să-şi amintească de straturile cu flori din grădină, plivea buruienile, uda răsadurile, lega trandafirii cu fire de rafie. Într-o dimineaţă, au mers amîndoi pînă acolo. Au stat mai mult

de un ceas. El aşezat pe acelaşi bolovan, cu obrajii ascunşi în palme, fără să spună nimic. Pe urmă s-a ridicat, a luat pălăria de jos şi a plecat, născocind nu ştiu ce poveste... Un prieten care-l aştepta la un canton de cale ferată, pentru nu ştiu ce măsurătoare inginerească sau altceva.

A plecat să nu se mai întoarcă niciodată. Să nu mai dea nici un semn.

— Uite! Pe poteca de colo a coborît! încheiase mama cu mîna întinsă. M-am uitat după el, pînă ce nu s-a mai zărit... Nu s-a întors să privească îndărăt niciodată... Şi nici nu s-a mai întors...

Mama privea într-acolo, cu ochii ei uzaţi de plîns. Poate îl aştepta să apară deodată pe-acelaşi drum, pe unde se depărtase pînă ce nu s-a mai văzut.

Din ziua aceea, n-am mai urcat niciodată cu mama împreună la crucea de pe culme. Bănuiesc că se ascundea de mine şi făcea calea singură.

Tîrziu de tot, în dimineaţa plecării mele, am rugat-o pe mama să mă întovărăşească fără să-i spun unde şi de ce. Îi ascunsesem toate pregătirile; hotărîrea să mă despart de tîrgul nostru, de şcoală, de ea, de tot ce-mi părea că mă ţine captiv cu rădăcini vegetale.

Am urcat dealul, ne-am oprit la cruce. Cum a ajuns acolo, fără să-şi dea seama, a

îndreptat ochii spre aceeaşi zare deşartă ca întotdeauna şi a înăbuşit un oftat.

— Mamă, am început, te rog de-acum să priveşti şi încolo...

Şi am arătat spre cealaltă zare.

Prin ce subtilă înţelegere, a ghicit?

N-a fost nevoie să termin.

— Enric, şi tu?

Fruntea i-a căzut pe umărul meu.

— Mamă. Drumul meu e încolo. E drept. Şi e altul!... Ştiu unde duce.

Ştiam unde duce...

Îl vedem atît de limpede! Mă simţeam atît de pregătit! Eu, care ştiam unde pornesc şi unde-am s-ajung.

Aşa a fost despărţirea noastră.

Cîteodată, mi-o închipuiam pe mama urcînd acum, singură, povîrnişul lutos. Oprindu-se lîngă crucea veche, de unde se deschideau toate drumurile, spre toate zările — scrutînd de acolo depărtările. Acum în două părţi... Ca să privească spre-o zare, trebuia să întoarcă spatele celeilalte.

Şi mă gîndeam că faţa, ochii aşteptînd, caută acum mai mult şi mai îndelung spre drumul meu, decît spre celălalt, care duce în nimic, de unde nu se mai poate întoarce nimeni şi nimic.

Am ajuns dimineaţa în tîrgul străin, la ceasul cînd în celelalte zile, lăptăresele, precupeţii şi slujnicile, se tocmesc cu aprindere în toiul pieţii.

Acum obloanele erau trase, uliţele pustii; toată dezolarea tîrgurilor de provincie, în zi de sărbătoare, cînd urîţenia şi calicenia sînt încă mai fără mister.

Mama mă aştepta în camera de hotel, îmbrăcată. Îmbrăcată în haine de doliu, cu văl gros.

Mi-a căzut în braţe, izbucnind în plîns.

Am înţeles şi n-am simţit nici o durere, nici una.

— Cînd? am întrebat.

— De două săptămîni, închipuieşte-ţi, Enric! De două săptămîni şi nu m-au anunţat. L-au îngropat fără mine!... Fără să-l mai văd încăodată...

Nu ştiu ce-am spus. Indiferente cuvinte de consolare. Desigur atît de indiferente şi cu un glas atît de rece, încît

mama s-a oprit din plîns şi a ridicat ochii cu o dureroasă mirare.

— Aceasta găseşti tu să-mi spui, Enric?...

Mustrarea era prea blîndă ca să ajungă pînă la mine, să pătrundă în mine. A lunecat ca o picătură de apă pe luciul rece de sticlă. Am răspuns ceva tot atît de indiferent. Pe urmă, mi-am dat seama că pentru mama, nu pentru el, aveam datoria să-mi arăt alt suflet, de circumstanţă.. Chiar cu preţul unei prefăcătorii. Şi am descoperit cuvintele potrivite, naive şi absurde, care pot însemna întotdeauna, fără greş, o consolare pentru cei avizi de consolare.

Privirea mamei mi-a mulţumit.

Un om de serviciu a intrat în cameră cu un braţ enorm de flori.

Pricepeam cu ce destinaţie.

Dar n-am înţeles ce vrea să spună cînd, la plecare, din uşă a vestit:

— Am dus răspunsul, coniţă... Vă aşteaptă oricînd, toată dimineaţa.

N-am priceput cine putea s-o aştepte pe mama, în oraşul acela străin.

Omul răsucea pălăria în mînă. O pălărie nouă de Paşte, ca şi straiele sărbătoreşti de pe el.

Se vedea bine că portul acesta înduminicat, îi dădea un fel de prestigiu în proprii săi ochi. Se simţea altceva decît sluga de toată ziua.

— Dă-i tu ceva, Enric!

I-am pus în palmă ritualul bacşiş. Servitorul a renunţat îndată la prestigiu, şi cu un oribil surîs de aviditate a pipăit monezile să le numere cîte sînt, să le evalueze cît însumează. Nu-i venea să creadă. I se părea suma exagerată. Poate se temea că a fost o greşeală, că am să-mi dau seama, că am să-i cer ceva îndărăt. De bunăseamă, era un hotel unde călătorii şi bacşişurile se vedeau tot atît de rar.

Cimitirul se afla aproape. Oraşul crescuse în jurul lui.

Am mers pe jos. Eu, cu maldărul de flori în braţe.

Mă simţeam ridicol sub ochii curioşi ai trecătorilor singuratici şi stînjeniţi în hainele lor de zi mare.

Ştia. Mama cunoştea mormîntul. Venea a doua oară; după ce cu o zi înainte îl căutase şi-l găsise singură.

Un mormînt proaspăt, urît, sărac, la marginea cimitirului. O cruce de brad mînjltă cu inscripţii strîmbe de catran. Un mormînt ca pentru Ştefan Sântion. Ca pentru viaţa lui.

Am lepădat florile din braţe fără nici o cucernicie.

Mama a ridicat ochii dureroşi.

— Enric!... Enric...

Şi a îngenunchiat, să răsfire ea, cu mîinile ei, florile pe ţărîna zgurită.

În picioare, priveam.

Aşadar, se sfîrşise! În fine, se sfîrşise!

Nici o milă, nici o înduioşare, nici o tristeţe pentru omul de sub movila de pământ. Pentru cadavrul care a fost tata. Ci mila toată numai pentru femeia cu mîinile slabe, presărînd florile, orînduindu-le cu gingăşia minuţioasă pe care o punea ea în orice act al vieţii.

Pe urmă, neaşteptat, s-a prăbuşit deodată cu faţa în ţărînă, cu braţele cuprinzînd movila de pământ şi izbucnind în vaiete de bocitoare.

Destul ca mila să se prefacă într-un început de încruntată impacienţă.

Am încercat s-o ridic de subsuori. S-a încleştat cu degetele, cu unghiile, cu toată drojdia de vlagă, în lutul mormîntului.

Am privit împrejur, să văd dacă nu ne observă nimeni. Eram singuri în cimitirul străin şi pustiu.

Atunci am încrucişat braţele hotărit să aştept.

Femeia aceasta cu obrazul îngropat în pământ, tăvălit în ţărînă, cu zvîrcolirile ei îndîrjite caşicum ar fi vrut să-şi sape loc înlăuntru cu fruntea şi să ajungă la mortul de dedesubt; femeia aceasta cu gemetele întretăiate de cuvinte fără sens şi de chemări bocitoreşti de-o jalnică vulgaritate, necunoscuta aceasta era aşadar mama! Una şi aceeaşi fiinţă cu mama, mama? Cu mama care punea atîta discreţie şi măsură, în fiecare gest; cu mama care îşi stăpînea cu atîta oroare de spectacol şi de compătimirea altora, tot ce suferise cu resignare zece ani, după alţi zece?

Din nou crescu mila în mine. Dar o milă rea, împuţinată, consternată, despuiată de vechea evlavie, umilitoare pentru vietatea care se degrada, căzută în liota mulţimii nevertebrate, de la înălţimea unde i-au fost plăsmuit nimb de lumină toate amintirile copilăriei mele.

Ştiu.

După douăzeci de ani, o modă stupid propagată de conversaţiile superficiale ale saloanelor şi de pospaiul foiletoniştilor cu informaţiile culese din cafenea, ar fi transformat simţimintele mele de atunci, într-un banal caz de psihanaliză. E, şi această

manie, încă o indicaţie a freneticei avidităţi cu care lumea s-a năpustit să-şi distrugă singură, de bunăvoie, toate orînduielile şi pacificarea vechilor aşezări interioare. Acum, gînguritul unui copil care-şi încolăceşte braţele în jurul gîtului matern, nu mai are nimic din inocenţa înduioşătoare a propriei noastre copilării. Îndată e transformat în complexul lui Oedip, argumentat şi explicat cu sinuciderea Jocastei.

Puritatea anilor fragezi, dinainte de mijirile cugetului şi de problemele sale amare, mai rămăsese singurul ostrov paradisiac, unde să-şi mai caute refugiu amintirea. Toate le regăseai cum le-ai lăsat. Cum au fost. Fără umbre. Scăldate în cristalină irizare de auroră. Acum s-au înverşunat oamenii să-şi scufunde şi acel ostrov albastru de dincolo de negură. L-au înecat în talazuri pustii, dezolate. În locu-i, au scos la iveală o altfel de insulă; o slută arătare a infernului cu ţărmuri blestemate, aride, unde se agită în lubrice spasmuri o viermuială de demoni pi- tici, toţi sadici, toţi perverşi, toţi incestuoşi, toţi pose-daţi de-o monstruoasă obsesie prelungită mai apoi dincolo de anii maturelor conştiinţe, ca să stigmatizeze orice existenţă pînă la moarte ori pînă la un voiaj retrospectiv în suvenirile copilăriei. Expediţie îndărăt, în timp, unde te-ar aştepta, ce? Păroase omizi încolăcite în potirul trandafirilor. Larve şi viermi

spurcînd izvoarele clare. O dîră de bale unde-ai lăsat azurul. Cum aş putea să accept răstălmăcirea aceasta, cînd îmi stă înainte, întreagă şi neclintită, explicaţia cealaltă?

Acea de-atunci.

Unica.

Dispreţuiam omul de sub ţărînă, fiindcă toată viaţa nu meritase altceva. Moartea nu-l absolvea. Nu răs- cumpărase nimic cu moartea. Continuase.

Se infiltra însă acum dispreţul acela şi în evlavia mea pentru mama, s-o învenineze. În locul făpturii de înduioşătoarea sa discreţie, măsură şi abnegare, mi se înfăţişase deodată altă femeie, străină. O femeie de fapt- divers. O văduvă bocindu-se pe mormîntul bărbatului care o lepădase şi plecase în lume, să moară precum i se cuvenea, într-un oraş necunoscut, zvîrlit într-o groapă anonimă din cimitirul altor naufragiaţi.

Fapt divers. Cel mai banal fapt divers, ca altele o sută, dintr-o sută de tîrguri la fel, cu văduve, morţi şi cimitire.

Iar fiindcă mama era astfel încăodată victima lui Ştefan Sântion, chiar dincolo de moartea-i mizerabilă; fiindcă şi din mormîntu-i nemernic chiar, o cobora pînă la dînsul într-asemenea ultimă degradare, văduvă abandonată şi bocitoare de fapt divers — cum să nu-i urăsc încă mai îndîrjit?

Stană cu inima împietrită şi cu braţele încrucişate pe piept la spatele ei, îmi scrîşneam în măsele clocotul cuvintelor crude din tren şi din noapte, cînd îl credeam în viaţă. Ah! cum îmi scăpase! Cum i-aş fi pleznit în obraz năprazna cuvintelor ca sfîrcurile de harapnic. Să-i strivească pe buze surîsul lui veşnic de veşnică indulgenţă cu toate şi tot şi toţi şi cu el! Surîsul acela dus cu dînsul în pămînt. Ah! cum îmi scăpase! Priveam de sus peste umerii mamei prosternată în straiul cernit: priveam peste umerii săi căutînd să sfredelesc cu ochii stratul gros de ţărînă, să străbat cu ochii prin scîndurile de brad unde zăcea cu faţa în sus şi cu mîinile împreunate, să-mi simtă, să-mi ştie din privire, că eu nu-i iert toată copilăria mea umilită, că nu-i iert umilinţele mamei. S-o ştie, s-o simtă, înainte de-a putrezi deplin!

— Enric, te rog...

— Da, mamă!... am tresărit.

— Dă-mi braţul, te rog...

Mama s-a ridicat istovită, tremurînd, împleticindu-se.

Am sprijinit-o cu braţul meu tînăr şi tare, care nu avea de ce tremura.

— Cum calci, Enric?... Vai! unde calci?...

Călcasem peste mormînt.

— N-am vrut, mamă. Iartă-mă!...

A fost cu intenţie? Fără? N-aş şti nici acum. Dar iertarea, dacă o ceream cuiva, era tot mamei, nu celui din mormînt.

De trei ori, pînă la ieşire, a mai întors ochii uzi de plîns, să mai privească îndărăt.

Eu priveam undeva înainte, în gol, cu ochii goi, printre mormintele cimitirului străin şi pustiu.

Tîrziu, afară, la o încrucişare de stradă, a recunoscut calea spre hotel. Fără să rostească nimic, i-am simţit însă rezistenţa braţului. Nu acolo voia să meargă.

M-am supus. M-am lăsat condus de paşii ei, nu ştiam unde.

O stradă şi alta şi alta.

Din ce în ce mai hîde şi mizere. Din ce în ce mai scund tupilate după zăplazuri de cătină; mai umil ascunzîndu-se parcă să nu pîngărească dulcea lumină a primăverii, un zbor alb de fluturi şi înaltele stoluri de cocori vîslind dinspre alte nostalgice limanuri. Eu, la fluturi şi la cocori şi la albastrul străveziu al cerului priveam. Mă durea în piept sărmana mea primăvară. Ce căutam aci? Cît mai eram silit să rămîn?

Mama s-a sprijinit mai istovită de braţul meu.

— Te rog, iartă-mă, mamă!... am murmurat într-o învăluire de remuşcare.

Ea a înţeles fără să întrebe ce-avea de iertat.

Mă linişti cu simplitate.

— Diseară, mîine, cel mai tîrziu, poţi pleca, Enric... Vezi şi tu!.... Aveam nevoie de tine...

— Rămîn cît doreşti, mamă!

— Dorinţele mele!... suspină ea, pentru trecut pentru viitor. Spune: datoriile mele, Enric!...

Apoi tăcu.

Paşii ne-au purtat prin piaţa bărăcilor de măcelari. Obloanele închise. Nici o ţipenie. Numai un cîine lingînd petele de sînge închegat pe caldarîm. Şi pete de sînge pe trunchiuri, pe pereţii de scîndură, pe uşi, sînge pe cîrli-gile ruginite de fier. Am întors ochii, cu un nod în gîtlej. Închipuirea reconstituise pe dată forfota aceleeaşi pieţi străine, din tîrgul străin, cu o dimineaţă înainte, în ajun de Paşte. Stîrvurile mieilor spînzurînd în cuie. Pieile jupuite. Sîngele picurînd din nări. Cuţitele despicînd şi împărţind, loviturile de satîr şi sunetul metalic al balanţelor, rumoare de glasuri, tocmeli, harţă, slugi şi ordonanţe cărînd coşuri pline: toată nerăbdarea şi triviala ghiontire a pregătirilor pentru ospăţul cel mare al zilei de Înviere şi de împăcare. Pregătiri pentru ospăţ de carnivori.

Nu era o aberaţie din senin a închipuirii. Se amesteca şi o amintire. Se contopeau amîndouă. Piaţa din tîrgul străin şi piaţa de-aidoma, din tîrgul nostru, de-acasă. Ajun de Paşte. Eu de mînă cu tata, în cei dintîi ani ai copilăriei, înaintea vîrstei de şcoală. El cumpărînd, alegînd, ştiind să se facă îndată servit şi cucerind bunăvoia tuturor, cu zîmbetul lui mieros şi irezistibil.

— Îndată, coane Fănică! Ce-aţi poftit? De la rinichi?... Vă punem unul întreg! Cel mai gras şi mai fain! Aista-i băieţelul matale, coane Fănică? Să-ţi trăiască! La mai mare şi la mai mulţi... Îţi seamănă leit, coane Fănică... Ce-l facem? General? Ministru?

— Auzi, Enric? mă întrebase tata. Ce carieră ne-ale- gem?

— General! am răspuns. General, ca să mă salute toţi şi să defileze regimentul înaintea mea...

— Bravos! General ne facem! Pînă atunci, mergem la cofetărie. Ce zici? Îţi surîde ideea?

Îmi surîdea ideea. Am surîs şi eu. Ideii şi tatei. Pe atunci era încă tata. Îl iubeam. Îl admiram. Mi se părea cel mai fermecător om al tîrgului şi cel mai dulce părinte din univers. Iar acum nu-mi iertam că l-am iubit vreo-

dată şi că nu l-am cunoscut de pe-atunci. Nodul în gît- lej. Petele slute de sînge închegat, pe trunchiurile de lemn, pe uşi, pe cîrligile ruginite de fier. Sărmana mea primăvară!

De acolo înainte, uliţele au fost încă mai ticăloase. Margine de tîrg uitat de Dumnezeu şi de stăpînire, ca şi tîrgul acesta de unde-am fost plecat pentru totdeauna şi unde acum am ajuns îndărăt. Pentru totdeauna îndărăt.

Vizuini omeneşti înjghebate din butuci şi din bîrne. Pereţi de cîrpici, lipiţi cu balegă. Acoperişuri de tablă, înădite cu bucăţi de bidoane, de cutii, de doage, funduri de buţi. Alte acoperişuri în coame de pămînt, de paie şi de gunoaie, de unde se înălţau bălării.

În mijlocul uliţei se jucau o droaie de ploduri, zvîrlin- du-şi praf în ochi.

Erau desculţi, în cămăşi despicate pe burţi de malarici şi erau veseli şi păreau fericiţi, nenorociţii!

La o asemenea vizunie ne-am oprit.

Un căţel flocos, dădu glas de după gardul de leaţuri putrede.

Nu izbuteam să deschid portiţa, prinsă cu un cîrlig complicat pe dinăuntru.

— Lasă, Enric!... Ştiu eu cum merge încuietoarea...

Mama strecură degetele înmînuşate în negru printre zăbrele, trase zăvorul, deschise şi intră.

Am privit-o cu uimire. Ieri venise întîia oară în tîrgul acesta; iar astăzi şi cunoştea intrările sălaşurilor de troglodiţi.

Căţelul se năpusti îndîrjit, cu toată ostilitatea lui de corciu plebeu faţă de musafirii nepoftiţi din altă lume. Pe urmă se potoli brusc şi începu să se gudure.

— Taci tu, Fidel! Cum? nu mă mai recunoşti, Fidel?...

Căţelul clătină din coadă; semn că da. Mama se plecase să-l netezească.

Pricepeam din ce în ce mai puţin.

Bojdeuca era în fundul ogrăzii.

Pînă acolo, cîteva scînduri pe căpătîie de cărămizi, însemnau fără îndoială puntea de trecere pe vreme de ploaie. Într-adevăr, cu tot praful din stradă şi cu toată arşiţa de sus, băltoacele verzui nu se zbiciseră încă. Mi-am imaginat îndată chichineaţa strîmbă şi scundă, transformată în locuinţă lacustră cînd începe potopul echinoxului de toamnă.

Un copil în rochiţă de creton roz cu flori imprimate şi cu părul tuns chilug (băiat sau fată?) apăru în uşă, ţinînd un ou roşu în mînă.

Apăru, se retrase un pas în tindă, apoi se hotărî şi ieşi definitiv la iveală.

— Mămico! Cucoana!... strigă spre încăpere, averti- zînd pe cineva care stătea la pîndă înlăuntru.

O dată această datorie împlinită, veni să se gudure exact ca potaia flocoasă. Ţinea oul învrîstat în mînă şi rîdea răsfăţat la noi.

Întîi am crezut că privirea nu-mi place. Nu! nu era privirea! Surîsul acelea, în acelaşi timp viclean şi sfruntat, milog şi pofticios, fusese toată pricina. El înscria pe obrazul de copil, stigmatul precoce de care aveam oroare.

— Mi-ai adus?... întrebă.

Mama exclamă cu o sinceră decepţie în glas:

— Ah!... Unde mi-a fost capul!...

Pe urmă, se întoarse spre mine:

— Te rog, Enric!... Stai numai cinci minute aci. Te repezi apoi pînă în oraş, la o cofetărie şi cumperi un ou

de şocolată... Un ou cu surprize înlăuntru. Mare!... Cît mai mare. Nu te uita la preţ!... Te aştept aci. Ai bani?...

— Da, mamă!... am răspuns resignat.

Copilul aştepta, plimbînd ochii de la unul la celălalt. Văpseaua de pe ou se întinsese pe mîini şi pe obraz.

Mama îl mîngîie pe scăfîrlia tunsă, de recrut, cum dezmierdase adineauri căţelul.

— Uite, acuşi are să plece domnul, s-aducă! Ai auzit şi tu!... Oul cel mai frumos din oraş...

Şi amintindu-şi, cu o blîndă dojană:

— Dar aşa mă primeşti tu, dragă Fănuţă? Aşa se primesc oamenii în ziua de Paşte?... Cum se poate?... Nu te-a învăţat nimeni că astăzi se spune: „Hristos a înviat”?

Recunoşteam intonaţiile din vocea mamei, blîndeţea ei răbdătoare, cînd dădea aceleaşi învăţături altui copil. Celui care fusesem eu cu zece, doisprezece ani în urmă.

Mi-am muşcat buzele.

Fănuţă, nu se prea sinchisea de Învierea lui Hristos şi de obiceiurile creştine.

— Unde-i oul ***meu?*** întrebă cu persistenţă. Vreau oul ***meu!***

Nu-l avea încă, şi era ***al lui.***

— Haide, Fănuţă! stărui mama cu angelica sa răbdare. Spune frumos: „Hristos a înviat!”

— Dacă-mi dai oul, spun!

Era simplu. Instinctiv, puiul de om ştia de pe acum să pună condiţii. Poftea ceva. Înţelegea să plătească. Sau măcar făgăduia altora — poate şi lui — să plătească. Dar mai întîi, îndeplinirea poftei! Aceasta nu putea îngădui nici o întîrziere.

— Are nevoie de creştere! suspină mama. Ce vrei? În condiţiile de aici...

S-ar fi spus că îmi cerea mie scuze, pentru el.

Am strîns din umeri. Îmi era cu desăvîrşire indiferent, dacă plodul acesta al nu ştiam cui, are sau n-are nevoie de creştere. Priveam plictisit spre intrarea cavernei, întrebîndu-mă ce? cine? mai poate să apară de acolo.

Se ivi o femeie cu bariz negru.

O femeie încă tînără, mai tînără ca mama: scundă, vînjoasă, cu bluza neagră pocnind pe sînii abundenţi, sprincenată şi cu o umbră de puf brun deasupra buzelor cărnoase. Tînără încă şi încă frumoasă. Una din acele frumuseţi animale, fără mister şi fără viciu, care se dau cu naturaleţe şi fără emoţie, uneori capabile de-o fidelitate de aceeaşi origine animală.

Nu s-au privit în ochi. Am observat cum amîndouă şi-au ocolit privirile.

Mama a întins mîna. Cealaltă a făcut un gest, ca şi cum prima pornire a fost să sărute mîna întinsă, şi-a luat seama, şi a sfîrşit într-o plecăciune stîngace.

— Poftiţi înăuntru ne invită, lipindu-se cu spatele de uşa întredeschisă.

Mama o luă înainte, ca pe un drum cunoscut.

— Dumnealui e Enric? întrebă femeia, făcînd un semn cu capul spre mine.

— Nu v-am prezintat!... păru mama că atunci îşi aminteşte, deşi dintr-o imperceptibilă nuanţă, a glasului, a mişcării

de silită surpriză, am ştiut îndată că nu uitase şi că numai voise să evite această formalitate.

Dădu capul puţin pe ceafă, aspirînd aerul ca pentru o sforţare peste puterile ei. Apoi rosti, privind nu la noi; uitîndu-se afară, pe fereastră, la copilul cu ou.

— Fiu-meu: Enric! Şi doamna Eufrosina... Eufrosina...

— Băluţă! ... completă femeia, venind în ajutorul mamei.

Am atins mîna grăsulie, rotundă şi asudată. Căutam un scaun să mă aşez, pentru a curma nu ştiu ce senzaţie de jenă care plutea între noi, în aer, în încăperea încă mai sărăcăcioasă prin vulgaritatea pretenţioasă a obiectelor de-un gust îndoielnic şi mahalagesc.

Atunci am dat cu ochii de fotografia tatei.

Pe-o mesuţă cu învelitoare de canava, printre elefanţi de porţelan, miniaturi de plumb văpsit şi mosoare de aţă, se afla rezemată în faţa unei străchini cu ouă în-condeiate, prinsă într-o ramă lucrată la traforaj.

Fulgerător a pătruns în mine înţelegerea. Totul se lămuri într-o dureroasă strîngere a inimii. Totul: copilul de-afară, surîsul acela pe care îl recunoşteam, răspunsul adus desdedimineaţă de servitorul de la hotel, atitudinea stingherită şi de-o umilă suferinţă a mamei.

Aşadar, nu se oprise la mijlocul povîrnişului, Ştefan Sântion! Lunecase pînă în adîncul cel mai afund. Nau- fragiase aci, în casa aceasta de mahala, lîngă femeia aceasta a cărei pornire dintîi, fusese să sărute mîna mamei ca orice spălătoreasă unei stăpîne — iar ca totul să fie încheiat deplin, îmi mai dăruise şi un frate.

Fănuţă! Îl chema Fănuţă.

Cum de nu m-am gîndit de la început? Fănuţă, fiul lui Ştefan Sântion! Fratele lui Enric Sântion!

Cu ce drept îmi dăduse un frate? Un asemenea frate ca larva omenească de- afară, cu rîsul acela odios, cu scăfîrlia lui tunsă chilug, cu rochiţa lui grotească de creton roz cu flori imprimate, cu oul lui încondeiat din mînă?

Tortura intolerabilă îmi crispase într-atît trăsurile, încît mama a citit în mine ca într-o carte deschisă. Mă imploră cu privirea. Mă implora ce? Să fac, ce? Sau să nu fac, ce?

De la copilul de-afară, cu tidva rasă, chincit pe-o băncuţă de lemn în poziţia scribilor egipteni, am întors încă odată ochii la fotografia tatei.

O fotografie recentă, necunoscută, turbure şi apoasă, cum sînt fotografiile iefitine, executate la minut, în bără- cile bîlciurilor. Îmbătrînit cum nu-l ştiam, cum nu-l văzusem nici în închipuire. Cu mărul lui Adam enorm, ieşit din guler, cu straie de sărbătoare dar de stofă şi de croială

ordinară, întocmai ca ale servitorului de dimineaţă, de la hotel.

Aşadar aci, în aceasta, sfîrşise plecatul lui fără adresă?

Iar Ştefan Sântion, din fotografia palidă, surîdea!

Placid, indulgent, surîdea împăcat cu el, cu viaţa, cu noi cei din jurul lui, cu încăperea mizerabilă, cu tot ce-a fost, ce-a ruinat în el, în jurul lui, cu moartea poate, pe care o ştia că se apropie.

Atunci am simţit mai desăvîrşit, dacă mai era nevoie, că e mort definitiv în mine, mort fără înviere, fără iertare.

Şi mai mult l-am urît, pentru ceea ce omorîse mai criminal în mine.

Femeia îmi surprinse privirea stăruitoare. Se înşelă asupra ei şi se ridică să-mi prevină ceea ce socotea o firească dorinţă.

— Poate vrei mata să-l vezi mai de-aproape?... E o poză de acum un an. Ne-a tras la iarmaroc. Mai am una! Una cu toţi împreună... Cu mine şi cu Fănuţă...

Îmi întinse cadra de scîndură lucrată la traforaj, şi încă una identică, pe care n-o observasem, de pe altă mesuţă. Atît am întrevăzut în cealaltă: femeia alături, pe-o bancă de mesteacăn şi larva omenească de-afară, frate-meu, Fănuţă, pe genunchii lui Ştefan Sântion. Un

grup de grotească mizerie, cum într-adevăr se văd numai în dulapurile cu sticlă ale fotografilor die bîlci.

Prin ce misterioasă preştiinţă, a doua oară, mama a priceput şi mi-a paralizat intenţia?

— Enric!...

Mustrarea şi implorarea din glas, mi-au redat stă- pînirea de mine.

Altfel, pornirea firească îmi fusese să arunc pe fereastră, afară, departe de mine, de mama, aceste atroce mărturii ale scîrbavnicei scufundări.

— Vezi mata... începu să povestească femeia, adre- sîndu-se mamei după ce aşează cu pioasă atenţie fotografiile la loc. Vezi mata... Parcă ştia că i se apropie sfîr- şitul. Zice, anul trecut: „Froso, ia să mi-te faci frumoasă şi să-l faci frumos şi pe domnu Fănuţă! Să mergem la fotograf, ca să vă rămînă şi vouă o amintire cînd n-oi mai fi...” Aşa îl apuca pe el, cîteodată... Se întorcea la mine, la copil, cînd era în toane bune... Altfel, ce să spun? că şi mata trebuie să fi pătimit!... Cînd îl apucau toanele cele rele, nimeni nu-i putea sta înainte! Se înhăita cu tot soiul de derbedei... Degeaba îl tocam eu că nu face pentru vîrsta şi pentru fasonul lui, s-ajungă la ziuă acasă, hărtănit şi tăvălit!... Mă lua îndelicat, cu falstiţuri şi cît ai zice peşte, mă schimba după el...

Femeia oftă şi îşi şterse lacrimile, cu o batistă mototolită.

Mama privea drept, înainte, nemişcată pe scaun, împietrită într-o durere aridă.

— Pe urmă, continuă femeia, astă iarnă a început a gogi!... Am fost cu el la doctor... L-o ciocănit, l-o întors, l-o răsucit... Numai după cum clătina din cap, am şi înţeles că-i gata de-acuma!... O boală de maiu. Din pricina vieţii pe care-o dus-o şi a băuturii. O boală cu nume

străin, aşa ceva, ca de floare... Ciur... Cir... Scrie pe hîrtia de la spital.

Se ridică, scotocind dintr-o cutie de tablă, hîrtia gălbuie şi împăturită.

O desfăcu şi ne silabisi:

— Ciroza ficatului!... Aşa-i spunea bolii. N-am mai auzit încă de dînsa. Sînt fel de fel de boli pe lume!... Şi cum spuneam, a început a gogi... Se trăsese la obraz, de se vedea de la zece paşi că i-a ieşit pămîntul în faţă... Am o poză de-acuma trei luni, că şi-o mai scos una pentru un act... Numai ca să vezi mata, cum se poate schimba un om!...

Din aceeaşi cutie de tablă, scoase altă fotografie, mică şi pătrată. O întinse mamei. Mi-o întinse mie.

Da! Era altul, acest Ştefan Sântion, cu pămîntul ieşit în faţă. Surîsul acela se prefăcuse într-o grimasă de panică. Poate era ceva sfîşietor în el, în căutătura fricoasă, în obrazul descărnat. Dar deznădejdea din chipul de pe carton, nu-mi descruntă fruntea. O socoteam o justă expiere.

A suferit, vasăzică, în zilele lui din urmă? Cu atîta mai bine! O merita!

— Mai dă-o la mine, Enric!... ceru mama.

Am întins fotografia. Rămase îndelung cu imaginea de carton în mînă, privind-o de la distanţă, cu ochii ei puţin presbiţi. Lacrimile îi curgeau pe obraz. Am întors capul.

— Şi să vedeţi!... se răsuci femeia, cînd spre mama, cînd spre mine. De cînd a

înţeles că nu mai este scăpare pentru dînsul, nici atîta nu s-a mai ţinut de spusele doctorului!... Pleca. Lipsea o zi... două... Se întorcea şi cădea răpus în pat. Eu îl descălţam, eu îl desbrăcam!... Prin somn se chinuia şi se zvîrcolea... Chiar cînd credeam că s-a liniştit, de stătea cu faţa în sus, tot mai mişca şi strîn-gea din buze... Poate din pricina muştelor... Că de muşte trebuia tot eu să-l apăr... Se adunau în jurul gurei şi pe la coada ochilor.

M-am ridicat.

Mă hotărîsem. Nu mai putea dura aceasta. Pentru mine nu mai putea dura. Nu-mi rămînea decît să plec. Să las un bilet mamei la hotel, să-mi cer iertare şi să mă urc în tren, să fug, să nu mai văd nimic, să nu mai aud nimic, să nu mai ştiu nimic.

— Enric, nu uita ce te-am rugat! Oul de şocolată pentru copil... Cît mai mare şi mai frumos. Şi vino repede, te rog! Te-aştept...

Puteam să rezist rugării umile, de dincolo de cuvinte, din vocea dureroasă?

Am ieşit. Copilul se ţinu după mine, pînă la poartă:

— Bădie! Un ou mare, să nu uiţi, bădie!... Cel mai mare şi mai frumos din tîrg! Aşa a spus cucoana!...

Lipăia cu picioarele goale pe poteca de pămînt, iar după el alerga căţelul cu coada bîrligată.

— Bădie!... mai strigă printre gard.

Eram „bădie!”

De la cofetărie, am plecat cu oul împachetat în hîrtie, legat cu panglică. Am făcut douăzeci de paşi şi, cuprins de o furie nătîngă, l-am trîntit pe trotuar de s-a sfărîmat în bucăţi, ca vasul cel de sute de mii de sesterţi pe care l-a prefăcut Petronius în pulbere, să nu încapă cumva în mîna lui Neron.

Un birjar mă privi curios, de pe capra lui strîmbă.

Mi-a fost ruşine de el. Mai ruşine încă de mine.

Ca să mă pedepsesc, m-am întors îndărăt.

— Aţi uitat ceva?

— N-am uitat nimic. Alt ou!...

Abia atunci observă cofetarul, că nu mai am pachetul în mînă.

— Dar celălalt?... Ce s-a întîmplat, vă rog?

— Ce-ţi pasă dumitale!... am răspuns agresiv. L-am scăpat jos, s-a sfărmat. Asta e tot! Dă-mi altul, şi...

— Ce păcat!... Aşa o splendoare de ou...

— Domnule! Dumneata vrei să-ţi serveşti clienţii şi să-ţi vinzi marfa, sau ţii prăvălie ca să stai la conversaţie?

Privirea cofetarului deveni tot aşa de mirată şi neliniştită ca a omului de pe capra trăsurii, din stradă.

Avea de-a face cu un scrîntit primejdios în plină criză. Socoti prudent să nu mai lungească vorba, supraveghin- du-mă

bănuitor cu coada ochiului, timp cît împachetă şi numără restul.

— Mi-ai adus, bădie?... Mi-o adus!... Mi-o adus!... Dă să-l văd!...

Copilul care stătuse strajă la portiţă, începu să ţupăie, să bată din palme şi să se acaţe de mîinile mele;

— Dă să-l văd! Dă să-l văd!...

Iar căţelul, participînd la această bucurie, sărea împrejurul nostru, agitîndu-şi amical coada bîrligată.

Mă acceptase şi el în familie. Făceam şi eu parte din familie, acum.

— Bădie, dă să-l văd mai repede!... Bădie!...

Cu vîrful ghetei, am lovit căţelul în burtă atît de puternic, încît descrise o parabolă ca un proiectil sche- iălăitor pînă-n perete.

Nu era destinată cîinelui, lovitura. Mi s-a părut că a înţeles-o şi copilul, frate-meu, Fănuţă, căci încetă subit cu săriturile şi cu întrebările lui.

În încăpere, amîndouă femeile plîngeau.

Stăteau pe scaun, faţă în faţă şi plîngeau.

Pe masă se aflau întinse cîteva obiecte bărbăteşti: ţigaretă, tabachere de metal, o scăpărătoare cu fitil galben, un carnet soios.

Am priceput.

Mama ceruse să le vadă, să le pipăie. Poate le împărţiseră, ca să păstreze fiecare ceva tocit de mîna lui, impregnat de fiinţa lui.

Fără îndoială, în tot ce săvîrşea mama de două zile, era o renunţare la sine, supraomenească şi sublimă. Atunci, mi s-a părut o degradare care-o punea alături cu Ştefan Sântion, cu femeia de mahala, cu larva de-afară care se înălţa la fereastră în vîrful degetelor să-şi vadă oul de şocolată; cu tot ce-mi părea în viaţă mai căzut, mai laş, mai respingător.

— Ai adus, Enric?... Ar fi bine să i-l dai tu! Chia- mă-l...

Îl chemă ea:

— Fănuţă!... Fănuţă!...

Înţelegeam şi aceasta. Voia să ne concilieze, după ce ea îl adoptase în sufletul ei, aşa cum mă acceptase cu cîteva clipe înainte, căţelul de-afară.

Am încleştat fălcile, iar a treia oară în ziua aceea, mama m-a ghicit din privire, fără să aştepte un cuvînt sau un gest. Suspină şi se ridică de pe scaun, despachetînd oul şi îndreptîndu-se spre fereastră:

— Fănuţă, ia vino tu!... vino tu la... vino tu la ***mama!***...

Se simţea acum şi mama lui, fiindcă bastarda creatură era sînge din sîngele lui Ştefan Sântion!

Copilul înainta cu mîna întinsă, surîzînd,

Surîsul acela! Stigmatul acela!

Pe-o sută de sute de chipuri l-am recunoscut de-atunci. Gradat într-o sută de nuanţe, încercînd să se disimuleze,

neizbutind să se personifice, inegal dozat — cînd mai lacom la unii, cînd mai cinic la alţii, cînd mai milog, mai sfruntat, mai poltron indulgent, mai viclean sau mai plîngăreţ, — dar întotdeauna purtînd acelaşi aer de familie. Înglobînd în aceeaşi prea numeroasă familie, indivizii în aparenţă cei mai diverşi, de toate treptele şi de toate naşterile, cu toate pregătirile şi cu toate aspiraţiile, egali însă şi înfrăţiţi printr-un stigmat comun. Surîsul lui Ştefan Sântion, al profesorului cu fruntea socratică din cei dintîi ani de liceu, al prietenului meu Ion, al lui Jack Medoveanu, al lui Lucian, al femeii cu umeda privire animală, al fratelui meu Fănuţă, al servitorului de la hotel cînd a strîns lacom, în pumnul asudat, bacşişul prea generos, al mamei chiar; da! chiar al mamei! Îl descoperisem acum şi pe buzele ei, cînd îmbia progenitura lui Ştefan Sântion cu oul de şocolată atîrnat în funtă roşie. Cum mi-au părut toţi, dintr-odată, din aceeaşi familie, predestinaţi să se caute şi să se găsească!

— Spune „sărut mîna”, cucoanei!

Femeia sprincenată surîdea.

Mama surîdea de asemeni, uitîndu-şi o clipă suferinţa.

Copilul surîdea, şi el.

Tustrele surîsurile, erau din lumi atît de departe venite şi pentru atît de îndepărtate pricini, şi totuşi atît, atît de desnădăjduitor înrudite!

— Spune „sărut mîna”, cucoanei! repetă mama lui Fănuţă.

O dată ce-avea acum îndestularea poftei asigurată în mînă, cine-l putea sili însă să mai mulţumească cuiva?

Fratele meu Fănuţă, fugi cu prada la loc adăpostit, pentru a deschide în tihnă carapacea jumătăţilor, să afle surpriza dinlăuntru, întocmai ca oricare. Ca toţi ceilalţi, cu poftele lor, pe măsura lor. Peste o clipă, a început să ne asurzească o ţîflîitoare piţigăiată de metal.

Fostul meu profesor, Grigore Panţâru, fostul tovarăş de desmăţ al tatei, omul cu fruntea socratică şi cu inteligenţa mai tăioasă ca diamantul, mă luase într-o vreme sub ocrotire.

Poate din simplă curiozitate, să mă studieze ca pe-un cobai.

Mă interogase despre lecturi, despre preferinţele mele, despre planurile de mai tîrziu. Copil cum eram atunci, în cei dintîi ani de liceu, mi-am confesat aspiraţiile cu naivitate.

Asculta gînditor, cu surîsul lui lucid şi sceptic. Iar eu mă simţeam mîndru de această privilegiată atenţie. Ştiam că după fruntea aceea învălurată, puteai urmări toată istoria lumii pînă la cele dintîi gîze din Silurien şi Carbonifer, apărute înaintea saurienilor şi păsărilor reptile în cele mai străvechi epoci geologice; puteai urmări îndărăt gîndirea omenească de la tînărul pe-

atunci Ber- gson pînă la astrologii haldeieni; nimic nu-i era străin, din tot ce-au inventariat cunoştinţile omeneşti şi din tot ce-a încercat să sistematizeze într-o sinteză, cugetarea omenească. Şi el stătea de vorbă cu un copilandru! Cum nu s-ar fi simţit mîndru, elevul Enric Sântion?

Odată, mă oprise la mijlocul unei peroraţii aprinse.

Scuturînd pipa, rosti mai mult pentru dînsul poate, decît pentru mine:

— Toate bune!... Toate ar fi bune şi posibile, dacă umanitatea ar fi alcătuită numai dintr-o galerie de bus- turi. Din nefericire, omul continuă şi de la buric în jos, numindu-se tot om!... Chiar personajele ilustre ale lui Plutarh, n-au fost numai busturi cum ni-i prezintă de obicei sculptorii, în marmoră... Vrînd-nevrînd, au trecut prin viaţă cu totul, cu buric şi cu celelalte... Haha! Băie- ţaşule, să vii şi să te aud vorbind peste zece, peste douăzeci de ani!...

Am ridicat ochii atît de sincer şi de dureros indignaţi, încît el mi-a descifrat reproşul din privire şi mi-a pus mîna pe umăr:

— Crede ce vrei!... Poate exagerez... Aş dori să exagerez şi, uite, pe mine nu mă scandalizează defel că din momentul acesta ai încetat să-mi mai acorzi vreo încredere. E pedeapsa scepticilor! Se îndoiesc de tot. Toţi se îndoiesc de ei. Sînt chit cu viaţa.

Spunînd, măturâ scrumul cu palma de pe masă, ca şi cum ar fi şters, respingînd, orice replică posibilă.

Din ziua aceea, l-am căutat mai puţin. N-aveam nevoie de învăţătura lui corosivă.

A înţeles şi nu m-a mai chemat la el niciodată, nici nu mi-a imputat în vreun fel, măcar cu apăsarea unei priviri, această ingratitudine de ucenic apostat. Dar scepticele lui reflecţii, s-au prelucrat în mine.

Spre o singură ţintă s-a concentrat linia de viaţă. Amputarea acestei umanităţi inferioare. Exterminarea animalului teluric din mine. Un bust! Capul dominînd lucid instinctele şi sentimentele şi pasiunile. Voinţa în- frîngîndu-le, aservindu-le! Deasupra mesei de lucru, bătusem în ţinte o foaie albă, pe care copiasem o definiţie desprinsă dintr-o carte:

„Voinţa e inteligenţa servită de organe”

Iată de ce-i înglobam în aceeaşi compătimire dublată de dispreţ, pe toţi cei care purtau stigmatul iremediabilei slăbiciuni, sclavii poftelor, ai sentimentelor şi ai pasiunilor: Ştefan Sântion şi fostul meu profesor, Jack Medoveanu şi mama, prietenul meu Ion şi toată umanitatea amfibie.

Iată de ce l-am înţeles pe asasinul Candiano-Popescu şi de ce m-am simţit solidar cu el!

Acela încercase să se domine, izbutise să-şi dreseze, să-şi aservească animalul inferior. Ce păcat, ce crimă faţă de el, că folosise totul pentru a executa un asasinat, cînd viaţa îţi oferă pentru asemenea arme călite, un atît de vast cîmp al tuturor bătăliilor cu victorii dinainte asigurate!

Pe mama n-am mai văzut-o de-atunci.

Pentru cîte ne mai aveam acuma de spus, ajungeau scrisorile rare, din lună în lună.

CAPITOLUL VIII

Liliana

De-un ceas, pe sub fereastră, în strada ninsă, se perindau toate glasurile matinale ale Capitalei.

— Chiob! Chiop! Cărbuuuu!...

— ’ornuri caaaldeee!...

— Peş! Peş! Hai la peştiii!..

De zece ori am ridicat şi am coborît ochii pe pagina neîntoarsă.

Rîndurile fugeau goale de sens. Am închis cartea, iar fiindcă prima pornire mi-a fost s-o zvîrl departe, am aşezat-o înadins pe marginea mesei, cu o încetineală exagerată şi precaută, ca un obiect din cale-afară fragil.

— Iaurt căimăcieluuuu!

— Ouă de găi...! Ouă de găi, ouăle!

Privirea căuta duşmănos spre fereastră, unde răsunau dincolo, în stradă, strigătele nuanţate pe toate gamele; agresive şi plîngătoare, irupînd brusc ca să înceteze retezat sau prelungindu-se într-o melopee

de jelanie pînă la a treizecea casă. Unii păreau că-şi anunţă marfa imperios; alţii că apelează deznădăjduiţi la un suflet caritabil, să se îndure şi să-i descotorosească de dînsa.

O vociferare a străzii, care astăzi a dispărut, trece neobservată, e înăbuşită în tumultul permanent al durui-tului de tramvaie, în guiţarea metalică a clacsoanelor de automobil, în trepidaţia vitezei. Au rămas chemări înregistrate numai de urechea atentă a gospodinelor şi a bucătăreselor.

Atunci, în tăcerea vătuită şi molcomă, în imobilitatea quasi-patriarhală a cartierului cu ritm de viaţă provincial, luau proporţii obsedante. Cel puţin mie, îmi sfredeleau timpanul, îmi vibrau în ureche stăruitor, chiar după ce-au trecut.

— Portoca... Portocaaa... Mandarinele!

— Speciala cu declaraţiile domnului Pepe Carp! Dimi- sia lui George Paladi! Ediţia cu declaraţiile lui Pepe Carp!

— Gazuu! Hai la gaz-gazuuuu... Hai la gaz! Gazuuu...

Eram aşa de încîntat de camera aceasta nouă, mai arătoasă şi mai încăpătoare — şi în dimineaţa aceasta de duminică, mă deşteptasem atît de odihnit, clocotind de atîta poftă de lucru!

Iar totul se măcinase într-un ceas.

Dădeam vina pe glasurile străzii. Pricina era în mine. În neastîmpărul din mine.

Stătea scrisă pe învelitoarea cărţii, pe scoarţele albastre ale caietelor, pe coala de hîrtie galbenă prinsă cu piuneze pe masă; pretutindeni unde creionul dintre degete, repetase maşinal acelaşi nume.

Lilian. Lilian. Lilian.

Cu litere gotice, cu litere de tipar, cu litere umbrite, cu litere fantezist desenate din crenguţe împletite cu spirale de ederă; numele se repeta, orizontal, oblic, vertical, invadînd fiecare colţ de hîrtie liberă, cum invadase în mine:

Lilian. Lilian. Lilian.

Nu mai putea dura; aceasta nu mai putea dura!

Am apelat la consiliul şi la reconfortarea inscripţiei de pe foaia bătută în perete, deasupra mesei:

„Voinţa e inteligenţa servită de organe”.

Mereu voinţa! Mereu stăpînirea de sine. Oare Bo- nald* a iubit vreodată? ***„Fii hotărit, şi pune voinţa în locul dorinţelor!”*** Oare profesorii de voinţă, cu atît de imperative precepte; în viaţa lor proprie, de toată ziua, oare le-au pus în aplicare cu tot atîta fermitate cum o pretind

---

* Catolic înverşunat şi tot pe atît de ardent monarhist, vicontele Louis ***Bonald*** (1754—1840) a fost un teoretician al autorităţii, al spiritului de dictatură, exercitată de omul de voinţă. Lunga suită de citate despre voinţă e o virtuozitate documentară, controlată minuţios de scriitor, cum nu se va întîmpla cu o alta, ulterioară.

lectorilor? „Lumea e plină de bune intenţiuni; dar toate aceste bune intenţiuni strînse la un loc, nu preţuiesc cît o singură voinţă. ***Aş vrea*** nu duce la nimic; numai ***vreau*** e într-adevăr folositor. Aceasta o spune Vinet. „Cel care nu vrea cînd poate, nu va mai putea cînd va voi.” O spune un proverb englez. „A nu hotărî nimic, este a hotărî să nu faci nimic.” O spune Bacon. „Cei nehotărîţi îşi pierd jumătate din viaţă; cei energici îşi dublează viaţa.” O spune Gerfaut. „Nimic pe lume nu este cu neputinţă; sînt căi care duc la orice. Dacă am avea destulă voinţă, am avea întotdeauna şi destule mijloace.” O spune La Rochefoucauld. „Nefericirea oamenilor provine din faptul că nimeni nu-şi dă seama de cîte suferinţe s-ar cruţa, printr-o singură abţinere, printr-un singur ***nu,*** răspuns cu tărie la chemarea ispitei.” O spune Lavater. Pînă şi indecisul Horaţiu, nu s-a lăsat mai prejos: „Un lucru început este pe jumătate sfîrşit; aşadar cutează să începi!”

Cîţi oare, din toţi aceştia, înainte de a da sfaturi, au dat exemple? Nu apar toţi, ca vînzătorii ambulanţi ai biletelor de loterie, care-ţi oferă pe „garanţia lor” numărul ***tău*** cîştigător, neştiind ce să răspundă, cînd îi întrebi de ce sînt rupţi în coate, şi de ce, dacă au acest dar al pre- ştiinţei, n-au început prin a-şi căuta lozul ***lor*** cîştigător? Nu seamănă toţi, cu frizerii care-ţi vînd pe aceeaşi „garanţie a lor” remediul suveran al

cheliei, şi ei rămîn totuşi cu tidva lucie ca bila? Abia am gîndit aceste întrebări şi am descoperit că recurg la mizere sofisme pentru a-mi justifica şovăiala laşă din mine, ruinînd autoritatea preceptelor culese şi transcrise pe curat, în caietul din sertarul mesei.

Am tras sertarul. Am răsfoit paginile. Am recitit aforismele, care de altfel îmi erau adînc săpate în memorie; le-am recitit cu oarecare deziluzie şi alarmă, cum descoperi întîia oară pe obrazuri scumpe, semnele încă ascunse ale decrepitudinii sau ale falsităţii.

Sunau flasc, moarte, suspect deşertate de substanţa vieţii fluide.

Artificiale flori de hîrtie, prinse pe pieptul cel viu al vieţii, cu pretenţia să dea iluzia şi să înlocuiască adevăratele garoafe care se ofilesc, se scutură, putrezesc, dar au trăit.

În mine suna altceva în dimineaţa aceea. Alt nume:

Lilian! Lilian! Lilian!

Încolo cu Marc-Aureliu şi Amyot şi Vauvenargues şi Seneca şi Carlyle şi Solon şi Erasm şi Bonald şi Gracian şi Franklin şi Joubert şi Chamfort şi de Maistre şi Lubbok şi toţi Prevoşti-Paradolii!

Un singur nume îi extermina pe toţi: Lilian! Lilian! Lilian!

A fost, fără îndoială atunci, primul avertisment obscur, care ar fi putut să mă întoarcă din drum.

Dar îndată l-am respins cu oroare, ca nălucile trimise să ispitească virtutea sfîntului Antoniu.

Mi-am luat singur ligheanul de tablă, am ieşit în curtea îngustă, l-am umplut cu zăpadă şi, întors în cameră, m-am frecat îndelung pe obraz, pe ochi, pe frunte, pe păr, cu bulgări afînaţi. M-am frecat apoi cu prosopul aspru să biciuiesc sîngele lenevit. Şi în picioare, în faţa ferestrei, am rămas privind fulguirea molatecă fără s-o văd.

Creşteau în mine alte privelişti.

Chipuri omeneşti, solidificîndu-se pe rînd şi topindu-se pe rînd, să facă loc altora. Chipul tatei. Al mamei. Al femeii cu sprîncenele îmbinate şi cu umbra brună de puf deasupra buzelor. Al fratelui meu bastard. Din nou, stăruitor, al mamei. Al profesorului cu frunte socratică, naufragiat fără speranţă într-un orăşel de provincie. Al lui Ion. Al lui Jack şi Lucian Medoveanu... Apoi chipuri de necunoscuţi, întrevăzute numai o singură clipă pe stradă, dar purtînd acelaşi stigmat. Al cedărilor, al resemnărilor, al naufragiilor, al deznădejdilor... Cu surîsul lor trist de învinşi; indulgent şi laş, de sclavi care-au pierdut energia eliberării... Toată omenirea, gloata cea mare, mi se înfăţişa ca o îndelungă procesiune de capete încovoiate pe piept, acoperindu-şi obrajii cu palmele să nu li se zărească stigmatul comun. Milioane şi milioane şi milioane, trecînd cu feţele ascunse în palme, cu umerii zgribuliţi:

cortegiul nesfîrşit al morţilor dinainte de-a fi murit.

Desigur toţi au început aşa!

Un nume:

Lilian! Lilian! Lilian!

M-am întors la masă şi am deschis cartea, punîndu-mi caietul de notiţe alături.

Puteau de-acum înainte, să tot treacă pe sub fereastră săniile cu clinchet de zurgălăi; chemare nostalgică pentru un tînăr de optsprezece ani încelulat în zi de sărbătoare înaintea unei cărţi cu formule uscate de trigonometrie, cînd afară legănarea albă a fulgilor îndemna la hoinăreală fără ţintă. Puteau să tot răsune obsedant, toate glasurile matinale: Chiob! Chiop... Cărbuuu... Speciala cu declaraţiile lui P. P. Carp! ... Portocale! Portocaaaa...

Puteau să tot treacă.

Treceau, şi nu le mai auzeam.

Formulele trigonometrice acopereau filă după filă, hîrtia vînătă a caietului ieftin. Iar creionul nu mai începea să înşire maşinal, acelaşi şi acelaşi nume: Lilian! Lilian! Lilian!

N-am auzit aşadar, cînd s-a oprit sania cu zurgălăi sub fereastră.

Nici n-am ridicat ochii.

Am tresărit, întors de departe, din lumea abstractă a sinusurilor şi cosinusurilor, a paralaxelor şi a logarit- melor, numai cînd au sunat bătăile în uşă.

„Desigur, Lucian sau Ion! — am gîndit cu încruntare. În trei minute i-am expediat!...”

Şi am strigat duşmănos:

— Intră!

Nu m-am întors să văd cine din doi a intrat: Ion sau Lucian?

Voiam mai întîi să duc la capăt formula neisprăvită. M-am răsucit pe scaun, numai cînd paşii din uşa deschisă n-au mai înaintat.

M-am răsucit şi îndată am zvîcnit în picioare:

— Lilian!

— Bună dimineaţa, Enric! Te deranjez?... Atunci plec. Am plecat. Pa!... La revedere!...

Făcu o mişcare răsfăţată de copil care ameninţă, ştiind bine că nici n-are să-l creadă nimeni, nici n-are să-şi îndeplinească ameninţarea cumva.

— Lilian!... am continuat să exclam, să întreb, să mă mir, să mă bucur, cu toate fermele hotărîri duse pe-o undă de apă ameţitor de vicleană şi dulce. Lilian! Cum?... Tu? Tu aici?...

— Precum mă vezi... Ţi-am adus cartea.

Din manşonul de blană, scoase volumul de astă toamnă: versurile lui Samain.

Nu înainta din uşă.

Era îmbrăcată în blana pînă-n pămînt, strînsă la talie, cu o minusculă căciuliţă de lutră pe sprîncene, cum era moda timpului. În blana pufoasă se topeau fulgii mari, cum

se topeau şi în genele larg deschise, să-i dezvelească ochii ciudat violeţi.

— Aşa mă primeşti? mă dojeni, surîzînd, stînjenită de nemişcarea mea. Mă aşteptam la altă primire!...

Spunînd, întoarse imperceptibil obrazul, îmbiind, oferindu-l.

Am apropiat buzele, într-o uşoară atingere. Obrazul era proaspăt şi rece; ud de fulguirea de-afară, şi atît de tînăr! şi atît de pur!

— Am trecut, Enric... încercă o explicaţie. Treceam pe aproape... Mi-am amintit ce mi-a spus Lucian: că te-ai mutat şi că ai găsit o cameră mai convenabilă. N-am putut rezista!... De atîta vreme doream să ştiu cum trăieşti tu? unde lucrezi tu? cum e la tine!...

Măsură dintr-o singură plimbare a privirii, pereţii cu zugrăveala afumată, cu petele dreptunghiulari şi pătrate, mai albe, de unde-au fost scoase portretele de familie al gazdei; rafturile de cărţi; patul-divan cu ur- zeala învelitoarei decolorată; soba de fier cu burlanul de tablă neagră şi ruginită, întins în zig-zag pe zid.

— E simpatic la tine!... consimţi cu jumătate de glas.

Mi s-a părut că străbate o intenţie pe jumătate de compătimire, pe jumătate de încurajare, în această exclamaţie deziluzionată.

— Pentru mijloacele mele şi, pentru ce vreau eu să fac în viaţă, nu am nevoie de-o cameră simpatică!... am replicat cu răceală. Un pat tare, o masă de brad, un scaun tare, o lampă... Îmi ajunge...

— Nici nu e nevoie s-o spui... E admirabil ce faci tu! Admirabil, Enric! L-a impresionat şi pe Papa; l-a umilit şi pe Lucian!...

Mi-a citit în ochi cît de puţin preţ puneam eu pe impresionarea lui Jack Medoveanu şi pe umilinţa lui Lucian.

— De altfel, nu e aşa, Enric? că dacă nu te interesează ce spun şi ce cred alţii; nu e aşa, că nu eşti tot atît de insensibil la ce spun şi ce cred eu?... Voiam să te surprind la lucru... Eram să intru tiptil: să deschid uşa în- cet-încet, să calc în vîrful picioarelor... Să vin la spatele tău... Mi-a descris Lucian camera amănunţit şi ştiam că lucrezi la masă cu spatele întors spre uşă... Voiam să vin pe nesimţite şi să-ţi cuprind ochii în palme... N-ai fi ghicit cine e... Pe urmă, cînd am ajuns la uşă, n-am avut curaj. Dacă e cineva la tine? Dacă te supără copilăriile acestea?... Am bătut!... Cînd ai strigat „Intră!” atît de răstit, îmi venea să renunţ şi să fug îndărăt... Şi totuşi, iată-mă-s!

Surîdea, stingherită, aşteptînd.

Dar nu făcuse un pas înăuntru şi nici eu nu schiţasem o mişcare, nu rostisem o invitaţie, să-i dau curaj.

Deodată, îmi cuprinse amîndouă mîinile, lăsînd manşonul să cadă între noi, la picioare:

— Enric! Am venit să-ţi vorbesc... Să vorbim. Tu nu simţi nevoie?... Am minţit adineauri, cînd am spus că trecînd pe aproape, mi-am adus aminte de adresa ta... Am plecat înadins de-acasă, ca să viu direct la tine. Ca dovadă că am luat volumul lui Samain. Observi, că nici nu ştiu să mint?... Am plecat hotărîtă!... Ştiu că e un fapt nepermis. O fată singură, în camera unui băiat! Destul ca să rămîn compromisă pentru totdeauna... Dar ce importă?... Pentru noi, ce poate să mai însemneze aceasta?...

Vorbea repede, întretăiat, cu febră în glas, privindu-mă în ochi cu ochii ei ciudat violeţi, nedescleştîndu-şi degetele înmînuşate de pe mîinile mele. Mîinile mele, atîrnînd moi.

O ascultam şi un singur gînd se preciza în minte: ,,Ia seama, Enric! Ai ocazie să devii o canalie, şi nu trebuie să devii o canalie! Viaţa îţi trimite o ispită, şi nu trebuie să sucombi ispitei! Îţi trimite poate o victimă, şi nu trebuie să-ţi inaugurezi existenţa împovărîndu-ţi conştiinţa cu o victimă!...”

— Ai dreptate, Liliano!... E nevoie să vorbim!... am rostit, atrăgînd-o spre scaun, cu mîinile care-au căpătat viaţă fiindcă erau acum comandate de o voinţă. („Voinţa e inteligenţa servită de organe!” —

aruncasem o privire de recunoştinţă inscripţiei din perete.)

Liliana îşi desprinse degetele din mîinile mele. Începu să-şi scoată mînuşile, păşind prin cameră ca să cerceteze din treacăt rafturile de cărţi şi să-şi dea astfel iluzia celei mai naturale şi degajate comportări.

Tot din treacăt, pipăi din simplă şi desigur inconştientă curiozitate, soba de fier. O retrase repede, cînd îşi dădu seama că pot să-i surprind involuntara mişcare.

Eu ridicasem manşonul de jos; am lipit uşa. Pe marginea mesei am zărit manualul elementar de conversaţie engleză şi l-am întors cu coperta în jos, acoperindu-l cu alte volume; cu volumele lui Dickens, Thackeray, Wilde.

Într-o stranie şi lucidă, dar dureroasă dedublare, am înregistrat în acelaşi timp ambele gesturi, deopotrivă de inocente şi totuşi măsurînd nu ştiu ce nemărturisită, nedefinită, lipsă a francheţei totale. Ea, de ce pipăise soba aproape rece, a unui sărac ca mine? Şi mai ales, de ce, cînd şi-a dat seama de curiozitatea inconştientă, a retras mîna să n-o surprindă privirea mea? Eu, de ce am ascuns cartea de conversaţie engleză? De ce-am socotit îndată o infirmitate, faptul că aşa cum fusesem crescut, fără guvernantă şi fără pensioane în străinătate, îmi completam cu puterile mele, cu munca şi cu voinţa mea singură, o lacună care nu însemna o ruşine?

Da! Amîndoi ne-am făcut reciproc vinovaţi cu un gest de mefienţă. Dar al meu, cu cît era mai culpabil! Liliana retractase mîna din delicateţe. Eu ascunsesem cartea din orgoliu.

Minţisem o dată, tot din orgoliu, atunci cînd mă abţinusem a mărturisi că n-aveam cum să cunosc tălmăcirea cuvintelor din cîntecul creol:

„Oh! tell me that you love me...

„It's the sweetest, the sweetest story ever told!"

Le tradusese ea, şi am repetat după dînsa, foarte firesc, ca o înţelegere venită de la mine. Iar fiindcă minţisem o dată, din acelaşi orgoliu, continuam şi acum să ascund, tot ce-ar fi putut să dezvăluie prima şi inofensiva minciună. Acum, cînd după cîteva luni de studiu, fără nici un ajutor, citeam cu dicţionarul închis cărţile lui Dickens şi Thackeray, volumele lui Oscar Wilde procurate de astă toamnă, după procesul lui Candiano: ***The Picture of Dorian Gray; Lord Arthur Savile's Crime; Ballad of Reading Gaol; De profundis...*** Pe acelea le lăsasem în evidenţă; numai pe acelea.

Lipsa mea de sinceritate era, aşadar, de-o calitate mai îndoielnică decît gestul Lilianei, dictat numai de-o delicată grijă să nu-mi umilească sărăcia. Această inferiori-

tate nu m-a durut, cum s-ar fi întîmplat altădată şi cu oricine alt.

Dimpotrivă, mi-o făcu pe Liliana mai scumpă. Era într-adevăr femeia, copila, vrednică de cea dintîi iubire. Poate de unica iubire dintr-o viaţă.

Şi totuşi, în acea zi, trebuia să sfîrşească nevinovata noastră poveste. Să sfîrşească înainte de a fi prea tîrziu. Înainte de a lăsa să se deştepte în mine sîngele, viaţa, fatalista pasivitate a lui Ştefan Sântion. Cu cît sacrificiul avea să fie mai dureros, cu atît victoria era mai definitivă; iar eu, în faţa mea şi a vieţii, mai crescut.

— Ei, Enric? se întoarse Liliana, părăsind rafturile de cărţi. Nu-mi spui nimic?

— Aştept, Liliano!... Ia loc, aci.

Împingeam scaunul de lemn: scaunul meu dur, de lucru.

— Şi tu?... căută cu ochii alt scaun, absent. A nu! Să ne aşezăm atunci aci...

Se îndreptă spre patul-divan, tîrîndu-mă ea de mînă.

Îşi aminti:

— Ce zăpăcită sînt!... Am uitat tocmai ce era mai important. Aşteaptă-mă o clipă...

Îmi puse degetul pe buze: „Ssst! Fii cuminte! Aşteaptă!" Şi ieşi, dar fără să grăbească pasul. Căci pe atunci, înainte de apucăturile sportive, băieţoase, care au creat tipul nou al veacului de femelă-atlet; pe atunci femeile din neamul ei, ca femeile din castele superioare ale Indiei, ştiau că nu

le este îngăduit să alerge. Iar la rîndul meu, socotind că dominarea curiozităţii e o altă virtute a castelor superioare, n-am întors ochii spre fereastră, să aflu ce era „mai important” şi fusese uitat în sanie.

Reveni cu braţul plin de trandafiri.

— Din sera noastră, Enric!... Pentru masa ta de lucru!...

Nu exista nici un vas de flori. O singură şi prozaică, foarte banală cană smălţuită. Însă în mîinile Lilianei, cînd florile au fost răsfirate, cana şi-a pierdut iremedia- bila-i urîţenie şi toată odaia s-a luminat.

Se dădu un pas îndărăt, să le privească de la distanţă, se plecă să împerecheze mai just amestecul culorilor: roz, galben, alb, vişiniu. Astăzi mi s-ar părea monstruos acest amestec. Atunci, pe timpul buchetelor multicolore, era divin.

Am văzut-o deodată roşind, ca trandafirul cel mai învăpăiat şi am înţeles că descoperise numele ei, scris cu creionul, de-o sută de ori, pe învelitoarea de hîrtie a mesei: Lilian, Lilian, Lilian...

Cum m-a alintat recunoscătoare şi plină de duioşie privirea, cînd a înălţat spre mine ochii ciudat violeţi, şi, cît de sfîşietor mi-a fost gîndul că peste cîteva clipe totul va fi sfîrşit, pentru totdeauna sfîrşit!

— Aşa! rosti încîntată. Acum ai să lucrezi mai cu drag... N-ai să mai fii atît de singur, Enric!... Cînd ai să ridici privirea ostenită de pe carte, ai s-o odihneşti pe trandafirii

aceştia şi vrînd-nevrînd, ai să te gîndeşti la mine... Vezi? Sînt sinceră şi mărturisesc că ţi-am adus florile şi cu un sentiment egoist...

„Totu-i pierdut — stăruia gîndul meu cu deznădejde. Totu-i sfîrşit! Numai să fiu destul de tare! Numai feciorul lui Ştefan Sântion să fie destul de tare... Aminteş- te-ţi cîte suferinţi îţi poţi cruţa ţie şi altora, printr-o singură abţinere, printr-un singur ***nu*** răspuns cu tărie ispitelor."

Aşa ronţăia gîndul, mărunt-mărunt, toată lumina adusă în camera mea sărăcăcioasă şi rece, de o fată şi de un braţ de trandafiri.

Dar buzele rosteau mulţumirea de circumstanţă, mai fierbinte şi mai nesigur, decum o voia decizia-mi fermă...

— Lilian! E prea mult!... Pentru mine e prea mult!... Tu nu ştii cine sînt eu; ce sînt eu!... Nu ştii cît de puţin le merit... Nu mă cunoşti încă... De ce-a trebuit?... Cum să-ţi pot mulţumi vreodată?...

— E atît de greu?... Tu, cu veşnica ta grijă să nu datorezi nimic, nimănui! Uite! ca să nu-mi datorezi nimic...

Apropie obrazul, cu o alintată şi graţioasă simplitate, l-am simţit genele dezmierdîndu-mi pieliţa. M-am cutremurat de fiorul dureros de dulce. M-am smuls din magnetica învăluire care-mi topea hotărîrea, am ridicat gura departe de gura Lilianei, de obraz, de ochi, şi abia i-am atins tîmpla, sus, cu buze inerte.

Nu eram la întîiul nostru sărut. Dar toate au fost altfel. Altele. Arzătoare şi lacome, stîngace şi pasionate; venite fără să ne dăm seama cum, cînd ne-am aflat de cîteva ori aproape, singuri, în camera lui Lucian, în salonul Medovenilor, în sera lor, într-o plimbare cu sania lor, cu două săptămîni mai în urmă. Ne-a prins noaptea departe, spre Otopeni. Amurgul albastru, clinchetul argintiu al clopoţeilor, bulgării de zăpadă sfărmaţi în valtrapuri, strănutul cailor şi cea dintîi stea, licărind rece, lîngă secera lunii, pe-un cer ireal de senin şi sticlos.

Ne-am pomenit încleştaţi, căutîndu-ne gura.

Sărut de copii care învăţam prin noi întîia oară iubirea; descopeream noi întîia oară, ameţitoarea şi delicioasa chemare a buzelor, să-şi soarbă respiraţia, să şi-o amestece, pînă cînd toate încep să joace împrejur şi să se înece în ceaţă.

Acum a fost numai o fugace atingere. Sărut dureros pentru mine, fiindcă îl ştiam poate ultimul.

Dar Liliana, ea, de unde i-a presimţit agonia din el? De ce i-a fost dureros?

— Ce e cu tine, Enric? Se întîmplă ceva cu tine... Ce? Spune-mi îndată, ce? mă întrebă cu nelinişte, aşezîndu-se alături, descheindu-şi blana şi apucîndu-mi mîna între degete, să mi-o pună pe genunchii ei şi s-o aline ca mîna unui convalescent.

— Nu se întîmplă nimic... Insomnie! Poate puţin surmenaj!... am inventat o banală justificare, cercînd să-mi retrag pe nesimţite degetele.

Şi îndată am gîndit: „Nu aşa!... Nu da îndărăt cu laşitate!... Nu şovăi

— Într-adevăr, lucrezi excesiv, Enric!... păru Liliana că se mulţumeşte cu explicaţiile mele.

Dar în aceeaşi clipă, instinctul precoce şi fin de femeie, îi spuse că nu e aceasta. Se plecă să-mi caute de aproape în ochi, cu ochii ei ciudat violeţi. M-am văzut ca în două lentile care micşorează: mic şi îndepărtat, ireal scufundat într-o lume ireală, înecat într-un întuneric violet.

— Nu e aceasta!... spuse, dîndu-mi uşor într-o parte, şuviţa de păr de pe frunte. Ai altceva, Enric!... Spune-mi, haide! spune-mi cu de-amănuntul şi sincer, tot!... Ce se întîmplă cu tine?...

Ca să amîn încă o clipă, încă o clipă, hotărîrea cea fără de seamăn sfîşietoare, ucigaşă pentru amîndoi, am apelat la versurile subliniate din volumul lui Samain, citind cu un surîs afectat de autozeflemisire;

„Le silence descend en nous,

„Tes yeux mi-voilés sont plus doux.

„Laisse mon coeur sur tes genoux...

— Fiindcă eşti la Samain, Enric, vrei să-ţi spun care elegie mi-a plăcut mai mult? Ai subliniat-o tot tu... Îţi aminteşti?

„Une douceur splendide et sombre
„Flotte sous le ciel étoilé.
„On dirait que là-haut, dans l’ombre
„Un paradis s’est écroulé.

. . . . . .

„Et de mon coeur vibrant encore
„S’élèvent de vagues pitiés

„Pour tous ceux-là, sur la terre,
„Par un tel soir tendant les bras,
„N’ont point dans leur coeur solitaire
„Un nom à sangloter tout bas”.

— Toată elegia, reluă Liliana, dar mai ales cele două versuri:

„On dirait que là-haut, dans l’ombre
„Un paradis s’est écroulé.” S-ar spune că o suferinţă a ta, personală, se proiectează pe o năruire cosmică... Niciodată, Enric, niciodată, nu m-aş simţi destul de tare, să rezist unei asemenea

suferinţi... Uite! Rid, vorbesc, citesc, cînt, dansez, fac planuri de viitor, mi-e dragă viaţa! Şi deodată, fără nici un motiv, în mijlocul rîsului mă întrerup! Parcă presimt o ameninţare... Simt nu ştiu în ce, nu ştiu de unde, un avertisment misterios... Nu mai departe de adineauri... În faţa uşii! Pusesem mîna pe clampă, ca să intru fără să bat, încet, cum îmi făcusem planul... A început să-mi ticăie inima. Dacă nu eşti singur? Dacă e cineva la tine?... Vreo modistă, vreo midinetă, ştiu eu cine?... Am dus mîna la piept, ca să-mi apăs zvîcnirile inimii... Absurd, dar aşa este! O anxietate, o ameninţare necunoscută...

Sărmana Liliana, nu bănuia cît de just era avertismentul, cît de aproape ameninţarea, cît de inevitabilă năruirea!

Mi-am descleştat încet mîinile şi am vorbit.

Am vorbit repede, sacadat, privind înainte, cu o încruntare între sprîncene, spre inscripţia din perete, fe- rindu-mă laş să caut în ochii ei.

Nu i-am spus adevărul.

Nu l-ar fi putut accepta! Oricui înafară de mine i s-ar fi părut ilogic, absurd, monstruos.

Nu i-am spus că o rup din sufletul meu, tocmai fiindcă o iubeam prea mult. Că o smulg din vreme, cît nu e prea tîrziu, pentru ea şi pentru mine, ca să o cruţ, ca să mă cruţ. Unde putea să ne ducă asemenea

iubire? Ea un copil; eu un copil. Căci nu eram altceva; nici eu, nici ea... Aveam înainte atîţia ani de învăţătură! Ce iubită îşi aşteaptă iubitul, cinci, şase, poate şapte ani? Aceasta se întîmplă numai în basme... Şi chiar dacă aşa ar fi, mai presus de voinţa Lilianei, va birui hotărîrea lui Jack Medoveanu... Fata lui Jack Medoveanu, schimbîndu-şi numele cu feciorul lui Ştefan Sântion!... Eram mai puţin, mai suspect pentru lumea ei, decît feciorul unui argat de la ţară, care s-ar fi ridicat la cele mai înalte trepte prin învăţătură şi cine ştie ce daruri înalte. Eram feciorul lui Ştefan Sântion; al unui declasat, care a coborît în loc să ridice. Al unui beţiv, muieratic şi cartofor, care şi-a lăsat nevasta şi copilul; plecînd să moară într-o mahala de tîrg, de urmările beţiei, ale vieţii de muieratic şi de cartofor... Mîine, sîngele acela putred şi rău, poate să se deştepte în mine. Voi fi pentru totdeauna o surpriză, gata să izbucnească peste un ceas ori peste un an... Atîtea şi altele, îmi porunciseră hotărîrea.

Puteam să le dau glas? substanţă? contur? Le-ar fi acceptat?

Îndată le-ar fi îndepărtat, şi mi-ar fi căzut în braţe, să plîngă pe pieptul meu şi eu să plec ochii uzi pe umărul ei. Ar mai fi fost cu putinţă să rămîn tare, crunt cu mine, pînă la sfîrşit? O singură şovăială... O singură clipă de laşitate... Patul era sub noi, zăvorul la uşă — şi, pînă la dezlegările cele mai de

departe ale vieţii, feciorul lui Ştefan Sântion avea toate şansele să devină o canalie! Să sfîrşească în faptă de canalie, înainte de-a fi trăit nimic din viaţa rectilină pe care şi-o trăsese cu rigla pe harta viitorului.

Am vorbit deci altfel.

Nu i-am spus adevărul.

Am născocit o monstruoasă minciună, care să mă facă odios şi să o îndepărteze pentru totdeauna de mine.

N-o iubeam. N-o iubisem niciodată. Totul a fost o joacă răutăcioasă şi frivolă. Iubeam pe altcineva. Şi mi-am zugrăvit iubita imaginară... Am zugrăvit-o poate estompată şi vagă, ca o ireală umbră din lumea umbrelor, ce era! Dar iubirea mi-am spus-o cu arzătoare cuvinte, fiindcă aceasta exista, fiindcă-mi mărturiseam cu unghiile crispate în genunchi, îmi strigam, îmi gemeam, iubirea mea cea adevărată.

Priveam fix în perete şi îmi pronunţam singur osînda de moarte.

Sînt rîuri care-au pornit tumultuos din izvoarele reci ale munţilor, străbat pajişti înflorite, adună alte ape încrezătoare în destinul viitorului fluviu — şi deodată, fără pricină, se abat din drumul cel bun, ca să se înfunde în nisipuri. Drumul cel bun, rămîne pe undeva, pe aproape... Citisem că geografii englezi spun despre ele că sînt rîuri care se sinucid.

Cu acele rîuri sinucigaşe mă asemuiam.

Cînd am sfîrşit, m-am ridicat şi m-am dus la fereastră, cu aerul că privesc nepăsător în stradă. Fugisem însă numai ca să-mi ascund ochii şi aşteptam să mi se zbicească lacrimile. Sinucigaş! Plîngeam pentru mine. Mă plingeam pe mine. Eram de pe atunci un sinucigaş.

— Şi atunci, de ce-ai făcut aceasta, Enric?...

Nu era nici un reproş în glasul Lilianei. Numai o tristeţe, că am fost capabil de atît de nemernică şi inutilă laşitate.

M-am întors, strîngînd din umeri şi plimbîndu-mă prin cameră cu mîinile înfundate în buzunări.

— Ştiu eu? am replicat cu prefăcut cinism. Poate ca să mă amuz! Poate fiindcă mi s-a părut că şi pe tine te amuza...

— Cum poţi vorbi aşa? Cum poţi vorbi aşa, Enric?... Cum poţi?... Cum?...

De data aceasta, glasul fu atît de dureros, încît n-am rezistat; arn ridicat privirea din pămînt, s-o văd.

Era mică şi zgribulită, pe marginea divanului meu urît si sărac.

Devenise mică şi zgribulită. Cu mîinile pe genunchi, ca o sclavă care-a pierdut tot şi a fost zvîrlită, goală şi fără nimic, fără nimeni, în tîrgul unde se vînd sclavele.

Iar obrazul?... Faţa aceea?

O faţă a zilelor care vor veni: un obraz deodată devastat, obrazul zilelor de mîine, cînd va afla într-adevăr ce este trădarea,

capitularea, uzura, moartea a tot, scufundarea a tot.

De ce nu i-am căzut atunci cu fruntea pe genunchi, să-i mărturisesc adevărul, să-i strig înăbuşit în poalele rochiei: „Nu e adevărat! N-ai văzut că totul a fost o născocire?... A fost numai dovada că te iubesc prea mult!”

Mi-am hotărît însă, să fiu tare pînă la sfîrşit. Şi am fost tare pînă la sfîrşit.

Am coborît din nou ochii în duşumelele goale, privind în spaţiile dintre scînduri şi înverşunîndu-mă să par preocupat numai de joaca să păşesc din două în două despărţituri, din trei în trei despărţituri; potrivindu-mi pasul, răşchirîndu-l şi micşorîndu-l pe rînd; enervantă obsesie de imbecil.

Într-o vreme, am simţit că mă urmăreau ochii Lilianei. Ochii ei goliţi de lumină, goliţi de gînd, seci de lacrimi.

— Enric!...

— Da.

— Enric, nu te-ai întrebat niciodată ce ai însemnat tu pentru mine?

— Nu.

— Nu te-ai gîndit ce rămîn? Cui rămîn?... Ce-are să fie de-acum viaţa mea pentru totdeauna?

— Ştiu eu!

— Ce-are să fie viaţa mea fără tine?... Tocmai venisem să-ţi spun... Am convins pe maman, pe papa, să mă trimită îndărăt în

Elveţia... Ca să am un pretext şi să nu-mi mai pomenească de pe acuma de mariaj... Tot mi-au spus medicii că am nevoie de aer şi de linişte... Mi-au găsit nu mai ştiu ce la piept... „Mai puţine serate!” mi-au spus. Cu atîta mai bine!... Mai puţine! Mă întorc la pension pentru doi ani... Numai pentru aer, pentru piano, pentru prietenele şi viaţa ordonată de-a- colo... Aceasta le-am spus-o lor. Lui maman şi lui papa! Au acceptat... O făceam numai pentru tine... Ca să te aştept pe tine... Ştiam că are să fie o joacă pentru tine, ca să termini Universitatea mai repede decît ceilalţi... Veneam să-ţi spun. Şi joaca ta, Enric, aceasta era joaca ta!... Pentru ce să mai trăiesc? Pentru cine?

— Nu este nimeni indispensabil, nimănui! am rostit cu împietrire. Chiar dacă aş fi avut naivitatea să mă cred vreodată indispensabil, acum ştiu că viaţa poartă ea grijă să te înlocuiască...

— De ce acest „acum”?

Am strîns din umeri enigmatic, deşi nici eu nu ştiam de ce-am adăugat acest „acum”. Poate ca să mă conving pe mine că a doua zi, peste un an, aveam să descopăr cu uimire că într-adevăr, Liliana nu-mi fusese indispensabilă şi că viaţa îmi purta ea grijă s-o înlocuiască. Acestea le gîndeam; dar buzele-mi rosteau altceva, ca să facă despărţirea mai ireparabilă:

— Ai să-ţi aminteşti spusele mele, Liliano, mai cu- rînd decît crezi! Ai să descoperi că

n-am fost indispensabil. Ai să mă înlocuieşti cu altul! Poate te-aşteaptă... Poate îl şi ştii! Poate îl şi aştepţi!...

— Enric, nu-ţi dau voie să vorbeşti aşa!

— Voie? am izbucnit în rîs dispreţuitor. Nu-mi dai voie? După cît ştiu, oricît voi fi fiind de nevoiaş, nu m-am tocmit slugă la Curţile Medovenilor, ca să-mi cer permisie cînd vreau să vorbesc!...

Ce duh rău îmi dicta cuvintele? Depăşeam hotărî- rea. Mă identificam cu rolul.

Liliana continua să mă privească. Intolerabila suferinţă din ochii ei dureroşi!

— Ce străin îmi pari deodată, Enric!...

— Vezi! am exclamat triumfător. N-au trecut nici cinci minute şi am încetat să mai fiu atît de indispensabil!! Am devenit un străin!

Triumfam în aparenţă, surîzînd cu superioritate, satisfăcut de inflexibila mea logică. Dar inima-mi, biata mea inimă, se zbătu sugrumată în fioroase ghiare de fier, la auzul mărturisirii că atît de repede, am devenit, într-a- devăr, atît de străin.

— Nu mă înţelegi!... stărui Liliana, cu o răbdare plină de tristeţe. Îmi pari atît de străin! atît de altul! fiindcă nici judecata nu mai e aceea a lui Enric al meu!... Am spus adineauri: „Enric, nu-ţi dau voie să vorbeşti aşa!”... Nu pentru mine, am spus-o. Cum nu m-ai înţeles, Enric?... Nu-ţi dau voie, pentru iubirea mea, pe care am crezut-o a noastră. Pentru ce am cre- zut că ai fost, că eşti

pentru mine... Cel puţin amintirea să mi te păstreze cum ai fost, cum te ştiu... Şi tu, îndată!... Cum ai putut să răspunzi aşa? Enric celălalt, al meu, n-ar fi vorbit niciodată aşa... Ar fi înţeles dintr-o singură privire, numai din glas, ce-au vrut să spună buzele...

— Foarte frumos, pentru acest Enric al tău! Îl feli- cit! După cum îl descrii, pare să fie un individ destul de binişor crescut... Te rog să-i transmiţi complimente.

— Enric...

— La ordin!

Jucam bine, ah! prea bine, rolul imbecilului cinic. Parodiam cu toată aparenţa unei naturale vulgarităţi, indignarea care vrea să fie ironică şi nu izbuteşte să rămînă decît numai grosolană, a individului ofensat fiindcă i s-a pomenit despre situaţia sa subalternă într-o casă cu prea înfumuraţi stăpîni. Lipisem călcîiele şi aşteptam cu o mutră de ordonanţă stupid mucalită, ordinul superiorului:

— La ordin!... Să trăiţi!...

Liliana nu mai putu suporta. Renunţă la tot ce-ar fi voit să continue, cu o mişcare ostenită de mînă. Totul era inutil.

Se ridică încheindu-şi blana. Îşi butonă mînuşile. Îi tremurau degetele. Căută manşonul cu ochii. Era pe masă, unde pe hîrtia galbenă se afla de-o sută de ori, numele ei scris cu creionul: Lilian, Lilian! Lilian! Lilian!

Privirea întîrzie numai o clipă. Aceasta cum se explica?

Dar renunţă să înţeleagă.

Îmi întinse mîna. Am atins buzele de mănuşă.

În prag, încă se mai întoarse:

— O iubeşti aşa de mult, Enric?... Aşa de mult?... Ca să poţi fi atît de crud cu mine, înseamnă numai că o iubeşti pe dînsa prea mult...

— Niciodată nu iubeşti prea mult, cînd iubeşti într- adevăr!

— Ce fericită trebuie să fie!...

— O! Da!... Sper!

— Ce fericită... Pe mine n-are să mă iubească ni-meni niciodată, aşa! De ce această nedreptate, Enric?

— Aceasta numai Iulia Poloneza, ghicitoarea, poate s-o ştie!... mi-au rostit buzele batjocoritor, în vreme ce toată fiinţa mea striga: „Dar tu eşti aceia pe care o iubesc aşa!... Cum de nu înţelegi? Cum de nu simţi? Tu! Tu! Tu!" E o idee! am adăugat. Poate tot ***treci*** pe aproape de Iulia Poloneza... Ce-ar fi să te opreşti, aşa, ***în treacăt,*** cum te-ai oprit la mine?...

Nici o mustrare, nici în glas, nici în privire: numai o tristeţe, o oboseală de viată. Şi o înduioşătoare încer-care să mai surîdă. Ce amar şi umil i-a fost deodată surîsul! O umbră extenuată de surîs, în care a apărut deodată, ca o altă umbră fugace,

amintirea altor surî- suri cu stigmatul numai de mine cunoscut.

Aşadar şi pe buzele ei, se scria pretimpuriu, se scrisese, semnul acela al sclavilor pe viaţă! Cum i-aş fi prins tîmplele în palme, să-i culeg capul strîns la piep-tul meu tînăr şi tare, s-o apăr de mîine, de toate ameninţările de mîine, de trădările cele adevărate, de capitulările cele irevocabile, de mîine! Dar am rămas stană neclintită de piatră, tare ca piatra.

— La revedere, Enric...

— La revedere?... De ce ne-am mai vedea? Ce ne-am mai avea oare de spus?...

— Ai dreptate, Enric!., consimţi cu blîndeţe. Proiectam să plec peste o lună în Elveţia... Voi pleca într-o săptămînă... E mai bine aşa, mai simplu!.... Altfel, ne-ar obliga poate viaţa să ne mai întîlnim... Cum m-aş uita în ochii tăi? Cum te-ai uita în ochii mei?... Adio, Enric... Cel puţin pe ea să n-o faci să sufere...

— În iubire, şi suferinţa e cîteodată o voluptate mai...

Sfîrşitul nu-l mai aşteptă. Nu-l mai ascultă.

Am tăcut, să-i aud paşii depărtîndu-se în antret.

M-am repezit la fereastră.

Am văzut-o înaintînd, da, cu faţa ascunsă în palme, cu umerii zgribuliţi; împleticindu-se în zăpadă, pînă la sanie. Una, încă una

din milioanele şi milioanele şi milioanele de umbre, din nesfîrşita procesiune a robilor trecînd dintr-un necunoscut în alt necunoscut, cu faţa ascunsă în palme să nu li se vadă ruina din ochi.

Destul să deschid fereastra, să strig:

— Lilian! Lilian? Lilian! Lilian!

Dar stăteam neclintit, cu fălcile încleştate.

Şi ea n-a întors capul. S-a lovit de sanie. A urcat. Şi numai acolo, după ce-a căzut pe pernele săniei, numai acolo s-a încovoiat ca o ramură frîntă cu fruntea în manşon şi a izbucnit în plîns.

Vizitiul, stilat, (era doar vizitiul Medovenilor!) n-a arătat nici un fel de mirare, nici o urmă de indiscretă curiozitate — nici o întrebare, în privirea fix aţintită înainte.

A dat bici cailor. În promoroaca dimineţii a explodat vesela clinchetire a zurgălăilor de argint. Şi n-a mai fost nimic.

Strada goală. Iarna goală. Camera rece şi goală.

Nimic.

M-am rupt de la fereastră. Am trecut la masă şi, fără nici o grabă, fără nici un semn de nerăbdare, de tristeţe, de ură, de ciudă, de deznădejde, ca un hipno-tizat care săvîrşeşte un act poruncit de puteri în afară de el, am desprins foaia galbenă din piuneze, cu numele scris de o sută de ori: Lilian! Lilian! Lilian! Am făcut hîrtia

mototol, am ghemuit-o în soba de fier şi n-am întîrziat să mă uit cum o sfarogesc de încet şi urît, fără flacără, tăciunii mocniţi de sub spuză. Am luat braţul de flori, l-am lepădat pe fereastră, afară, în stradă, şi n-am privit după el să văd dacă-l terfeleşte vreun trecător sub talpă ori dacă-l culege cineva mi- nunîndu-se din ce cer al minunilor a căzut.

Aşa. Acum totul era eliberat, gol.

Ca să nu mă încerce nici o ispită de gînd, de amintire, de regret.

Mîine voi spune lui Ion că totul a fost o poveste cinică, o pînză de păianjen savant ţesută, aşa cum i-am spus-o Lilianei. Va crede-o, cum a crezut-o şi Liliana. O crede poate de mult.

O altfel de crimă, a unui alt Candiano-Popescu.

Îi voi zvîrli lui în dar, volumul de Samain. Va socoti versurile subliniate, drept încă o dovadă a lucidei premeditări, ca să-mi deschid o cale mai repede şi dreaptă la ea. Poate i-am şi spus-o?...

Nimeni, nu va şti nimeni, niciodată, că versurile acelea au cîntat în mine, fiindcă şi sufletul meu avea nevoie de-o căldură, fiindcă şi fruntea mea avea nevoie de reazămul unor genunchi, cînd închizi ochii şi aştepţi dezmierdarea uşure a mîinii prin păr. Nimeni, nu va şti nimeni că în ceasurile acestea din urmă, dacă moartea nu mi se pare atît de înfricoşată şi rece, e fiindcă

amintirea Lilianei mi-a alinat sufletul şi mi-a clătit ochii, ca o ultimă blîndeţe a vieţii.

N-o presimţeam în acel ceas.

Am respirat.

Cu o criminală uşurare, am respirat.

Aşa! Acum totul e cum trebuie să fie.

Am întins braţele tari, goale de orice cătuşe, cu sim- ţămîntul că încăodată mă înfăţişez aşa liber înaintea veacului. încăodată, să pornim alături, pas în pas, în drumul nostru geamăn.

Iar fiindcă aşa era, aşa era drumul veacului, m-am aşternut la lucru, pe scaunul tare, la masa tare, dinaintea foilor cu formule şi cifre.

CAPITOLUL IX

Colloqium sub tei

O adiere caldă înfăşură frunzele teiului.

Am ridicat ochii chemaţi de foşnetul molatec, cu un dor deodată deşteptat; de cîmp, de pădure, de lunci, de ape răcoroase în prunduri, de teii zăvoaielor, de cîn- tecul pitpalacilor în fîneţele jilave, de mirosul ierbii coapte.

Pe urmă, din nou am coborît privirea în nisip, unde nestatornicul joc al frunzarului de sus, broda de-un ceas o fină dantelă de umbră mereu schimbătoare, după mersul oblic al soarelui şi după răsufletul vîntului.

De-un ceas nu mă clintisem de pe bancă.

De-un ceas, cu bărbia în pumn, urmăream jocul fragil.

Gol de gînd, absent de la întrecerea echipajelor pe Şosea, de la zburdalnica goană a copiilor în jurul meu, voi fi părut trecătorilor orice altceva, în afară de laure-

atul examenului de absolvire liceală, cu media cea mai înaltă pe toată ţara. Orice altceva; oricine altcineva. Un candidat la sinucidere, un îndrăgostit nenorocos, un concurent respins, un băieţandru ruinat de epitropi infami înainte de a fi ajuns la vîrsta majoratului sau de cine ştie ce pasiuni precoce; orice, oricine, în afară de campionul acestui record şcolar, cu numele înfipt în poarta liceului abia cu cîteva ore înainte şi predestinat să rămînă înscris cu litere de aur pe placa de onoare.

A fost un presentiment după-amiaza aceea pustie. Încă un avertisment.

Nu mă aşteptam, fireşte, la nici un fel de explozie bucuroasă. Eram de mult desprins de asemenea deşertăciuni. Nici nu trecusem pe la liceu să citesc cu ochii mei lista clasificărilor. Vestea mi-a adus-o Ion. Un Ion transformat pentru o clipă, transfigurat de sincer entuziasm, uitînd pizmuirea dintotdeauna, mai mîndru de amiciţia mea prin această ratificare glorioasă şi însuşindu-şi, ca o victorie personală, un eveniment care mă lăsa cu totul nepăsător. Mă descotorosisem de el. Mai greu a fost să scap de Lucian Medoveanu.

Entuziasmul lui se dubla de recunoştinţă. De o recunoştinţă zgomotoasă, puerilă, agitată. O provocătoare revanşă zvîrlită în nasul ***„tapirilor”.***

Tapirii erau dascălii coalizaţi să-l mai reţină un an, pentru a aprofunda studiul

sintaxei latine şi al ecuaţiilor de gradul doi. Aşa îşi reprezenta el existenţa şcolărească de cînd intrase pe băncile primei clase.

Un lung război de guerilă, cu inamici pîndindu-l de pe catedră, hîrţuindu-l, întinzîndu-i curse, atacîndu-l pe nevăzute, jurîndu-i pierzania.

Intenţiile inamicului fuseseră dejucate. Tapirii mistificaţi.

Îl tîrîsem după mine; cu mijloace permise, silindu-l tiranic să devore pe nesimţite în cîteva săptămîni tot ce nu învăţase în opt ani; dar mai ales cu mijloace ne- permise, ajutîndu-l pe sub mînă cînd rămăsese înspăimîntat de vastitatea coalei albe, unde nu se simţea capabil să aştearnă un singur cuvînt. Fusesem providenţa

lui. Se credea dator s-o strige la toate răspintenele. O striga acum, în vreo grădină de vară, în care după vechiul obicei al pămîntului, convocase toţi camarazii să îngroape o carieră de veteran şi totodată, în complicitate cu doi-trei amici mai iniţiaţi, să îngroape şi virginitatea puberilor în întîrziere cu misiunea lor virilă. Aşa cerea tradiţia. Lucian Medoveanu n-avea stofa unui uzurpator de asemenea tradiţii.

Mă eliberasem de dînşii.

Căutasem singurătatea.

Acum singurătatea mă apăsa.

N-o simţisem niciodată atît de deşartă, căscîndu-se ca o anxietate absurdă de vis rău, cînd te afli căzut nu ştii cum, într-un oras necunoscut unde toti au murit, unde strigi şi nimeni nu răspunde, unde şi glasul tău moare fără ecou, într-o muţenie mată de vată.

A fost, acum înţeleg, a fost încă un avertisment.

Izgonisem din mine tot, rupsesem toate rădăcinile vieţii animale, tot ce putea însemna o ispită, o căldură, un simţămînt moleşitor. Căutasem singurătatea, pentru a-mi dovedi astfel mie însumi că trăiesc o zi ca oricare alta, că jalonarea arbitrară a unui examen şi a unui rezultat oricît de glorios, nu poate însemna nimic faţă de linia mea de viaţă tăiată pe alt plan; plecasem să mă plimb, luasem cu mine o carte să citesc.

Şi căzusem pe banca aceasta, să privesc de-un ceas, cu bărbia în pumn, jocul dantelei fragile de umbră pe nisip. Gol de gînd. Apăsat de intolerabila singurătate, pe care doar eu o voisem, o pregătisem, o căutam. Eliminasem pe rînd tandreţea mamei; camaraderiile păstrate la distanţă într-o temperatură arctică cu toate elanurile venind spontan spre mine; ştersesem amintirea fantomatică a Lilianei.

Nici o căldură. Piscurile înalte sînt reci, pleşuve, cu stînca goală în aerul rărit, în soarele orbitor de lumină dar gheţos. Aşa mă voisem. Aşa eram!

Aşa mă deşteptasem deodată cu inima strînsă, în singurătatea atît de atroce la nouăsprezece ani; cînd viaţa se cere trăită şi de la bust în jos; cînd trandafirii îşi scutură foile catifelate la cea dintîi adiere voluptuoasă de vînt, în grădini cu băncile complice adăpostite în boschete pentru amanţi; cînd chiotul mulţimii străbate pînă la tine; cînd o gîză cu aripile punctate multicolor ca un delicat juvaer de email, amăgită de nemişcarea ta îţi coboară din zbor pe mînă, circulă într-o inocentă siguranţă, te examinează sondîndu-te cu antenele fine ca pe-o neînsufleţită stană încorporată regnului mineral şi cînd descoperi că e singura vietate ce-a venit să-ţi ţină tovărăşie, tocmai fiindcă nu mai aveai nici o aparenţă de viaţă.

Am ridicat mîna şi am suflat asupra măriuţei cu aripile punctate negru şi roşu. Gîza a zburat şi am rămas încă mai singur.

De ce n-am înţeles oare avertismentul acela?

Sau de ce i-am viclenit înţelesul, citindu-l tot cum îmi dicta o judecată dinainte şi irevocabil încheiată?

„Am exagerat! — mi-am spus. Am depăşit din exces de zel, strictul hotar. Poate mai e şi puţin surmenaj. O lună de vacanţă, undeva la munte, cu băi într-un rîu rece, cu un ceas de înot pe zi, aer ozonat — destule toate acestea, ca să mă întorc călit pentru încă un an. Nu singurătatea e de vină. Nu singurătatea mă apasă. Ci dimpotrivă, de singurătate şi de linişte am nevoie. Altfel, de ce adineauri, cînd am ridicat ochii la foşnetul frunzelor, nu dor de oameni m-a încercat, nu dor de cineva, ci chemarea cîmpurilor, a pădurilor, a apelor de pe prunduri, a fîneţelor cu iarba coaptă şi cu cîntec de pitpalac?...* Peste două-trei zile bagajele, un bilet de tren, cît mai puţine cărţi...”

Acesta mi-a fost diagnosticul şi leacul.

---

* Este chiar motivul ce va fi dezvoltat peste un an, în romanul ***Cheia visurilor.*** Personajul de acolo, inginerul — şi el inginer! — Paul I. Năgară reuşeşte însă, spre deosebire de Sântion, să-şi realizeze visul unui refugiu în peisaj cîmpenesc, pur. Scriitorul însuşi nutrise acest proiect şi îl realizase, cumpărîndu-şi casa din Buşteni — „Muzeul Cezar Petrescu” de azi.

Nu mă îndoiam că numai acesta e diagnosticul şi leacul.

Pe urmă, pentru toamnă, îmi hotăram un regim de destindere, mai puţin schimnicesc. Căci tot ce săvîrşisem pînă atunci, nu pornise dintr-o superstiţie a virtuţii şi a abnegaţiei, dintr-o prejudecată a austerelor existenţe după modelul vieţilor ilustre din cărţile lui Plutarh. Fusese numai o educare îndelungă, o imunizare; lupta lui Enric Sântion să extermine din arterele lui orice picătură din sîngele lui Ştefan Sântion, din sîngele lui putred şi mort.

Dar o dată animalul domesticit, stăpînit în zăbale, înţelegeam să-l redau, măsurat, şi îndestulărilor lui animalice. Puţină iubire, puţină desfătare, puţin timp pierdut, puţină glumă, puţină destindere... Toate dozate, pentru a păstra echilibrul între bust şi rest; toate acordate ca o necesară concesie animalului inferior; toate lucid dominate, distribuite, premeditate, ca o terapeutică preventivă pentru a mă apăra de dezordinea abstinenţelor şi comprimărilor, tot atît de mizere în consecinţe ca excesele, ca pierzania lui Ştefan Sântion sau a dascălului cu fruntea socratică. Un om întreg, perfect; un om căruia nimic omenesc să nu-i fie străin. Dar un cm pentru care pricinile de pierzanie ale altora — de pierzanie, de şovăială, de scufundare, de abdicare, de laşitate — să nu însemne niciodată, nici un fel de ameninţare.

Să vină la ele ***mitridatizat.***

Să guste din ele, în măsura în care cele mai puternice otrăvuri savant dozate, intră în alcătuirea celor mai suverane medicamente.

Pentru unii înseamnă moarte, fiindcă au pierdut controlul măsurii. Pentru alţii sănătate, vigoare, echilibru. Viaţă. Paroxismul vieţii. Fiindcă o neînduplecată voinţă supraveghează dozajul.

Mă socoteam pregătit pentru aceasta acum. Mă seducea cuvîntul şi îl repetam:

Mitridatizat.

Apărat pentru totdeauna împotriva perfidelor ispite de-afară; apărat mai cu seamă faţă de mine însumi, de necunoscutul din mine însumi, cel născut din sîngele mamei şi al lui Ştefan Sântion şi din sîngele atîtor necunoscuţi; străbunii care-au făcut legătura neîntreruptă între cel dintîi pitecantrop ridicat în două labe păroase din bezna peşterilor şi între feciorul lui Ştefan Sântion; sute şi mii de necunoscuţi, cîţi au trecut prin viaţă dintr-un neant în alt neant, cu umerii încovoiaţi, cu faţa ascunsă în palme să nu li se vadă devastarea din ochi.

Eu n-avean sub ce povară să-mi aplec umerii. Le scuturasem pe toate. N-aveam de ce să-mi ascund faţa. De ce să-mi acopăr ochii. Totul era limpede, decantat în mine de drojdia sîngelui putred şi mort.

În aceeaşi clipă, gîndind cu sumeţie aceasta, mi-am dat seama că totuşi mă aflu de-un ceas pe bancă, privind în jocul dantelei de umbră din nisip, cu bărbia în pumn, cu umerii încovoiaţi. Fără nimic din înfăţişarea unui înfruntător de furtuni.

Căzut pe o bancă, privind în pămîntul oamenilor culcaţi sub picioarele noastre ca să îngraşe ţărîna care ne hrăneşte şi să ne cheme despotic la destinul lor teluric. Întocmai cum vor fi rămas de atîtea ori, în ceasurile de scufundare să se confrunte cu ei înşişi răpuşii vieţii: un Ştefan Sântion sau dascălul cu fruntea genială şi cu sfîrşitul obscur. Întocmai cum va fi rămas Liliana Medoveanu, astă iarnă, cînd a ajuns acasă; cum am văzut-o mică şi zgribulită pe marginea divanului meu sărac, ca o sclavă care a pierdut tot şi a fost zvîrlită goală şi fără nimic, fără nimeni, în piaţa unde se vînd sclavele.

Descoperirea m-a umilit, în loc să mă înfricoşeze prin tainicul avertisment.

Am încordat, trufaş, muşchii pieptului.

Am ridicat ochii din pămînt, spre cer şi spre soare, ca să rup rădăcinile invizibile care m-ar mai fi atras spre morţii din afund.

Pe urmă, am privit împrejur.

Şi atunci i-am văzut. Atunci mi-au răsărit întîia oară înainte.

Desigur mă aşteptau.

Mi-au spus chiar, că mă aşteptau.

Erau patru; patru tineri de vîrsta mea, unul purtînd încă uniforma şcolii, ceilalţi stînjeniţi în straiele noi cu care inaugurau libertatea.

Erau patru şi mă aşteptau, încă nesiguri dacă m-au recunoscut ori s-au înşelat — poate intimidaţi de faima depăşind zidurile liceului, poate sfiindu-se să tulbure o singurătate atît de vădit căutată.

S-a apropiat, cel în uniforma liceului străin.

— Enric Sântion, dacă nu greşesc?

— Exact! am încuviinţat cu răceală.

— Dinu Grinţescu, de la Matei Basarab! se prezintă, întinzîndu-mi mîna, iar din ochi chemîndu-şi tovarăşii să se apropie.

Îi înfăţişă pe tustrei, cu o dezinvoltură silită, artificială, exagerată, cum se întîmplă de cîte ori timizii îşi depăşesc intenţiile cînd vor să-şi biruie infirmitatea:

— Bazil Răut, tot de la Basarab. Alexandru Balotă, de la Lazăr. Abel Block de la Mihai Bravul... Adică toţi, foşti de la Basarab, Lazăr şi Mihai Bravul. Acum absolvenţi... Contingent eliberat!

Surîse stînjenit, apelînd la ajutorul celorlalţi.

Tăcerea şi neclintirea mea îi demontase cu desăvîr- şire. Din schimbul repede de priviri, am înţeles mustrarea tăcută. Fiecare arunca pe celălalt răspunderea unei asemenea aventuri. Se îndemnaseră reciproc. Se învinuiau reciproc. Nu păream

de fel comod. Înţelegeam şi de unde-a venit hotărîrea. Desigur, prin acea subterană francmasonerie care leagă pe toţi elevii şcolilor din acelaşi oraş, cunoscuseră faima fenomenului Enric Sântion, aflaseră rezultatul de acum cîteva ore. Nu putuseră rezista ispitei să examineze animalul fabulos mai de aproape. M-am văzut expus după gratiile unei menajerii. Mai lipsea puţin să mă pipăie. Poate ar fi plătit o taxă suplimentară, să asiste la hrana bestiei.

I-am măsurat deci din tălpi pînă-n creştet cu arogantă dispreţuire, înveselindu-mă interior de stinghereala înscrisă pe figurile lor simple, directe şi fără mister.

Aşa a început legătura noastră, care avea să ne strîngă cot la cot în asaltul începuturilor, avea să adune alţi tovarăşi vremelnici şi avea să dureze pînă ce anii, vîrsta, îndeletnicirile diverse, osteneala, viaţa, ne-au semănat pe drum, fiecare în destinul nostru singuratec şi totuşi înlănţuiţi în cătuşele invizibile ale unui destin comun. Aşa

a început. Cu o răceală bănuitoare şi ostilă din parte-mi, pe care numai tinereţea proaspătă din noi, franşă din noi, a ştiut să o risipească, îndată ce ne-am presimţit, îndată ce ne-am recunoscut, pipăindu-ne cu antene mai fine şi mai sigure decît ale gîzei ce mă încorporase regnului mineral.

— E cam ciudată indiscreţia noastră... îngăimă cel care se numea Dinu Grinţescu. Dar te-am recunoscut. Te-a recunoscut şi Alexandru. Are un văr coleg de clasă cu dumneata. Gabriel Munteanu. De-un an, ne vorbeşte cu entuziasm... Te-a arătat odată pe stradă. Eram împreună. Am vrut chiar să te cunoaştem atunci. Dar ai trecut preocupat, grăbit, şi Gabriel Munteanu n-a avut curaj să te oprească. Se pare că-ţi cam intimidezi colegii. Atunci am rîs! Acum îl înţeleg...

— Posibil!

Rostisem întreruperea clănţănit, ca să curm toată povestea.

Mă surprindea că un camarad ca acel Gabriel Munteanu, a putut să se arate entuziasmat pentru un cap de promoţie. Era un individ inconsistent, o nulitate jovială şi fericită, evoluînd prin fundul clasei şi pe la coada clasificărilor. Nu schimbasem o sută de cuvinte într-un an. Îl înglobasem în gloata fără interes a umanităţii statistice. Mi-l închipuiam în momentul acela, în grădina de vară, în tovărăşia lui Ion şi a altora ca dînsul, sub comanda lui Lucian

Medoveanu; chinuindu-se să sărbătorească înmormîntarea carierei şcolare cu o veselie factice şi vulgară; deşertînd în silă pahar de vin după pahar; cioc-nind şi închinînd cu glume idioate. Aceşti patru, de ce nu erau acolo sau într-o altă grădină de vară, cum prescria năravul pămîntului?

— Posibil! am repetat şi am dat să mă ridic.

Dinu Grinţescu mă dojeni cu o atît de sinceră părere de rău în privire, încît am rămas locului.

Vorbi repede, pe nerăsuflate, ca un om care s-a hotă- rît să închidă ochii şi să se arunce în apă gheţoasă, orice se va întîmpla pe urmă:

— Te rog să nu pleci şi să mă asculţi... Să ne asculţi. Nu se poate să nu ne înţelegi. Sîntem patru prieteni. Patru fraţi... Ne-am legat de cînd eram de doisprezece, de trei-sprezece ani... Ne-am înţeles. Ne-am completat... Planurile noastre de viitor le-am făcut împreună, au crescut cu noi. În ziua aceasta, cînd am încheiat un capitol de viaţă, ca să începem altul, ne-am căutat fără să ne fi înţeles mai dinainte. Ne despărţim pentru toată vara. Avem să ne regăsim la toamnă. Înainte de această despărţire ne-am examinat încăodată, ca să vedem dacă fiecare din noi îşi mai păstrează hotărîrile de acum doi-trei ani, poate mai vechi... N-a renunţat nici unul... Şi ne-am bucurat! Ne-am bucurat fiindcă am descoperit o

conştiinţă în noi, cum nu se prea află deplin definită la asemenea vîrstă... Ne-am bucurat, fiindcă am descoperit că şi de data aceasta ne completăm şi fiindcă măcar doi din noi, au ştiut să reziste cu îndîrjire ispitelor. Prietenul acesta al nostru, Bazil Răut...

— Dinule! îl opri cu mustrare, cel care se numea Bazil Răut.

— Lasă-mă! nu ţinu socoteală de întrerupere, Dinu Grinţescu. Lăsaţi-mă. Am început. Acum trebuie să sfîr- şesc! Ca să nu părem toţi nişte caraghioşi... Nu e aşa că nu te plictisesc toate acestea?

Întrebarea mi se adresa mie.

În loc de răspuns, am făcut loc celor patru pe bancă. Eram acum strînşi, atingîndu-ne, comunicînd prin aceiaşi căldură animală. Cinci tineri pe o bancă, sub tei, numă- rînd toţi laolaltă mai puţin de o sută de ani.

Cel încă în uniforma liceului Matei Basarab, reluă:

— Prietenul acesta al nostru, Bazil Răut, de pildă, a intrat în conflict cu familia, ca să-şi apere dreptul de a alege cariera pe care o vrea el, nu pe care i-o vrea familia. Poate... Adică nu ***poate... Sigur,*** că ai auzit de numele lui Mitiţă Răut! Cine n-a auzit, cine nu-l cunoaşte în ţara românească? Marele avocat... De atîtea ori ministru. De atîtea ori deputat şi senator... Bazil e fiul domnului Mitiţă Răut. Şi domnul Mitiţă Răut

a voit, ar vrea neapărat să-şi facă din băiat un succesor în cariera lui de avocat şi de om politic. Îţi imaginezi ce uşor i-ar veni lui Bazil, să se lase purtat de curent, cu un asemenea nume, cu un asemenea pilot... Carieră sigură, viitor strălucit!... O fată cu zestre — de altfel nici n-are nevoie de zestre, feciorul lui Mitiţă Răut — cîteva procese celebre; la douăzeci şi şase de ani, un scaun de deputat. Un discurs pentru debut. La treizeci şi ceva de ani, un portofoliu ministerial... Totuşi, Bazil Răut se încăpăţînează să dea cu piciorul la toate acestea, ca să se resemneze unei cariere mult mai modeste şi ingrate, de chimist. Aceasta i-a intrat lui în cap... Chimia. Cum i-a intrat lui Alexandru Balotă, medicina, chirurgia. Altul care se află în conflict cu proiectele domnului Virgil Balotă, profesorul de filozofie, interpretul lui Kant. Domnul Virgil Balotă îşi vedea feciorul urmîndu-i la catedră. Luîndu-l în antrepriză bunăoară pe Nietzsche, instalîndu-se confortabil într-o carieră molcuţă de universitar... Sfîrşind, pe urmă, în pace şi onor, la decanat, la rectorat şi la pensie, cu trei broşurele despre teoria supraomului, în manual de buzunar!... Iar pe Alexandru Balotă nu-l interesează supraomul. Idealul lui e să întindă pe masa de operaţii, un om ca oricare altul, cît mai puţin supraom, un biet om care ameninţă să înceteze a mai fi chiar om pur şi simplu... Să-l întindă pe masă, să-l deschidă ca pe-un

geamandan, să-i scotocească măruntaiele bolnave înăuntru, să le taie, să le înădească, să le coase şi să-l redea vieţii, dintr-un cadavru pe jumătate, din nou om teafăr şi întreg... Acesta e idealul lui! Cum al meu e ingineria. Ingineria de mine. Petrolul... Eu cel puţin n-am avut de luptat cu nici un fel de rezistenţă. Sînt fecior de popă. Popa Petrache Grinţescu din Tîlmaci, nu poate decît să se bucure că odrasla lui s-a hotărît să devină inginer, în loc să rămînă la colivă. Cît despre Abel? El singur e în continuare. Banca Elias Block are să cîştige din toate punctele de vedere, atunci cînd feciorul domnului Elias va prelua succesiunea cu o pregătire cărturărească a finanţelor şi economiei politice. Ce zici, Abel?

Abel Block începu să rîdă:

— Tata mi-a pus o singură condiţie. Să nu mă întorc marxist! Zice că toţi ovreii cînd sînt tineri încep prin a fi marxişti şi cînd îmbătrînesc, sfîrşesc prin a deveni diabetici. Ei e o excepţie. A ajuns diabetic, fără să fi fost marxist...

Dinu Grinţescu îşi întoarse faţa smeadă spre mine, cu agitarea din ochi potolită:

— Aceştia sîntem... Ne întîlnisem înainte de despărţire, pentru a ne verifica dacă n-am renunţat vreunul, dacă nu s-a ivit vreun dezertor. Şi tocmai, descopeream cu acest prilej că, printr-o coincidenţă care poate nu e numai o întîmplare, toţi patru ne-am ales drumuri deosebite în aparenţă, dar

predestinate să se încrucişeze. Chimie, inginerie, medicină, finanţe... Nu sînt toate acestea speranţele viitorului; nu vor pregăti ele lumii de mîine ceva mai bun decum a fost lumea de ieri? Vorbeam despre această coincidenţă, cînd te-am zărit pe bancă... Te-am recunoscut, eu şi Alexandru. Nu aveai defel înfăţişarea unui june emoţionat, exultînd de satisfacţie că e fruntea promoţiei sale pe toată ţara... Înţeleg, după cîte am auzit noi, că nu eşti croit pe această măsură măruntă. Şi am vrut să te cunoaştem. Te-am simţit unul, de-ai noştri. Te-am văzut singur. Poate viaţa are să ne mai pună faţă în faţă vreodată. Nu se poate altfel, de vreme ce sîntem de aceeaşi vîrstă şi sîntem condamnaţi să circulăm în micul univers al Ţării Româneşti. Ne-am spus: De ce n-am lua noi, înaintea întîmplării? De ce n-am anticipa hazardul de mîine?... Acum, îmi dau seama că poate sîntem mosafiri inoportuni şi că poate toată vorbăria mea emfatică, te face să surîzi. Dar, ce mai puteam să fac? Măcar să explic, ca să nu părem nişte imbecili...

Dinu Grinţescu tăcu, aşteptînd un cuvînt de absolvire.

Aşa a început legămîntul nostru. Erau într-adevăr tovarăşii pe care îi aşteptam. Mi-i trimisese viaţa fără să-i caut. Şi îndată ne-am recunoscut. Fuseseră patru, şi ne aflam cinci. Fusesem singur, pe-o bancă

goală, într-o după amiază pustie, şi ne aflam cinci.

Cu uimire, descopeream la aceşti necunoscuţi pînă mai adineauri, un suflet identic cu al meu. Vorbeam aceiaşi limbă. Ne înţelegeam dincolo de cuvinte. Pe drumuri întortochiate şi depărtate, sosisem cu toţii la acel popas comun, pentru a purcede mai întăriţi, cu puteri unite. Prietenul meu Ion, rămăsese undeva în urmă, străin şi neputincios, nevrednic tovarăş de marş. Adevăraţii tovarăşi erau aceştia.

A fost, pe banca de sub tei, o orgie de confidenţe şi de proiecte.

Acum, după treizeci de ani, cînd totul e sfîrşit, ciclul închis şi cînd, în inimă, sîngelemi e putred şi mort, încă mai durează amintirea acelei înserări exaltate, ceasuri unice, răscumpărînd tot ce-a fost, răscumpărînd mai ales tot ce n-a fost.

Desigur, în juvenila noastră înfrigurare se amesteca şi o întrecere, o supralicitare firească vîrstei, nevinovatul orgoliu de a deşerta dintr-o dată tot ce se afla în noi de mult adunat, tezaurizat, comprimat. Erau şi îndestule erezii. Fructul lecturilor incomplete, frenetice şi dezordonate; al raţionamentelor în vid, al simplificărilor sumare şi al intransigenţelor de la nouăsprezece ani.

Alexandru Balotă, cînd prinse glas, se năpusti asupra profesorilor, a filozofilor, a

istoricilor, a veacului trecut cu care socotea că s-a lichidat şi prejudecata metafizică şi metasocială. Mărunt şi nervos, cu ochii mici şi iscoditori, cu buze de-o feminitate contrastînd bizar cu faţa tăiată viril, se ridicase în picioare ca să gesticuleze mai liber. (Mă gîndesc acum la părul lui alb, la ochii osteniţi sub ochelarii bombaţi, la trăsurile destinse într-o apatică acceptare, la gura amară, la gesturile de-o moliciune bolnavă, la înfricoşătoarea luciditate cu care îşi urmăreşte de la zi la zi mersul cancerului fără speranţă de vindecare). Atunci era un pachet de nervi, explozibil ca un cartuş de dinamită:

— Aceasta mai ales!... Cu aceasta trebuie să înceapă omenirea. Să renunţe la cultul teologic al raţiunei pure. Lumea a avut pînă acum nefericirea să încapă pe mîna metafizicienilor, a retorilor şi a profesorilor... Ce poate să înţeleagă un profesor din viaţa cea vie? Fiindcă prezentul e încă în geneză, confuz, îl resping, refuză să citească în el, îi par o istorie informă, brutală, incomodă. Nu pot admite că, sub aparenţă de continuitate istorică, se petrece ceva subteran, diferit şi încă necunoscut pînă acum. Inedit. Sau ceilalţi, filozofii!... Pretenţia că trăim visul unui vis, că lumea sensibilă e pur subiectivă şi fără realitate, că toate legile fizice sînt produsul hazardului!... Aş vrea să-l văd pe unul pe masa de operaţie, fără anestezie, mai

susţinînd după ce-a intrat cuţitul în el, că viaţa e visul unui vis, că lumea sensibilă e fără realitate... Pot înţelege aceştia, că se pregăteşte o lume nouă, peste capul lor, peste arhivele lor, peste metafizica şi mistica lor? O lume pregătită de cele cîteva mii de căutători anonimi, care îşi consumă tinereţea, creerul, sănătatea, viaţa, în laboratorii, într-o muncă ingrată şi obscură; în laboratorii de fizică şi de chimie, în laboratorii de bacteriologie, în clinici... Descoperind în fiecare zi ceva nou, verificînd o eroare veche, experimentînd o născocire mecanică sau un leac, nu pregătesc aceştia oare omenirii o viaţă de oameni mai bună decît acea a supra-oamenilor, care înainte de a face paralizie generală au descoperit reţeta superiorităţii absolute afirmînd negaţiile?... Cînd toată planeta va fi legată de linii ferate, de cabluri, de fire telefonice şi telegrafice, de linii de navigaţie, canale şi poduri; cînd va fi mai puţină foame, mai puţină suferinţă, mai multă siguranţă, cînd vor fi mai puţine molime: atunci întoarcă-se profesorii la formele lor încheiate, filozofii la visul unui vis şi la legile fizice, produs al hazardului!... Pînă atunci, cel care va descoperi leacul tuberculozei, va fi făcut pentru omenire mai mult decît Platon şi Kant şi Nietzsche împreună... Tata a căutat să mă ispitească la biblioteca lui de filozofi. Am descoperit numai că este o veche şi metodică duşmănie

a filozofilor lui, pentru tot ce-ar fi putut să înlesnească într-adevăr omenirii un trai ceva mai bun, puţină îmblînzire a vieţii... Am descoperit că Platon îşi săpase pe peristilul casei inscripţia: ***„Nimeni nu intră aci dacă nu e geometru";*** dar că îndată, s-a grăbit să învi- nuiască fizica şi ştiinţa aplicată, tot ce era experimental şi util, fiindcă îi corupea... geometria, o făcea să-şi piardă demnitatea, coborînd-o din regiunile abstracte în cele ale materiei. Tot aşa Socrate în ***Apologia*** lui. Tot aşa Aristot... Toţi îşi cer scuze, cînd sînt siliţi să se ocupe de fizică, de ştiinţele materiei, dispreţuite de filozofi şi de înţelepţi, slăvind epoca lui Pitagora în care oamenii de ştiinţă nu se ocupau decît de subiecte eterne, imuabile, pure. Ca şi cum subiectele eterne, pure, imuabile, au cruţat măcar o singură dată un singur om pe lume, de rîie sau de guturai, ori i-au ţinut de foame, de cald, de durere!...

Întrecerea a fost pe aceeaşi măsură.

Astăzi, după treizeci de ani, încă nu o pot judeca în deplină asprime. Căci emfaza puerilă a tiradelor, conţinea o emoţie reală, mai supravieţuind şi acum în drojdia amintirii. Ne apăram pe noi, apărînd veacul cel nou şi osîndind strigoii veacului mort.

Cu instinctivă înverşunare dădeam asalt obstacolelor celor mai periferice, de prejudecăţi, de superstiţii, de adevăruri prestabile, de tradiţii, de orînduieli — tot ce mi se părea că e moştenire a trecutului,

menită să impieteze mersul liber şi sprinten al veacului.

Îl apăram într-adevăr.

Îl simţeam al nostru. Porneam cu el, credeam în el.

Cu aceeaşi instinctivă nevoie de a-l justifica şi de a ne justifica, alegeam din trecut numai episoadele, epocile, faptele, oamenii, descoperirile, dovezile că drumul acesta a fost pregătit de mult. Că veacul nostru, a fost anunţat de mult.

În piramidele Egiptului, aflam mărturia unei ştiinţi pierdute. Piramida lui Keops, înălţată sub a patra dinastie, cu două mii cinci sute de ani înainte de Christos, nu era oare un monument al proporţiilor, pentru a materializa noţiunile numerice şi raporturile matematice? Savanţii aduşi de Bonaparte pentru a efectua triangu- laţia Egiptului, fixînd piramida lui Keops ca bază a meridianului central, n-au descoperit oare cu uimire o serie de coincidenţe neliniştitoare, care nu mai păreau simple efecte ale hazardului? Orientarea laturilor faţă de polul ceresc, tot atît de exactă ca orientarea Observatorului din Paris. Meridianul divizînd delta Nilului în două sectoare absolut egale şi devenind, tot odată, meri-dianul ideal al pămîntului, fiindcă traversează cele mai multe continente şi cele mai puţine mări, împărţind şi continentele iarăşi în două părţi egale. Nu însemnau, toate acestea, că

egiptenii, dînşii, nu se sfiau să corupă geometria, coborînd-o din regiunile abstracte în cele inferioare ale materiei? Romanii nu născociseră oare cele dintîi calorifere cu aer şi apă, nu tăiaseră drumuri, nu construiseră apeducte, nu organizaseră cele dintîi servicii regulate de poştă, de navigaţie, nu întrebuinţau oare un admirabil serviciu telegrafic cum îl descrie Polybiu? În ***Pneumatikonul*** lui Heron din Alexandria, nu se află oare descrise toate instrumentele de geodezie şi de matematică, întrebuinţate pînă astăzi? Cu o mie de ani înainte de Christos, chinezii nu instalau oare prima tipografie, nu tipăreau oare cea dintîi gazetă oficială, nu introduceau hîrtia monedă, nu aveau un serviciu de poştă care făcea legătura între Canton şi Peking, în zece zile? Totul mai fusese odată început — şi pe urmă pierdut, înăbuşit, tocmai de metafizicieni şi de retori, de superstiţia perfecţiunii morale şi politice; de mandarinii absolutului; de creştinismul care a strămutat omul de pe pămînt în lumea ireală. Foamea, setea, suferinţa, abstinenţa, mizeria s-au transformat în tot atîtea voluptăţii. Moartea a devenit suprema aspiraţie a vieţii. S-au ridicat biserici şi s-au ruinat apeductele, s-au prăbuşit podurile, au crescut bălării în terme şi iarbă între lespezile şoselelor. Omul a căpătat cultul mizeriei. A pierdut un paradis

pămîntesc, pentru făgăduiala altuia, himeric.

Veacul cel nou, cu care porneam pas în pas, lega firul de două mii de ani întrerupt.

Ne simţeam mîndri că sîntem copiii acestui veac, că de destinul său ne era indisolubil legat destinul nostru.

— Cum admirabil ai spus-o în disertaţia dumitale de la bacalaureat, domnule Sântion! declară cu însufleţire Alexandru Balotă. Au ajuns ecourile pînă la noi... Gabriel ne-a citat pasagii, le-a declamat, pentru a ne convinge că întrec paginile de antologie din manualele pe care, dezgustat de platitutindea lor după asemenea confruntare, le-a şi vîndut la anticvar chiar în seara examenului.

— Colegul meu Gabriel exagerează! am zîmbit apă- rîndu-mă de copleşirea elogiilor, mai mult din orgoliu decît din modestie.

Opiniile lui Gabriel! Entuziasmul lui Gabriel! Pasagii declamate de Gabriel! Ce-ar fi putut să înţeleagă un sclivisit superficial şi limbut, un Gabriel Munteanu, viitor pledant la juraţi, maestru-elector şi sforangiu deputat cum se visa şi cum a şi ajuns!, ce-ar fi putut să înţeleagă şi să simtă din această febrilă alocuţiune de bacalaureat, care într-adevăr uimise comisiunea de bărboşi dascăli şi stîrnise aplauzele auditorului ca o sclipitoare conferinţă de la Ateneu a sclipitorilor mesageri pe care ni-i trimitea pe atunci

Parisul de pe Sena, micului Paris oriental de pe Dîmboviţa, rostită doar cu prea juvenil patos?

Dinu Grinţescu ripostă:

— Ba n-a exagerat deloc vărul lui Alexandru! Cred numai că a greşit socotindu-le numai pagini de antologie. Sînt altceva...

— O disertaţie şcolărească... am continuat a subestima cu o zeflemistă detaşare oraţiunea-mi de acum trei zile. Nimic alt decît o disertaţie şcolărească, înainte de a-mi lua adio de la şcoală.

— Nici dumneata n-o crezi! mă dojeni grav Dinu Grinţescu, viitorul inginer petrolist, prospectorul care avea să descopere şi să pună în valoare imensele zăcăminte de ţiţei de la Piscul-Voevodesei. Pentru dumneata a fost altceva. Cum am înţeles îndată, că şi pentru noi, altceva înseamnă... Un catehism al generaţiei noastre.

— Un manifest! supralicită Alexandru Balotă.

— Un prospect de emisiune, cum ar spune tata!... rectifică Abel Block, cu ironia heiniană a rasei care-i tempera entuziasmul şi accesele sentimentale. Un prospect de emisiune a generaţiei noastre de la 1900—1901...

— Ajunge! mi-am astupat urechile hohotind biruit şi, într-un colţ infam al

sufletului, trebuie să recunosc: flatat. Ajunge! Vreţi să mă alungaţi de-aci?

Bazil Răut, bruscînd raporturile încă tot ceremonioase de pînă acum, mi-a desprins cupele palmelor de pe urechi, cu amîndouă mîinile puternice, dar fine şi agile de viitoare glorie a hirurgiei româneşti* silindumă să-l ascult.

Să-i ascult:

— Nu aşa, Enric Sântion! Dă-mi voie să-ţi spun Enric... îndeosebi pasagiul cu Lionardo da Vinci, precursorul tehnicii moderne şi al ştiinţei moderne, ni l-am însuşit... Lionardo da Vinci pictor, sculptor? Unul din cei mai mari pictori şi sculptori ai Renaşterii şi tuturor vremi- lor?... Nu aceasta îl interesa şi nu la această faimă rîv- nea! Trecuse peste aceasta. Se depăşise. Nu s-a prezentat el Ducelui de Milano, cu o insolentă dar atît de justificată pretenţie: „În materie de pictură, afle Serenissima voastră Excelenţă, că pot picta nu importă ce, măcar tot atît de bine ca nu importă ce pictor...”?! Pentru el pictura era o gamă epuizată. Ca o amantă care nu te mai pasionează, fiindcă nu te mai ţine prin nici un mister!...

— Vorbeşti ca Lucian şi Gabriel! ricană Abel Block. Cu trimiteri în text de la „Leul şi Cîrnatul!”

— Lasă-mă, Abel! se aprinse Bazil Răut. Nu-ţi fie

---

* O scăpare a autorului: nu Bazil Răut voia să fie medic, ci Alexandru Balotă!

jenă de ceea ce simţi şi gîndeşti. Fiindcă şi tu, simţi şi gîndeşti ca noi... Da! Lionardo da Vinci anatomistul, fiziologul, matematicianul, fizicianul, chimistul, arhitectul, constructorul, mecanicianul — acesta, nu pictorul, nu sculptorul, înfăţişa adevăratul om nou al Renaşterii, precursorul ştiinţifismului şi al epocii moderne... Cred şi eu că spunîndu-le acestea, mai ales aşa cum le-ai spus dumneata, Enric, ai încremenit pînă la brîu toţi tapirii cu bărbile lor mucigăite cu tot!... Păcat că n-am asistat la reprezentaţie! Să te ducem cu alai pe umeri, ca pe oratorii manifestaţiilor studenţeşti de la statuia lui Mihai Bravul. Numai că vorbitori de altă clasă, nu de speţa Coriolan Drăgăneştilor...* N-ai de gînd să publici studiul?

Am strîns din umeri:

— Studiul!... Manifest, catehism, prospect de emisiune, acum studiu!... Să restabilim proporţiile. O disertaţie şcolărească niţeluş poate mai curăţică şi nimic mai mult...

Apoi, am adăugat, împins de acelaşi demon al vanităţii.

---

* E puţin verosimilă această popularitate a lui Coriolan Drăgănescu, din schiţa lui Caragiale, ***Tempora,*** publicată la 1900 în ***Universul;*** e greu de presupus că personajul ei central, manifestantul urcat pe statuia lui Mihai Viteazul, devenise atît de cunoscut, încît să denumească, după numai un an, o categorie întreagă de universitari turbulenţi şi superficiali.

— De altfel, mi-am debitat disertaţia fără nici, un plan, fără nici o notă... O improvizaţie; căci tot timpul pregătirii l-am consacrat amicilor Lucian Medoveanu, Gabriel şi alţii... Le-am furnizat planuri şi rezumate cu mare viteză, colegilor care-au tras la fit în timpul anului şi au vîndut anticvarilor cărţile de antologie cu foile netăiate.

Cei patru s-au căutat în ochi cu semne de admiraţie crescîndă, dar m-au crezut pe cuvînt. Şi aşa era! Examenul nu fusese pentru comisiunea de ţapeni arbitri, în ţapenele lor redingote, plastroane, gulere şi manşete. Încă odată, un altfel de examen faţă de mine însumi, după cum cu zece zile înainte, surmenat de lecturi şi de insomnie, la trei după miezul nopţii, îmi mai dresasem cu o terapeutică feroce cultul stăpînirii de sine.

Aţipisem cu un volum pe piept. Cartea lui Henri Poincaré ***La Valeur de la Science****[*] din colecţia nouă şi atît de repede celebră, cu scoarţele cărămizii, de sub conducerea D-rului Gustave Le Bon: ***Bibliothèque de Philosophic scientifique.*** Pluteam între somn şi trezie, lungit pe pat, sub lampa fumegoasă. Şi între somn şi trezie, într-un

[*] Lucrarea avea să apară abia în 1905. Întreagă această parte, extinsă disproporţionat la refacerea din 1941, nu mai dă atenţie exactităţii documentare, cum făcuse scriitorul în prima variantă, din 1932.

coşmar care-mi paraliza mîinile, luptam împotriva unei senzaţii dezagreabile. Un păianjen care explora obrazul meu. Nu izbuteam să ridic pe de-a întregul pleoapele, să ridic palma să mă scutur... Iar păianjenul înainta, se oprea, se răsucea, pleca din nou. Ca mărunta gîzulie de adineauri, dar cît mai puţin gingaşă, cît mai oribilă!... Cu o înfiorare ancestrală, venită poate din alte ere, cînd arahnide enorme, păroase şi veninoase, băgau spaima în străbunii din colibele lacustre, în atmosfera umedă şi înmiasmată sub ferege cît brazii, lintiţe cît farfuriile, în colcăiala de infuzorii, melci băloşi şi larve înnodate, umbra diformă a păianjenului întrezărită printre genele toropite lua proporţii halucinant monstruoase, creştea, mă sufoca, îmi cutremura carnea, fusesem gata să strig... Coşmar de surmenaj şi de insomnie, de subali- mentaţie, de intoxicarea lecturilor!... Am sărit în picioare smuls în sfîrşit din somnolenţa torturată şi m-am năpustit să-l strivesc sub tartajul roşcat al cărţii... Îmi scăpa. Numai două-trei picioare, fire lungi şi subţiri rupte din articulaţie, se contractau respingător pe aşternutul alb. Şi atunci m-am surprins, dîndu-mi seamă deodată de ridicolul şi absurdul situaţiei. Enric Sântion, Enric Ştefan Sântion, junele supra-om care-şi anihilase toate tiraniile atavice, luptînd în toiul nopţii cu un biet păianjen, într-o stupidă panică femeiască! Am lepădat

cartea şi, ca să mă pedepsesc, am prins paingul — care de astă dată parcă se lăsase înadins capturat — l-am aşezat delicat pe obraz şi l-am aşteptat să se plimbe în voie pe pleoape, pe gît, pe nări, dominîndu-mi repulsia, silindu-mă să-l ignor, simţîndu-mă satisfăcut şi calmat numai cînd am izbutit să-l ignor. Un asemenea examen faţă de mine însumi, fusese şi acel tur-de-forţă al disertaţiei improvizate sub bărbile docte ale tapirilor şi întru cîtva împotriva rutinei lor.

Din subiectele afişate întru alegerea candidaţilor, unul mă atrăsese: ***Ştiinţa şi doctrinele luptei universale.****

Eram gata să-l reţin, încîntat că se potrivea cu lecturile mele din urmă, coincidea chiar cu ultimul volum al lui Félix Le Dantec, îmi pare, devorat în noaptea din ajun. Dar graba cu care cedasem acestei ispite de ieftin succes, mă umilise. Şi ca să mă sancţionez, îmi rezervasem îndată alt subiect, mai puţin familiar; şi ca sancţiunea să fie mai desăvîrşită, mi-am interzis folosinţa celor două ore de meditaţie şi de

---

* Încă o inadvertenţă: Lucrările lui Félix le Dantec, de care poate fi vorba ***(De l'homme à la science, Science et conscience, De la méthode dans la sciencè,*** etc.) au apărut, toate, după 1907, deci la 1901 cînd îşi susţinea Sântion dizertaţia de bacalaureat, erau necunoscute. Şi proporţiile acestui gen de lucrări sînt exagerate de autor în general, partea adăugată în 1941 supralicitează, uneori pînă la neverosimil, proporţiile personajului şi disputele sale interioare.

pregătire, consumînd răgazul în confecţionarea textelor pentru colegii mai puţin înarmaţi, care mă imploraseră din ochi şi din glas:

„Enric! Sântioane! Scapă-ne, Sânt-Ioane Gură-de- aur!...”

De ce însă astăzi n-aş mărturisi că amintindu-mi vorbirea şcolărească de atunci, se desmorţeşte în mine o înduioşare pentru izbînda, vai! atît de deşartă a junelui candidat la bacalaureat de-atunci? Desigur n-a fost o disertaţie banală, după tipicul programei analitice. A avut de ce uimi şi contraria oarecum tapirii lui Lucian Medoveanu, neutralizîndu-le orice veleitate de reacţie, numai prin prospeţimea tinerească şi numai prin erudiţia puţin obişnuită acelei vîrste, deşi, fireşte, tot de premiantul întîi, de astă dată pe ţară; numai prin pasiunea torenţială cu care-mi apărasem un punct sumeţ de vedere, transformînd prelegerea obligatorie de-un sfert de oră, într-un soi de proclamaţie a generaţiei mele şi a veacului meu; ţinînd încordată trei sferturi de ceas întreaga sală a amfiteatrului: bănci şi catedre. Pentru comisiune, subiectul ales era îndrăzneţ, prin vastitatea lui laconică: ***Renaşterea.*** Pentru mine şi ştiut numai de mine, era îndrăzneţ prin acea ameţeală a riscului gratuit, prin voita lepădare a altor subiecte întru care mă aflam cu mai solide cunoştinţe de domeniul precocelor mele preocupări ştiinţifice, experimentale,

pozitive. Mai îndrăzneaţă se dovedi însă imediat răstălmăcirea acestei teme de către un flăcăiandru cu mustaţa abia mijindă.

Nu ştiu dacă mă complac atît de îndelung în evocarea unui astfel de episod, dintr-o ultimă (dar cine-ar spune, culpabilă?) retrăire a începuturilor mele de viaţă atît de ropotitoare, ca freamătul unui mînz de rasă luptînd cu frîul şi zăbala muşcată în spumă şi fire de sînge, sau dacă, prin asemenea evocare, am amăgirea că-mi voi explica mai lămurit, pe măsură ce înaintează confesiunea, orgolioasele erori de atunci. Şi de-ar fi una ori alta, sau amîndouă, ce importanţă mai au acum, cînd viaţa e sfîrşită, bilanţul încheiat, toate erorile ajunse la neîndu- rata scadenţă?

Îmi pare că indulgentul Renan o spune în unul din indulgentele sale examene de conştiinţă: Tot rămîne o marcă de nobleţe să te absolvi aşa cum ai fost tînăr şi să rămîi fidel iluziilor prin care ai descoperit mai întîi viaţa, ai crezut că descoperi vieţii un sens...

Poate de aceea şi suvenirul acestor erori, chiar fanatismul hiperbolic al acestor erori, încă îmi rămîn o melancolie de dulce alinare.

CAPITOLUL X

Tapirul şi puiul de vultur

Da! Fără îndoială că numai de aceea, chiar suvenirul acestor erori, chiar hiperbolicul fanatism al proclamaţiei cu care-am fluturat stindardul lor de pe baricada şcolărească sub barba tapirilor, încă îmi rămîne o melancolic de dulce alinare.

Erorile, le expiez. Le plătesc într-asemenea ceas cu o întîrziere de trei decenii.

Cu neputinţă însă să le abjur.

Au făcut parte din fiinţa mea de aci. Le duc cu mine în nefiinţa mea de dincolo. Haha! De dincolo?... De nicăieri.

N-ajunge atît?

Ţin minte, aşadar că, spre nedumerirea generală a tapirilor, pomenind cărţile prea puţin cunoscutului pe atunci comite de

Gobineau*, începusem prelungirea-mi asupra Renaşterii, evocind mările şi oceanele antichităţii pe care contemporanii lui Homer şi Herodot le priveau cu teroare ca un element misterios, nelimitat şi ostil.

Spăimoase pustietăţi lichide cutreierate de cicloane, sfîrşind în nimic, hăpăind smintiţii ce se încumetau să-i violeze tainele, aruncînd la ţărm numai hîrburile nau- fragiilor şi vinete cadavre, adăpostind în străfunduri zei cu mîini formidabile şi nătînge, urzind din spuma valurilor zeiţe de-o diafană dar fatală frumuseţe: veşnic furibundul Neptun, veşnic metamorfozatul Proteu, marmoreana Venus-Afrodita, răzbunătoarele Amfitrite, nestatornicele Nereide, fabuloasele Sirene atrăgînd mateloţii irezistibil spre grotele de mărgean, de cleştar şi de alge, ce răspund pe celălalt tărîm, încît, pentru a lupta împotriva acestei funeste vrăji, tovarăşii lui Ulise îşi astupau urechile cu ceară şi se cereau cetluiţi cu otgoane de catarge.

Nici o mirare că pe asemenea mări vrăjmaşe ale miturilor antice, galerele egipţiene, feniciene şi elene, triremele romane, chiar corabia legendară a Argonauţilor plecată sub comanda lui Jason să răpească lîna de aur, chiar nava

* Nu e de presupus că „tapirii” nu-l ştiau pe Joseph Arthur de Gobineau (1816—1882), la 1901 stins de două decenii. ***La Renaissance*** apăruse din 1877, era citată adesea la noi, şi în general Gobineau era la modă în Franţa chiar în timpul tinereţii „tapirilor”.

vicleanului Ulise, înaintau cu prudenţă, dînd tîrcoale pe aproape de ţărmuri, arar avîntîndu-se în largul bîntuit de duhurile necunoscutului.

Pe urmă, populasem acest lac mediteranean cu greoaiele galere ale Bizanţului în putredă şi daurită splendoare a decadenţei, cu flotele cruciaţilor care purcedeau să elibereze Sfîntul Mormînt, cu rapidele năvi ale piraţilor sarazini; în vreme ce pe continent, evul mediu îşi făurea din seculară migală catedralele cu turlele mistic zvîcnite spre cer, arcuite ogive şi stranii himere, rînjinde gargulii, castelele seniorilor feudali, burgurile, cetăţile de răspin- teni cu masive donjoane, în tropotul de copite al hoardelor asiatice, în zăngănitul de suliţi, lănci, scuturi şi zale ale cavalerilor cu carapacea armurilor de crustacei me- talici, într-o furnicare de mulţimi în veşnică forfotă, călugări şi pelerini, neguţători şi jongleuri, mercenari şi zarafi, alhimişti şi trubaduri, proscrişi ai schismelor şi paji bucălaţi ai domniţelor castelane, ţărani, anahoreţi, stareţe, briganzi, menestreli, posedaţi, călăi, leproşi, bufoni, cerşetori, nomazi ucenici ai breslelor meşteşugă-reşti şi oculţi ucenici ai doctorului Faust, schingiuitori şi martiri, vraci şi prinţi fără ţară, oameni ai divinelor sacrificii şi ai desfrîului, ai tuturor simoniilor si celor mai suave suspine către infinit, propovăduind, conspirînd, războindu-se, măcelărindu-se,

prigonindu-se, îmbulzin- du-se la bilciuri, kermese şi procesiuni, într-un tumult pitoresc şi plin de larmă, de culoare, de neastîmpăr, în-tr-un amestec de tragic, de devotament, de grotesc şi de sublim, de naivitate, de pasiune şi de mister, ca în mişu- nătoarele tablouri ale lui Breughel, unde fiecare amănunt încărcat de ascunse semnificaţii îşi cere răbdarea încîn- tată a unui cercetător cu lupa. Că în timpul acesta, în- tr-o ***Carte a focurilor*** cu singurul exemplar păstrat la Biblioteca Naţională din Paris, un oarecare Marcus Gra- ecus, sub numele de a „treizeci şi doua formulă" destăinuia secretul prafului de puşcă preluat de la chinezi unde slujise doar pentru focurile de artificii, că tot dinspre acea civilizaţie, a mandarinilor, împresurată de ziduri şi letargică de milenii străbătuse născocirea tiparului preluată şi ajustată la Mayenta şi Strasburg de-un oarecare Iohann Gutenberg şi născocirea busolei adusă poate de tartari, poate de Marco Polo, ca să intre în folosinţa ne- îndemînatecă a navigatorilor portughezi alături de as- trolaba mării — toate nu îndreptăţeau încă nici o prevestire a ceea ce avea încă să vină. Continuau războaiele şi kermesele, bîlciurile şi ciumele... [***aici lipseşte o filă din manuscrisul original***] Bartholomeo Diaz şi Vasco de Gama, genovezul Cristofor Columb şi Magellan.

Nu începea astfel aventura cea mare a Europei şi a vremilor moderne, a unui duh primenit şi iscoditor?

Fragile îmbarcaţiuni rostogolite de talazuri şi lunile între imensitatea apelor şi imensitatea cerului. Ochii descoperind cu uimire Crucea Sudului în locul Stelei polare; Păunul şi Centaurul, Scorpionul şi Licornul, în locul uzatelor constelaţii. Oameni care-au avut de biruit neîncrederea cărturarilor de-atunci, a geografilor, a curtenilor, a monarhilor, mergînd să confişte pe socoteala Europei nemărginite imperii cu ale lor inimaginabile tezaure, fluvii gigante cum încă nu s-au văzut, dihănii şi păsări, flori şi reptile, arbori şi fluturi, care lăsau în urmă toate legendele mitologice. Ce însemna expediţia Argonauţilor, războiul Troiei pentru copilăroasa disputare a unei femei destul de bătrîioare, vagabondajul lui Ulise pe farfuria lunguiaţă a smîrcului mediteranean, faţă de epica traversare a Atlanticului, cînd caravelele lui Cris- tofor Columb cu Santa-Maria în frunte, după ce-au străbătut Marea Sargaselor, au ancorat în marea Caraibelor şi cînd mateloţii au dat întîia oară ochii cu oamenii arămii despre care nici o legendă nu păstra nici o ştire? Prin contrast cu emfaza pletorică a lui Homer, glorificînd în perspective însutit exagerate, nişte mărunţele încăierări sub zidurile unei cetăţi cît un taler şi nişte furtuni într-o tipsie — căci ce altceva fusese

Troia? ce altceva, Heles- pontul? — cît mai impresionant de simplu şi uman era jurnalul de bord al lui Columb, notînd ca într-o fidelă, obiectivă, avară foaie de observaţie, episoadele celui mai important şi fantastic eveniment din istoria lumii!... La 20 septembrie 1492, marinarii capturează o pasăre ce li s-a părut rîndunea de mare, dar se dovedeşte o pasăre necunoscută de rîu cu apă dulce. La 24, calm plat. Mare acoperită cu alge. La 10 octombrie, marinarii, sătui de-o călătorie care nu duce nicăieri, ameninţă să se răscoale, şi să întoarcă botul năvilor cu velele spre Spania. În noaptea de joi spre vineri, între 11 şi 12 octombrie, numitul Rodrig de Triana (prin ce perseverenţă a memoriei mi-a survenit atunci şi mai reţin şi acum numele acestui obscur rival al lui Ulise, Ajax, Jason, Argos?); numitul Rodrig de Triana zăreşte în bătaia lunii o dună argintie de nisip şi nu-şi crede ochilor. Se năpusteşte la tunul de pe covertă, descarcă o răbufneală de pulbere fabricată după a treizeci şi doua formulă din ***Cartea focurilor*** a lui Marcus Graecus şi răcneşte din adîncul rărunchilor: Pămînt! În sfîrşit, pămîntul!... „Echipajul a dat năvală pe punte şi toţi au aşteptat pînă în zori, eu ochii ţintă...” Cu astfel de strictă menţiune într-un jurnal de bord a fost întoarsă o foaie decisivă din istoria lumii, lăsînd pe seama lectorului să reconstituie emoţia celor ce se temeau să nu le fugă

pămîntul cel nou de sub ochi ca o nălucire şi suge- rînd aceluiaşi lector să recapituleze, după veacuri, din succesiunea cauzelor şi efectelor, ce răsturnare în hronicul noroadelor europene era menit să aducă strigătul acela: Pămînt! În sfîrşit, pămîntul! Şi totuşi, celebrita-tea lui Cristofor Columb e întreţinută pentru posteritate în conştiinţa plebei mai mult prin anecdota stupidă cu oul turtit la vîrf în pălăvrăgelile unui ospăţ, decît prin acele însemnări, memorii şi scrisori, care sînt cea mai cutremurată mărturie a luptei purtată de geniu cu rezis- tenţa opacă a contemporanilor, după ce Columb călătorise pe jos, ca un vagabond, de-a curmezişul Spaniei, cerşind pita şi căpătîiul de-o noapte trapezelor mănăs- tireşti, pînă să ajungă la Hernand de Aragon şi Isabela de Castilia, ca să-i convingă cu implorări şi umilinţi, şiretlic, ispita şi nesaţiul aurului, că e vrednic să le aştearnă la picioare o lume care n-a fost încrisă încă în nici o hartă şi nici nu figura încă pe inventarul Genezei. Ce mititele şi sărace în substanţă, ca ieftinele mărgele de sticlă pe firul de aţă, se înşiră cînturile ***Iliadei*** şi ***Odi- seii,*** rugăciunea Ifigeniei, cearta dintre Ahile şi Agamemnon, duelul dintre Paris şi Menelau, dintre Hector şi Ajax, moartea lui Ahile, calul Troian, Ulise şi ciclopul Polifem, giugiulelile nimfei Calypso, corăbierii prefăcuţi în porci de maliţioasa Circe; toate naivele băsmuiri, ce sărăcuţe în seva

imaginaţiei şi în emoţie, faţă de episodul unic, cînd Hernand Cortez, conchistadorul, răsare înaintea lui Montezuma, regele Mexicului, ca un demon descins din altă planetă cu oştirea lui de feţe palide în armuri strălucitoare, cu puştile care închideau trăznetul în ţevi de fier şi cu escorta de necunoscute făpturi, cîini şi cai — călăreţii care făceau un singur trup cu animalul ca adevăraţii centauri ai mitologiei! ce confruntare a două lumi reciproc misterioase, care nu se bănuiseră, în clipa cînd Montezuma, însoţit de cortegiul principilor, calicilor şi preoţilor, înaintează în calea lui Hernand Cortez în lectica de aur, sub parasolul de pene verzi, înfăşurat în somptuoasa hlamidă de fir şi pietre scumpe! Şi ce magică irealitate de vis s-a desfăşurat sub privirea europenilor, cînd cortegiul, dîndu-se la o parte, a lăsat să apară, într-un grandios decor tropical, lacul Tezucuco şi ale sale grădini plutitoare, cetatea cu cincisprezece mii de turnuri şi cu şaptezeci de mii de pavilioane, parcuri, boschete, canale, poduri arcuite, temple, altare, palate! cele şapte minuni ale antichităţii, cu templul Dianei din Efes cu tot şi cu grădinile suspendate ale Semiramisei cu tot, ce searbăde miracole pe dimensiunile micului univers de-atunci, strivite de prodigioasa cetate pe ape a lui Montezuma!

Totuşi, fiindcă emisarii Europei aduceau cu dînşii uneltele şi accesoriile unei ştiinţe

embrionare încă, dar incomparabile, fiindcă a lor civilizaţie era alta, diferită, feţele roşii n-au rezistat feţelor palide. Hernand Cortez cucereşte Mexicul cu patru sute de soldaţi, şaisprezece cai şi zece tunuri de bronz. Pizarro pune stăpînire pe Peru, pe construcţiile ciclopeene, pe toate odoarele civilizaţiei incaşe, cu două sute de oameni, şase cai şi trei tunuri. A existat în antichitatea epopeelor homerice, un moment trăit, unul singur trăit cu adevărat de omenire, ca stupoarea, freamătul, curiozitatea, nerăbdarea, răspîndite în Europa la zvonul acestor descoperiri şi isprăvi ale conchistadorilor? ca spectacolul galioanelor descărcînd cu nemiluita în porturile Spaniei barele de aur ale odoarelor topite, perlele, safirele, smaragdele şi toate nestematele palatelor regeşti şi templelor aztece? ca uluita încremenire a glotimii de pe cheiuri cînd, de pe corăbii au păşit pe uscatul european, cei dintîi indieni care nu erau totuşi Indieni ai Indiilor orientale, ci oamenii unui uscat nepomenit în nici o numărătoare a seminţiilor lui Sam, Ham şi Iafet: captivii cu multicolore pene încingîndu-le fruntea, foştii oşteni biruiţi ai lui Montezuma, cu profil de medalie, pielea de aramă şi buzele subţiri, pecetluind o severă gravitate, fără zîmbet, fără căinări de desnădejde? Şi Ulise, prea slăvitul iscoditor de vicleşuguri levantine, avut-a el curajul disperat al lui

Cortez, cînd, pentru a fi silit să meargă înainte şi pentru a nu mai privi îndărăt, din buna sa voie dă foc brigantinelor, goeletelor şi cara- velelor care l-au adus din patrie? Epopeea veacurilor ce- aveau să vină, epopeea Renaşterii, purcede de atunci şi aşa, despicînd vălul tenebrelor care astupa, despărţea lumile în spaţiu şi în timp, fiindcă ferfeniţea geografia lui Ptolomeu şi spărgea în ţăndări cosmografia ptolomeică pregătind calea lui Copernic cu a sa ***De revolutionibus orbium coelestium*** şi a lui Galileo Galilei cu a sa nouă ***Mecanică cerească.*** Pentru acestea toate fusese nevoie de-o altfel de temeritate, decît acea a viteazului Ahile, a lui Agamemnon, Castor şi Polux, instrumentele zeilor.

Omul începea să devină în sfîrşit instrumentul său, al violenţei şi geniului său, nu al forţelor oarbe.

Îmi îngăduiam o pauză, să respir.

Iar Preşedintele conclavului de arbitri, o celebritate a Universităţii şi a timpului, şopti ceva sub paravanul palmei către vecinul cel mai apropiat, cu un zîmbet de simpatică amuzare. Vecinul a transmis servil reflecţia din unul în altul. Am aflat-o după ce-am sfîrşit, din chiar gura ilustrului dascăl de filosofic, psihologie şi estetică, Dimitrescu-Iaşi, Preşedintele comisiunii: „Aceasta e un fel de Columbiadă, contra ***Iliadei*** şi ***Odiseei!"***

Fără s-o aud, fără s-o ştiu încă, şoptirea m-a îndîr- jit numai după surîsul superior al magistrilor cu plas- troane, redingote şi ţapene ştaifuri la gît.

Între toţi, doar pitorescul Preşedinte nu simţise nevoia unei solemnităţi vestimentare.

Era şi acela un alt frate ceva mai norocos în ierarhia didactică, un alt frate al fostului meu profesor de mate- matici din urbea-mi natală: Grigore Panţâru. Tot aşa de inteligent, de înzestrat, de original, de a- multe-ştiutor, destinat să rămînă doisprezece ani Rector al universităţii bucureştene — fenomen unic în analele învăţămîntului românesc! — vorbitor fără fişe, întotdeauna nou, cu o mult mai diversă şi mobilă informaţie decît a sclerozatului

Maiorescu*, refuzînd să-şi cronometreze ca el cursurile şi să le prepare în faţa oglinzii, se situase astfel la antipodul rigidului pontif junimist: prea puţin îi păsa de ce spune,

* Antimaiorescianismul nu e numai al personajului — şi Cezar Petrescu îşi revizuia în perioada de după 1941 opinia din ***Romanul lui Eminescu,*** despre Titu Maiorescu, opinie care avea să devină foarte radicală, şi tot pe-atît de nedreaptă, în versiunea intermediară a acestui roman, dar pe care a fost dispus s-o amendeze. Totuşi, pentru proiectatul roman ***Junimea,*** Cezar Petrescu intenţiona, se pare, o execuţie necruţătoare a lui Maiorescu.

ce crede şi ce îl crede lumea. Îmbrăcat într-un sacou de lustrin, cu pantalonii tărcaţi şi scofîlciţi la genunchi, cu barba focşilor sîrmoşi de astăzi şi cu lavaliera stropită de buline înnodate strîmb îndeobşte, tîra după el în restaurante de lux ca şi în grădinile de vară şi cîrciumele cu mititei, la Iordache din Covaci şi Ia Andrei, la Capşa şi la Enescu, la Carul cu bere şi la Roşca, o ceată de boemi iluştri: Barbu Delavrancea şi Caragiale, căpitanul Lambru şi Iancu Brătescu, kneazul Moruzzi şi Nottara, Costache Bălcescu şi Liciu — continuîndu-şi de dragul lor, lîngă bateriile la ghiaţă, prelegerile de pe catedră, cu încă mai îndrăcită vervă şi mai scăpărătoare jerbe de artificii. Prietenii, tovarăşii de noapte, colegii, elevii, îi spuneau: Coco. Se numea pentru toată lumea: Coco! Aceasta rezuma tot. Încă un fenomen de cumul al tuturor însuşirilor şi metehnelor naţionale, un exemplar care ar fi făcut mîndria universităţilor apusene şi care n-a lăsat în urmă decît amintirea unui om fermecător şi două cărţulii să încapă în buzunarul vestei.

Fireşte că nu-l puteam stima. Că atunci, nu-l puteam stima.

În zîmbetul de sub mustăţile şi barba sîrmoasă, am recunoscut zîmbetul de pe buzele fostului meu dascăl cu fruntea socratică, muşteriul tavernelor periferice, zîmbetul tatei, zîmbetele care cuceresc simpatia şi se mărginesc la atît.

Mi-am dres glasul şi, cu o pornire agresivă, am dat buzna, tropăind, în templul profesorului de estetică, de istoria filosofiei, de morală şi filosofia socială. Renaşterea, evident, mai însemna şi altceva. Arta, pictura, scluptura celei mai strălucite epoci din istoria Europei, după secolul lui Pericle.

Cu un zîmbet, altfel de zîmbet, al meu, am luat aminte la mişcarea satisfăcută a tapirilor de la catedra amfitea-

trului. În sfîrşit!

În sfîrşit mă apropiam de tipicul programei analitice. Adoptînd viclenia răbdurie a lui Ulise, am luat-o domol pe lîngă ţărmuri, poposind mai întîi la premergătorii Renaşterii, la săpăturile din cel de-al cincisprezecelea veac, care dăduseră la iveală sculpturile zeiţelor şi zeilor de-o păgînă frumuseţe, moştenirea uitată şi pierdută a antichităţii eleno-romane; am schiţat influenţa acestor descoperiri asupra zugravilor şi cioplitorilor de marmoră care, într-o frenetică stimulare, durau capodoperă după capodoperă, păstrate acum cu evlavie în muzee, capele, biserici, palate, lăsînd înadins, pentru o apoteoză finală, figura enigmatică a lui Lionardo da Vinci.

Semnele de aprobare ale tapirilor, clătinările din gît- lejurile de broască ţestoasă, tresăltarea pleoapelor pe bulbii globuloşi ai ochilor, mă aţîţau într-un fel de răutăcioasă febră. Aşteptaţi puţin! Numai aşteptaţi!

Şi ca să-i cîştig mai deplin, înainte de surpriza impertinentei mele concluzii, am stăruit cu o perfidă dozare asupra artei subtile din picturile lui Lionardo, asupra vieţii nomade, singuratice, neînţelese şi tragice, după descripţiile lui Vasari ori Michelet şi paginile lui Walter Pater, despre care fără îndoială toţi tapirii, cu excepţia a-toate-ştiutorului Coco, atunci auzeau întîia

oară. Am trecut în revistă ***Cina cea de taină,*** Madonele, cele trei, Sfînta-Ana, Meduza, Sfîntul Ion Botezătorul şi Bachus, pentru a mă opri la Mona-Lisa, la surîsul Giocondei.

Aci eram pe tărîmul obsesiilor mele.

Iar tăgăduind toate legendele după care elevul lui Verrocchio ar fi întreţinut artificial, patru ani, celebrul zîmbet pe buzele modelului, înveselind-o cu măscările din Decameronul lui Boccaccio, cîntîndu-i din flaut, din harfă, din liră, tocmind trupe de mimi s-o desfăteze, m-am socotit forte a susţine că zîmbetul acela nu era al soaţei unui negustor oarecare cu numele Francesco del Giocondo, ci era însuşi surîsul lui Lionardo da Vinci, proiectat pe buzele unei femei ideale, eterne, indescifrabile, afirmam, chiar imateriale, căci Lionardo o plăsmuise din el, din aspiraţiile lui nebuloase către altceva decît lumea înconjurătoare, oricît ar pretinde Vasari că Mona Lisa a existat în carne şi oase. Eu mă îndoiam. O contestam. Ah! Cu ce bucurie juvenilă am luat act de sprîncenele nedumerit circumflexe ale tapirilor şi de prompta lor aprobare, cu o slugarnică schimbare de front, numai cînd preşedintele conclavului, hilarul Coco, îşi trecu degetele prin barba sîrmoasă a manifestare de încîntată surpriză!... „Bravo, băieţaşule!... Interesant! Extrem de interesant!” El admitea; mă înţelegea. Un portret? Prea puţin

spus... Adoptînd lirismul lui Walter Pater, am zugrăvit chipul Mona Lisei pe care încă nu-l văzusem decît în reproducerile cărţilor poştale şi tratatelor de istoria artelor. Nu era o femeie. Ci femeia! De aceea Lionardo da Vinci se dispensase de frumuseţea convenţională, banală, carnală, a imaginilor cu care ne-au deprins pictorii, sculptorii, poeţii. Surîsul ei magnetic altceva spunea; altceva rezuma. Aşa cum priveşte neclintit din jilţul arhaic de marmoră, împresurată de stîncile fantastice ca într-o lumină de sub ocean, ca şi Walter Pater găseam că e mai veche şi indestructibilă decît lespedele de granit care o înconjoară. În surîsul ei supravieţuia experienţa tuturor femeilor de la Eva încoace, soţii, mame, surori, iubite, căci ca ele şi ca vampirii basmelor s-ar fi spus că a murit şi a înviat de nenumărate ori, reîncarnată în alte soţii, mame, surori, iubite; ca ele a simţit, a trăit, a cunoscut totul, pasiuni şi speranţe şi decepţii şi zădărnicii, toate acestea fiind lotul ei ca al tuturor femeilor — încît de aceea pleoapele îi sînt aşa de ostenite, figura ovală atît de fără vîrstă, zîmbetul atît de enigmatic, conservat într-o lumină lividă ca fundul mărilor. Cum le-ar fi descoperit acestea, Lionardo da Vinci, pe chipul unei soaţe de neguţător? Le-a urzit din lăuntrul său, ca şi zîmbetul, care era al său, fără sex şi fără vîrstă, secret, rece, dezabuzat, zîmbetul geniului înclinat deasupra abiselor pentru a

descifra legile lumii. Căci aşa trebuie tălmăcit zîmbetul Mona-Lisei! Căci îndeosebi acesta a fost Lionărdo da Vinci! Acolo trebuie căutată taina vieţii sale, cheia geniului său. Precursorul epocii moderne, al cercetării şi cunoaşterii ştiinţifice, cum o dovedesc cele treisprezece tomuri de manuscrise, cu observaţii, experienţe, ipoteze, întrebări şi dezlegări, scrise cu mîna stîngă, de la dreapta la stînga, încît numai prin oglindă pot fi citite, ca un testament secret, hărăzit unei minorităţi de iniţiaţi. Pictorii de mai tîrziu s-au extaziat de cunoştinţele sale anatomice, de compoziţiile atît de riguros supuse legilor numerelor, de experienţele şi principiile lui asupra culorilor; dar toate acestea, de mult nu se mai mărgineau la artele plastice — erau mărturia unui nesaţ multiplu al cunoaşterii ştiinţifice, rupînd-o cu dibuielile alhimiştilor contemporani, hipnotizaţi de căutări absurde: piatra filozofală, elixirul de viaţă eternă, perpetuum mobile... Dacă şi acum legile perspectivei şi umbrelor sau principiul vaselor comunicante purced de la formulările lui Lionardo, încă mai numeroase, peste o duzină şi jumătate, sînt născocirile mecanice, aparatele fizice de precizie sau numai simplele invenţiuni practice datorite geniului său industrios, de la sticla de lampă la balanţa hidrostatică, de la micrometru la scripete şi draga de curăţat fundul apelor în estuare, fluvii şi

porturi, de la maşina de vălţuit la culasa tunului, la strung, presa hidraulică, vaporul cu lopeţi, macara, mitralieră, proiectele fantasticelor maşini de zburat...

Coco, Preşedintele cu lavaliera înnodată strîmb şi cu semiluni de sudoare la subsuorii surtucului de lustrin,

s-a plecat iarăşi către vecin, şoptindu-i într-un zîmbet de aprobare amuzată, ceea ce aveam să aflu la ieşire, tot din gura sa:

— Aceasta e un fel de Davinciadă! Meşterul strungar Lionardo, contra bietului nostru Lionardo da Vinci!

Şi iarăşi reflecţia, fără s-o aud, numai bănuind-o, a şfichiuit demonul contradicţiei din mine, dictîndu-mi o focoasă peroraţie de încheiere în care îl proclamam precursorul veacului al douăzecilea, supremul ideal al unei generaţii destinată să reconstruiască o lume mai bună şi mai dreaptă, prin achiziţiile ştiinţei. Pictorul şi sculptorul îl lăsam în seama esteţilor. Realitatea, care-şi are o logică a ei, ascunsă priceperilor de rînd, nu-şi rostise oare cuvîntul cînd s-a înverşunat a distruge sistematic atîtea din capodoperele pictorului şi sculptorului: ***Cina cea de taină*** şi-a scorojit culorile şi a rămas o palidă imagine a ceea ce a fost; ***bătălia de la Anghiari,*** tabloul cel mai important ca dimensiuni, probleme de mişcare, de compoziţie, de distribuire a maselor, de perspectivă, dispărut; portretul Ceciliei Galetani, pierdut; statuia colosală a lui Francesco Sforza sfărîmată de arcaşii şi cadeţii gasconi cînd au ocupat Milanul, la 1498. Peste toate a suflat un vînt al morţii, poate înadins ca din cumpăna posterităţii să reducă aportul pictorului şi al sculptorului, ca mai greu să cîntărească acel al inventatorului, al descoperitorului, al

cercetătorului de legi, de cauze şi de efecte, care va să elibereze omenirea de ignoranţă. Pe acela îl adoptam noi, generaţia veacului al douăzecilea. Pe acela îl consideram premergătorul genial al lui Edison. Căci pentru binele a sute de milioane de oameni, pentru a le uşura cazna lor de toate zilele, pentru a risipi bezna ce înfăşoară încă planeta şi ţine încă mulţimile în sclavia brută a vitelor de jug, mai mult decît surîsul enigmatic al Mona Lisei şi decît spectralele chipuri ale ***Cinei celei de taină,***

preţuiesc născocirile ingenioşilor anonimi care au inven-tat roata, pîrghia, cea dintîi secure de fier, cea dintîi armă de bronz, cea dintîi luntre. Nu prin Rafael şi Michel Angelo trăim, nu prin Platon şi Kant, ci prin cei care s-au gîndit şi au izbutit să folosească aburul, electricitatea, motorul cu explozie, primul vaccin: prin Arhimede, Newton, Denis Papin, Ampere, Jacqard, Stephenson, Pasteur, Charcot, Edison.

— În sfîrşit şi o Edisoniadă! a zîmbit Coco Dimi- trescu, de astă dată rostindu-şi distinct reflecţia ca s-o aud şi eu.

— Da! O Edisoniadă! i-am smuls vehement cuvîntul din gură. Nu aceasta e epopeea veacului care începe? Şi nu se vesteşte măcar tot atît de grandioasă ca ***Iliada,*** ca ***Odiseea,*** ca ***Eneida,*** ca toate snoavele care întreţin cultul unor mituri perimate, defuncte, îngropate, pe cînd epopeea veacului nou, a veacului nostru, merge înainte cu viaţa cea vie, ne dă fiecăruia sentimentul că participăm la o eroică luptă cu duhurile întunericului? Ce tînăr de la începutul unui asemenea veac nu e înfiorat de o solidară emoţie, la gîndul miilor şi miilor de fraţi necunoscuţi, indiferent de ţară, de seminţie, de lege, care în laboratorii, în clinici, în uzine, se pregătesc a urzi omenirii alte condiţii de viaţă — de adevărată viaţă ieşită din animalitate? Peste sute de ani, cînd toate vor aparţine trecutului, cînd bunurile

achiziţionate acum parcelă cu parcelă vor fi fost de mult intrate în patrimoniul umanităţii, se va vorbi despre generaţia aceasta măcar cu aceeaşi uimită evlavie cu care străbunii noştri pomeneau isprăvile lui Ahile, Agamemnon, Castor şi Polux! Iar cele şapte minuni ale lumii vor fi atunci de şapte sute de ori mai numeroase şi de şapte ori cîte şapte sute de ori mai fără de seamăn ca tot ce s-a încumetat a cugeta un Platon, Pitagora, Aristot, Socrate... Sfîrşitul se adresa în

nevăzut, nevăzuţilor mei tovarăşi de aceeaşi vîrstă, care din toate ungherele planetei, fără să ne cunoaştem, dar ştiindu-ne, ne încredinţam veacului anonimele noastre puteri, voinţe, speranţe, idealuri, să ne ducă înainte, cu dînsul.

Semnalul aplauzelor l-a dat chiar scepticul Preşedinte, ridicîndu-se să-mi strîngă mai întîi oficial mîna, mai apoi să-mi pună familiar palma pe umăr şi să mă prevină că fără să aprobe întru totul cele ce-am spus, l-a încîntat îndeosebi felul cum le-am spus.

— Dar eu cred în cele ce-am spus! am şuierat printre dinţi, privindu-l ţintă în ochi.

O clipă mi-a înfruntat privirea tînără şi tăioasă. Pe urmă, uitîndu-se în altă parte, cu zîmbetul lui Grigore Panţâru, cu zîmbetul tatei, vorbi mai mult pentru el:

— La optsprezece ani ai dreptul să crezi atîtea! În atîtea!...

— În acest caz, uzez de acest drept, domnule Profesor. Cît mai am timp! am replicat tot cu un mîrîit de harţag.

— Uzează, dragă tinere! Uzează într-adevăr cît mai ai timp. Nu exagera însă!... Şi nu uita: ***Qui veut faire l'ange fait la bête...***

— Adică, domnule Profesor?...

— Adică, nimic, dragă tinere.

— E o enigmă? Un test? O problemă de dezlegat, domnule Profesor?

— Ai s-o dezlegi singur cînd va veni vremea, dragă tinere... continuă a zîmbi,

uitîndu-se în vid cu o bruscă înceţoşare de tristeţe. Ai înaintea dumitale destulă vreme ca s-o dezlegi. Deocamdată, te-aş ruga să mă aştepţi la ieşire. Mi-ar face plăcere să-mi ţii companie cîţiva paşi…

Primul gînd a fost să nu răspund acestei chemări rostită pe-un ton confidenţial, amical, complice, la distanţa oficial respectuoasă şi discretă a celorlalţi tapiri. I-aş fi arătat astfel cît de puţin preţ pun pe plăcerea unui aseme-nea om, pe care-l socoteam un cinic trădător al vocaţiei sale cărturăreşti şi al unor excepţionale însuşiri plasate păgubos de natură pe-un individ din soiul celor capabili să înţeleagă totul, dar incapabil să se sacrifice pentru ceva.* Nu-şi risipea oare talentul, cultura, verva, inegalatele virtuozităţi dialectice, în taclale de birturi cu o clică de cheflii? Prin ce se deosebea de Grigore Panţâru, de tata, de liota inutilităţilor simpatice pe care le osîndeam, dispreţuindu-le?

O clipă mi-am propus deci să mă strecor din amfiteatru, din şcoală, din curte, făcîndu-mă nevăzut şi savu- rînd anticipat

* E util să se sublinieze, cu deosebire în acest moment al cărţii, o discontinuitate în construcţia personajului Enric Sântion. Egoismul tiranic, din prima variantă, începe să se coloreze, în acest capitol adăugat, cu ideea militării pentru cauza fericirii oamenilor, chiar cu sacrificiul pentru un ideal închinat umanităţii. Din egoist, personajul începe să devină, la refacerea cărţii, personalitar, dedicat binelui uman.

această nouă impertinenţă. Apoi ceva m-a îndemnat să cedez. Poate curiozitatea. Ce voia? Ce-avea să-mi spună? cu ce să mă iscodească şi cu ce să mă ispitească în diletantismul său zîmbăreţ? Cu ce licheluţă, gata să se gudure, flatată de atenţia magiştrilor mă confunda? Poate îndeosebi jignit de-o asemenea bănuiala, am cedat imboldului sucit şi crud, să-i mai servesc şi alte necuviinţe de acelaşi calibru. Ca să-i fie de învăţătură. Ţineam eu să-i dau lecţii.

De strecurat însă, tot m-am strecurat. Dezbărîndu-mă de zgomotoşii colegi cu ale lor lăbărţate efuziuni de entuziasm şi de recunoştinţă, dosit după un zid ca un rău făptaş ce mă pregăteam a fi, l-am privit coborînd scările, despărţindu-se de ceilalţi dascăli în faţa birjei tocmite cu ora — altă fantezie de incurabil boem nărăvit să-şi volu-bilizeze inspiratele cursuri ca şi giumbuşlucurile benche- tuirilor de pomină cu muscalul la poartă! — l-am pîndit cum mă căuta nedumerit cu ochii. Şi numai după ce mi-a satisfăcut deplin consternarea că nu mă află de strajă, la o distanţă subalternă şi umilă în josul scărilor (aşa vedeam şi interpretam întreaga împrejurare); numai atunci am apărut din ascunzătoare. Îmi compusesem o înfăţişare emancipată, adresîndu-mă cu o exagerată degajare, ca unui unchi de-o zahariseală notorie:

— Mi se pare că am întîrziat?... M-au reţinut nişte colegi simpatici... Nu-i puteam lăsa! Abia am scăpat.

Distratul Coco n-a luat aminte la intenţia mea de a-i pune de la început placul mai prejos de al unor colegi simpatici (şi inexistenţi), pe care nu-i puteam părăsi în drum de hatîrul unui tapir. Sau numai, filozofic, s-a prefăcut a nu lua aminte.

A schiţat un semn birjarului să ne urmeze la pas. Mă invită să-i ofer braţul cu o formulă lirico-aforistică:

— Bătrîneţile au din cînd în cînd nevoie să se sprijine de tinereţe.

Blîndeţea ostenită şi simplă din glas, departe de a mă impresiona, mi-a sunat nesinceră. O tactică de şiret tapir, versat în răsuflate trucuri, ca să-mi cîştige confi- enţa. „Ca să mă cumpere c-un pitac de zece!” — cum ar fi spus Lucian. Prea ieftină marfă, de duzină, mă preţăluia!

I-am oferit braţul fără nici o căldură, rotind ochii cu îngrijorare să nu surprind cine ştie ce nepoftiţi martori la înduioşătorul spectacol: bătrîneţea tîrîndu- se sprijinită de tinereţe. Exact ca în tablourile murale şi morale. Sub nici un cuvînt n-aş fi dorit ca foştii camarazi şi foştii profesori să cunoască această subită simpatie pe care mi-o arăta un om celebru al vremii. Nu-mi trebuia. O respingeam.

Am respirat. Norocul îmi era prielnic. Strada se golise. Arari trecători oarecare, toropiţi de zăpuşala sfîrşitului de iunie.

Omul celebru al vremii mozolea cartonul ţigării în dinţi. Încetinise paşii. Cu vîrful botinei prelung ca un bot de raţă mîna de-a-rostogolul o pietricică rotundă pe asfalt. Îndeletnicirea mi s-a părut copilăroasă. Îl despoia de ultima zdreanţă a prestigiului.

Infatuarea inumană a vîrstei îmi perdeluia ochii. Mă împiedica să desluşesc stinghereala atît de plină de gingăşie. Căci în realitate, celebrul om al vremii temut pentru muşcătoarele-i replici, nu ştia cum să înceapă, nu ştia ,,de unde să mă ia" — fără să-mi zădărască firea retractilă de arici pe care o pătrunsese prea bine. Împingea de-a dura o pietricică, întrebîndu-se ce secretă pricină îmi interzicea să fiu fericit, nu-mi îngăduia să mă bucur total de privilegiile la care mă îndrituiau anii, mintea ageră, aspectul robust şi puţin comun, precocea maturitate cărturărească, recentul succes. În pofida acestora toate, nu mă considera fericit. El, singurul dintre toţi, încă de pe atunci, nu mă considera fericit. Şi mă ştia osîndit să nu fiu niciodată fericit.

Strîngîndu-mi braţul şi sprijinindu-se mai greu decît era nevoie, se destăinui, de astă dată cu o inflexiune aforistico-elegiacă:

— Un fecior ca dumneata aş fi dorit să am. Aceasta o descoperi prea tîrziu. Numai la sorocul neconsolatelor regrete. Un fecior

ca dumneata. De braţul lui să mă reazăm; el în mine să-şi afle reazăm…

Găsise. A crezut că găseşte calea deschisă spre inima mea. Calea aceasta, însă, am zăvorît-o îndată, cu un rîs strepezit:

— N-aveţi ce regreta, domnule Profesor! N-aş fi fost de fel un fecior comod.

— Îţi şi dai toate silinţele s-o dovedeşti…

— Tocmai.

Tăcerea a durat suspendată un timp. Îl intimidam ca pe Ion. Celebrul om al vremii a mai împins piatra cîţiva paşi, cufundat în aforisticele sale regrete. S-a întrerupt din inepta ocupaţie, cînd o foarte tînără şi zvîrlugă cuconiţă, în toaleta albă şi foşnitoare a epocii şi a sezonului — rochie lungă de olandă cu pieptar şi volane de dantelă, talia gîtuită în corset, umbrelă ajurată de mătase gălbuie, pălărie uriaşă de pai elastic cu flori artificiale de mac — a traversat strada încercînd să oprească trăsura:

— Liber, birjar?

Muscalul a arătat impasibil cu vîrful cravaşei spre noi:

— Nu sîntem liber, coniţ! Sîntem cu tomnul Rector, coniţ.

— A, pardon!… dădu să se retragă junicea doamnă, cu o delicioasă mutrişoară de decepţie. Credeam…

Ce bruscă şi burlescă metamorfoză! Pe dată ***tomnul*** Rector s-a dezmorţit din

letargica-i îngîndurare, galva- nizat. Cu un gest larg de muşchetar şi-a scos gambeta colbăită de pe chelia care a lucit în soare ca un glob de aur, a înaintat doi paşi remorcîndu-mă după el, şi, cu o curtenie teatrală s-a arătat gata a oferi birja, ser- viciile, viaţa, totul, agreabil surprinsei cuconiţe:

— Aţi crezut foarte bine, frumoasă doamnă! Trăsura e la dispoziţia matale, o oră, două, trei... pînă la miezul nopţii.

Şi întorcîndu-se spre muscal:

— Fiodor, conduci pe doamna! Cînd ai isprăvit cursele mă găseşti şi mă aştepţi la ***Flora.***

— Dar nu vreau să... a încercat să protesteze de formă cuconiţa, alintîndu-se sub umbrela ajurată care făcea să-i joace ochiuri de lumină şi de umbre pe pălăria cu maci, pe obraz, pe rochia de olandă, trăgînd mai stăruitor cu ochii la holteiaşul cu braţul celebrului Rector, decît la tomnatecul cu barba sîrmoasă.

Coco Dimitrescu şi-a zmuls eroic braţul din sprijinirea mea, a mai înaintat doi paşi, cu autoritate a apucat degetele înmănuşate ale doamnei ajutînd-o să urce scara şi poruncind:

— Dă bici, Fiodor! Şi sărut mînuşiţa, frumoasă doamnă!

Fiodor a dat bici. Doamna a clătinat graţios a mul- ţămită pălăria cu boruri elastice şi maci învăpăiaţi sub umbrelă. Din

urmă răblăgitul muşchetar a mai salutat cu o grotească genuflexiune şi, revenind pe trotuar, a căzut din nou în indolenta-i meditatie. Astfel vedeam eu tot episodul atunci, cu greu stăpînindu-mi zbucnirea de rîs. Adevărul e că „răblăgitul muşchetar" abia împlinise cincizeci de ani: vîrsta mea de acum. Şi nu era mai grotesc decît oricare din oamenii acelor timpuri cu bărbile, costumul, politeţea lor desuetă. Însă jumătate de veac îmi părea atunci o limita matusalemică a existenţei. Iar demonstraţiunile curtenitoare de paj senil îl mai pogo-rau cu încă o treaptă în ochii mei. N-a presimţit-o. Prin- zîndu-mi din nou braţul, rosti:

— Hm!... Nostimă şi cu picăţele. Nu?

— Mnda...

— Ce, îmnda? Chiar foarte da!... Eu s-o apreciez? De la dumneata aştepta omagiile, nu de la o fosilă ca mine.

Făcu o pauză. Abandonase pietricica rotundă, rămasă locului, unde s-a oprit şi de unde a plecat birja. Poate aştepta sa obiectez cu energie împotriva epitetului „fosilă". Zadarnică aşteptare.

Întrebă:

— Eşti cumva grăbit?

— Nu, domnule Profesor.

— Nu te-aşteaptă nimeni?

— Nu, domnule Profesor.

— Nici vreo soră mai mică a Evei de adineaori?

— O, nu, domnule Profesor!

— Hm!..

În exclamaţie străbătea o dezaprobare. Îşi urma însă gîndul oarecum uşurat de-un scrupul de conştiinţă:

— Dacă e aşa, mergem pe jos... O luăm la dreapta. E un cartier liniştit, aproape provincial...

Era într-adevăr un cartier tihnit, aproape provincial, cu ulicioare adumbrite de tei şi castani. Numai la 100 de metri de Calea Victoriei, de la Universitate spre Capul Podului, se răsfira un labirint de asemenea molcome străzi. Spaţioase şi vechi locuinţe ale protipendadei bucureştene, alternau cu mai scunde şi tot atît de vechi case ale burgheziei înstărite, ale pensionarilor cu prevăzătoare chibzuieli pentru bătrîneţe, ale ofiţerilor în retragere şi neguţătorilor procopsiţi care şi-au predat prăvăliile ca să-şi trimită băieţii la Paris şi să-şi mărite fetele cu odraslele boiernaşilor scăpătaţi. Case cu lei de piatră în latura peroanelor, cu geamlîcuri, verande, pridvoare, chioşcuri de zid şi de mesteacăni în nestrîmtorate grădini, cu acarete rustice şi grajduri, hulubării, dulăi de stînă în lanţ, cişmele, ronduri de mixandre şi poteci de nisip galben tivite cu tufe de stînjenei, de crini, de zambile. Nu lipseau nici păunii din unele curţi, rotindu-şi evantaiul cozilor cu ochi irizaţi după grilajuri de fier. Nu lipseau nici rîndaşii care deschideau larg porţile caleş-

telor prăfuite, sosind de pe drumuri de ţară, cu stăpînii în mantale albe de doc şi cu maldărul de fîn legat cărăuşeşte în spatele trăsurii carosate la Viena.

Acum cîteva zile, cînd parcurgeam cu automobilul bulevardele late de-a lungul Fundaţiei Dalles, de-a lungul înaltelor construcţii de beton, Carlton, Scala, Aro, cum de nici nu mi-au mai trecut prin amintire măcar, aşezările bătrîneşti, cuminţi, tihnite, pe unde-au rătăcit cîndva, un dascăl celebru al acelor timpuri, la braţ cu un atît de rebel învăţăcel? Era şters acel blînd şi somnoros oraş, pînă şi din memoria unui martor care a asistat la moartea lui treptată. De unde să-l cunoască mulţimea cea nouă, grăbită şi lărmuitoare, foindu-se pe noile bulevarde, cu ochii la vastele vitrine, la spasmodicele firme luminoase de cinematograf, la automobilele precipitate din stop în stop, cu şuiet vertiginos de roţi şi icnituri scrîşnite de frîne?

Atunci înaintam agale, pe trotuarele înguste şi strîmbe, pe ulicioarele în zigzag, la umbra rotaţilor castani.

Dascălul celebru al vremii, mă examină pieziş cu ochii bombaţi. Trebuia să privească în sus, căci eram cu un cap mai înalt decît el. Vorbi cu o blajină şovăială:

— Nu ştiu dacă mi-am precizat destul de clar intenţia, cînd am spus că aş fi dorit să am un fecior ca dumneata? Chiar aşa de

incomod cum mă amenințI că ai fi fost şi cum pari. Cum ţii să pari...

— Cum sînt, domnule Profesor. Vă asigur!

— Bine. Cum eşti... Aşa cum eşti sau cum crezi că eşti, mă interesezi.

— Foarte mişcat, domnule Profesor.

— Hm... Ce-ar fi, dacă ai lepăda crusta aceasta ghim- poasă?... Ca să putem comunica de la om la om.

— Comunicăm de la om la om, domnule Profesor.

— Nu s-ar zice! În fine... Permite-mi cîteva întrebări. Indiscrete, poate. Vei vedea însă că au un tîlc. Un scop...

— La dispoziţie, domnule Profesor.

— Ce fac? ce sînt părinţii dumitale?

— Mama, văduvă şi pensionară. Tata, mort anul trecut. Dar pentru mine, ca şi mort, de acum zece ani.

— Ah! Aceasta era?

Cu o precizie care m-a iritat, pusese degetul pe rană. Am regretat îndată mărturisirea izvorîtă fără voie pe buze. Şi ca s-o anulez, m-am grăbit să adaug apăsat:

— Vă rog să nu mă asimilaţi cumva indivizilor cu o copilărie nefericită din specia lacrimogenilor ***Jack, Le petit chose, David Copperfield...*** N-am nimic a face cu dînşii.. Cu această literatură miloagă. N-am avut a mă plînge de vitregia destinului şi sînt sigur că n-am să mă plîng nici pe viitor. Fericirea şi-o construieşte omul singur. Am

pretenţia să mă prenumăr printre cei care vor şti să şi-o construiască.

— Ia aminte însă. Adesea încercînd să-ţi ***construieşti*** o fericire, cum spui dumneata, faci tot posibilul ca s-o distrugi. Nu-i mai simplu să te laşi a fi fericit?

— Fericirea nu-i o pomană care se capătă, domnule Profesor. Eu o concep altfel.

— Observ.

— N-o aştept de nicăieri. De la nimeni. Exclusiv, numai de la mine. Ca s-o merit, trebuie să mi-o asigur prin mine însumi.

— Hm... Nu-ţi pare o fericire cam refrigerentă, dragul meu?

— Dar nu e de preferat refrigerentă şi netă, domnule Profesor? i-am întors întrebarea. Nu e de preferat soluţiilor călduţe şi moi, de concesii, de compromisuri, capitulări, care ne dezgustă de umanitatea nevertebrată din jurul nostru? Lumea aşa concepe fericirea! Se lasă a fi fericită în acest chip, cu acest preţ. E numai beatitudinea biologică a viermelui care se simte bine în hrean şi a limbricului în intestine.

— O! O! Eşti foarte sever cu biata omenire!

— Cu o anume omenire, domnule Profesor. Cea larvară. O apăraţi?

— N-are nevoie de apărare. Se apără singură cu reflexele ei biologice. Mai sigure decît principiile noastre. Şi în ciuda principiilor noastre... Să revenim la ches-

tionarul meu indiscret. Directorul liceului m-a informat că eşti sosit nu de mult din provincie. De cînd anume şi de unde anume?

— De doi ani anume şi din Moldova, anume. Din Tîrgul Călimanului.

Celebrul Coco a tresăltat la braţul meu cu o bucuroasă surpriză:

— Din Moldova noastră, care va să zică? Din Căli- man?... Atunci ai fost elevul lui Grigore Panţâru?

— Mnda... am confirmat cu indiferenţă.

— Ce face Grigore, neînfricatul corsar? Ce mai face acest scump tovarăş şi prietin al tinereţii mele?

Am strîns din umeri:

— Ce cred că a făcut şi în tinereţe.

— Atît găseşti să-mi spui despre dînsul? se mîhni fostul său tovarăş şi prietin din tinereţe. Se vede că dumneata nici nu bănuieşti ce studii strălucite are la activ?

— Nu bănuiesc. Ştiu.

— M-ar mira, după tonul dumitale. Ştii ce lucrări? Ştii ce promitea?

— Aţi exprimat exact gîndul meu, domnule Profesor. Ce promitea!... Oricît vă miră, ştiu ce promitea. Dar mai ştiu că n-a realizat nimic din promisiunile tinereţii. Putea să devină o somitate...

Abia m-am abţinut să nu adaug: — „Şi a devenit un tovarăş de cîrciumi cu tata!”

El repetă silabisind, subliniindu-mi intonaţia:

— Pu-tea să de-vi-nă o so-mi-ta-te!... A deveni o somitate, poate că nu este neapărat supremul ideal pentru un om.

— Totuşi avea datoria, domnule Profesor.

— Datoria?

— Datoria, da. Cînd te naşti cu aptitudini excepţionale, e o datorie să nu le trădezi.

— Hm! Cum deduc, n-ai dus casă prea bună cu Gri- gore Panţâru? Regretabil pentru amîndoi.

— Vă înşelaţi, domnule Profesor. I-am fost elevul favorit. La matematici, bine înţeles. Şi pînă la o vîrstă, bine înţeles. L-am interesat fiindcă a descoperit din prima clasă că nu intru în nici o categorie de candidaţi la premiul întîi. Avea o teorie a premianţilor întîi: Tip A şi Tip B.

Coco a zîmbit duios amintirilor:

— În astea îl recunosc. Vechea lui marotă! Avea oroare de premianţi întîi, deşi pretutindeni era el întîiul. Era primul, dacă se poate admite, fără voia lui, împotriva lui... Croise din aceasta o teorie?

— Da, domnule Profesor. Croise o teorie şi repartizase premianţii întîi pe categorii. Nu intram în nici una din ele. N-aveam ambiţii de premiantul întîi. Aceasta l-a încîntat.

Celebrul Coco a repetat iarăşi spusele mele, cu îndoială, silabisind:

— Nu a-veai sto-fă de pre-mi-antul în-tîi? Hm!...

— În orice caz, nu din categorisirile sale tip A sau tip B. Cu această teorie m-am

împăcat. Nu m-am împăcat ca altele, de mai tîrziu. Căci avea şi alte teorii... De pildă o teorie a busturilor... Ne-a demonstrat — de altfel, felul său de viaţă o demonstra destul! — mi-a demonstrat că oamenii nu sînt busturi de marmoră. Că au drept să-şi satisfacă şi animalul de la buric în jos. Iertaţi-mi expresia. E a sa. Cum o recunoştea singur, vorbea cam păros. Păros! — altă expresie a sa.

— Şi?...

— Şi teoria aceasta ne-a cam despărţit. Am alt ideal al perfecţiei omeneşti.

Surîzînd cu zîmbetul lui Grigore Panţâru, cu zîmbetul tatei, mărturisi:

— Cînd eram copil, îmi creasem şi eu un ideal al perfecţiunii. Aplicat la creioane... Tot căznindu-mă să ascut creionul perfect, îl reduceam la un beţigaş de trei centimetri. Ascuţit perfect, e drept. Dar nu mai era creion. Un perfect rest al celui mai perfect fost viitor creion, care însă n-a mai avut cînd să mai scrie... De atunci am renunţat.

Am zîmbit şi eu, cu zîmbetul meu sarcastic şi superior, amintindu-mi capetele de creion ca sîmburii de măsline din buzunările fostului dascăl de matematici, cînd îşi deşerta bazarul pe catedră. Desigur că şi celebrul Coco purta în buzunările sacoului de lustrin cu semiluni de sudoare subsuori, tot asemenea cioturi marca Faber sau Hardtmuth. Am insinuat fără milă:

— Acum chestiunea e simplificată, domnule Profesor! Puteţi reveni asupra renunţării. Au apărut maşini de ascuţit creioanele. Ascut perfect, ideal, din cîteva răsuci- turi... Ori sînteţi contra lor?

— De fel, dragă tinere. Nu sînt contra a nimic. Dumneata cugeţi, simţi, iubeşti, acţionezi, înjghebi şi îţi înjghebi teorii contra cuiva, contra a ceva.

— Ce vă face să credeţi? mă mirai, cu un început de îndoială, întrebîndu-mă în ce măsură are dreptate.

— Multe mă fac s-o cred, dragul meu. Conversaţia noastră de acum. Dizertaţia dumitale de acum două ore... Dizertaţie în afară de serie. Nu de premiantul întîi, tip A sau B. Ceva mai mult. Altceva... Dar în fond, o Colum- biadă dresată contra Iliadei şi Odiseei, o Davinciadă con-

tra lui Rafael Sanzio şi Michel Angelo, chiar contra lui Lionardo da Vinci cel adevărat, căruia i-ai opus un Lionardo meşter strungar; o Edisoniadă contra prejudecăţilor noastre, a fosilelor. Aceasta o împărtăşeam colegilor mei, fosilelor. Căci nişte fosile îţi păreau, desigur. Nu ne numiţi fosile?

L-am privit de sus în jos cu răceală şi i-am răspuns cu impertinenţă:

— Vă înşelaţi, domnule Profesor. Între noi de obicei vă numim tapiri.

Coco a izbucnit în rîs sincer înveselit: „Haha! Tapiri? Nu-i rău spus... Bătrînii tapiri! Bărboşii tapiri!... Aceasta îmi dă idei a unei fabule, pe care am s-o trec amicului Ion Gorun. El are specialitatea fabulelor revizuite. O fabulă cu titlul: ***Tapirii şi puii de vultur!*** Nu! mai nimerit: ***Tapirul şi puiul de vultur***... Sună mai Lafontainian... Fiindcă aşa vi se prezintă imaginea. Voi, puii de vultur, ridicîndu-vă în zbor spre clarele înălţimi cereşti. Noi, tapirii, tîrîndu-ne mormăind cu botul păros în pămînt... Ce zici?

— Nu zic nimic, domnule Profesor. De astă dată nu vă pot contrazice.

— Hm!... Eşti de-o cruzime teribilă. Cu alţii, ca şi cu dumneata, de altfel.

— Nu vă contrazic nici de data aceasta, domnule Profesor! Am început prin a fi intransigent cu mine. Ca să-mi cîştig dreptul de a fi şi eu alţii.

— Şi mai pretinzi că eşti fericit? Mai crezi că vei fi fericit? Că ai găsit cu aceasta reţeta infailibilă?

— Sînt fel de fel de reţete, domnule Profesor. Fiecare îşi adoptă sau îşi făureşte una după chipul şi asemă-narea sa.

Celebrul om al vremii, s-a oprit să-şi scoată pălăria tare şi să-şi şteargă cu basmaua popească broboanele de pe chelie. Năduşise. Îl exasperase asemenea rezistenţă de catîr la generoasele sale intenţii. Ca să nu-mi întîlnească privirea gheţoasă, se uită un timp într-o curte cu alei prunduite şi cu un avuz de piatră unde juca o minge roşie de celuloid săltată în văzduh de împroşcările apei. Spectacolul îl bucura copilăreşte cum copilăreşte mînase o pietricică de-a rostogolul. O clipă l-a transportat de lîngă mine şi l-a consolat de stupidele mele replici. Era din familia oamenilor care se mulţumesc cu puţin. Îi ajungea desfătarea unei privelişti. O armonie a lumii vizibile.

Suspină, cuvîntînd cu aceeaşi supraomenească iertare a rînjirilor mele:

— Peste douăzeci, peste treizeci de ani, cînd vei trece pe aci tot într-o după amiază de vară ca aceasta, aşi dori să-ţi aminteşti cu altă stare sufletească reflecţiile bătrînului tapir... Poate curtea aceasta, clădirea aceasta, bazinul acesta cu jocul de apă, vor fi tot aşa cum sînt... Eu n-am să mai fiu... Omul e o creatură fragilă roasă de pasiunea să dureze construcţii materiale menite a supravieţui trecătoarei sale existenţe... N-au să mai fie nici stăpînii acestei case. Alţii, altă generaţie, alt bătrîn, poate alt tînăr, se vor bucura de joaca unei mingi pe-o spumegare de ape... Îmi închipuiesc, sper, că şi

inima dumi- tale va fi atunci alta, nu de quarţ, ca acum... Iar abia atunci vor pătrunde pînă la ea, cele rostite astăzi de-un bătrîn tapir...

A aşteptat un cuvînt din parte-mi. Cuvîntul n-a venit. Sărmanul Coco! Bunul Coco! Naivul Coco! În multe se înşela în acea după-amiază de vară! Casa cu bazinul de piatră şi mingea de celuloid roşu plutind jucăuş pe

împroşcarea avuzului nu mai există. N-aş şti nici să-i mai regăsesc locul pe planul cel nou al Capitalei. Am mai trecut pe acolo? Nu? Oricum e cert că-mi dispăruse cu desăvîrşire din amintire, într-o lume în care şi construcţiile materiale au luat un ritm de frenetică renovare, mai rapid decît durata existenţelor omeneşti. Dar într-o singură prezicere n-a dat greş. Tot ce-a spus şi nu găsea cale de pătrundere spre inima mea dură, de quarţ, de-atunci, îmi sună deodată cu totul altfel în auz după treizeci de ani şi-mi umezeşte abia acum, ochii reci, ochii orbi de lucizi ce se credeau atunci.

Atunci, ochii aceia reci îl cercetau de sus în jos, de la o dominantă, olimpică altitudine. Ce tapir sentimental! Ce mizerabilă şi laşă cerşeală să capete o spuză de iluzorie supravieţuire în amintirea generaţiilor care vor făuri veacul cel nou, vor înfăţişa veacul cel nou! La aceasta se resemna. Măcar cu atît se mulţumea. De aceasta se acăţa cum îşi atîrnase toarta cotului slab în bălămăli de braţu-mi tare şi dîrz.

Într-adevăr, din nou mi-a cuprins braţul şi a pornit mai departe. Ciudat! Cu palma slăbănoagă, cu degetele plate la vîrf şi vînoase, el îmi netezea dosul mîinii, bătînd-o uşor, ca într-o mîngîiere de care are nevoie un convalescent.

Priveam gestul şi degetele acelea din coada genelor. Mînă de artritic! — mi-am

spus. Poate de diabetic. Poate de hepatic, cu un bine meritat început de ciroză pe urma exceselor de alcool. Manşetele tari şi circulare, cu mustăţi destrămate şi solidificate de scrobeală, erau prinse cu butoni laţi, din monede romane de argint. Eram mai
. . . . . .
. . . . . .

Cînd am sfîrşit, am rămas privind visători, privind în tăcere, procesiunea echipagiilor pe Şosea.

Erau multe.

Treceau legănate în arcuri, în pasul cailor, în ritmul lin al vieţii de atunci. Soarele scăpătase la orizont, într-un asfinţit calm şi dulce, cu cerul decolorat. Treceau lin echipagiile. Pe perne se legănau strigoii veacului expirat, supravieţuitorii care nu presimţeau că nu mai au ce căuta aci, că de mult ciclul lor s-a încheiat.

Aşa gîndeam toţi, cu milă şi cu oarecare dispreţ pentru soarta lor. Ce înţelegeau din semnele timpului? Ce presimţeau ei din lumea care le venea împotrivă? Treceau cu ochii fixaţi în gol, cum se adîncesc toate privirile în ceasul asfinţitului, străbătute de o vagă şi gravă melancolie fără pricină.

Atunci a apărut, venind dinspre Băneasa, cu pocnituri de motor, cu scrîşnituri de resorturi, înfăşurat într-un nor puturos de fum: a apărut un automobil barbar, grotesc şi zgomotos, cum erau cele dintîi automobile de-atunci. A irupt speriind caii trăsurilor, mergînd în zig-zag nesigur, turburînd cumintea orînduială, gîfîind şi icnind în sincope de pistoane: monstruos şi agresiv, abia născut şi impertinent ca orice parvenit. Conducătorul cocoţat pe capra înaltă, îmbrăcat în blană de urs alb la sfîrşitul lui iunie, cu ochelari enormi devorîndu-i jumătate de faţă, cu trompeta vîrînd spaima în oameni şi în dobitoace, era tot aşa de străin în decorul şi în atmosfera

aceea, ca şi vehiculul barbar, care nu mai era o trăsură, dar nu era încă un automobil.

Nu ne-am mărturisit.

Însă pe chipurile noastre, în privirile, plecate în jos, s-a lămurit stînjenirea contrariată, mai elocvent decît ar fi rostit-o cuvintele.

Nu se afla încă la locul ei absurda apariţie. Nu se integra încă vieţii. Nu aducea nici o frumuseţe. Nu inspira nici o încredere. Nu deştepta nici un entuziasm.

Ofensa ochiul, auzul, mirosul; ofensa un echilibru.

Era atît de nou încît părea anacronic — căci mulţimea întorcea privirea să-l urmărească în mersul indecis, cu aceeaşi indulgentă milă, curiozitate şi ironie, cu care astăzi, după treizeci de ani, ar privi acelaşi automobil al începuturilor, scos dintr-un muzeu şi plimbat pe uliţi, mărturie a unei epoci preistorice.

— Sîntem de-abia la începutul industriei automobile! păru că-şi cere scuze pentru el, Dinu Grinţescu.

Apela la indulgenţa noastră, pentru acest prunc care nu învăţase încă să se ţină copăcel, ambiţiona să schimbe faţa lumii, să alunge echipările în procesiunea lor elegantă şi armonioasă — iar deocamdată, era atît de urît, de stîngaci şi de necăjit.

N-a răspuns nimeni.

Un copil fugi după cerc. Îl scăpă peste picioarele noastre. L-am ridicat şi am

aşteptat băiatul. Era un copil de cinci-şase ani, în costum albastru, cu beretă de marinar şi cu părul retezat în breton pe frunte. Un copil de pe vremea jocului cu cercul, a basmelor cu Ilene-Cosîn- zene şi cu Sfînta Vineri; înainte de era jucăriilor mecanice, a cinematografului cu peripeţii detective, a cataloagelor de motociclete şi a mărcilor de automobil cunoscute pe de rost, mai precis ca literele alfabetului, de la vîrsta celor dintîi silabisiri. Nu îndrăznea să se apropie. Se oprise la distanţă şi aştepta.

Apăsam cercul elastic de lemn în pămînt, cu senzaţia plăcută a rezistenţei flexibile sub muşchiul palmei.

Copilul deschisese ochii albaştri cu o speriată îngrijorare. Se temea să nu-i sfarm jucăria; să nu trosnească lemnul fragil.

I-am făcut vînt rotund spre băiat şi m-am întors să împărtăşesc celor patru proaspeţi tovarăşi, o concluzie tîrzie şi temerară a coloqiului nostru de sub tei:

— În orice caz, dacă noi n-avem să apucăm aparatele, de zburat la cer, copilul acesta are să vadă minunea...

— Poate! încuviinţă cu o bruscă rezervă viitorul inginer, Dinu Grinţescu. Poate... Cine ştie?... Cînd va împlini cincizeci, şaizeci de ani. Nu este exclus. Şi dacă n-are să vadă el minunea, are s-o vadă copilul lui.

Era numai un an înainte de experienţele secrete ale fraţilor Wright din America, numai patru ani înainte de recordul

distanţei de douăzeci de kilometri străbătuţi în zbor, de Voisin, Blériot, Santos Dumont, Delagrange, Far- man, Esnault-Pelterie. Minunea se afla atît de aproape, venea înspre noi şi cu toată fanatica noastră încredere în semnele veacului, nu cutezam chiar noi să-i socotim miracolele atît de grăbite şi atît de întregi.

ADENDA

PARTEA A DOUA

CAIETUL CU SCOARŢELE NEGRE

Cîte odată am acest vis:
E noapte de tot, tîrziu de tot. Eleno, mă auzi tu acolo? E noapte de tot. Şi nici o suflare şi nici un vuiet de paşi pe asfaltul ud, nu sună sonor, nu se apropie sonor şi nici nu se duce sonor, pe strada pustie, în întuneric, în ploaia măruntă, pe strada pustie, în ploaia măruntă, unde sînt singur, în întuneric. De cînd rătăcesc? Îmi aud paşii, mă opresc să-i ascult, sunetul lor mai merge încă, încă în noapte şi merg după el, în întuneric, în ploaia măruntă, pe asfaltul sonor. Mă auzi tu acolo, Eleno? De cînd rătăcesc? E un ceas? Sînt mai multe? O viaţă-i de-atuncea? Sînt singur şi strada nu mai sfîrşeşte, şi noaptea e fără capăt; sînt singur, mi-e milă de mine.

Mă simţi tu de-acolo, Eleno?

Mi-e milă de mine. Şi ce nu mă doare? Acasă cămara e rece şi goală, şi ştiu un

pendul c-un lanţ ruginit ce ronţăie timpul şi scîrţîie aspru, clipă cu clipă, noapte cu noapte, şi cîte de-acuma, fără sfîrşit, fără sfîrşit?

Mă simţi tu acolo, Eleno?

Ţi-e milă de mine?

Ce nu mă doare? Pustiul şi geamătul ceasului noaptea, şi strada cu ploaie şi toate înşelările şi gîndul la moarte şi gîndul la tine. Îl simţi tu acolo, Eleno, flacăra albastră peste groapa ta, flacăra albastră lîngă crucea plouată? Nimic înainte decît noapte şi ploaie şi nici un sfîrşit.

Mă simţi tu de-acolo, Eleno?

Şi merg în neştire cu paşii sonori, pe asfaltul sonor, în noaptea cu ploaie; drum fără capăt, drum de vis rău. Aşa sînt de singur! Nici un prietin; toţi au murit; nici o femeie, toate mi-au rîs; nici o nădejde, toate-au apus. Şi merg înainte, prin întuneric, drum fără capăt, în întuneric.

Nici cîinii nu latră, toate-au murit.

Eleno, m-auzi tu acolo?

Toate-au murit. Şi ziua de-acuma n-o să mai fie. Un dangăt de clopot, un glas de beţiv, un vuiet de roţi venind către mine; — cum le-aş dori, cum le-aştept! Ar fi o viaţă venind spre viaţă, om lîngă om; lîngă beţiv, o! cum m-aş strînge să-i simt răsuflarea de om lîngă om, să ne-acopere mila unul de altul, să ne-

nfăşure noaptea, pe-o bancă udă, sub castanul ud, pe strada udă, în întuneric. Dar nici o fiinţă — şi noaptea, tăcerea, auind în urechi. Nici o fiinţă.

Atuncea, Eleno, mă auzi tu acolo? Atuncea — îţi simt paşii venind către mine. Te-apropii aşa de tăcută!... Te simt alături cu paşi nevăzuţi, îmi prinzi braţul mort, apropii părul tău ud de fruntea mea udă, şi mergem alături, şi părul tău ud pe genele ude înfioară uşor ca o desmierdare. Şi nici un cuvînt. Şi mergem alături. Şi nimic din aievea n-a fost aievea, şi nici o cruce plouată nu este, şi nici un mormînt.

Mă simţi tu acolo, Eleno?

Aşa de tăcut şi aşa de cuminte, mergem alături. Nimic din ce-a fost, n-a fost decît un vis. Aievea e asta; tu lîngă mine, în noapte, alături; în ploaie, alături; cu părul tău ud pe fruntea mea udă. Aşa de cuminte, aşa de tăcut, alături de mine, alături de tine; de-acuma nimic nu ne mai poate ţine departe, totu-i uitat, totu-i sfîrşit. Îmi rîzi şi gura ta roşă o ştiu în noapte, şi dinţii tăi albi, şi părul tău ud, aproape de mine, de-acuma aproape de mine-n vecie, fără sfîrşit. Eleno, atuncea ţi-e milă de mine, ţi-apleci capul tău mic cu părul tău ud, şi aud aşa de mărunt tictacul bătăii de inimă-n noapte, tictacul vieţii, Eleno, îl aud.

Nimic nu-i pierdut.

Şi glasul de clopot, prohodul de popi, lutul cel galben şi crucea din ploaie, Eleno, nimic n-a fost aievea, nimic nu-i pierdut. Cum mergem alături, pe stradă sonoră, în întuneric, îţi simt trupul cald, părul tău ud, tictacul din vine, şi mila ne strînge, alături de tot, pe strada sonoră, în întuneric, să nu ne despartă nimica de-acuma, nici un sfîrşit, nici un prohod. Ţi-e milă de nopţile mele şi braţul tău cald mă strînge aproape, îţi simt pleoapa ta udă pe-obrazul meu ud, clipire tăcută, iubire tăcută aşa cum a fost. Şi noaptea nu mai sfîrşeşte, nu vrem să sfîrşească, în noaptea cea fără de capăt ne-am regăsit.

Eleno, atuncea sufletul tău, pasăre albă, nu fîlfîie aproape de mine, în somn — desmierdare miloasă de-acolo de unde nici o întoarcere, nici o întoarcere n-a fost vre-odată?

Cîte odată am acest vis.
Dar geamătul cînd mă trezeşte în noapte, cămara e neagră, şi ploaia afară se zbate-n obloane, şi alături pendulul cu lanţ ruginit ronţăie timpul, clipă cu clipă, noapte cu noapte; cîte de-acuma, fără sfîrşit?

S U M A R

Prefaţă **5**
Cuvînt înainte (1932—1941) **41**
Dublu cuvînt înainte (1932—1947) **57**

PLECAT FĂRĂ ADRESA

Prolog: Prietini
1**07**
Partea întîia: CAIETUL CU SCOARŢELE ALBE

Capitolul IMă numesc Enric Sântion. Enric Ştefan Sântion
141
Capitolul II Nu vă plecaţi în afară. Il est dangereux de se pencher en dehors
150
Capitolul III Plecat la drum, odată cu veacul
156
Capitolul IV Modern-Style
165
Capitolul V Fapte diverse
185
Capitolul VI Şi diverse tălmăciri
197

Capitolul VII
Mort fără înviere
212
CapitolulVIII
Liliana
240
Capitolul IX
Colloqium sub tei
205
Capitolul X
Tapirul şi puiul de vultur
289

Adenda
Partea a doua: CAIETUL CU SCOARŢELE NEGRE **321**

Apărut 1973. Tiraj: 29.300. Broşate 27.050 ex. — 2.250 legate 1/1. Hîrtie Ediţii B. Satinat de 63 gr/m^2. Coli editoriale 15.66. Coli de ti-
par 20,5. C.Z. pentru bibliotecile mici 8R—31.

Tiparul executat sub comanda
nr. 30 215 la Combinatul Poligrafic
„Casa Scînteii” Piaţa Scînteii nr. 1
Bucureşti
Republica Socialistă România

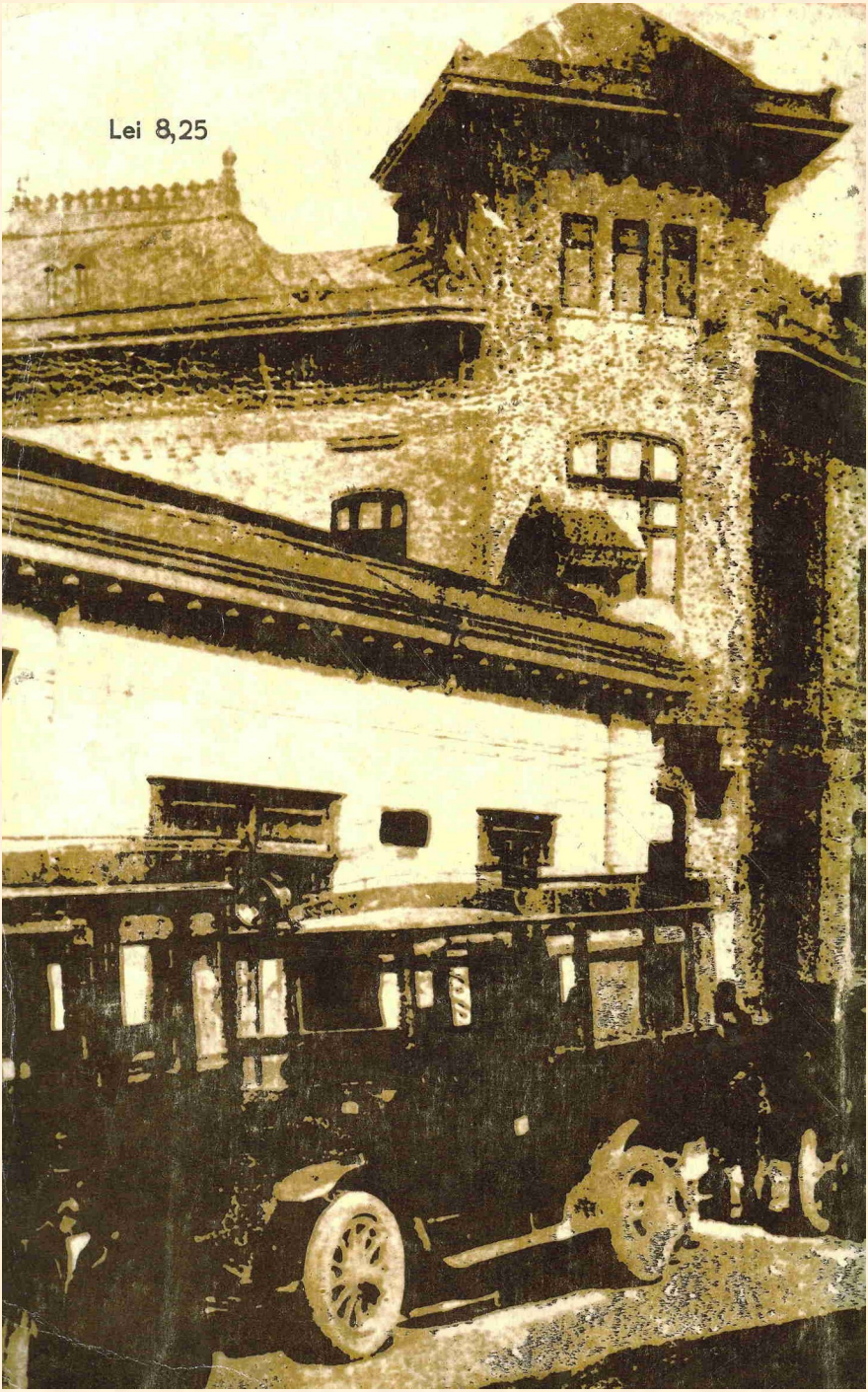
Lei 8,25